

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Podlaskie Obserwatorium
Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

SEKTOR ROLNICTWA

Białystok
2012

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

– SEKTOR ROLNICTWA

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

ZESPÓŁ AUTORÓW:

mgr Anna Kowalewska
dr Ewa Glińska
dr Katarzyna Krot
dr Urszula Kobylińska
mgr Norbert Brzostowski
mgr Marta Jarocka
mgr Ewelina Muszyńska

REDAKCJA NAUKOWA:

dr hab. inż. Joanna Ejdys, prof. nzw.

RECENZJA:

prof. dr hab. Wojciech Ziętara

ISBN 978-83-62258-51-2

© COPYRIGHT BY WOJEWÓDZKI URZĄD PRACY W BIAŁYMSTOKU
BIAŁYSTOK 2012

Badanie zostało przeprowadzone w ramach projektu:
„PODLASKIE OBSERWATORIUM RYNKU PRACY I PROGNOZ GOSPODARCZYCH”
przez
CENTRUM WSPIERANIA ROZWOJU GOSPODARCZEGO I SPOŁECZNEGO
IM. K. BRZOSTOWSKIEGO W BIAŁYMSTOKU
INSTYTUT BADAWCZY PROPUBLICUM

Współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego
w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Działanie 8.1 Rozwój pracowników
i przedsiębiorstw w regionie, Poddziałania 8.1.4 Przewidywanie zmiany gospodarczej

www.obserwatorium.up.podlasie.pl

Druk:

Koncept sp. z o.o.
15-638 Białystok, ul. Watykańska 13

Spis treści

Wstęp	7
1. Koncepcja badania	8
1.1. Cele badania	8
1.2. Zakres przedmiotowy analiz	8
1.3. Procedura badawcza	12
2. Popytowo-podażowe zewnętrzne uwarunkowania rozwojowe sektora	17
2.1. Czynniki środowiskowe	18
2.1.1. Warunki klimatyczne	18
2.1.2. Ukształtowanie powierzchni	19
2.1.3. Jakość gleb	19
2.1.4. Warunki wodne	20
2.1.5. Rozmieszczenie obszarów Natura 2000	21
2.1.6. Zagrożenia związane z chorobami zwierząt i roślin w skali globalnej	22
2.1.7. Zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego	23
2.2. Czynniki demograficzne	25
2.2.1. Starzenie się mieszkańców obszarów wiejskich	25
2.2.2. Struktura wykształcenia mieszkańców regionu	26
2.2.3. Absolwenci szkół rolniczych w regionie	27
2.2.4. Migracje mieszkańców regionu	28
2.2.5. Dezagraryzacja polskiej wsi	29
2.3. Czynniki ekonomiczne	29
2.3.1. Koniunktura gospodarcza w kraju i regionie	29
2.3.2. Koszty produkcji, dochody i ceny w rolnictwie	31
2.3.3. Dostępność i stopień wykorzystania funduszy pomocowych	33
2.3.4. Fundusze unijne a rozwój rolnictwa	38
2.3.5. Współpraca sektora rolnictwa z nauką	39
2.3.6. Kierunki rozwoju rolnictwa	41
2.3.7. Jakość życia na obszarach wiejskich	41
2.3.8. Kierunki rozwoju działalności pozarolniczej	43
2.3.9. Interwencjonizm państwowy na rynku rolnym	45
2.4. Czynniki technologiczne	46
2.4.1. Tempo zmian technologicznych w produkcji rolnej	46
2.4.2. Zmiany w wyposażeniu gospodarstw rolnych w Polsce	47
2.4.3. Innowacje w gospodarstwach rolnych	48
2.4.4. Żywność modyfikowana genetycznie (GMO)	49
2.5. Czynniki społeczne	51
2.5.1. Zachowania konsumentów na rynku żywności: zdrowe żywienie, postawy wobec ekologicznej żywności	51
2.5.2. Nawyki żywieniowe Polaków, w tym poziom spożycia nabiału w Polsce na tle innych krajów	51
2.5.3. Społeczne postrzeganie pracy rolnika	52
2.5.4. Postawy wobec żywności modyfikowanej genetycznie	53

2.6. Czynniki polityczno-prawne	53
2.6.1. Polityka rolna UE i Polski	53
2.6.2. Wykorzystanie funduszy europejskich na rozwój rolnictwa w Polsce i woj. Podlaskim	57
2.6.3. Otoczenie instytucjonalne rolnictwa (ODR, AMiRR, MR)	58
2.6.4. Restrykcyjność prawa z zakresu ochrony środowiska	61
3. Charakterystyka sektora rolnictwa w województwie podlaskim w świetle danych statystycznych	62
3.1. Miejsce rolnictwa w gospodarce kraju i województwa podlaskiego	62
3.2. Specyfika podlaskiego rolnictwa	66
3.3. Struktura gospodarstw rolnych w województwie podlaskim	71
3.4. Gospodarstwa ekologiczne w województwie podlaskim	83
4. Analiza sił konkurencji w sektorze	87
4.1. Analiza pięciu sił Portera w sektorze rolnictwo	87
4.1.1. Konkurencyjność rolnictwa	88
4.1.2. Siła przetargowa dostawców	89
4.1.3. Siła przetargowa odbiorców	101
4.1.4. Konkurencyjność w sektorze rolnictwa	108
4.1.5. Siła przetargowa ze strony nowych producentów	127
4.2. Analiza punktowa atrakcyjności sektora rolnictwa	130
5. Analiza powiązań sektora z rynkiem pracy	133
5.1. Pracujący i nakłady pracy w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą w świetle danych statystycznych	133
5.1.1. Pracujący wyłącznie lub głównie w gospodarstwach rolnych	133
5.1.2. Pracujący w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą ...	135
5.1.3. Nakłady pracy w gospodarstwach rolnych	138
5.1.4. Kierujący indywidualnymi gospodarstwami rolnymi	140
5.2. Indywidualne gospodarstwa rolne a rynek pracy w świetle badań ankietowych	144
5.2.1. Specyfika analizowanych gospodarstw rolnych	144
5.2.2. Sytuacja ekonomiczna gospodarstw	154
5.2.3. Bariery i szanse rozwoju produkcji rolnej	157
5.2.4. Postawy wobec pracy w rolnictwie	158
5.2.5. Zatrudnienie pracowników najemnych w indywidualnych gospodarstwach rolnych	161
5.2.6. Zatrudnienie członków rodziny w indywidualnych gospodarstwach rolnych	162
5.2.7. Zapotrzebowanie na kwalifikacje i kompetencje w indywidualnych gospodarstwach rolnych	165
5.3. Gospodarstwa rolne osób prawnych a rynek pracy w świetle badań ankietowych ..	173
5.3.1. Charakterystyka próby badawczej	173
5.3.2. Ogólna charakterystyka profilu i specyfiki gospodarstw posiadających osobowość prawną	173
5.3.3. Kondycja ekonomiczna gospodarstw	174

5.3.4. Postawy wobec pracy w rolnictwie	
zarządzających gospodarstwami rolnymi	175
5.3.5. Zatrudnienie w gospodarstwie	177
5.3.6. Zapotrzebowanie na kwalifikacje i kompetencje	
w gospodarstwach rolnych osób prawnych	178
6. Analiza SWOT	182
7. Analiza przyszłości sektora	184
7.1. Scenariusze zmian otoczenia sektora	184
7.2. Wybrane aspekty dotyczące przyszłości produkcji rolniczej	
w województwie podlaskim	189
7.3. Prognozy zatrudnienia w analizowanym sektorze	194
7.4. Inne aspekty dotyczące przyszłości rolnictwa w regionie	
w świetle przeprowadzonych badań	196
7.4.1. Plany inwestycyjne	196
7.4.2. Przyszłość sektora w świetle badań studentów rolnictwa	197
7.5. Możliwości wsparcia sektora rolnictwa ze środków krajowych i unijnych	204
8. Rekomendacje	210
Wykaz literatury	213
Wykaz schematów	220
Wykaz map	220
Wykaz tabel	221
Wykaz wykresów	223
Załączniki	225

Wstęp

Badania sektora rolnictwa zostały zrealizowane w ramach projektu Podlaskiego Obserwatorium Rynku Pracy i Analiz Gospodarczych. Ta cenna inicjatywa jest finansowana z Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki na lata 2007-2013, Priorytet VIII Regionalne Kadry Gospodarki, Działanie 8.1 Rozwój pracowników i przedsiębiorstw w regionie, Poddziałanie 8.1.4 Przewidywanie zmiany gospodarczej. Szersze umiejscowienie tego projektu to pomoc w formułowaniu decyzji strategicznych decydentom poprzez realizowane badania i analizy dotyczące trendów rozwojowych i prognozowania zmian gospodarczych zachodzących w regionie oraz formułowanie właściwych mechanizmów zaradczych, upowszechnianie wyników tych badań i analiz oraz związana z nimi wymiana informacji. Celem ogólnym realizowanych analiz sektorowych było dostarczenie wiarygodnych i rzetelnych informacji dla przedsiębiorstw, instytucji powiązanych z danym sektorem i rynkiem pracy, a także dla władz regionalnych.

Prace zespołu badawczego składały z pięciu faz:

1. Opracowanie i przygotowanie raportu częściowego w formie raportu metodologicznego.
2. Wykonanie studiów literaturowych i raportów branżowych (*desk research*).
3. Przeprowadzenie badań pilotażowych.
4. Przeprowadzenie badań ankietowych wśród przedstawicieli sektora rolnictwa (właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych, właścicieli lub zarządzających gospodarstwami osób prawnych oraz studentów kierunku rolnictwo) oraz wywiadu zogniskowanego wśród ekspertów.
5. Opracowanie wyników przeprowadzonych badań.

1. Koncepcja badania

1.1. Cele badania

Nadrzędnym celem projektu badawczego, było przeprowadzenie diagnozy sektora rolnictwo, a także sformułowanie wytycznych niezbędnych do umacniania konkurencyjności analizowanego sektora. Szczególne znaczenie w prowadzonych pracach badawczych miała perspektywa zatrudnienia i rynku pracy w województwie podlaskim.

Zgodnie z wymogami SIWZ ustalono następujące szczegółowe cele analizy:

1. Określenie stanu rozwoju sektora w województwie podlaskim (w tym wskazanie jego słabych i mocnych stron na tle rozwoju sektora w kraju i na świecie).
2. Ustalenie głównych determinant oraz barier rozwojowych sektora.
3. Przedstawienie prognoz przyszłości sektora w województwie podlaskim z uwzględnieniem jego zagrożeń i szans rozwojowych.
4. Przedstawienie warunków pomyślnego rozwoju sektora w województwie podlaskim.
5. Poprzez identyfikację barier rozwojowych wskazanie podmiotom sfery regulacji (w tym instytucjom rynku pracy, władzom lokalnym i regionalnym) kierunków działań zmierzających do ich ograniczenia.
6. Dostarczenie informacji w zakresie istniejących form, możliwości wsparcia sektora ze środków krajowych i unijnych.
7. Oszacowanie wysokości dochodów w gospodarstwach rolnych zgodnie z zaproponowaną klasyfikacją podziału gospodarstw rolnych.
8. Oszacowanie rozmiarów bezrobocia ukrytego w rolnictwie.

1.2. Zakres przedmiotowy analiz

Przyjęte cele projektu wyznaczyły zakres przedmiotowy i podmiotowy badań realizowanych w ramach projektu (tabela 1).

Zgodnie z nomenklaturą GUS-u w opracowaniu przyjęto definicje takich kategorii jak: gospodarstwo rolne, gospodarstwo rolne indywidualne, a także gospodarstwo rolne osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej:

- 1) **gospodarstwo rolne** oznacza grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego;
- 2) **gospodarstwo rolne osoby fizycznej (gospodarstwo indywidualne)** to gospodarstwo o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha, będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej oraz gospodarstwo rolne osoby posiadającej użytki rolne o powierzchni mniejszej niż 0,1 ha lub nieposiadającej użytków rolnych, która ma co najmniej: 1 sztukę bydła lub (i) 5 sztuk trzody chlewnej albo 1 lochę lub (i) 3 sztuki owiec lub (i) 3 sztuki kóz lub (i) 1 konia lub (i) 30 sztuk drobiu lub (i) 1 strusia lub (i) 5 sztuk samic królików lub (i) 5 sztuk samic pozostałych zwierząt futerkowych lub (i) 3 sztuki pozostałych zwierząt utrzymywanych na rzeź lub (i) 1 pień pszczeleli;

- 3) **gospodarstwo rolne osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej** to gospodarstwo rolne prowadzone przez osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej, której podstawowa działalność jest zaliczana według Polskiej Klasyfikacji Działalności do sekcji A, dział 01, grupy: 01.1 – uprawy rolne inne niż wieloletnie, 01.2 – uprawy roślin wieloletnich, 01.3 – rozmnażanie roślin, 01.4 – chów i hodowla zwierząt, 01.5 – uprawy rolne połączone z chowem i hodowlą zwierząt (działalność mieszana), 01.6, klasa 01.61 – działalność usługowa wspomagająca produkcję roślinną (utrzymywanie gruntów w dobrej kulturze rolnej przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska), a także niezależnie od zaklasyfikowania działalności podstawowej, gdy w gruntach użytkowanych przez jednostkę powierzchnia użytków rolnych przekracza 1 ha lub jednostka prowadzi chów zwierząt gospodarskich.¹

Tabela 1. Zakres przedmiotowy badań

Obszar analizy	Zakres analizy w obszarze
Popytowo-podażowe Zewnętrzne uwarunkowania rozwojowe sektora z uwzględnieniem grup PKD 2007/01.1-01.6 oraz gospodarstw indywidualnych	Analiza czynników oddziałujących na sektor: • popytowych: ekonomiczne, społeczne, prawno-administracyjne, międzynarodowe; • podażowych: ekonomiczne, technologiczne, społeczne, prawno administracyjne, międzynarodowe, środowiskowe.
Analiza sił konkurencji w sektorze z uwzględnieniem grup PKD 2007/01.1-01.6 oraz gospodarstw indywidualnych	Analiza głównych składników otoczenia konkurencyjnego podmiotów sektora: • dostawcy – nabywcy (stopień koncentracji sektora dostawcy-nabywcy; uzależnienie jakości produktu finalnego od jakości produktu nabywanego od dostawcy; udział dostawcy w tworzeniu kosztów odbiorcy; koszty zmiany dostawcy lub odbiorcy; możliwości integracji pionowej; profil nabywcy); • istniejący i potencjalni konkurenci (stopień koncentracji sektora; liczba i struktura konkurentów; zakres konkurowania; potencjał i pozycja konkurencyjna przedsiębiorstw sektora; poziom innowacyjności podmiotów sektora; grupy strategiczne); • ryzyko pojawienia się nowych producentów/substytutów (atrakcyjność sektora: obecna i przewidywana wielkość i rentowność sektora; wysokość barier wejścia/wyjścia: ekonomiczne, społeczne, technologiczne, formalno-prawne; możliwości represji ze strony podmiotów sektora; faza życia sektora).
Analiza powiązań sektora z rynkiem pracy z uwzględnieniem grup PKD 2007/01.1-01.6 oraz gospodarstw indywidualnych	Analiza ilościowo-jakościowa stanu pracujących/zatrudnienia oraz jego zmian, w tym: • struktura pracujących/zatrudnienia wg poziomu wykształcenia, • struktura pracujących/zatrudnienia wg zawodów/stanowisk, • dominujące w sektorze/branży zawody wykonywane, stanowiska pracy, • dominujące w sektorze/branży zawody/kwalifikacje posiadane przez osoby pracujące/zatrudnione w branży, • ilościowa prognoza zmian w zatrudnieniu/pracujących, • przewidywane zmiany w strukturze pracujących/zatrudnieniowych wg zawodów/stanowisk,

¹ Raport z wyników województwa podlaskiego – Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Białystok 2011, s. 11.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Obszar analizy	Zakres analizy w obszarze
	• analiza dostępności i zapotrzebowania na kadry (stopień i źródła zaspokojenia potrzeb kadrowych; stopień zaspokojenia wymagań w zakresie: umiejętności i kwalifikacji; postaw pracowniczych; kultury pracy; poziomu wynagrodzeń), • analiza kosztów zatrudnienia /w tym poziomu wynagrodzeń na poszczególnych stanowiskach pracy i wydajności pracy/, • analiza bezrobocia ukrytego, oszacowanie wysokości bezrobocia ukrytego, • analiza powiązań sektora z rynkiem pracy.
Prognozy Średniookresowe przyszłości sektora w województwie podlaskim uwzględniające szanse i zagrożenia rozwojowe, z uwzględnieniem grup PKD 2007/01.1-01.6 oraz gospodarstw indywidualnych	Analiza przyszłości sektora z uwzględnieniem potrzeb informacyjnych następujących grup interesariuszy: • obecni i potencjalni pracownicy sektora, • podmioty gospodarcze sektora i potencjalni wchodzący, • władze regionalne, • instytucje powiązane z rynkiem pracy/sektorem. Szczególna uwaga poświęcona zostanie kwestiom: • zmian poziomu zatrudnienia/liczby pracujących, • zmian struktury zatrudnienia/pracujących, • zmian wielkości popytu na określone kategorie pracowników, • zmian poziomu rentowności, • zmian w strukturze podmiotów działających w sektorze (liczba i struktura konkurencji), • zmian w dynamice sprzedaży, • zmian technologiczno-organizacyjnych.

Źródło: SIWZ.

W wypadku gospodarstw rolnych osób prawnych zakres podmiotowy obejmuje jednostki, których działalność jest zaliczana do sekcji PKD 01.1 – 01.6. Liczebność tej grupy podmiotów w województwie podlaskim, zgodnie z rejestrem Regon wynosi 2343 (tabela 2).

Tabela 2. Jednostki prawne wg podstawowych form prawnych oraz klas wielkości bez prowadzonego wyłącznie indywidualnego gospodarstwa rolnego, stan na dzień 31.03.2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Małe (do 9 osób)	Średnie (10-49 osób)	Duże (50 osób i więcej)
01.1 Uprawy rolne inne niż wieloletnie	196	191	4	1
01.2. Uprawa roślin wieloletnich	26	25	1	0
01.3. Rozmnażanie roślin	13	13	0	0
01.4. Chów i hodowla zwierząt	70	68	2	0
01.5. Uprawy rolne połączone z chowem i hodowlą zwierząt	1392	1374	15	3
01.6. Działalność usługowa wspomagająca rolnictwo i następująca po zbiorach	646	632	13	1
Razem	2343	2303	35	5

Źródło: dane z rejestru REGON, Urząd Statystyczny w Białymstoku.

Bardziej szczegółowe dane dostępne w GUS Białystok, jak też wspomniane wyniki Spisu Powszechnego 2010 wskazują, że rejestr Regon jest w dużej mierze nieaktualny (uwzględnia jednostki już nieprosperujące, ale takie, które się nie wyrejestrowały), a faktyczna liczba gospodarstw rolnych osób prawnych na Podlasiu wynosi niespełna 100. W tej grupie szacunkowa struktura podmiotów przedstawia się następująco²:

- a) podmioty sektora publicznego, obejmujące między innymi: parki narodowe i nadleśnictwa posiadające użytki rolne, gospodarstwa samorządów terytorialnych, gospodarstwa przy szkołach rolniczych, przy domach pomocy społecznej – ok. 40;
- b) podmioty sektora prywatnego:
 - spółdzielnie producentów rolnych – 18;
 - spółki prywatne krajowe – 9;
 - pozostałe (obejmujące gospodarstwa przy klasztorach, klubach jeździeckich itd.) – 5.

Z punktu widzenia celów niniejszej analizy ważne było uwzględnienie w badaniu zarówno próby indywidualnych gospodarstw rolnych, jak też gospodarstw osób prawnych, reprezentujących sektor prywatny.

Biorąc pod uwagę cele niniejszego projektu oraz dzięki wiedzy zdobytej w trakcie realizacji badania *desk research* zdecydowano się na zmodyfikowanie zakresu przedmiotowego badań, tzn. rezygnacji z badania firm należących do sekcji A Rolnictwo, Dział 01, grupa 0.1-6.

Badania ankietowe zrealizowane w ramach analizy sektora dotyczyły obok gospodarstw rolnych indywidualnych, również gospodarstw rolnych osób prawnych, których działalność kwalifikuje się do sekcji A Rolnictwo, Dział 01, grupa 0.1-1 – 0.1-5 (PKD 2007) a nie jak zostało to zapisane w SIWZie. Podmioty należące do grupy 0.1.6, która została wskazana w zakresie podmiotowym badań w SIWZ, to podmioty działające w zakresie: „działalność usługowa wspomagająca rolnictwo i następująca po zbiorach”. Oznacza to zatem, że nie są to gospodarstwa rolne, a jedynie firmy usługowe wspomagające działalność rolniczą. Objęcie analizą tego typu podmiotów w projekcie badawczym koncentrującym się z założenia na gospodarstwach rolnych nie tylko wykracza poza założone cele analizy, ale mogłoby wprowadzić niepotrzebny chaos i powodować konieczność identyfikacji szans i barier rozwojowych, czy też prognoz działalności skoncentrowanej nie tylko na produkcji rolnej, ale także na usługach ją wspomagających.

Wyniki ostatniego Spisu Rolnego potwierdzają, że w województwie podlaskim w gospodarstwach rolnych wykorzystywana jest przede wszystkim rodzinna siła robocza, która stanowi aż 99,3% ogólnej liczby osób w nich pracujących. Jest to przede wszystkim praca użytkownika gospodarstwa, współmałżonka, ale także innych członków rodziny użytkownika. Łączna liczba osób pracujących w rolnictwie w województwie podlaskim wynosi 214 700, w tym pracowników najemnych jest jedynie 1600 (900 w gospodarstwach indywidualnych i 700 w gospodarstwach osób prawnych).

² Dane na podstawie rozmów z pracownikiem GUS w Białymstoku.

1.3. Procedura badawcza

Realizacja projektu, a tym samym osiągnięcie wszystkich założonych celów badawczych wymagało wykorzystania następujących metod pozyskiwania danych:

- a) *desk research*,
- b) panele eksperckie wewnętrzne,
- c) zogniskowany wywiad grupowy z udziałem ekspertów zewnętrznych (FGI),
- d) badanie ankietowe I przeprowadzone z przedstawicielami gospodarstw indywidualnych,
- e) badanie ankietowe II z przedstawicielami gospodarstw rolnych osób prawnych,
- f) badanie ankietowe III (ankieta audytoryjna) wśród studentów kierunku rolnictwo.

Ponadto do analizy zebranego materiału empirycznego wykorzystano szereg metod analitycznych (tabela 3). Należą do nich: metody statystyczne, analiza 5 sił Portera (pozwalająca na zbadanie sił określających poziom atrakcyjności branży dla aktualnych i przyszłych inwestorów), punktowa ocena atrakcyjności sektora, metoda scenariuszowa i analiza SWOT.

Tabela 3. Zestawienie metod i technik badawczych w poszczególnych obszarach analizy sektora rolnictwa

Obszar	Cele analizy wynikające z SIWZ	Metody analityczne	Metody gromadzenia danych
I obszar analizy Popytowo-podażowe zewnętrzne uwarunkowania rozwojowe sektora	Ustalenie głównych determinant oraz barier rozwojowych sektora.		• desk research, • panel ekspercki, wewnętrzny – 7 członków zespołu.
II obszar analizy Analiza sił konkurencji w sektorze	Określenie stanu rozwoju sektora w województwie podlaskim (w tym wskazanie na jego słabe i mocne strony na tle rozwoju sektora w kraju i na świecie).	Analiza 5 sił Portera Punktowa ocena atrakcyjności sektora Benchmarking	• desk research, • zogniskowany wywiad grupowy (FGI) – 5 uczestników, • panel ekspercki wewnętrzny – 7 członków zespołu.
III obszar analizy Analiza powiązań sektora z rynkiem pracy	Oszacowanie wysokości dochodów w gospodarstwach rolnych zgodnie z zaproponowaną klasyfikacją podziału gospodarstw rolnych. Oszacowanie rozmiarów bezrobocia ukrytego w rolnictwie.	Metody statystyczne	• desk research, • badanie ankietowe I przeprowadzone z gospodarstwami indywidualnymi – <u>próba badawcza 395</u>, • badanie ankietowe II z prywatnymi gospodarstwami rolnymi osób prawnych – <u>próba badawcza – ok. 14</u>, • badanie ankietowe III (ankieta audytoryjna) wśród studentów kierunku rolnictwo – <u>próba badawcza – 150</u>, • panel ekspercki wewnętrzny – 7 członków zespołu.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Obszar	Cele analizy wynikające z SIWZ	Metody analityczne	Metody gromadzenia danych
IV obszar analizy Prognozy średniokresowe przyszłości sektora w województwie podlaskim uwzględniające szanse i zagrożenia rozwojowe	Przedstawienie prognoz przyszłości sektora w województwie podlaskim z uwzględnieniem jego zagrożeń i szans rozwojowych. Przedstawienie warunków pomyślnego rozwoju sektora w województwie podlaskim. Poprzez identyfikację barier rozwojowych wskazanie podmiotom sfery regulacji (w tym instytucjom rynku pracy, władzom lokalnym i regionalnym) kierunków działań zmierzające do ich ograniczenia. Dostarczenie informacji w zakresie istniejących form, możliwości wsparcia sektora ze środków krajowych i unijnych.	Metoda scenariuszowa Ilościowe metody prognozowania Jakościowe metody prognozowania	• zogniskowany wywiad grupowy (FGI), • badanie ankietowe II z prywatnymi gospodarstwami rolnymi osób prawnych, • badanie ankietowe III (ankieta audytoryjna) wśród studentów kierunku rolnictwo, • panel ekspercki wewnętrzny – 7 członków zespołu.

Źródło: opracowanie własne.

a. Desk research

Desk research to metoda badań społecznych lub marketingowych, która zakłada szczegółową analizę dostępnych danych. Analiza danych zastanych obejmowała ogólnodostępne dane statystyczne i inne źródła wiedzy dotyczące badanych zjawisk, m. in.: raporty statystyki publicznej GUS, dane Banku Danych Regionalnych GUS, raporty i badania realizowane przez instytucje rządowe i inne wiarygodne jednostki organizacyjne, a także dokumenty o charakterze strategicznym i programowym na poziomie unijnym, krajowym, regionalnym i lokalnym. Szczególnie użyteczne okazały się wyniki ostatniego Spisu Powszechnego Gospodarstw Rolnych, jak również najświeższe opracowania branżowe dotyczące rolnictwa jako sektora gospodarki, w tym m.in.: Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, Polska Wieś i Rolnictwo. Wiosna 2011, TNS OBOP, a także opracowanie pt. „Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej”, Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, Warszawa 2011.

Badania typu *desk research* pozwoliły:

- zdiagnozować zewnętrzne uwarunkowania rozwoju analizowanego sektora w województwie podlaskim;
- zobrazować siły oddziaływujące na stronę podażową i popytową badanej branży;
- wstępnie scharakteryzować sytuację w otoczeniu konkurencyjnym (bliższym) firm działających w sektorze ze szczególnym uwzględnieniem sił oddziaływujących na sektor;
- zidentyfikować czynniki do punktowej oceny atrakcyjności sektora.

Ponadto dostarczyły one danych statystycznych dotyczących specyfiki sektora rolnictwa oraz liczby pracujących i nakładów pracy w sektorze.

b. Panel ekspercki wewnętrzny

Panel ekspercki wewnętrzny to szczególny typ metody badawczej wykorzystywanej w projektach mających na celu budowanie wizji rozwoju określonego obszaru/sektora w średnio- i długo okresowej perspektywie. Panele tego typu polegają na systematycznych spotkaniach grupy ekspertów o dużej wiedzy specjalistycznej w danym obszarze. Praca odbywa się zespołowo podczas zamkniętych spotkań organizowanych w określonych odstępach czasowych. Panel ekspercki najczęściej zostaje powołany celem zgromadzenia pożądanych informacji, czy też tworzenia nowych strategii i kreowania sieci współpracy. Opiera się on na technikach dyskusji moderowanej oraz burzy mózgów.

W trakcie realizacji projektu odbyło się pięć paneli wewnętrznych, w których udział brał zespół ekspertów zaangażowanych w prace badawcze i analityczne. Zespół składał się z reprezentantów różnych dziedzin wiedzy, takich jak: ekonomia, zarządzanie oraz socjologia, co pozwoliło na wielopłaszczyznowe spojrzenie na analizowaną rzeczywistość społeczno-gospodarczą. Ponadto członkowie zespołu reprezentowali także różne środowiska opinio-twórcze, w tym: uczelnie wyższe, organizację pozarządową, a także działalność gospodarczą, co również było niezwykle istotne w procesie badawczym.

W pierwszej fazie prac, poprzedzającej badania terenowe, zadaniem paneli była identyfikacja uwarunkowań rozwoju sektora, czynników atrakcyjności sektora oraz czynników mających wpływ na przyszły rozwój sektora, poddanych ocenie w trakcie zogniskowanego wywiadu grupowego. Po realizacji badań terenowych celem prac paneli była synteza zebranego materiału empirycznego. Tematyka paneli dotyczyła: identyfikacji czynników otoczenia dal-szego, które wpływają na badany sektor, oceny siły wpływu wyodrębnionych czynników na sektor oraz dyskusji na temat wybranych, wymagających pogłębionej analizy, problemów badawczych. Podczas panelu opracowano także analizę SWOT sektora i sformułowano rekomendacje dla: podmiotów analizowanej branży, instytucji rynku pracy, pracowników sektora rolnictwa, jak też władz samorządowych szczebla gminnego i wojewódzkiego.

c. Zogniskowany wywiad grupowy (FGI)

Zogniskowane wywiady grupowe to jedna z najpopularniejszych metod badań jakościowych, polegająca na wspólnej dyskusji uczestników wywiadu na zadany z góry temat. Wywiad pogłębiony koncentruje się na pytaniach badawczych o charakterze eksploracyjnym, zmierzających do próby wyjaśnienia/zrozumienia zjawisk, motywacji, postaw, zachowań, bez intencji wyrażania badanej rzeczywistości w sposób liczbowy i czysto opisowy. Uczestnicy dyskusji stymulują się wzajemnie, inspirują, prowokują do wyrażania opinii i konstruowania pomysłów. Zogniskowane wywiady grupowe prowadzone są przez moderatorów, którzy nadzorują przebieg dyskusji, ukierunkowują rozmowę zgodnie z zaplanowanym scenariuszem, pomagają w dochodzeniu do konkluzji.

Na potrzeby projektu przeprowadzono jeden zogniskowany wywiad grupowy, w którym udział wzięło pięciu ekspertów³, w tym: 3 pracowników naukowych zajmujących się zawodowo problematyką badań w rolnictwie i agrobiznesie (byli to adiunkci Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży), przedstawicielka Podlaskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Szepietowie i rolnik reprezentujący wzorcowe gospodarstwo rolne specjalizujące się

³ Na spotkanie zaproszono także przedstawicieli: ARiMR w Łomży, Podlaskiej Izby Rolniczej, a także Departamentu Rolnictwa i Obszarów Rybackich Urzędu Marszałkowskiego w Białymstoku, ale mimo wcześniejszych potwierdzeń nie przybyli na wywiad.

w produkcji mleka, które otrzymało specjalne wyróżnienie podczas podlaskiej Agroligi 2011 (student Wydziału Nauk o Zwierzętach SGGW). Dobór uczestników wywiadu miał charakter celowy, tj. do wywiadu zapraszane były osoby posiadające wiedzę i doświadczenie zawodowe związane z analizowaną branżą.

Zasadnicza część wywiadu była podzielona na trzy zakresy tematyczne (załącznik 1):

- zewnętrzne uwarunkowania rozwoju sektora rolnictwo w Polsce i w województwie podlaskim – rolą ekspertów było określenie czynników makrootoczenia wpływających na rozwój sektora w następujących obszarach: ekonomicznym, społecznym, prawno-administracyjnym, międzynarodowym, technologicznym, środowiskowym. W ten sposób określono wstępne popytowo-podażowe zewnętrzne uwarunkowania rozwojowe sektora;
- charakterystyka wewnętrznych uwarunkowań rozwoju sektora rolnictwo w województwie podlaskim. W ramach analizy wewnętrznych uwarunkowań rozwoju sektora rolnictwo w województwie podlaskim wykorzystano metodę 5 sił Portera w celu zbadania sił określających poziom atrakcyjności branży dla aktualnych i przyszłych inwestorów. Ekspertów poproszono o dokonanie oceny poziomu szeregu czynników wpływających na konkurencyjność sektora;
- powiązania sektora z rynkiem pracy – eksperci wskazywali specyfikę zatrudnienia w rolnictwie, zapotrzebowanie współczesnego rolnictwa na określone zasoby wiedzy oraz umiejętności właścicieli gospodarstw rolnych oraz diagnozowali sytuację w zakresie edukacji o profilu rolniczym;
- perspektywy rozwoju sektora rolnictwa w województwie podlaskim – eksperci wskazywali główne kierunki rozwoju rolnictwa w woj. podlaskim w dłuższej i krótszej perspektywie czasowej.

Głównym motywem wyboru techniki zogniskowanego wywiadu grupowego była możliwość przeprowadzenia swobodnej, nieskrępowanej dyskusji na temat kondycji i trendów rozwojowych sektora w gronie jego głównych przedstawicieli. Wykorzystanie wywiadu grupowego pozwoliło wykorzystać dynamikę celowo zróżnicowanej grupy i dzięki temu uzyskać interesujące Zleceniodawcę informacje. Ponadto odpowiedni dobór respondentów zapewnił wszechstronne spojrzenie na badane zagadnienia oraz zainspirował uczestników spotkania do generowania ciekawych rozwiązań.

Celem wywiadu było także wyjaśnienie zasad funkcjonowania sektora oraz doprecyzowania informacji zebranych w trakcie *desk research*, szczególnie dotyczących relacji gospodarstw rolnych z dostawcami oraz odbiorcami (spółdzielniami mleczarskimi, przedsiębiorstwami przemysłu spożywczego).

Wywiad odbył się 19 września 2012 roku w Sali Senatu Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży i był moderowany przez członków zespołu badawczego.

d. Badania ankietowe

W projekcie zrealizowano trzy typy badań ankietowych:

- badanie ankietowe I – na próbie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych,
- badanie ankietowe II – na próbie właścicieli lub zarządzających gospodarstwami osób prawnych,
- badanie ankietowe III – na próbie studentów kierunku rolnictwo.

Realizacja wszystkich trzech projektów badawczych była niezbędna do diagnozy powiązań sektora rolnictwa z rynkiem pracy w województwie podlaskim i określenia przyszłych zmian w tym zakresie.

Szczegółowe cele badań ankietowych I i II obejmowały między innymi określenie:

- struktury pracujących/zatrudnienia w sektorze rolnictwa wg poziomu wykształcenia,
- dominujące w sektorze rolnictwa kwalifikacje posiadane przez osoby pracujące/zatrudnione w branży,
- ilościową prognozę zmian w zatrudnieniu/pracujących w rolnictwie,
- przewidywane zmiany w strukturze pracujących/zatrudnieniowych wg zawodów/stanowisk,
- analizę dostępności i zapotrzebowania na kadry,
- analizę kosztów zatrudnienia /w tym poziomu wynagrodzeń na poszczególnych stanowiskach pracy i wydajności pracy/,
- analizę bezrobocia ukrytego, oszacowanie wysokości bezrobocia ukrytego.

Powyższe cele szczegółowe znalazły swoje odzwierciedlenie w pytaniach badawczych (pytania właściwe oraz pytania metryczkowe), które zamieszczono w standaryzowanym kwestionariuszu ankiety stanowiącym narzędzie pomiarowe, zarówno do badania ankietowego I, jak i II, gdyż część pytań dotyczyła wyłącznie gospodarstw indywidualnych (załącznik 2a) lub wyłącznie gospodarstwa osób prawnych (załącznik 2b).

Otrzymane wyniki zostały poddane obróbce za pomocą pakietu statystycznego Statistica. Statystyczne opracowanie wyników zostało przeprowadzone osobno dla dwóch typów gospodarstw.

Badania w indywidualnych gospodarstwach rolnych przeprowadzono poprzez pracowników Ośrodków Doradztwa Rolniczego (Wykonawca podpisał stosowną umowę z Podlaskim ODR), którzy zostali odpowiednio przeszkoleni. Natomiast badania w gospodarstwach rolnych osób prawnych zostały przeprowadzone osobiście przez członków zespołu badawczego.

Szczegółowe cele badania ankietowego III były formą uzupełnienia wyników badań uzyskanych z analizy ankiet zrealizowanych wśród właścicieli gospodarstw rolnych. Ich celem było określenie planów zawodowych absolwentów kierunku rolnictwo w celu diagnozy na ile będą one powiązane z pracą w rolnictwie. Ankieta skierowana do studentów rolnictwa zawierała także pytania dotyczące aspiracji związanych z zakładanym poziomem wynagrodzeń w zawodzie rolnika. Wspomniane cele badawcze zostały przełożone na standaryzowane pytania badawcze i opracowane w formie narzędzia – kwestionariusza ankiety (załącznik nr 3).

Badania ankietowe III zrealizowano techniką audytoryjną w Wyższej Szkole Agrobiznesu w Łomży wśród studentów I i II stopnia ostatniego roku kierunku rolnictwo dzięki współpracy z Dziekanem Wydziału Rolnictwa dr. inż. Mariuszem Brzezińskim.

Wyniki badań studentów zostały poddane obróbce za pomocą pakietu statystycznego Statistica.

2. Popytowo-podażowe zewnętrzne uwarunkowania rozwojowe sektora

Zewnętrzne uwarunkowania rozwojowe sektora są określane również jako otoczenie dalsze albo jako makrootoczenie. Zgodnie z literaturą przedmiotu makrootoczenie zawiera zespół warunków funkcjonowania podmiotów z sektora wynikający z tego, że działają one w określonym kraju i regionie⁴. Otoczenie dalsze to zjawiska, procesy i podmioty, które zasadniczo oddziałują na sektor w pośredni sposób, stwarzając ramy do działalności w sektorze⁵. Uwarunkowania otoczenia dalszego bardzo silnie określają możliwości działania i rozwoju w sektorze, najczęściej jednak poszczególne podmioty nie są w stanie warunków tych zmienić. Otoczenie to ma silny wpływ na gospodarstwa rolne i tworzy dla nich zestaw szans i zagrożeń rozwojowych⁶. Gospodarstwa te powinny umieć jak najwięcej skorzystać na zmianach zachodzących w otoczeniu dalszym, często także dostrzegając odpowiednio wcześniej te zmiany są w stanie adekwatnie reagować unikając zagrożeń.

Analizę zewnętrznych uwarunkowań rozwoju sektora rolnictwa przeprowadzono w oparciu o analizę danych wtórnych (*desk research*), dzięki której zostały zdiagnozowane i opisane czynniki wpływające na sytuację w analizowanym sektorze. Do uporządkowania wybranych czynników posłużono się analizą PEST, która sprowadza analizę otoczenia ogólnego sektora (otoczenia dalszego) do czterech podstawowych wymiarów: politycznego (*political*), ekonomicznego (*economic*), społecznego (*social*) oraz technologicznego (*technological*). Jednak ze względu na specyfikę rolnictwa (silne powiązanie ze środowiskiem naturalnym i znaczący udział w ogólnej liczbie zatrudnionych) dodane zostały dwa dodatkowe wymiary: demograficzny i środowiskowy.

Wybór tej metody analizy otoczenia wynikał z kilku przesłanek. Przede wszystkim dzięki tej metodzie została dokonana segmentacja otoczenia, co czyni analizę bardziej przejrzystą i czytelną. Dodatkowo metoda daje możliwość dowolnego kształtowania zestawu czynników wpływających na sektor, tym samym wzbogacając analizę m.in. o czynniki środowiskowe i demograficzne.⁷ Kolejnym z powodów wykorzystania metody PEST była również chęć wykorzystania jej wyników w kolejnych etapach procesu badawczego tzn. w konstruowaniu prognoz stanu otoczenia za pomocą scenariuszy, gdzie posłużono się wcześniej zidentyfikowanymi czynnikami.

Przyjmując powyższe rozumienie analizy zewnętrznych uwarunkowań rozwojowych sektora analizie poddano następujące grupy czynników:

- środowiskowe: warunki klimatyczne, ukształtowanie powierzchni, jakość gleb, warunki wodne, rozmieszczenie obszarów Natura 2000, zagrożenia związane z chorobami zwierząt i roślin w skali globalnej, zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego;
- demograficzne: starzenie się mieszkańców obszarów wiejskich, struktura wykształcenia mieszkańców regionu, w tym absolwenci szkół rolniczych w województwie, migracje mieszkańców regionu, dezagraryzacja polskiej wsi;
- ekonomiczne: koniunktura gospodarcza w kraju i regionie, koszty produkcji, dochody i ceny w rolnictwie, dostępność i stopień wykorzystania funduszy pomoco-

⁴ G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 30.

⁵ E. Urbanowska-Stojkin, O. Banaszyk, H. Witczak, *Zarządzanie strategiczne przedsiębiorstwem*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 104.

⁶ G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna...* op. cit., s. 30.

⁷ K. Oblój, *Strategia organizacji*, PWE, Warszawa 2007, s. 209.

wych, współpraca sektora rolnictwa z nauką, kierunki rozwoju rolnictwa, jakość życia na obszarach wiejskich, kierunki rozwoju działalności pozarolniczej, wpływ wykorzystania funduszy unijnych na polskie rolnictwo, interwencjonizm państwowy na rynku rolnym;

- technologiczne: tempo zmian technologicznych w produkcji rolnej, innowacje w gospodarstwach rolnych, zmiany w wyposażeniu gospodarstw rolnych w Polsce, żywność modyfikowana genetycznie (GMO);
- społeczne: zachowania konsumentów na rynku żywności: zdrowe żywienie, postawy wobec ekologicznej żywności, nawyki żywieniowe Polaków, w tym poziom spożycia nabiału w Polsce na tle innych krajów, społeczne postrzeganie pracy rolnika, postawy wobec żywności modyfikowanej genetycznie.
- prawne: restrykcyjność prawa z zakresu ochrony środowiska; polityka rolna UE i Polski, wpływ wykorzystania funduszy europejskich na rozwój rolnictwa w Polsce i województwie podlaskim, otoczenie instytucjonalne rolnictwa (ODR, AMiRR, MR).

2.1. Czynniki środowiskowe

2.1.1. Warunki klimatyczne

Klimat rozumiany jako ogół zjawisk pogodowych na danym obszarze w okresie wieloletnim, stanowi podstawowy czynnik warunkujący prowadzenie działalności rolniczej. Warunki klimatyczne w sposób bezpośredni przyczyniają się do możliwości uprawy określonych gatunków roślin uprawnych, które często charakteryzują odmienne wymagania wilgotnościowe, czy termiczne. Zatem zarówno ilość opadów atmosferycznych, temperatura powietrza, jak i długość trwania okresu wegetacyjnego mają istotny wpływ na rozwój rolnictwa na danym obszarze.

Klimat województwa podlaskiego w porównaniu z innymi regionami w Polsce cechuje niewątpliwie większa surowość. Panujące tu warunki pogodowe odznaczają się najniższymi temperaturami powietrza wśród wszystkich niżowych obszarów kraju. Klimat ma cechy wyraźnie kontynentalne. Jest to zatem jeden z chłodniejszych obszarów w kraju, w którym średnia roczna temperatura powietrza wynosi poniżej 7°C, w części północnowschodniej zaś nawet poniżej 6,5°C. Wobec tego w województwie podlaskim amplitudy temperatur wynoszą powyżej 23°C, a zatem są większe od przeciętnych w kraju⁸. W związku z powyższym warunki klimatyczne regionu nie należą do najkorzystniejszych z punktu widzenia działalności rolniczej. Na Pojezierzu Suwalskim występuje najkrótszy (poza górami) okres wegetacyjny (190 dni). W województwie podlaskim najdłużej zalega także pokrywa śnieżna (ponad 3 miesiące), a ponadto notuje się tutaj największe średnie roczne prędkości wiatru, co niewątpliwie nie sprzyja wszechstronnemu rozwojowi rolnictwa.⁹

Jednym z ważnych elementów klimatu, poza temperaturą powietrza, są także opady atmosferyczne i ich wielkość. W województwie podlaskim średni roczny opad atmosferyczny wynosi

⁸ Program upowszechniania znajomości przepisów ustawy o ochronie zwierząt wśród rolników w województwie podlaskim na 2010 rok, Białystok 2010, s. 2 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/program_s/prog__22042010_7458.htm?m=dload&debug=off&id=9632 [Data wejścia 6-09-2012].

⁹ Program Ochrony Środowiska Województwa Podlaskiego na lata 2007-2010, s. 12 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/wojewodztwo/urzed_mar/programy_i_dzialania/programy/pr_srod_06.htm [Data wejścia 6-09-2012].

około 580 mm, z czego 60% przypada na okres od kwietnia do września. Znaczna część opadów atmosferycznych na tym obszarze spada w postaci śniegu. W ostatnich latach obserwuje się jednak wzrost średnich temperatur oraz zmniejszenie wielkości średniej opadów w regionie.¹⁰

Jednak mimo niekorzystnych i surowych warunków klimatycznych rolnictwo stanowi dominujący dział gospodarki regionu. Istniejące warunki wymusiły przystosowanie rolnictwa do panującego klimatu. Atutem tego obszaru jest największy w Polsce odsetek użytków zielonych (wg danych z *Powszechnego Spisu Rolnego 2010* trwałe użytki zielone w woj. podlaskim stanowią 38,1% powierzchni użytków rolnych¹¹), skłaniający rolników do chowu bydła mlecznego i mięsnego oraz ukierunkowania działalności na produkcję mleczną. Województwo podlaskie znajduje się obecnie w czołówce kraju biorąc pod uwagę produkcję mleka. Region jest bezwzględny potentatem w porównaniu produkcji mleka do powierzchni użytków rolnych, bądź liczby mieszkańców.¹² Aktualnie coraz więcej właścicieli gospodarstw rolnych w województwie podlaskim zajmuje się także prowadzeniem działalności agroturystycznej.

2.1.2. Ukształtowanie powierzchni

Jednym z głównych czynników decydujących o rolniczym wykorzystaniu danego terenu jest ukształtowanie powierzchni. Najbardziej dogodną dla rolnictwa rzeźbą terenu jest obszar nizinny, równinny lub pagórkowaty o łagodnych stokach, który ułatwia efektywne zagospodarowanie pól uprawnych i pomaga w prowadzeniu niezbędnych działań związanych ze zbiorem plonów. Praca maszyn rolniczych na stromych stokach jest bowiem bardzo utrudniona. Często wymusza stosowanie orki w tradycyjny sposób, nie pozwala na mechanizację prac polowych, albo wiąże się z koniecznością tarasowania stoków, które powstrzymuje, bądź znacząco zmniejsza intensywność erozji gleb.

Ukształtowanie powierzchni województwa podlaskiego jest bardzo korzystne dla rolnictwa ze względu na niewielkie pofałdowanie i nizinny charakter terenu. Region jest ulokowany w północno-wschodniej części kraju, na obszarze Niziny Podlaskiej, Pojezierza Suwalskiego oraz Niziny Mazowieckiej. Sprzyjające ukształtowanie powierzchni terenu stanowi podstawę do rozwoju działalności rolniczej. W strukturze użytków rolnych w województwie podlaskim zdecydowanie większy udział niż w pozostałych regionach w kraju mają łąki i pastwiska. Cechą charakterystyczną podlaskiej wsi jest wyższy od średniego w Polsce udział użytków rolnych w powierzchni ogółem. Ich struktura odzwierciedla wysoki udział pogłowia bydła w hodowli oraz bardzo wysoki wskaźnik pogłowia bydła na hektar.¹³

2.1.3. Jakość gleb

Rodzaj i jakość gleb to jeden z najistotniejszych czynników z punktu widzenia działalności rolniczej, ponieważ zasadniczo decyduje o rodzaju uprawianych roślin oraz wysokości plonów. W poszczególnych regionach są ustalane i publikowane tzw. listy zalecanych do uprawy odmian na obszarze województwa. Ocenę jakości gleb pod względem ich wartości użytkowej (potencjalną produktywność) określają tzw. klasy bonitacyjne.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Raport z wyników województwa podlaskiego. *Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Białystok 2011, s. 27.

¹² <http://www.wrotapodlasia.pl/pl/rolnictwo/informacje/> [Data wejścia 6-09-2012].

¹³ *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013*, s. 44 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.rpomp.wrotapodlasia.pl/dokumenty.html> [Data wejścia 6-09-2012].

W województwie podlaskim największą powierzchnię pokrywają gleby płowe i brunatne wyługowane, w dalszej kolejności brunatne właściwe. Zaś na równinnych obszarach piaszczystych pól sandrowych znajdują się gleby bielicoziemne rdzawe i bielicowe. W dolinach Narwi, Biebrzy oraz na Równinie Kurpiowskiej występują z kolei największe w regionie tereny o glebach pochodzenia hydrogenicznego – bagiennych i murszowych¹⁴.

Gleby w województwie podlaskim nie są żyzne, ze względu na zbyt małą zawartość próchnicy i duże zakwaszenie. W regionie największy odsetek stanowią grunty IV i V klasy bonitacyjnej¹⁵. Niska klasa bonitacyjna gleb i ich zakamienienie nie tworzą zatem korzystnych warunków do rozwoju rolnictwa. Duże znaczenie mają więc uprawy roślin o niewielkich wymaganiach glebowych. Stąd też uprawia się tu głównie ziemniaki, zboża (w tym: żyto, owies, pszenicę, kukurydzę), rzepak i buraki cukrowe. Surowy klimat i słabe gleby powodują, że wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej plasuje województwo podlaskie na ostatnim miejscu w kraju¹⁶. Jednakże Podlaskie charakteryzuje niski poziom zanieczyszczenia gleb, a czyste i naturalne obszary stwarzają potencjalne warunki do rozwoju rolnictwa ekologicznego¹⁷.

Na obszarze użytków rolnych województwa podlaskiego przeważają tzw. gleby lekkie, które charakteryzuje mała pojemność retencyjna oraz szybka filtracja wody opadowej do głębszych poziomów profilu glebowego. Natomiast szczególnie niekorzystne warunki wodne i duże zagrożenie suszą występuje w północnej i zachodniej części regionu.¹⁸

2.1.4. Warunki wodne

Niezbędna w działalności rolniczej jest także dostateczna ilość wody. Utrzymywanie prawidłowych stosunków wodnych stanowi podstawowy warunek uprawy roślin, która jest niemożliwa, jeśli na danym obszarze jest zbyt sucho lub zbyt wilgotno, gdyż wówczas rośliny odpowiednio wysychają, bądź gniją. Warunki wodne są ściśle powiązane z warunkami klimatycznymi, zależą od ilości opadów atmosferycznych oraz parowania, ale także od głębokości zalegania wód gruntowych. Obecnie dążąc do stworzenia optymalnych warunków rozwoju roślin, coraz częściej są budowane zintegrowane systemy nawadniająco-odwadniające. Wody podziemne są wykorzystywane do nawadniania terenów rolniczych oraz w produkcji zwierzęcej. W hodowli woda jest wykorzystywana zarówno do pojenia zwierząt, jak i wykonywania różnego rodzaju niezbędnych prac. Zasoby eksploatacyjne wód podziemnych w skali województwa podlaskiego są rozmieszczone nierównomiernie, ale są oceniane jako wystarczające oraz dobre jakościowo.¹⁹

Na terenie województwa podlaskiego zasoby wód powierzchniowych tworzy 330 jednolitych części wód: rzeki, jeziora, stawy, kanały oraz sztuczne zbiorniki wodne. Sieć rzeczną regionu stanowią rzeki: Narew, Biebrza, Bug oraz Nurzec.²⁰

Województwo podlaskie mimo iż posiada znaczące zasoby wód powierzchniowych, odczuwa podobnie jak pozostałe regiony w kraju, okresowe jej niedobory. Jest to związane

¹⁴ <http://www.zielonewrota.pl/index.php?art=2711&p=10&k=74> [Data wejścia 6-09-2012].

¹⁵ *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013...*, op. cit., s. 20.

¹⁶ <http://region.e-podlasie.pl> [Data wejścia 6-09-2012].

¹⁷ *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013...*, op. cit., s. 20.

¹⁸ M. Sadowski, Z. Wyszynski, T. Gorski, M. Liszewska, A. Olecka, T. Łoboda, S. Pietkiewicz, *Adaptacja Produkcji Rolnej w Województwie Podlaskim do Oczekiwanych Zmian Klimatu*, Monografia, Dział Wydawnictw IOŚ, Warszawa 2009, Wydanie I, s. 27 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.ios.edu.pl/pol/czasopismo/adaptacja_produkcyjnej.pdf [Data wejścia 6-09-2012].

¹⁹ *Program Ochrony Środowiska Województwa Podlaskiego na lata 2007-2010...*, op. cit., s. 29.

²⁰ *Ibidem*, s. 22

z brakiem odpowiedniej zabudowy hydrotechnicznej (mało zbiorników małej i dużej retencji), a także wiąże się z ukształtowaniem terenu i wytworzonymi stosunkami wodnymi. Źródłami zanieczyszczeń wód powierzchniowych w regionie są głównie ścieki bytowo-gospodarcze, przemysłowe oraz rolnicze o różnym stopniu oczyszczenia, jak również odprowadzane osobną siecią kanalizacyjną ścieki deszczowe.²¹

2.1.5. Rozmieszczenie obszarów Natura 2000

Województwo podlaskie charakteryzują wyjątkowe walory przyrodnicze, na które składają się parki narodowe, krajobrazowe oraz obszary Natura 2000. Prowadzenie działalności rolniczej na tym obszarze wiąże się zatem z koniecznością odpowiedzialnego i racjonalnego gospodarowania dostępnymi zasobami w sposób godzący interesy zarówno przyrody, jak i rolnictwa²². Dbanie o ekonomiczne interesy gospodarstw rolnych często wiąże się z trudnym i rodzącym konflikty zadaniem wywiązywania się z formułowanymi przez politykę krajową i unijną, wymaganiami w zakresie ochrony środowiska i dobrostanu zwierząt²³.

Utworzony w celu zachowania bogatego dziedzictwa naturalnego Europy program Natura 2000, jest bardzo ważnym instrumentem polityki ekologicznej Unii Europejskiej. Umożliwia współdziałanie wszystkich 27 państw członkowskich UE w zakresie ochrony najbardziej cennych i wrażliwych gatunków oraz siedlisk na całym ich obszarze występowania, niezależnie od granic państwowych. Sieć Natura 2000 stanowi obecnie największy system obszarów chronionych na świecie. Z uwagi na to, że objęte ochroną obszary stanowią integralną część regionalnego krajobrazu, kluczową kwestią jest stosowanie tradycyjnych metod gospodarowania, z uwzględnieniem zagrożonych gatunków i siedlisk. Celem jest zatem dążenie do stworzenia warunków umożliwiających koegzystencję działań gospodarczych i zachowanie bioróżnorodności w Europie.²⁴

Należy podkreślić, że spośród 20180 km² powierzchni województwa podlaskiego, aż 33,1% objętych jest ochroną prawną²⁵. Utworzona sieć Natura 2000 obejmuje ok. 26% powierzchni regionu²⁶. Rozmieszczenie obszarów chronionych bezpośrednio ogranicza możliwości lokalizowania działalności rolniczej i wymusza prowadzenie działań z należytą dbałością o środowisko naturalne. Każda nowa inwestycja mogąca zagrozić elementom wyznaczonej sieci, musi być poddana procedurze oddziaływania na środowisko. Wielkość i rozmieszczenie obszarów Natura 2000 w województwie podlaskim przedstawia mapa 1. Na sieć Natura 2000 składają się dwa niezależnie wyznaczone i opisane podsystemy: Obszary Specjalnej Ochrony (OSO) oraz Specjalne Obszary Ochrony (SOO)²⁷.

²¹ Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013..., op. cit., s. 44.

²² <http://www.wrotapodlasia.pl/pl/rolnictwo> [Data wejścia 6-09-2012].

²³ Polska Wieś 2012. Raport o stanie wsi, [red.] J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2012, s. 11.

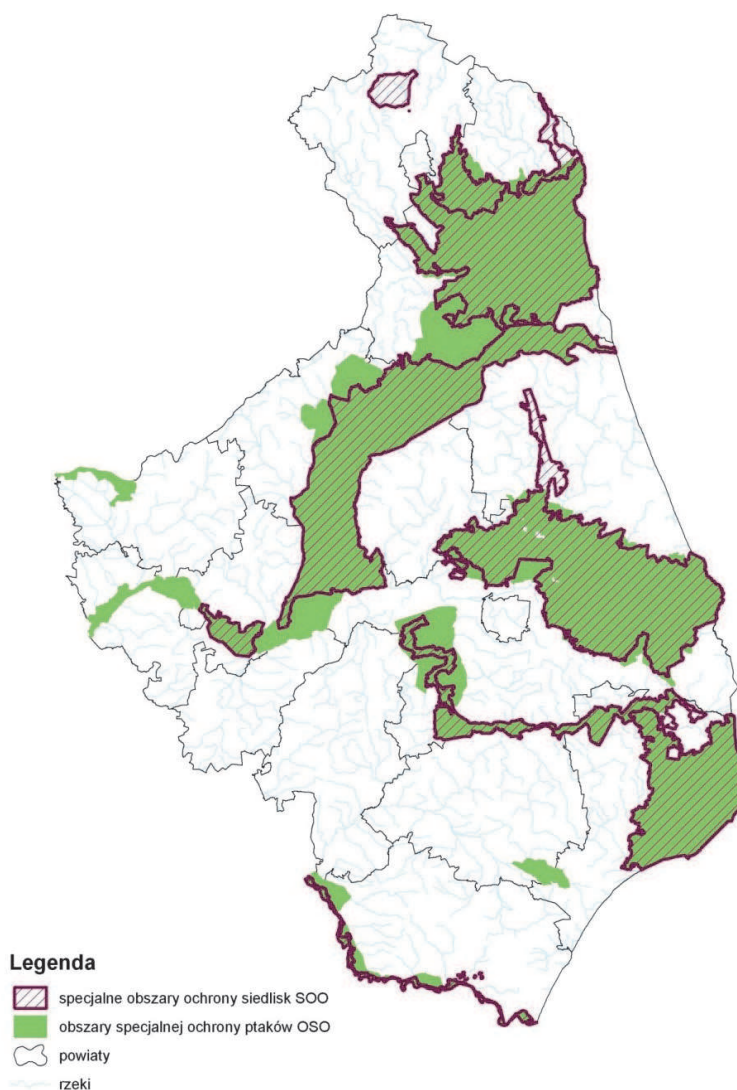
²⁴ <http://natura2000.gdos.gov.pl/strona/wiem> [Data wejścia 6-09-2012 r.].

²⁵ <http://region.e-podlasie.pl/> [Data wejścia 8-09-2012 r.].

²⁶ Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013..., op. cit., s. 7.

²⁷ Ochrona przyrody i geneza Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, Białystok 2012, s. 11, 13 [Dokument elektroniczny].
Tryb dostępu http://www.natura2000.efort.pl/pliki/2012/ochrona_przyrody_geneza_ese_natura_2000.pdf [Data wejścia 6-09-2012].

Mapa 1. Obszary Natura 2000 na terenie województwa podlaskiego

Źródło: http://www.gios.gov.pl/stansrodowiska/gios/pokaz_artikul/pl/front/raport_regionalny/podlaskie [Data wejścia 06-09-2012].

2.1.6. Zagrożenia związane z chorobami zwierząt i roślin w skali globalnej

Zagrożeniem dla zrównoważonego charakteru i bezpieczeństwa produkcji rolnej są zarówno choroby roślin, jak i zwierząt. Niestety mogą one występować w całym kraju, a ich rodzaje i nasilenie zależą od intensywności określonych upraw, czy hodowli.

Skutki zagrożenia chorobami roślin są bardzo dotkliwe dla gospodarki. Wiążą się z obniżeniem produkcji rolnej, wzrostem cen rynkowych żywności oraz inflacją. Monitorowanie zagrożeń epidemiologicznych umożliwia podejmowanie określonych działań w celu zminimalizowania skutków epidemii lub poprzez stosowanie oprysków ochronnych, czy działań profilaktycznych z zakresu szkolenia rolników nt. profilaktyki i zwalczania chorób roślin, zapobiegania jej wystąpieniu w przyszłości. Do instytucji odpowiedzialnych za monitorowanie zagrożenia w Polsce należą: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Główny Inspektorat Ochrony Roślin i Nasiennictwa, Instytut Ochrony Roślin, Instytut Upraw Nawożenia i Glebo-

znawstwa oraz Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej²⁸. Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin wychodząc naprzeciw problematycznym kwestiom zagrożeń, publikuje w Internecie aktualne dane o pojawieniu się szkodników i chorób w poszczególnych regionach kraju²⁹.

Ponadto rolnictwo zdecydowanie bardziej niż inne sektory gospodarki, jest narażone na niekorzystne zmiany klimatyczne. Wyższa temperatura powietrza przyspiesza prędkość rozwoju roślin, a z drugiej strony równocześnie patogenów, czy szkodników, zwiększając przy tym liczbę ich pokoleń w ciągu roku. Należy zauważyć, że zmiana warunków wegetacji w postaci występujących w ostatnich latach ciepłych i długich jesieni, łagodniejszych zim, a także krótkiej i cieplej wiosny, skutkuje pojawieniem się nowych zagrożeń, wywołanych przez choroby, szkodniki i chwasty. Najprostszym i jednocześnie najskuteczniejszym sposobem ograniczania strat w plonach, jest wykorzystanie w uprawie odmian odpornych.³⁰

Natomiast z punktu widzenia bezpieczeństwa chowu zwierząt, istotne są zakaźne i wirusowe choroby zwierząt obejmujące zasięgiem całe województwa. Może dojść do skażenia żywności oraz pasz na skutek zanieczyszczenia surowca oraz wtórnie w miejscach ich wytwarzania, magazynowania lub w czasie transportu. Do możliwości zapobiegania tym zagrożeniom lub ograniczania ich skutków można zaliczyć m.in.³¹:

- monitorowanie chorób zakaźnych zwierząt i żywności;
- rozpoznawanie ryzyka wystąpienia BSE oraz pryszczycy;
- działania profilaktyczne typu: szkolenia dla rolników, właścicieli nadzorowanych zakładów przetwarzających środki spożywcze pochodzenia zwierzęcego, służb weterynaryjnych nt. profilaktyki i zwalczania chorób zakaźnych zwierząt;
- stosowanie szczepień ochronnych przeciw chorobom zakaźnym;
- badania laboratoryjne środków spożywczych i pasz przed dopuszczeniem do obrotu;
- prowadzenie przez Powiatowych Lekarzy Weterynarii bezpośredniej kontroli stanu i obrotu bydła pochodzącego z importu.

Największą epidemią w skali kraju i świata w ostatnich latach była ptasia grypa. Straty rolników były ogromne, a odszkodowania w całości ich nie zrekomensowały. W związku z wykryciem ognisk ptasiej grypy w Polsce konsumenci domagając się bezpiecznej żywności tracili zaufanie do rolników, a w efekcie spadały ceny i popyt na produkty drobiowe. Przypadki zachorowań ludzi na świecie wynikały z kilku przyczyn: braku zachowania higieny, tradycji jedzenia potraw z surowego mięsa drobiowego oraz z bezpośredniego kontaktu z chorym ptactwem. Ponadto bardzo dużym zagrożeniem dla ludzi jest choroba szalonych krów (BSE), której przypadki ujawniono na świecie, ale także w mięsie z polskich ubojni.

2.1.7. Zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego

Zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego jest aktualnie poważnym problemem w skali globalnej. Porównując Polskę z rozwiniętymi gospodarczo krajami Europy Zachodniej, należy stwierdzić, że jest to kraj o znacznym potencjale rolnictwa. Niestety ze względu

²⁸ *Zagrożenia okresowe występujące w Polsce*, Wydział Analiz RCB, Styczeń 2012, s. 23 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/Zagrożenia-okresowe-2012.2.pdf> [Data wejścia 10-09-2012].

²⁹ <http://klimatarolnictwo.pl/adaptacja/ochrona-roslin-zwierzat> [Data wejścia 10-09-2012].

³⁰ Ibidem.

³¹ *Zagrożenia okresowe występujące w Polsce...*, op. cit., s. 23-24.

na różnorodność warunków przyrodniczych i ekonomiczno-organizacyjnych, stopień jego wykorzystania jest zróżnicowany regionalnie.

Niektóre tereny nie nadają się do prowadzenia gospodarki naturalnej, z tego względu, że są mocno zdegradowane. Ziemia położona przy drogach szybkiego ruchu zawiera zbyt dużo ołowiu, inne miejsca natomiast są skażone odpadami z pobliskich zakładów przemysłowych. Zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego w dużym stopniu, może nawet wykluczać możliwość prowadzenia określonej działalności rolniczej.

Z kolei czyste, nieskażone środowisko sprzyja rozwojowi rolnictwa i produkcji zdrowej żywności. Rolnicy nie są zobowiązani w takich warunkach do podejmowania dodatkowych działań i inwestycji związanych ze zmniejszaniem stopnia zanieczyszczenia środowiska, a w związku z tym nie ponoszą zwiększonych kosztów.

Województwo podlaskie należy do najczystszych ekologicznie regionów Polski. Wy różnia się dużym stopniem naturalności środowiska przyrodniczego, o czym świadczą niższe niż w pozostałych regionach wskaźniki zanieczyszczenia powietrza, ilości i jakości odprowadzanych ścieków, czystości wód powierzchniowych i podziemnych oraz innych czynników wpływających na środowisko³². W strukturze powierzchni województwa podlaskiego dominują użytki rolne, stanowiące 61% ogólnej powierzchni regionu³³. Zbliżone do naturalnych warunki środowiskowe regionu, niski poziom urbanizacji, słabo rozwinięty przemysł i ekstenzywne rolnictwo powodują, że na terenie województwa podlaskiego w ostatnich latach nastąpił dynamiczny wzrost liczby gospodarstw ekologicznych. Największa powierzchnia użytkowana ekologicznie znajduje się obecnie w województwie zachodniopomorskim (100 215 ha), warmińsko-mazurskim (76 768 ha), mazowieckim (44 748 ha), a także w podlaskim (42 692 ha)³⁴.

Ponadto polskie obszary wiejskie, które cechuje stosunkowo niski poziom uprzemysłowienia, posiadają korzystne warunki do rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki. Regiony potrafiące wykorzystać atrakcyjność swojego położenia, uzyskują znaczne dochody z prowadzenia tego typu działalności³⁵. Uwarunkowania przyrodniczo-krajobrazowe Podlasia sprzyjają prowadzeniu gospodarstwa agroturystycznego i stanowią szansę rozwoju obszarów wiejskich.

Paradoksalnie oprócz przemysłu, odpowiedzialnego w głównej mierze za degradację środowiska naturalnego, negatywny wpływ na poziom zanieczyszczeń może mieć również rolnictwo. Stosowanie sztucznych nawozów, środków ochrony roślin oraz preparatów poprawiających strukturę ziemi uprawnej, wpływa na gromadzenie się substancji toksycznych w glebie, tj.: pestycydy, azotany, arsen, cyjanki, metale ciężkie (rtęć i ołów).³⁶ Mimo iż tego typu zabiegi zwiększają plony uprawianych roślin w danym okresie, w końcowym rozrachunku przyczyniają się do obniżenia wartości gleby i ograniczania możliwości uzyskania wysokich plonów w kolejnych latach.

³² *Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2020 roku*, Białystok 2006, s. 5.

³³ http://www.gios.gov.pl/stansrodowiska/gios/pokaz_artykul/pl/front/raport_regionalny/podlaskie [Data wejścia 10-09-2012].

³⁴ *Rolnictwo ekologiczne w Polsce*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce> [Data wejścia 10-09-2012].

³⁵ *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020)*, s. 26 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.funduszeStrukturalne.gov.pl/informator/npr2/dokumenty%20strategiczne/rolnictwo.pdf> [Data wejścia 10-09-2012].

³⁶ <http://wiedza.ekologia.pl/zanieczyszczenia/Zanieczyszczenia-srodowiska-sposob-na-katastrofe,11029.html> [Data wejścia 10-09-2012].

2.2. Czynniki demograficzne

2.2.1. Starzenie się mieszkańców obszarów wiejskich

Starzenie się społeczeństwa jest aktualnym i powszechnym problemem nie tylko w województwie podlaskim. Jest to zauważalna tendencja wykraczająca daleko poza granice Polski. Zwiększony udział osób starszych w społeczeństwie powoduje znaczące ubytki ludności w wieku mobilnym³⁷ oraz przesunięcie się w kierunku niemobilnych³⁸ grup ludności. O ile w 2010 roku w województwie podlaskim osoby w wieku mobilnym stanowiły 63,1% ogółu mieszkańców w wieku produkcyjnym, to zgodnie z prognozą na 2035 rok przewiduje się, że udział tej grupy wyniesie tylko 51,7%³⁹. Istotną kwestią jest to, że w wiek produkcyjny wkraczają coraz mniej liczne roczniki osiemnastolatków. Proces starzenia się zasobów siły roboczej odgrywa niewątpliwie poważne znaczenie dla rynku pracy. Jest on jednocześnie powodowany zwiększaniem się liczby osób w wieku niemobilnym, tj. powyżej 44 roku życia.⁴⁰

Na obszarach wiejskich w województwie podlaskim największą grupę stanowią osoby będące w wieku poprodukcyjnym (46%), najmniejszą zaś – w wieku produkcyjnym (37,1%). Udział procentowy poszczególnych grup ludności w 2010 roku z podziałem na miasto/wieś przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Liczba ludności według poszczególnych grup ekonomicznych i podziału na miasto/wieś w 2010 roku

Obszar	Wiek przedprodukcyjny	%	Wiek produkcyjny	%	Wiek poprodukcyjny	%	Podlaskie ogółem	%
Podlaskie wieś	94 136	42,1	280 105	37,1	96 307	46	470 627	39,6
Podlaskie miasto	129 207	57,9	475 546	62,9	113 028	54	717 902	60,4
Podlaskie ogółem	223 343	100	755 651	100	209 335	100	1 188 529	100

Źródło: *Sytuacja osób starszych i ich rola społeczna na terenach wiejskich województwa podlaskiego. Raport z badań*, październik 2011 r. [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.projekt2011.rops-bialystok.pl/downloads/RAPORT%20KONCOWY%20-%20Sytuacja%20osob%20starszych%20i%20ich%20rola%20spoleczna%20na%20terenach%20wiejskich.pdf> [Data wejścia 10-09-2012].

Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym na terenach wiejskich zmalała na przełomie lat 1998-2010 o 10%, natomiast w miastach wzrosła o 35,5% (tabela 5).

³⁷ Wiek mobilny – przedział wiekowy zawierający się w wieku produkcyjnym i obejmujący osoby, które są zdolne do zmiany stanowiska, miejsca pracy lub ewentualnego przekwalifikowania się; obejmujący ludność w wieku 18-44 lata.

³⁸ Wiek niemobilny – przedział wiekowy zawierający się w wieku produkcyjnym i obejmujący osoby, które nie są już chętne do zmiany miejsca pracy, doksztalcania lub przekwalifikowania się w celu zmiany stanowiska; obejmujący ludność w wieku: mężczyźni – 45-64 lata, kobiety – 45-59 lat.

³⁹ *Stan i ruch naturalny ludności w województwie podlaskim w 2010 roku*, s. 9 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_2011_stan_i_ruch_naturalny_ludnosci_wpodl_w_2010r.pdf [Data wejścia 10-09-2012].

⁴⁰ *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2010 roku*, s. 10 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_2011_ludnosc_ruch_naturalny_i_migracje_w_wpodl_w_2010r.pdf [Data wejścia 10-09-2012].

Tabela 5. Ludność w wieku poprodukcyjnym w województwie podlaskim z podziałem na wieś i miasto w latach 1998-2010

Obszar/Udział	Ludność w wieku produkcyjnym			
	1998	2002	2006	2010
Podlaskie – miasto	83 444	92 384	99 979	113 028
Udział [%]	43,8	46,9	49,8	54,0
Podlaskie – wieś	107 017	104 640	100 853	96 307
Udział [%]	56,2	53,1	50,2	46,0
Podlaskie – ogółem	190 461	197 024	200 832	209 335
Udział [%]	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: *Sytuacja osób starszych ...*, op. cit.

Biorąc pod uwagę liczbę ludności starszej (tj. w wieku poprodukcyjnym) według poszczególnych grup wieku w podlaskich miastach i wsiach należy zauważyć, iż wraz z wiekiem wzrasta skłonność do zamieszkania na terenach wiejskich⁴¹.

Według prognozy demograficznej do 2035 r. w dalszym ciągu będzie następował wzrost udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności Podlasia. Zjawisko stopniowego starzenia się społeczeństwa mieszkańców regionu jest głównie wynikiem procesu wydłużania się przeciętnej długości trwania życia, spadku liczby urodzeń i zawierania małżeństw, a także przesuwania średniego wieku rodzenia. W województwie podlaskim w 2010 roku ogólny wskaźnik obciążenia demograficznego wynosił 57,3 osoby (na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 93,7 osób w wieku poprodukcyjnym oraz 27,7 osób w wieku przedprodukcyjnym).⁴²

Specyfika makroregionu Polski wschodniej w odniesieniu do reszty kraju, polega na tym, że wykazuje on po pierwsze większy spadek ludności w wieku przedprodukcyjnym. Po drugie cechuje się on nieco większym wzrostem ludności w wieku produkcyjnym oraz po trzecie – odznacza się mniejszym wzrostem ludności w wieku poprodukcyjnym. W efekcie oznacza to, że ubytek ludności w wieku przedprodukcyjnym w perspektywie kilkunastu najbliższych lat, wpłynie na ograniczenie potencjalnych zasobów pracy, a także dalszy wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym.⁴³

2.2.2. Struktura wykształcenia mieszkańców regionu

Struktura wykształcenia mieszkańców województwa podlaskiego w wieku od 15 lat została przedstawiona na wykresie 1. W I kwartale 2012 roku największy udział w strukturze podobnie jak przed rokiem, stanowią osoby z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym (29%), a w dalszej kolejności z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym (23%). Nieco mniejszy odsetek osób legitymuje się wykształceniem

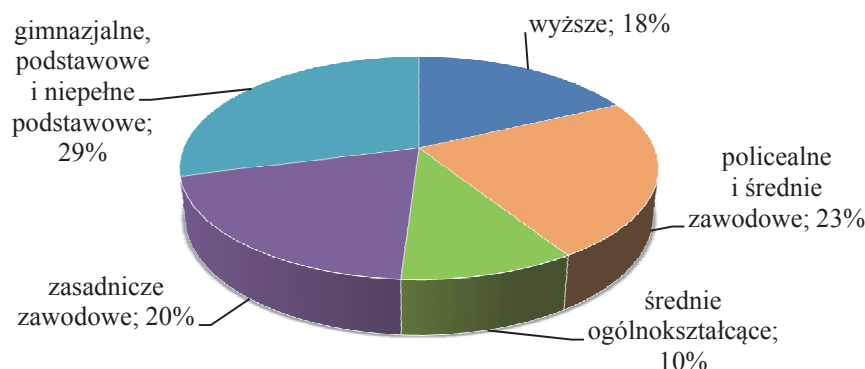
⁴¹ *Sytuacja osób starszych ...*, op. cit., s. 9.

⁴² Ibidem.

⁴³ D. Celioska-Janowicz, A. Miszczuk, A. Płoszaj, M. Smętkowski, *Aktualne problemy demograficzne regionu Polski wschodniej*, s. 5 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/Demografia_Polska_wschodnia_2010_1.pdf [Data wejścia 6-09-2012].

zasadniczym zawodowym (20%) oraz wyższym (18%). Mieszkańcy województwa podlaskiego z wykształceniem średnim ogólnokształcącym stanowią najmniej liczną grupę (10%).

Wykres 1. Struktura wykształcenia mieszkańców województwa podlaskiego w wieku 15+

Źródło: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski*, I kwartał 2012, GUS, Warszawa 2012.

Jednym z głównych elementów oceny kapitału ludzkiego jest poziom wykształcenia ludności. Statystyczny mieszkaniec województwa podlaskiego jest niestety mniej wykształcony niż przeciętny Polak. Region cechuje zdecydowanie wyższy udział osób z najniższym wykształceniem. Jednak należy zauważyć, że podobnie, jak w przypadku innych sektorów źródłem postępu także w rolnictwie, jest nauka.

Aktualnie odsetek osób z wyższym wykształceniem jest z roku na rok coraz większy. Równocześnie zwiększa się liczba osób bezrobotnych z wyższym wykształceniem, co niewątpliwie wynika z faktu, że uczelnie kształcą ludzi w zawodach, którymi rynek pracy jest już nasycony.

Wykształcenie ludności wiejskiej wypada niekorzystnie w porównaniu z poziomem wykształcenia mieszkańców miast. Znaczna liczba ludności mieszkającej na wsi posiada wykształcenie podstawowe lub zawodowe, podczas gdy w miastach dominuje wykształcenie średnie i policealne. Dysproporcje między wykształceniem ludności wiejskiej i miejskiej, wynikają z przeciętnie gorszego dostępu do edukacji na obszarach wiejskich. Niekiedy także trudna sytuacja dochodowa rodzin ze wsi ogranicza możliwość kształcenia młodzieży w dużych ośrodkach znacznie oddalonych od miejsca ich zamieszkania.⁴⁴

2.2.3. Absolwenci szkół rolniczych w regionie

Kategoria poziomu wykształcenia odgrywa dużą rolę biorąc pod uwagę możliwości rozwojowe i nowe wyzwania stojące przed rolnictwem. Jedną z przyczyn niskiej produktywności polskiego rolnictwa oraz czynnikiem ograniczającym proces przemian strukturalnych, postęp technologiczny w produkcji oraz wykorzystanie możliwości wsparcia rozwoju ze środków unijnych, może być właśnie brak kwalifikacji rolniczych i stosowanie wyłącznie

⁴⁴ *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013...*, op. cit., s. 30.

tradycyjnych technik wytwórczych. Poziom wykształcenia obrazuje potencjał intelektualny i gospodarczy osób pracujących w rolnictwie.

W województwie podlaskim funkcjonują dwie uczelnie wyższe kształcące rolników: Wyższa Szkoła Agrobiznesu w Łomży oraz Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Suwałkach. W roku akademickim 2009/2010 kierunek rolnictwo ukończyło ogółem 446 osób, co stanowiło 3% wszystkich absolwentów z tego roku z województwa podlaskiego. Rok później liczba absolwentów zmalała niemal o połowę. W 2011 naukę na kierunku rolnictwo ukończyło 227 absolwentów, co stanowiło 1% wszystkich absolwentów z tego roku z województwa podlaskiego.⁴⁵ Zatem zainteresowanie kierunkami rolniczymi w województwie wyraźnie zmalało. Od 2008 roku Wydział Mechaniczny Politechniki Białostockiej kształci studentów także na kierunku technika rolnicza i leśna. Na oferowanych przez uczelnię studiach I stopnia aktualnie pobiera naukę 298 studentów⁴⁶.

2.2.4. Migracje mieszkańców regionu

Województwo podlaskie to region o bardzo dużych tradycjach migracyjnych. Saldo migracji zarówno wewnętrznych, jak i zagranicznych na pobyt stały jest od lat ujemne. Oznacza to, że liczba osób wyjeżdżających z regionu jest wyższa niż liczba w nim się meldujących. W 2010 r. w ramach migracji wewnętrznych w województwie podlaskim zameldowało się 11731 osób, a wymeldowało się 13347 osób, z czego 9469 osób to ruch wewnątrzwojewódzki (zmiana miejsce zamieszkania w granicach województwa podlaskiego)⁴⁷.

Kluczowe znaczenie w przypadku migracji wydaje się mieć zróżnicowanie stawek płac. Migracje zarobkowe powiązane z problematyką podlaskiego rynku pracy, są już na stałe obecne w naszej rzeczywistości. Dążenie do poprawy sytuacji materialnej mieszkańców skłania coraz częściej osoby z wyższym wykształceniem, do przeniesienia się na stałe do województwa mazowieckiego, będącego głównym kierunkiem migracji. Zjawisko wypychania ludzi młodych i wykształconych przyczynia się do obniżenia jakości zasobów ludzkich w województwie podlaskim.

Analizując saldo migracji między wsią, a miastem w skali kraju w latach 2008-2010, należy zauważyć, że napływ ludności z miast na wieś był, podobnie jak w całej minionej dekadzie większy, niż odpływ ze wsi do miast (w 2008 r. nadwyżka wynosiła 38,9 tys., zwiększając się do 46,0 tys. w 2010 r.). Dodatkowo saldo migracji na wsi w 2010 r. wystąpiło we wszystkich województwach, również w tych, w których w poprzednich latach było ono ujemne (lubelskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie). Nie mniej jednak odnotowane różnice natężenia salda migracji są stosunkowo duże. W 2010 roku było ono najwyższe (5-6 osób na 1000 ludności) w województwach: dolnośląskim, pomorskim, śląskim i wielkopolskim. Z kolei najniższe – do 1 promila, w lubelskim, podkarpackim, podlaskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim.⁴⁸

⁴⁵ Na podstawie danych statystycznych GUS dotyczących absolwentów szkół wyższych (bez cudzoziemców) według grup kierunków w województwie podlaskim w latach 2009-2010 oraz 2010-2011.

⁴⁶ <http://www.wm.pb.edu.pl/system-ksztalcenia.html> [Data wejścia 20-09-2012].

⁴⁷ *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim ...*, op. cit., s. 13.

⁴⁸ *Polska Wieś 2012. Raport o stanie wsi*, op. cit., s. 21.

2.2.5. Dezagraryzacja polskiej wsi

Poziom urbanizacji w województwie podlaskim należy do średnich w kraju i wynosi obecnie 59,5%. Na przestrzeni lat w województwie podlaskim wskaźnik ten charakteryzowała tendencja wzrostowa. Jedną z jej przyczyn było uzyskanie praw miejskich przez dwie miejscowości – Michałowo i Krynki w 2009 roku.

Obecnie zauważalną tendencją jest stopniowe dezagraryzowanie się polskiej wsi, odchodzenie od rolnictwa. Jest to proces towarzyszący rozwojowi cywilizacyjnemu. Dezagraryzacja, czyli „odrolniczenie” wsi, ogólnie mówiąc polega na spadku udziału rolnictwa w systemie wiejskim. W sferze środowiskowej wiąże się to ze zmniejszaniem powierzchni gruntów użytkowanych rolniczo. Pojawia się wielu nowych użytkowników, którzy wykorzystują grunty do celów pozarolniczych, w tym pod zabudowania, budowle, obiekty infrastrukturalne, drogi, a nawet pod zalesienie. Jest to szczególnie widoczne wokół aglomeracji miejskich i w miejscowościach atrakcyjnych pod kątem turystyczno-rekreacyjnym. Zachowanie gruntów rolnych, zwłaszcza wysokiej jakości powinno być jednak sprawą bezwzględnie priorytetową z tego względu, że stanowią one dobro niepomnażalne.⁴⁹

Wyznacznikiem dezagraryzacji wsi jest także pogłębianie się zjawiska wielozawodowości rodzin wiejskich. Co raz więcej mieszkańców wsi żyje z pracy najemnej, z rent i emerytur, ze sprzedaży ziemi, a coraz mniej – z jej uprawy. Zauważalny jest zatem spadek znaczenia własnego gospodarstwa rolnego, jako miejsca wydatkowania nakładów pracy, a zwłaszcza głównego dostarczyciela dochodów na utrzymanie. Równocześnie następuje zwiększenie roli niezarobkowych źródeł utrzymania, co wiąże się z objęciem ludności rolniczej systemem ubezpieczeń społecznych i wsparciem socjalnym. Znaczna część rolników poszukuje obecnie dodatkowego dochodu, podejmując pracę poza gospodarstwem rolnym lub prowadząc własny mały biznes pozarolniczy.⁵⁰

2.3. Czynniki ekonomiczne

2.3.1. Koniunktura gospodarcza w kraju i regionie

Lata 2010-2011 były okresem stopniowej odbudowy potencjału polskiej gospodarki, po spowolnieniu obserwowanym w 2009 r. Na tle innych krajów Unii Europejskiej wyniki gospodarcze Polski prezentowały się bardzo dobrze, lokując nasz kraj w gronie europejskich liderów wzrostu. W okresie 2007-2010 średnie tempo wzrostu PKB w Polsce wyniosło 4,3% podczas gdy w UE-27 kształtowało się na poziomie bliskim zera. Polska należała też do najszybciej rozwijających się krajów unijnych w 2010 r.

W 2011 roku wzrost PKB wyniósł 4,3%, jako efekt przyrostu spożycia indywidualnego o 3,1% i inwestycji o 8,7%. Głównym czynnikiem wzrostu gospodarczego był popyt wewnętrzny, ale wkład eksportu netto wyniósł +0,7 pkt.%. Na przestrzeni kolejnych kwartałów w tempo wzrostu PKB utrzymywało się na zbliżonym poziomie. Wg wstępnego szacunku GUS, w I kw. 2012 r. wzrost PKB wyniósł 3,5%⁵¹.

⁴⁹ J. S. Zegar, *Dezagraryzacja wsi: istota i siły sprawcze*, s. 1, 9-10 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.cbr.edu.pl/konf2008/referaty/Zegar.pdf> [Data wejścia 10-09-2012].

⁵⁰ J. S. Zegar, *Dezagraryzacja wsi: istota ...*, op. cit., s. 7, 9.

⁵¹ *Analiza sytuacji gospodarczej Polski w I kw. 2012 r.*, Departament Strategii i Analiz, Warszawa 2012, s. 5.

W latach 2007-2010 **wyraźnie poprawiła się pozycja Polski w wiodących rankingach międzynarodowej konkurencyjności**, opracowywanych przez Światowe Forum Ekonomiczne i Międzynarodowy Instytut Zarządzania Rozwojem. W najnowszych ich edycjach Polska jest klasyfikowana na 13-14 miejscu w UE i na 2-3 miejscu w grupie nowych państw członkowskich. W najnowszej edycji (za lata 2010-2011) opracowywanego przez Światowe Forum Ekonomiczne (WEF) **wskaźnika globalnej konkurencyjności Polska zajęła 39 miejsce na 139 sklasyfikowanych krajów**. Oznacza to poprawę o 9 pozycji w stosunku do wskaźnika za lata 2006-2007⁵².

Zmiany strukturalne zachodzące w polskiej gospodarce można zaobserwować analizując strukturę tworzenia wartości dodanej. W okresie 2005-2010 obserwujemy wzrost udziału wartości dodanej usług, a we wcześniejszych latach także budownictwa, głównie jednak na skutek wahań koniunkturalnych. Spada zaś udział rolnictwa. Relatywnie stabilna pozostaje partycypacja przemysłu⁵³. Mimo korzystnych zmian, struktura rodzajowa gospodarki w Polsce nadal znacząco odbiega od unijnej. W porównaniu z krajami UE-27, struktura pracujących w Polsce w przekroju sektorów ekonomicznych cechuje się wysokim udziałem sektora I (rolnictwa), na poziomie prawie 3-krotnie przewyższającym średnią unijną, a także nieco wyższym udziałem sektora II. Udział sektora III był niższy – o ponad 10 p.p. – niż w UE-27. Jednakże znacząco zmniejszył się udział sektora rolniczego w liczbie pracujących (z prawie 15% w 2007 r. do niecałych 13% w 2010 r.) i w WDB – z 4,3% w 2007 r. do 3,5% PKB w 2010 r.⁵⁴. Pomimo, iż **udział rolnictwa w PKB zmniejsza się (w 2011 r. wyniósł 3,2%)**, nie oznacza to wcale, że rolnictwo jest nieważne czy mało ważne. Jest to nadal jeden kluczowych działów gospodarki, związany z dostarczaniem dobra podstawowego, jakim jest żywność, a także z dostarczaniem wielu dóbr i usług bardzo ważnych dla społeczeństwa, w tym dóbr publicznych.

Jeszcze w 2002 roku udział rolnictwa, rozwoju wsi i rynków rolnych w **wydatkach budżetowych** wynosił 1,98%, dlatego więc można przyjąć, iż w stosunku do okresu poprzedzającego członkostwo Polski w UE udział ten, w latach 2007-2009, tj. już po trzech latach członkostwa, niemalże się potroił, by w latach 2010-2011 ustabilizować się na poziomie powyżej 4% ogółu wydatków budżetowych (bez środków UE i KRUS), a następnie spadł do 3,5% w 2012 roku⁵⁵. Analiza ustaw budżetowych dowodzi, iż głównie dzięki współfinansowaniu funduszy i programów unijnych, a także uzupełniającemu finansowaniu dopłat obszarowych (bezpośrednich, w tym ze środków PROW z II filaru) przez budżet krajowy, wydatki na sektor rolny realnie wzrosły, stabilizując się na poziomie blisko 2,5-krotnie wyższym aniżeli w okresie przedakcesyjnym⁵⁶.

W 2011 roku stopa bezrobocia na wsi (według danych BAEL) była w Polsce zbliżona do średniej w UE (wynosiła 9,3%) i była wyraźnie wyższa wśród kobiet niż wśród mężczyzn.⁵⁷

⁵² Raport Polska 2011. Gospodarka-Społeczeństwo-Regiony, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2011, s. 38.

⁵³ Polska 2011. Raport o stanie gospodarki, Warszawa 2011, s. 92 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.mg.gov.pl/files/upload/8436/RoG2011.pdf> [Data wejścia 10-08-2012].

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ A. Czyżewski, A. Matuszczak, Krajowe i unijne finansowanie wydatków budżetowych w sektorze rolno-żywnościowym w latach 1996-2012, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2012, 2(24), s. 9.

⁵⁶ Ibidem, s. 21.

⁵⁷ Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi, op. cit., s. 10.

Województwo podlaskie według danych za 2009 r. wygenerowało jedynie 2,3% krajowego PKB. Wartość dodana brutto wszystkich sekcji gospodarki uplasowała województwo na 14 pozycji, jedynie w przypadku sekcji *Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo* podlaskie znalazło się na 5 pozycji w kraju (6,6% PKB kraju)⁵⁸. W lipcu 2012 r. stopa bezrobocia w woj. podlaskim wynosiła 13,8%⁵⁹.

Struktura towarowej produkcji rolniczej pokazuje, iż woj. podlaskie jest jednym z dominujących regionów w kraju w tym obszarze. Zwiększający się na przełomie ostatnich lat wskaźnik udziału wydatków państwa na rolnictwo oraz finansowa pomoc unijna stworzyły podlaskim rolnikom dogodne warunki do intensyfikacji działalności. Niewątpliwie szansą dla rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w tym regionie jest utrzymujący się w kraju wzrost gospodarczy. Od tempa zmian w przemyśle i usługach zależy bowiem tempo odpływu ludności rolniczej do działów pozarolniczych, a w dalszej konsekwencji poprawa efektywności sektora rolnego.

Bez wątpienia czynniki koniunkturalne takie jak dochody ludności, ceny dóbr rolno-spożywczych, inflacja określają popyt na produkty rolno – żywnościowe w kraju i wpływają na kształtowanie koniunktury na rynku rolno-żywnościowym. Pogorszenie się sytuacji budżetu państwa i finansów publicznych na skutek ogólnoswiatowego kryzysu finansowego, może mieć głębsze przełożenia na kształt polityki ekonomicznej wobec rolnictwa i obszarów wiejskich w przyszłości. Przy ograniczonych możliwościach wzrostu popytu na żywność szansą wydaje się być wykorzystanie produktów rolnych na cele nieżywnościowe, głównie związane z produkcją energii i paliw. Ponadto obszary o niekorzystnych walorach gospodarowania z perspektywy produkcji roślinnej stanowią znaczną część obszaru województwa, w czego następstwie nie jest możliwa tam intensywna produkcja rolnicza. Szans na aktywizację takich obszarów podlascy rolnicy powinni poszukiwać w rozwoju agroturystyki, produkcji żywności o podwyższonych parametrach jakościowych oraz zagospodarowaniu najsłabszych gleb na cele pozarolnicze⁶⁰.

2.3.2. Koszty produkcji, dochody i ceny w rolnictwie

W ostatnich latach pogarsza się koniunktura w polskim rolnictwie. Powodem są ciągle rosnące koszty produkcji, które nie są adekwatne do oferowanych cen w skupach. Wciąż utrzymująca się w naszym kraju niska dochodowość działalności rolniczej, powiązana ze znacznymi nakładami pracy i coraz większą nieprzewidywalnością warunków klimatycznych i glebowych powoduje, iż produkcja rolnicza nie jest w stanie zapewnić stałych i przewidywalnych dochodów. Wolno przebiegające zmiany strukturalne powodują, że dochody z działalności rolniczej w Polsce są znacząco niższe w porównaniu ze średnią unijną. Słabą stroną polskiego rolnictwa jest utrzymująca się niska towarowość produkcji. Równocześnie z niskim poziomem innowacyjności powoduje ona, że nie następuje zbliżenie rolnictwa do potrzeb przemysłu spożywczego⁶¹.

⁵⁸ *Rocznik statystyczny województw 2011*, GUS, Warszawa 2011.

⁵⁹ <http://www.stat.gov.pl/bialystok> [Data wejścia 09-09-2012].

⁶⁰ Por np. B. Roszkowska-Mądra, *Wsparcie finansowe obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w woj. podlaskim i możliwości ich rozwoju*, Zeszyty Naukowe AE we Wrocławiu, 2006, nr 540, s. 424.

⁶¹ Por np. *Kierunki rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście realizacji celów określonych w przygotowywanych obecnie dokumentach strategicznych*, ekspertyza na zlecenie MRR, Warszawa 2010, s. 4-5 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_rozwoju/SRK/Ekspertyzy_aktualizacja_SRK__1010/Documents/kierunki_rozwoju_polskiego_rolnictwa_2010.pdf [Data wejścia 09-09-2012].

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Według danych Eurostat w okresie 2005-2011 wartość realna kosztów materiałów i usług (zużycia pośredniego) w Unii Europejskiej wzrosła o 9,7%. Wzrost ten został wywołany głównie zwiększeniem cen o 9,1%. Wzrost cen materiałów i usług został wywołany zwiększeniem cen pasz (16,8%), nawozów (14,6%), nośników energii i smarów (11,8%), nasion (4,3%) i konserwacji budynków (3,8%)⁶². Według Eurostatu wartość produkcji roślinnej w 2011 r. w krajach Wspólnoty średnio zwiększyła się o 8%, do czego przyczynił się wzrost cen – o 5,4%, a także wzrost wolumenu produkcji – o 2,5%. W największym stopniu wzrosły ceny zbóż (18,9%) oraz nasion roślin oleistych (o 18,4%), zmniejszyły się natomiast ceny warzyw (o 10,1%). Nastąpił również 7,8% wzrost wartości produkcji zwierzęcej ze względu na 5,4% wzrost cen, głównie mleka (o 9,1%), mięsa drobiowego (o 8,7%) oraz cieląt (o 8,6%). W analizowanym czasie nastąpił wzrost wielkości produkcji zwierzęcej o 1,1%. Negatywnie na poziom dochodów wpływał poziom kosztów produkcji, który w porównaniu do 2010 roku zwiększył się średnio o 9,7%, i był spowodowany głównie wzrostem cen środków do produkcji⁶³.

W ocenie dochodów rolników w poszczególnych krajach należy zwrócić uwagę na strukturę produkcji rolnej w danym kraju. W 2011 roku mieliśmy do czynienia z bardzo niskimi cenami warzyw, dlatego kraje, które specjalizują się w takiej produkcji odnotowały nawet spadek przeciętnych dochodów. W Belgii było to 22,5% (największy spadek spośród wszystkich krajów Wspólnoty), w Holandii nastąpił spadek przeciętnego dochodu na osobę pełnozatrudnioną o 8,1%, a w Hiszpanii o 0,3%. Lepsza sytuacja w branży mleczarskiej czy też mięsnej, a także wysokie ceny zbóż sprzyjały wzrostowi dochodów w krajach, które zajmują się taką produkcją. Według danych Eurostatu, do zwiększenia dochodów rolników w Europie przyczynił się także nieprzerwany od 2000 roku spadek cen pracy. W Polsce w 2010 koszty pracy w rolnictwie spadły o jedną piątą, czyli tyle samo, co na Łotwie i nieco mniej niż w Bułgarii (–10%). Na niezmiennym poziomie pozostała natomiast wartość netto różnych dotacji, z których korzystają unijni rolnicy. W skali UE w 2010 roku wyniosła ona 55 mld 384,9 mln euro, czyli tyle samo, co w roku poprzednim⁶⁴.

W 2011 r. w Polsce nastąpił bardzo duży wzrost cen środków do produkcji rolnej. Najgorsze załamanie opłacalności produkcji przeżywają obecnie sektory produkcji mleka i trzody chlewnej. W maju 2012 r. ceny skupu surowców rolnych były o 2,6% niższe niż w grudniu 2011 r. W tym samym czasie środki produkcji zdrożały o 3,5%. Głównym powodem były wysokie ceny nawozów, które od grudnia 2011 r. do maja 2012 r. zdrożały o 6%. Do tego dochodzą również rosnące ceny pasz, energii elektrycznej oraz paliw⁶⁵. Dla przykładu cena saletry amonowej przekroczyła już 1400 zł/t., kiedy w 2004 roku kosztowała ona 700 zł/t, a przed wejściem Polski do UE rolnicy płacili za nią 400 zł/t. W 2004 roku olej napędowy kosztował 3,6 zł/litr, a w 2011 r. 5,60 zł/litr⁶⁶.

Pomimo wzrastających cen kosztów produkcji, polscy rolnicy są wśród tych w Europie, których dochód nie przestaje rosnąć. Dochody polskich rolników rosną w szybkim tempie, lecz należy pamiętać, że przeciętny dochód na osobę pełnozatrudnioną w rolnictwie w kraju

⁶² *Dochody rolników w UE w 2011 r.*, s. 1-2 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.fadn.pl/mediacatalog/documents/dochody_w_rol_w_ue_2011.pdf [Data wejścia 10-09-2012].

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ <http://www.farmer.pl/fakty/polska/koszty-produkcji-zjadaja-dochody-rolnikow,37287.html> [Data wejścia 10-09-2012].

⁶⁶ <http://www.portalspozywczy.pl/zboza-oleiste/wiadomosci/sytuacja-w-rolnictwie-pod-wplywem-wahan-pogody-i-wzrostu-kosztow-produkcji,63163.html> [Data wejścia 10-09-2012].

jest relatywnie niski, co wiąże się ze znaczną liczbą osób zatrudnionych w tym sektorze, a także stosunkowo niską wydajnością polskiego rolnictwa. W porównaniu rocznym, między 2009 a 2010, dochód polskich rolników wzrósł o 7,6%, głównie dzięki przychodom z dodatkowych zajęć niezwiązanych z produkcją rolną, jak np. agroturyzm (wzrost o 16%). Polacy skorzystali także w dużej mierze ze wzrostu wartości produkcji roślinnej (2,9%) oraz usług rolnych (2,4%). Dopłaty do rolnictwa stanowiły jedną piątą dochodów polskiego rolnika. W całej UE przychody rolników w 2010 wzrosły o ponad 12%, w porównaniu z rokiem poprzednim, w którym odnotowano dziesięcioprocentowy spadek w całej UE. Wśród głównych przyczyn zwiększenia dochodów w rolnictwie, Eurostat wymienia wzrost wartości produkcji rolnej. Jest on spowodowany prawie całkowicie wzrostem cen produktów rolnych, zarówno roślin jak i zwierząt. W 2010 r., w skali całej UE, ceny produktów rolnych wzrosły o ponad 5%. W górę skoczyły najbardziej ceny nasion oleistych (29%), zbóż (27%) oraz ziemniaków (18%). Wzrosła również nieznacznie wartość usług rolnych (1,3%)⁶⁷.

Rynkowe uwarunkowania produkcji rolniczej w kraju w roku 2011/12 znacząco pogorszyły się. Wzrost cen skupu podstawowych produktów rolniczych odbiegał od dynamiki podwyżek cen środków produkcji nabywanych przez rolników. W okresie od lipca 2011 r. do czerwca 2012 r. ceny skupu podstawowych surowców rolniczych wzrosły o 3,6% w porównaniu z czerwcem 2010 r. Ocenia się, że rynkowe uwarunkowania produkcji rolniczej w najbliższym czasie nie ulegną zmianom⁶⁸.

W województwie podlaskim, ceny skupu poszczególnych płodów rolnych są niższe niż średnie ceny krajowe, co z pewnością obniża opłacalność produkcji i niekorzystnie wpływa na dochodowość produkcji rolnej w tym regionie kraju. Dla przykładu, w 2011 r. za ziemniaki jadalne w skupie w województwie podlaskim płacono 45,07 zł za dt (w kraju – 49,57 zł), tj. o 35,3% mniej niż przed rokiem. W omawianym roku na Podlasiu cena skupu żywca wolowego wyniosła 5,40 zł za kg (w kraju – 5,58 zł), tj. zwiększyła się o 21,6% w stosunku do uzyskanej w poprzednim roku. Cena żywca wieprzowego w skupie osiągnęła wartość 4,47 zł za kg (w kraju – 4,52 zł), tj. o 17,0% wyższą niż w 2010 r. W 2011 r. w województwie podlaskim cena skupu drobiu rzeźnego osiągnęła poziom 4,02 zł za kg (w kraju – 4,08 zł) i była o 17,8% wyższa w porównaniu z zanotowaną w poprzednim roku. Z kolei ceny mleka były bardziej atrakcyjne niż średnia krajowa – 1 l mleka w omawianym roku w regionie płacono 1,29 zł (w kraju – średnio 1,21 zł), tj. o 11,3% więcej niż przed rokiem i o 28,5% więcej niż sześć lat wcześniej.

2.3.3. Dostępność i stopień wykorzystania funduszy pomocowych

Integracja polskiego rolnictwa z unijnym oznaczała skierowanie znaczących funduszy nie tylko do samego rolnictwa, ale też na obszary wiejskie, m.in. poprzez fundusze strukturalne. Oznacza to, iż po raz pierwszy od wielu lat polityka rozwoju wsi nie jest realizowana jedynie poprzez wspieranie rolnictwa, ale poprzez wiele działań z zakresu polityki edukacyjnej, przedsiębiorczości, infrastrukturalnej, ochrony środowiska. Polska wieś szybko się bogaci za sprawą środków unijnych otrzymywanych w ramach Wspólnej Polityki Rolnej.

⁶⁷ http://praca.wp.pl/title,Dochod-polskich-rolnikow-nie-przestaje_rosnac,wid,13761037,wiadomosc.html?ticaid=1f3cc [Data wejścia 10-09-2012].

⁶⁸ *Rynek Rolny*, 2012, lipiec/sierpień, s. 3.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Z chwilą wstąpienia Polski do UE nasz kraj został objęty polityką spójności (fundusze strukturalne) oraz Wspólną Polityką Rolną, co wiązało się z przyznaniem i napływem znacznej ilości środków (blisko 13 mld EUR w latach 2004-2006) oraz 67 mld EUR na lata 2007-2013 i sprawiło, że Polska stanęła przed historyczną szansą dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego. Z powyższej sumy gospodarstwa rolne oraz obszary wiejskie otrzymały niemal połowę wszystkich środków, stanowiąc tym samym najistotniejszy element transferu środków unijnych do Polski. Okazało się to szczególnie ważne w pierwszych latach członkostwa, gdy rozpoczęto wykorzystywanie środków pochodzących z następujących programów pomocowych dla wsi i rolnictwa:

- *Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006”*,
- *Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006*,
- *Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR)*.

Obecnie, w wymiarze finansowym (i nie tylko) polski PROW 2007-2013 jest największym i najbardziej kompleksowym z wdrażanych po przystąpieniu do UE programem pomocowym dla sektora rolno-spożywczego. W porównaniu do PROW 2004-2006 (którego budżet wynosił 3592,4 mln EUR) wartość PROW 2007-2013 jest blisko pięciokrotnie większa⁶⁹. W obecnym okresie programowania unijnego kluczowym instrumentem wsparcia obszarów wiejskich jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, który łączy doświadczenia lat 2004-2006 związane z realizacją wskazywanych wyżej PROW na lata 2004-2006 oraz SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich 2004-2006” jednocześnie je zastępując. PROW 2007-2013 uzupełniają niektóre działania z PO KL oraz 16 Regionalnych Programów Operacyjnych dla poszczególnych województw⁷⁰.

Wsparcie pomocowe dostępne w ramach funduszy europejskich jest obecnie najważniejszym, a często również niezbędnym źródłem współfinansowania większości projektów i przedsięwzięć podejmowanych przez władze samorządowe, sektor prywatny oraz instytucje tzw. sektora pozarządowego na obszarach wiejskich w Polsce. Przejście ze „starej” perspektywy budżetowej UE do nowego okresu programowania 2007-2013 wiązało się ze zmianą wielu elementów systemu unijnego wsparcia, w szczególności w zakresie głównych celów polityki regionalnej UE, jak i jej instrumentarium w postaci głównych funduszy pomocowych. Polityka spójności społeczno-gospodarczej wraz z istniejącymi w jej ramach funduszami jest podstawowym instrumentem w dążeniu do osiągnięcia spójności w ramach całej Unii Europejskiej – wyrażanej najczęściej stopniem zróżnicowania w poziomie PKB per capita, bezrobocia oraz szeroko rozumianej jakości życia.

Kwoty przyznane Polsce przez UE na rozwój rolnictwa, wsi oraz rynków rolnych w postaci funduszy unijnych oraz środki wyłożone na prefinansowanie zadań WPRiR (czyli środki z UE razem) systematycznie wzrastały w latach 2004-2011. Jednocześnie fundusze te stanowiły istotną część wszystkich planowanych dla Polski środków z Unii Europejskiej. W 2012 roku środki, które mają być przekazane Polsce z UE razem dla sektora rolnego, są planowane na poziomie 21265,4 mln zł i będą stanowić 28,4% ogółu środków płynących z unijnego bu-

⁶⁹ Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 – Raport końcowy, TOM I na zlecenie MRiRW, Warszawa 2010, s. 54.

⁷⁰ Wybrane aspekty wykorzystania funduszy unijnych na obszarach wiejskich woj. kujawsko-pomorskiego w latach 2004-2010, s. 5 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://ksow.pl/...ekspertyzy/wykorzystanieFundUE-woj.kuj-pomorskie> [Data wejścia 09-09-2012].

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

dżetu (74883,6 mln zł). Warto zauważyć, iż odsetek ten wykazuje od kilku lat tendencję spadkową. W 2011 roku było to 31,9%, w 2010 roku – 35,9%, w 2009 roku – 48,49%, w 2008 roku – 41,49%. Rolnictwo i wieś w Polsce będą także w 2012 roku beneficjentem netto procesu integracji Polski z UE, ale będzie to w stopniu istotnie niższym niż w 2011 roku, a także niższym niż średnia dla lat 2006-2012, która wynosi 1,34 zł na 1 zł składki do unijnego budżetu. Z całym więc przekonaniem można powiedzieć, iż sektor rolny i wieś w Polsce, a także rybołówstwo są nadal, w 2012 roku, beneficjentem netto procesu integracji Polski z UE. 2012 rok jest kontynuacją tendencji spadkowej zaznaczającej się w latach 2009-2010 i pod względem korzyści świadczonych przez UE na rzecz sektora rolnego i rybołówstwa zbliży się do 2009 roku⁷¹.

Szczegółowo analizując wątek instrumentarium wsparcia rozwoju obszarów wiejskich w najbliższych latach można stwierdzić, że znalazł się on na styku trzech dużych polityk i trzech dużych programów pomocowych obejmujących perspektywę do 2015 r., tj.:

- Regionalnych Programów Operacyjnych, koncentrujących się głównie na większych projektach inwestycyjnych w infrastrukturze technicznej i społecznej,
- Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, nastawionego na poprawę konkurencyjności rolnictwa, ochronę środowiska i poprawę jakości życia, oraz
- Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, ukierunkowanego głównie na rozwój zasobów ludzkich.

Zależności pomiędzy najważniejszymi programami wspierającymi obszary wiejskie przedstawiono na schemacie 1.

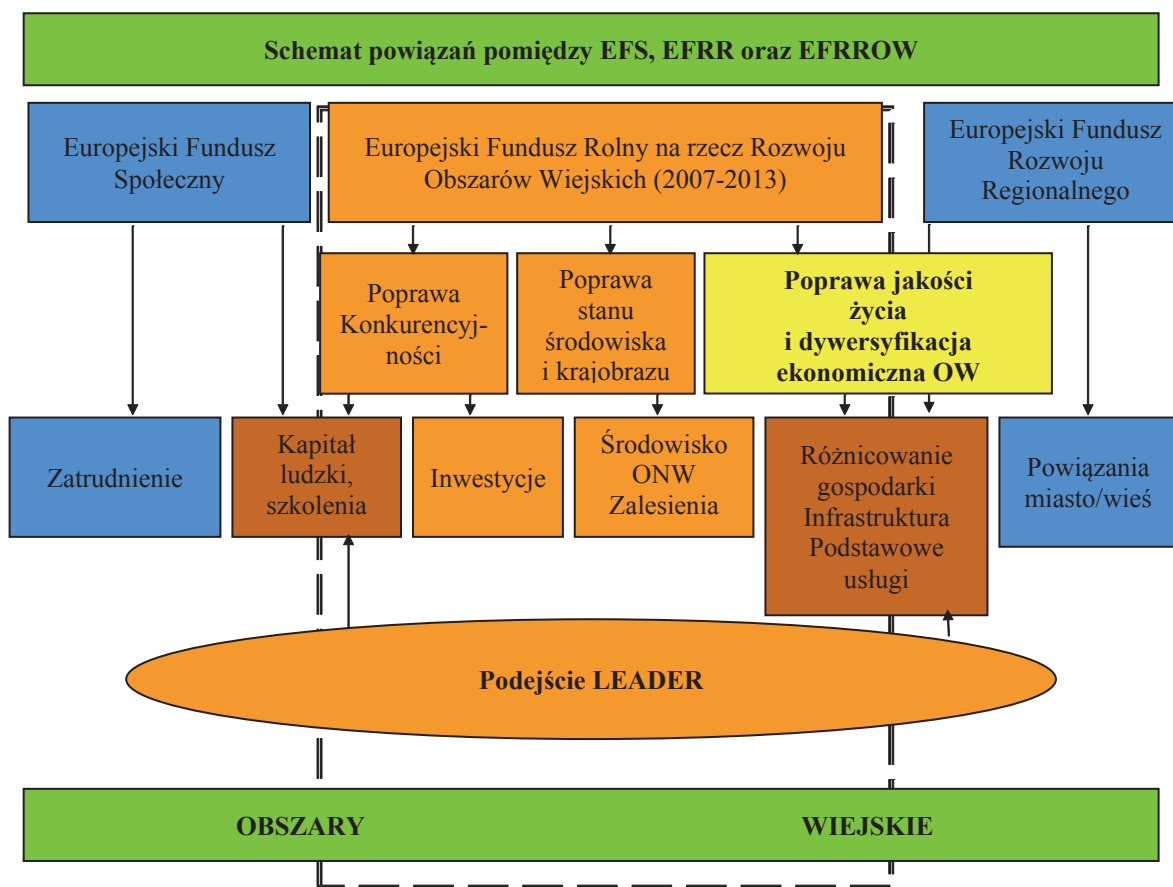
Z publikacji *Polska Wieś 2012. Raport o stanie wsi* przygotowanej przez Fundację na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa wynika, że połowę rolniczych dochodów stanowią różne rodzaje unijnych dotacji. Od 2004 r. do 2010 r. dochód w rolnictwie wzrósł dwukrotnie w porównaniu z okresem przed akcesją⁷². Największy wzrost dochodów miał miejsce w 2004 r., gdy wartość ta wzrosła o ok. 80% w porównaniu z rokiem 2003. Jest to zjawisko bardzo pożądane, ze względu na dużą liczbę rolników w Polsce. W naszym kraju jest ich procentowo ponad 4 razy więcej niż w Unii Europejskiej⁷³.

⁷¹ Ibidem, s. 6.

⁷² *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, op. cit., s. 9.

⁷³ *Poprawa sytuacji polskich rolników*, s. 1 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.portfel.pl/pdf/art4324> [Data wejścia 08-09-2012].

Schemat 1. Zależności pomiędzy różnymi formami wsparcia obszarów wiejskich

Źródło: Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (PROW 2007-2013), materiały informacyjne Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2008.

Unijne pieniądze rozdzielane są głównie przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, która wypłacała rolnikom i przedsiębiorcom rolnym od 2004 r. do końca maja 2012 r. ponad 139 mld zł, z tego 76,8 mld zł stanowią dopłaty bezpośrednie, a ok. 62,5 mld zł – środki z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 wspierające rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich. Dzięki tym inwestycjom na obszarach wiejskich, zajmujących 93% terytorium kraju, gdzie żyje prawie 40% ludności Polski, utworzono ok. 34 tys. miejsc pracy⁷⁴. Jednakże budżet PROW przyznany rolnictwu podlaskiemu na lata 2007-2013 lokuje je dopiero na 13 miejscu pod względem wielkości środków (tabela 6).

⁷⁴ Raport: dzięki pomocy UE polska wieś się bogaci, s. 1 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://biznes.onet.pl/raport-dzieki-pomocy-ue-polska-wies-sie-bogaci,49684,5176558,news-detaj> [Data wejścia 08-09-2012].

Tabela 6. Budżet – PROW na lata 2007-2013 (w zł)

Województwo	Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej
Budżet UE w EURO	1 103 580 240
Dolnośląskie	67 736 205
Kujawsko-pomorskie	63 007 404
Lubelskie	90 535 835
Lubuskie	39 110 192
Łódzkie	70 384 257
Małopolskie	85 736 179
Mazowieckie	133 811 663
Opolskie	34 794 859
Podkarpackie	75 344 969
Podlaskie	53 943 314
Pomorskie	56 737 179
Śląskie	58 788 089
Świętokrzyskie	47 384 013
Warmińsko-mazurskie	60 078 116
Wielkopolskie	107 616 350

Źródło: *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, dokument informacyjny przygotowany przez Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich, Białystok 2007.

W latach 2002-2011 (do 31 maja 2011) ARiMR wypłaciła podlaskim rolnikom 8,38 mld zł współfinansowane z Unii Europejskiej. W ciągu 10 lat jego funkcjonowania, podlaskim rolnikom, przedsiębiorcom i samorządom, na rozwój infrastruktury została przyznana pomoc w łącznej wysokości 1 259 958 592,20 zł, z tego najwięcej na Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (tabela 7).

Tabela 7. Środki współfinansowane z UE przyznane na rozwój infrastruktury w rolnictwie w woj. podlaskim

Lp.	Program współfinansowany z UE	Wartość przyznanych środków w woj. podlaskim [PLN]
1	PO SAPARD	221 484 657,70
2	SPO ROLNY 2004-2006	390 713 904,78
3	SPO RYBY 2004-2006	8 012 609,00
4	PROW 2007-2013	631 701 159,72
5	PO RYBY 2007-2013	8 046 261,00

Źródło: <http://www.arimr.gov.pl/struktura-organizacyjna/oddzialy-regionalne-i-biura-powiatowe/podlaski-or10.html> [Data wejścia 08-09-2012].

Środki w ramach PROW 2007-2013 w ramach działań „Inwestycje w gospodarstwach rolnych” oraz „Modernizacja gospodarstw rolnych” wspierały głównie mechanizację gospodarstw rolnych, budowę lub modernizację gospodarstw rolnych dostosowujące je do standardów higieny produkcji czy ochrony środowiska. Przeciętny poziom dofinansowania jednego projektu w ramach działania „Inwestycje w gospodarstwach rolnych” wyniósł w woj. podlaskim 102,03 tys. zł (w Polsce 85,67 tys. zł). Z kolei w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” przeciętny poziom dofinansowania jednego projektu w województwie wyniósł 146,35 tys. zł (w Polsce – 102,99 tys. zł). W ramach działania „Ułatwianie startu młodemu rolnikowi” w woj. podlaskim przyjęto 3286 wniosków na sumę 190 mln 300 tys. zł. Ostatecznie zrealizowano płatności na sumę 134 mln 500 tys. zł. Przyczyniło się to do wcześniejszego przejmowania gospodarstw przez młodych rolników posiadających kwalifikacje rolnicze⁷⁵.

2.3.4. Fundusze unijne a rozwój rolnictwa

Wstąpienie Polski do UE w olbrzymim stopniu umocniło politykę rozwoju obszarów wiejskich. Sektor rolnictwa został włączony w obszar oddziaływania różnorodnych instrumentów i programów pomocowych, co umożliwiło realizację wielu inwestycji na obszarach wiejskich. Rozwój tych obszarów w Polsce uzyskał wsparcie jeszcze w trakcie przygotowania członkostwa naszego kraju do UE, kiedy realizowany był program SAPARD, czy kiedy Polska korzystała ze specjalnego programu PHARE. Po wstąpieniu do UE efekty działań środków unijnych można było osiągać poprzez Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006” (SPO Rolnictwo) oraz w bieżącej perspektywie finansowej (lata 2007-2013) Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Jak wskazują raporty z badań, polska wieś bogaci się szybko za sprawą wielkości środków (unijnych i krajowych), które wpłynęły do rolnictwa i na obszary wiejskie po wstąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej. Po 2004 roku dochód w rolnictwie zwiększył się dwukrotnie w porównaniu z okresem sprzed unijnej akcesji. Połowę dochodów rolników stanowią obecnie różnego rodzaju dotacje unijne. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa wypłaciła swoim beneficjentom od 2004 roku do końca maja 2012 roku ponad 139 miliardów złotych. Z tej kwoty 76,8 miliarda zł to dopłaty bezpośrednie, które mają m.in. rekompensować rolnikom wzrost kosztów środków produkcji, a pozostałe blisko 62,5 miliarda złotych to pieniądze otrzymywane w ramach unijnych programów wspierających rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich – ostatnim z nich jest PROW 2007-2013 z budżetem ponad 70 miliardów złotych. Unijne pieniądze pozwoliły m.in. na zakup około 40 tys. ciągników, blisko 460 tys. tysięcy nowoczesnych i wydajnych maszyn i urządzeń rolniczych, wybudowanie lub modernizację 5 tys. budynków służących do produkcji rolniczej – chlewni, obór, kurników czy też inwestycje w blisko 3 tysiącach zakładów przetwórczych. Efektem takiej pomocy jest także powstanie na obszarach wiejskich około 34 tysięcy nowych miejsc pracy⁷⁶.

Według Eurostat – w Polsce najwięcej jest młodych rolników spośród wszystkich państw UE. Jest to zasługa między innymi unijnego wsparcia finansowego przeznaczonego

⁷⁵ Analiza kierunków rozwoju i aktualna sytuacja w rolnictwie woj. podlaskiego, Podlaski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Szepietowie, Szepietowo 2011, s. 22.

⁷⁶ <http://funduszeue.info/blog/2012/07/08/> [Data wejścia 09-09-2012].

dla młodych ludzi, którzy zdecydowali się zostać rolnikami i mogą skorzystać z premii wypłacanych w ramach działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom”. Pomoc taka oferowana była już w latach 2004-2006, a także dostępna była w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. To wsparcie polega na przekazaniu bezzwrotnej premii finansowej, którą młody rolnik przeznaczał na inwestycje w swoim gospodarstwie. Dodatkowy pozytywny efekt przyniosło połączenie pomocy dla młodych rolników ze wsparciem dla rolników w wieku przedemerytalnym, którzy w zamian za tzw. rentę strukturalną przekazali swoje gospodarstwo młodszemu następcy. W sumie dzięki wsparciu przyznanemu przez ARiMR powstało w ostatnich latach blisko 37 tys. nowych gospodarstw prowadzonych przez młodych, dobrze wykształconych i przygotowanych do zawodu rolników. Ten stan powinien się utrzymać, gdyż według raportu „Polska wieś 2012” połowa młodych ludzi mieszkających na wsi, a nawet 13% mieszkających w miastach, deklaruje chęć zamieszkania na wsi, co jest efektem m.in. tego, że na tych terenach nastąpił gwałtowny rozwój cywilizacyjny⁷⁷.

Cytowane powyżej badania *Fundacji na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa* pokazują, że ponad 50% mieszkańców wsi ma dostęp do Internetu, powszechne stały się wodociągi, gazociągi, oczyszczalnie ścieków, poprawił się stan szkolnictwa i dróg. To sprawia, że polska wieś staje się atrakcyjnym miejscem do życia i coraz chętniej osiedlają się na niej ludzie przenoszący się z miast. Potwierdzają to wyniki opublikowane w tym raporcie – około 60% mieszkańców obszarów wiejskich nie ma już żadnego związku z rolnictwem i polska wieś staje się coraz mniej rolnicza, a liczba mieszkańców wsi nieustannie wzrasta. Utrzymanie w tak dobrym stanie środowiska naturalnego nie byłoby pewnie możliwe, gdyby nie obowiązek dbania o nie wynikający z przepisów prawa oraz bez pomocy finansowej dla rolników prowadzących działalność na terenach górskich i innych trudnych do gospodarowania (ONW) z której korzysta 700 tys. gospodarstw, czyli połowa z istniejących w Polsce. Ponadto pieniądze wypłacane przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, w ramach PROW 2007-2013, pozwalają m.in. na prowadzenie działalności rolniczej, przy zachowaniu podwyższonych standardów ochrony środowiska naturalnego, na powierzchni około 2,3 mln hektarów, a dzięki wsparciu finansowemu ARiMR w ostatnich latach powierzchnia lasów w naszym kraju zwiększyła się o 63,5 tysiąca hektarów⁷⁸.

2.3.5. Współpraca sektora rolnictwa z nauką

Niezwykle ważne dla przyszłości i rozwoju gospodarczego oraz społecznego, za które odpowiada Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi, jest zagadnienie odpowiedniej koordynacji działalności całego zaplecza naukowo-badawczego pracującego w obszarze nauk rolniczych i pokrewnych. Dobrze realizowana koordynacja zapewnić powinna lepsze wykorzystanie potencjału intelektualnego, realizację kompleksowych i użytecznych badań naukowych i bardziej racjonalne zagospodarowanie dostępnych środków z budżetu państwa przeznaczanych na naukę. W Polsce badaniami naukowymi na rzecz rolnictwa i rynków rolnych, rybołówstwa i rozwoju wsi zajmują się⁷⁹:

⁷⁷ *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, op. cit.

⁷⁸ <http://www.arimr.gov.pl/aktualnosci/artykuly/polska-wies-jest-coraz-bogatsza-i-korzystnie-sie-zmienia-w-duzym-stopniu-dzieki-pieniazdom-wyp.html> [Data wejścia 09-09-2012].

⁷⁹ *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce*, praca zb. pod red. T. Jabłońskiej-Urbaniak, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, s. 73.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

- jednostki badawczo-rozwojowe (jbr) w liczbie 13, nad którymi nadzór sprawuje Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi, w tym sześć z nich posiada prestiżowy status Państwowego Instytutu Badawczego. Należą do nich:
 - *Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie,*
 - *Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – PIB w Puławach,*
 - *Państwowy Instytut Weterynaryjny – PIB w Puławach,*
 - *Instytut Zootechniki – PIB w Balicach k/Krakowa,*
 - *Instytut Ochrony Roślin – PIB w Poznaniu,*
 - *Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin – PIB w Radzikowie,*
 - szkoły wyższe (z 47 wydziałami) nadzorowane przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
- placówki naukowe w liczbie 9 podległe Polskiej Akademii Nauk.

W jednostkach badawczo-rozwojowych nadzorowanych przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi aktualnie realizowanych jest 8 programów wieloletnich, służących monitorowaniu zachodzących zjawisk przekształceń w sektorze rolno-spożywczym i na obszarach wiejskich oraz określaniu standardów jakościowych niezbędnych przy wyznaczaniu kryteriów produkcji bezpiecznej dla konsumenta w rolnictwie i przetwórstwie spożywczym.

Publiczne szkoły rolnicze prowadzone są przez jednostki samorządu terytorialnego (głównie szczebla powiatowego), a także przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Resortowi Rolnictwa podlega 45 Zespołów Szkół Centrów Kształcenia Rolniczego, w których kształcą się ok. 14 tys. uczniów i pracuje ok. 1400 nauczycieli⁸⁰. Na terenie woj. podlaskiego funkcjonuje 5 szkół ponadgimnazjalnych kształcących w zawodach, dla których ministrem właściwym jest minister do spraw: rolnictwa, rozwoju wsi, rynków rolnych i rybołówstwa⁸¹. W omawianym województwie funkcjonują tylko dwie wyższe szkoły kształcące na kierunku rolnictwo, w tym główną stanowi Wyższa Szkoła Agrobiznesu w Łomży. Jest ona niepaństwową szkołą wyższą działającą na podstawie ustawy z dnia 12.09.1990 o szkolnictwie wyższym, nad którą nadzór sprawuje Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego. W 2011 r. kształciła ona 1663 studentów⁸².

Ważną kwestią dla poprawy funkcjonowania polskiego rolnictwa jest wdrażanie innowacji, zarówno produktowych, jak i technologicznych. Na obecną chwilę, brak jest kompleksowych opracowań i szczegółowych danych statystycznych dotyczących innowacji wdrażanych w sektorze rolnym. Te istniejące skupiają się na przemyśle spożywczym.

Zgodnie z ujęciem OECD, za innowację rolniczą uznać można wytwór lub zabieg technologiczny zastosowany w produkcji rolnej w nowy sposób, którego wykorzystanie w łańcuchu żywnościowym zakończone zostało sukcesem rynkowym⁸³. Współczesna gospodarka rynkowa wymusza stosowanie innowacji na obszarach wiejskich. Wdrożenie konkretnych procesów innowacyjnych wymaga znajomości pewnych zagadnień z różnych dziedzin wiedzy (np. marketingu, zarządzania, organizacji), której niestety brak większej części rolników. W pozyskiwaniu wiedzy należy brać pod uwagę między innymi bogaty dorobek jednostek badawczo-rozwojowych, uczelni itp. Jednocześnie, ważnymi źródłami wiedzy dla rolników

⁸⁰ <http://mriw.gov.pl> [Data wejścia 05-09-2012].

⁸¹ Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 czerwca 2007 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (Dz. U. Nr 124 poz. 860 z późn. zm.).

⁸² *Bank Danych Lokalnych*, GUS, Warszawa 2012.

⁸³ *Kierunki rozwoju polskiego rolnictwa ...*, op. cit., s. 39.

mogą być również nowoczesne rozwiązania, generujące określone inspiracje, np. idee, pomysły, koncepcje, przyspieszające rozwój obszarów wiejskich⁸⁴.

2.3.6. Kierunki rozwoju rolnictwa

W związku z rosnącą wśród konsumentów świadomością zdrowotno-żywnościową coraz większego znaczenia nabiera bezpieczeństwo żywności, a coraz bardziej poszukiwane i cenniezone zaczynają być produkty o wysokich walorach biologicznych (prozdrowotnych). Jakość artykułów spożywczych, szczególnie biologiczna, zależy w dużej mierze od czynników środowiskowo-uprawowych. Pod względem efektywności produkcji polskim surowcom rolniczym trudno jest rywalizować z produktami intensywnego rolnictwa krajów Europy Zachodniej. Swoją szansę rozwoju konkurencyjności polskie rolnictwo powinno upatrywać natomiast w możliwości produkcji żywności o wysokich walorach odżywczych. Tereny Polski należą do jednych z najmniej skażonych metalami ciężkimi, a struktura agrarna nie sprzyja rolnictwu intensywnemu. W związku z tym stosunkowo niskie jest zużycie nawozów mineralnych i środków ochrony roślin, co sprzyja produkcji żywności o walorach zdrowotnych zbliżonych do walorów żywności produkowanej przez systemy rolnictwa ekologicznego.

Przy ograniczonych możliwościach wzrostu popytu na żywność szansą wydaje się być wykorzystanie produktów rolnych na cele nieżywnościowe, głównie związane z produkcją energii i paliw. Dodatkowo wpływałoby to na wzrost absorpcji technologii innowacyjnych (w największych gospodarstwach). Kierunek ten wiązałoby się z głębszymi zmianami struktury produkcji roślinnej, co jednak mogłoby mieć pewne negatywne skutki dla środowiska. Kształtowanie się grupy gospodarstw żywotnych ekonomicznie jest bez wątpienia szansą dla budowy konkurencyjnego na arenie międzynarodowej sektora rolnictwa polskiego.

Szansą na prowadzenie działalności pozarolniczej na terenach wiejskich oraz wzrost dostępności usług jest wzrost zainteresowania obszarami wiejskimi jako miejscem zamieszkania. Będzie on pogłębiany wraz z poprawą szeroko rozumianej infrastruktury na obszarach wiejskich. Wzrost dostępności komunikacyjnej, poprawa warunków życia powinny powodować, że zainteresowanie zamieszkaniami na wsi powinno wzrastać.⁸⁵

2.3.7. Jakość życia na obszarach wiejskich

Polska wieś jest stosunkowo młoda w porównaniu do innych unijnych krajów, chociaż i tu zauważalne są oznaki starzenia się wsi. Mimo to, w Polsce jest najwięcej młodych rolników spośród wszystkich państw UE. To, że młodzi ludzie pozostają na wsi jest wynikiem m.in. sprzyjającej polityki rolnej. Młodzi rolnicy (do 40 lat) mogą ubiegać się o dotacje, na inwestycje w swoim gospodarstwie⁸⁶. Dzisiaj ponad połowa mieszkańców wsi ma dostęp do Internetu, a dodatkowo połączenia komunikacyjne z miastami są na coraz wyższym poziomie. Dlatego też polska wieś staje się atrakcyjnym miejscem do życia i coraz chętniej osiedlają się na niej ludzie z miasta. Potwierdzają to ostatnie dane. Obecnie około 60% mieszkańców polskiej wsi nie ma już żadnego związku z rolnictwem. Nie byłoby także tak wielu chętnych do pozostania na wsi, gdyby na tych terenach nie nastąpił gwałtowny rozwój cywilizacyjny. Wielu ludzi mieszkających w miastach, wybiera wieś na swoje miejsce

⁸⁴ G. Wójcik, *Znaczenie i uwarunkowania innowacyjności obszarów wiejskich w Polsce*, „Wiadomości Zootechniczne” 2011, nr 1, s. 161-168.

⁸⁵ *Kierunki rozwoju polskiego rolnictwa*, op. cit., s. 39.

⁸⁶ *Raport: dzięki pomocy UE polska wieś się bogaci*, op. cit., s. 1.

do życia, bo także widzi, że oprócz świeżego powietrza będzie mogło korzystać z dobrze przygotowanej infrastruktury i nie pogorszy sobie dostępu do „dóbr cywilizacji”⁸⁷.

Czynnikiem warunkującym bezpośrednio jakość życia na obszarach wiejskich jest **infrastruktura techniczna**. Wpływa ona również na postrzeganie obszarów wiejskich jako potencjalnej lokalizacji dla inwestycji. W zakresie poziomu infrastruktury występują znaczne różnice między obszarami wiejskimi i miejskimi. W latach 2003-2008 o 13,7% wzrosła liczba przyłączy wodociągowych prowadzących do budynków mieszkalnych na wsi, o 73,5% wzrosła liczba przyłączy kanalizacyjnych i o 8,4% podłączeń gazowych. Mimo pozytywnych zmian w dostępie do infrastruktury po wejściu Polski do UE i mimo „zbliżenia wsi do miasta”, ciągle istnieją znaczne różnice w tym zakresie między miastem i wsią. Świadczy o tym m.in. zużycie wody z wodociągu i gazu z sieci na mieszkańca. W roku 2008 zużycie wody na wsi wynosiło 25,1 m³ zaś w miastach – 36,1 m³ rocznie. Zużycie gazu w tym samym roku z sieci kształtowało się na poziomie odpowiednio: 48,0 i 132,2 m³. W roku 2008 na terenach wiejskich było 88,9% mieszkań wyposażonych w wodociąg (w mieście – 98,5%) oraz 18,4% w gaz z sieci (w mieście – 73,6%). O potrzebach w zakresie gospodarki komunalnej świadczy również to, że w roku 2008 tylko 25,7% ludności wiejskiej korzystało z oczyszczalni ścieków, 22,6% – z sieci kanalizacyjnej i 18,8% – z sieci gazowej.⁸⁸

Na obszarach wiejskich występują znaczne rozbieżności regionalne w zakresie infrastruktury technicznej, przy czym najniższy poziom rozwoju odnotowuje się w województwach północno-wschodnich. W dokumentach strategicznych tj. *Strategia Rozwoju Kraju na lata 2007-2015*, czy też *Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020* jednym z priorytetów jest m.in. rozwój i wsparcie dla obszarów wiejskich, szczególnie w tych regionach, gdzie udział zatrudnionych w rolnictwie jest większy niż na innych obszarach. Przedstawione priorytety będą realizowane poprzez działania regulacyjne, decyzyjne i wdrożeniowe władz państwowych i administracji publicznej, jak i innych podmiotów życia społeczno-gospodarczego.

Dokumenty krajowe o szczególnej randze, określające założenia dla wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich to Krajowy Plan Strategiczny (KPS) – dokument strategiczny, którego założenia i cele wdrażane są na poziomie każdego kraju członkowskiego, poprzez programy rozwoju obszarów wiejskich oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (PROW 2007-2013) – dokument programowy.

W ramach osi 3 wskazano priorytetowe działania dla poprawy jakości życia mieszkańców terenów wiejskich, do których zalicza się:

1. Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej.
2. Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej.
3. Odnowa i rozwój wsi.
4. Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw.

Pierwsza grupa działań dotyczy różnicowania działalności gospodarczej. W Polsce te działania stanowią ogromną szansę dla mieszkańców obszarów wiejskich, przede wszystkim ze względu na duże zasoby ludzkie i wysoki poziom bezrobocia. Do najważniejszych zadań należy zwiększanie wartości dodanej do produktów, np. poprzez konfekcjonowanie, stymu-

⁸⁷ S. Pieniążek, *Wspólna Polityka Rolna a polska wieś*, s. 9 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.zielonyszandar.com/wp-content/uploads/2012/08/ZEZST_36_09.pdf [Data wejścia 10-09-2012].

⁸⁸ *Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, op. cit., s. 81.

lowanie rynku produktów lokalnych i regionalnych, turystyki, handlu, doradztwa, usług. Drugą grupę stanowią instrumenty mające na celu poprawę jakości życia, poprzez inwestowanie w nowoczesną infrastrukturę techniczną, energetyczną, telekomunikacyjną. Kolejne priorytety dotyczą odnowy wsi, poprawy stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. W pełni uwzględniają one ważne funkcje społeczne i kulturalne, co z pewnością przyczyni się do poprawy jakości życia i może stanowić dodatkowy czynnik, kształtujący przemiany strukturalne i przeciwdziałający depopulacji, a wręcz tworzący silniejsze poczucie identyfikacji mieszkańców z obszarów wiejskich z ich regionem wraz z jego tradycjami i wartościami. Ostatnia grupa działań zmierza do wyzwolenia inicjatyw przedsiębiorczych wśród mieszkańców terenów wiejskich.

Barierę w poprawie jakości życia na obszarach wiejskich w woj. podlaskim stanowi niewystarczająca liczba elementów infrastruktury technicznej. Szczególne utrudnienia w tym zakresie występują w najmniejszych miejscowościach. **Poprawa podstawowych usług** na obszarach wiejskich, obejmujących elementy infrastruktury technicznej, warunkuje rozwój społeczno-gospodarczy, a co za tym idzie przyczyni się do poprawy warunków życia.

2.3.8. Kierunki rozwoju działalności pozarolniczej

Wyzwania stawiane rolnictwu europejskiemu wpisują się w odnowioną *Strategię Lizbońską*, która obok wzrostu konkurencyjności gospodarki europejskiej podkreśla potrzebę zrównoważenia wzrostu gospodarczego⁸⁹. W strategii tej, zdominowanej dotychczas przez politykę gospodarczą skupiającą się na wyrównywaniu szans rozwojowych unijnych regionów wskazano na konieczność intensyfikacji działań zorientowanych na budowanie siły konkurencyjnej regionów. Wzrostowi siły konkurencyjnej regionów w tym wypadku służyć by miało rozwijanie gospodarki w oparciu o najnowsze zdobycze nauki w tym technologie informacyjno-komunikacyjne. Tak ukierunkowany rozwój oznacza, że wzrost gospodarczy rolnictwa i obszarów wiejskich będzie w coraz większym stopniu uzależniony od możliwości wykorzystania zasobów wsi poza tradycyjną produkcją żywności.

Najważniejsze elementy przyszłej strategii rozwoju w odniesieniu do rolnictwa to⁹⁰:

- Rozwój upraw energetycznych, czyli tzw. produkcja biomasy, pozwalająca na rolnicze wykorzystanie powierzchni produkcyjnej na cele nieżywnościowe. Tylko produkcja energii odnawialnej z terenów rolnych daje szansę na wypełnienie przez Polskę norm unijnych i przyjętych zobowiązań w zakresie udziału energii odnawialnej w całości zużywanej energii (m. in. protokół z Kioto). Uprawa roślin energetycznych może być także istotnym źródłem dochodów rolniczych i motorem napędowym firm zajmujących się przetwórstwem surowców i wykorzystaniem energii odnawialnej. Dynamiczny rozwój tej gałęzi produkcji nieżywnościowej, obserwowany m. in. we Francji, Niemczech i w Czechach, powinien być bardzo szybko wdrożony również i w Polsce.
- Pobudzenie produkcji na terenach rolniczych surowców do przetwórstwa i przemysłu, takich jak np. len, konopie, wiklina, rośliny oleiste. Dałoby to możliwość roz-

⁸⁹ Strategię Lizbońską przyjęto w 2000 roku na okres 10 lat. Celem planu było uczynienie Europy najbardziej rozwiniętym i najbardziej konkurencyjnym regionem na świecie. Weryfikacja realizacji planu, która miała miejsce w 2004 roku była jednak pesymistyczna, dlatego w roku 2005 odnowiono cele Strategii, przyjęto nowe założenia.

⁹⁰ *Reforma Wspólnej Polityki Rolnej i jej konsekwencje dla Polski*, s. 4-5 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.wir.org.pl/raporty/reforma_wpr.htm [Data wejścia 10-09-2012].

szerzenia listy uprawianych roślin i powrotu na europejskie rynki tradycyjnych wyrobów, które kiedyś były Polską specjalnością, takich jak np. tkaniny naturalne, meble plecione i inne wyroby wikliniarskie lub wykorzystanie nasion oleistych (np. len, gorczyca, niektóre zioła) w przemyśle farmaceutycznym i chemicznym. Pozwoliłoby to również na rozwój na terenach wiejskich rzemiosła, co może znacząco pomóc w tworzeniu nowych miejsc pracy.

- Rozwój produkcji żywności ekologicznej, wykorzystujący rozdrobnioną strukturę polskich gospodarstw, duże zasoby niewykorzystanej siły roboczej w gospodarstwach chłopskich, największe w Europie zasoby nieskażonej (ze względu na niski poziom chemizacji polskiego rolnictwa) ziemi rolniczej. Znacząca produkcja żywności ekologicznej może być polską odpowiedzią na wzrost zainteresowania konsumentów europejskich spożyciem tej żywności. Otwierająca się potężna nisza rynkowa tzw. "zdrowej żywności" może być wypełniona produkcją z Polski. W tym celu konieczny jest cały zespół działań organizacyjnych, logistycznych, prawnych, edukacyjnych i promocyjnych. Należy wykorzystać także poważne doświadczenia osób już zajmujących się rolnictwem ekologicznym oraz zaangażowanie organizacji ekologicznych.
- Działania mające na celu wykreowanie polskiej specjalności tzw. produktów regionalnych i lokalnych. Obserwowane w Europie zainteresowanie konsumentów żywnością tradycyjną, wytwarzaną według tradycyjnych receptur, posiadającą specyficzny, niepowtarzalny smak, powinno być zaspokojone przez produkty z różnych regionów Polski. Konieczne są działania prawne i organizacyjne takie jak: certyfikacja, system uznawania i kontroli czyli "polskie AOC", promocja i marketing.
- Wsparcie rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej, pozwalających wykorzystać naturalne walory środowiska i krajobrazu wielu regionów Polski dla zaspokojenia potrzeb wypoczynkowych i rekreacyjnych społeczeństwa. Takie wykorzystanie zalet polskich obszarów wiejskich da szansę zdywersyfikowania dochodów w części gospodarstw rolnych i rozwoju infrastruktury turystycznej (szlaki, ścieżki spacerowe, przystanie, "przemysł koński", restauracje, pamiątkarstwo), która wygeneruje także miejsca pracy poza rolnictwem.
- Wypracowanie jasnej strategii wobec GMO (organizmów modyfikowanych genetycznie), zakładającej niedopuszczenie tego typu produktów do uprawy i hodowli na terenie Polski.

Pozarolnicza działalność gospodarcza stanowi ważny element funkcjonowania małych obszarowo (do 5 ha) gospodarstw rolnych, zarówno w Polsce, jak i całej UE. Dowiedziono, że rodzaje działalności podejmowanej przez gospodarstwa unijne i polskie znacząco różnią się. Najchętniej podejmowaną działalnością w UE jest przetwórstwo produktów rolnych, podczas gdy w Polsce najczęściej gospodarstw świadczy usługi przy użyciu własnego zaplecza technicznego⁹¹. Długofalowy rozwój obszarów wiejskich w Polsce jest możliwy wyłącznie poprzez różnicowanie ich struktury gospodarczej i rozwój wszelkich form przedsiębiorczości prowadzących do tworzenia nowych miejsc pracy. Współcześnie wielofunkcyjność obszarów wiejskich jest głównym postulatem w planach zagospodarowania przestrzennego, strategiach

⁹¹ A. Krakowiak-Bal, *Pozarolnicza działalność gospodarcza polskich gospodarstw rolniczych na tle gospodarstw z krajów UE*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2009, nr 1, s. 94.

rozwoju, studiach i prognozach rozwojowych dotyczących wsi. Spośród różnorodnych pozarolniczych funkcji gospodarczych na terenach wiejskich w Polsce rozwija się przede wszystkim: turystyka, usługi, handel, leśnictwo, drobna wytwórczość i mieszkalnictwo⁹².

2.3.9. Interwencjonizm państwowy na rynku rolnym

Polityka interwencyjna państwa obejmuje różne sposoby oddziaływania na rolnictwo i jego otoczenie. W Unii Europejskiej rolę taką pełni Wspólna Polityka Rolna (WPR), stanowiąc jedną z podstawowych przesłanek kształtujących warunki rozwoju rolnictwa.

Do realizacji interwencji mającej na celu stabilizację krajowego rynku rolno-żywnościowego oraz ochronę dochodów uzyskiwanych z rolnictwa powołano Agencję Rynku Rolnego. ARR realizuje od momentu powstania w 1990 roku interwencyjną politykę państwa, której celem jest stabilizacja rynku rolnego oraz ochrona dochodów producentów rolnych. Skala i formy działań interwencyjnych w poszczególnych latach były bardzo zróżnicowane. Dotyczyły nie tylko zakupów i sprzedaży interwencyjnej oraz innych form interwencji, ale także aktywnego uczestnictwa ARR w obrotach zagranicznych (np. w imporcie towarów rolno-spożywczych)⁹³.

Działania interwencyjne ARR w okresie przedakcesyjnym miały zazwyczaj charakter rynkowy, ze wspieraniem produkcji, subwencjami. Nie zastępowały jednak rynkowego mechanizmu kształtowania cen, a jedynie go wspomagały i korygowały. Aktywność ARR do dziś koncentruje się na rynkach: zbóż, mleka i jego przetworów, mięsa, drobiu i jaj, skrobi ziemniaczanej, cukru, które mają podstawowe znaczenie dla dochodów uzyskiwanych z rolnictwa, a także na rynkach: miodu, owoców i warzyw, suszu paszowego, lnu i konopi oraz wina.⁹⁴

Obszar działań Agencji w zakresie wsparcia rynku rolno-spożywczego obejmuje ponad 20 grup towarowych i ponad 50 mechanizmów WPR. Beneficjenci uczestniczący w mechanizmach administrowanych przez ARR uzyskali w okresie od przystąpienia do UE do lipca 2010 r. wsparcie finansowe w wysokości ponad 8,6 mld zł. W latach 2004-2010 interwencyjnie zakupiono 2 136,5 tys. ton zbóż. W tym samym okresie na rynku mleka dokonano interwencyjnego zakupu 6,5 tys. ton masła i 20,5 tys. ton odtłuszczonego mleka w proszku. Podstawą sprzedaży produktów rolnych zgromadzonych w ramach zapasów interwencyjnych były decyzje Komisji Europejskiej. Zgromadzone w Polsce zapasy interwencyjne zbóż, masła i odtłuszczonego mleka w proszku były sprzedawane na eksport (zboża) lub uzupełniały podaż na rynku wewnętrznym, a także były przeznaczone do wykorzystania w ramach programu „Dostarczanie nadwyżek żywności najuboższej ludności UE”⁹⁵.

Działania Agencji w zakresie przyznawania producentom praw do produkcji w ramach przydzielanych limitów (kwot produkcyjnych) oraz monitorowania ich wykorzystania realizowane są na rynkach mleka, cukru i skrobi ziemniaczanej. Celem przyznawania limitów produkcji jest ograniczenie podaży do poziomu zapewniającego równowagę na danym rynku bądź ograniczenie wsparcia finansowego do takiej ilości produkcji, która odpowiada zapotrzebowaniu rynkowemu lub jest uwarunkowana innymi przesłankami społeczno-

⁹² E. Pałka, *Kierunki rozwoju pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich w Polsce*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2010, nr 1, s. 164.

⁹³ *Agencja Rynku Rolnego 1990-2005*, ARR, Warszawa 2005, s. 31.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 19.

⁹⁵ *Agencja Rynku Rolnego. 20 lat działalności*, ARR sierpień 2010, s. 11.

ekonomicznymi występującymi w danym regionie UE. W ramach administrowania systemem kwot mlecznych ARR podejmuje szereg działań polegających m.in. na: rejestracji podmiotów skupujących mleko, rejestracji wniosków i wydawaniu decyzji o przyznaniu lub cofnięciu kwot indywidualnych, obsłudze transferów i konwersji kwot indywidualnych, monitoringu liczby dostawców hurtowych i bezpośrednich, kontroli ilości mleka wprowadzonego do obrotu w danym roku kwotowym, monitoringu zawartości tłuszczu w skupionym mleku oraz podziale krajowej rezerwy kwoty krajowej⁹⁶.

2.4. Czynniki technologiczne

2.4.1. Tempo zmian technologicznych w produkcji rolnej

Na potrzeby niniejszej analizy postęp technologiczny należy rozumieć jako proces zmian rozwojowych techniki wyrażający się wprowadzaniem do procesu produkcji nowych, udoskonalonych maszyn, urządzeń, narzędzi oraz technologii, a także przez lepsze wykorzystanie istniejących zasobów⁹⁷.

Postęp technologiczny przyczynił się do zastosowania nowatorskich rozwiązań również w maszynach i urządzeniach rolniczych. Współcześnie rolnictwo przeżywa istne ożywienie. W związku z dynamicznie rozwijającym się rynkiem, postępem nauki i techniki, co raz więcej rolników inwestuje w nowoczesne maszyny, które nie tylko ułatwiają, ale także zdecydowanie przyspieszają ich pracę. Wprowadzenie do produkcji rolniczej ulepszonych technologii pozwala bowiem osiągać wymierne korzyści. Rolnictwo podobnie jak inne sektory gospodarki może być kompleksowo zarządzane przez systemy informatyczne. Ta stosunkowo nowa metoda prowadzenia gospodarstwa znajduje zainteresowanie wśród coraz większej liczby rolników. Jednak technologie informatyczne w maszynach i urządzeniach rolniczych wykorzystywane są przede wszystkim w rolnictwie precyzyjnym.⁹⁸

Zauważalną tendencją w polskim rolnictwie jest stosowanie coraz doskonalszych i wydajniejszych środków pracy, zapewniających wysoką jakość uzyskiwanych produktów, precyzję wykonywanych operacji, a także umożliwiających zmniejszenie wysiłku fizycznego personelu, przy jednoczesnym zachowaniu wymogów poszanowania środowiska przyrodniczego. Wraz z wejściem Polski do struktur Unii Europejskiej pojawiły się liczne programy dofinansowania sprzętu rolniczego. Uzyskanie bezpośrednich dopłat jest zazwyczaj uwarunkowane utrzymaniem ziemi w kulturze rolniczej. Działania tego typu mają na celu wspieranie modernizacji gospodarstw, a dzięki temu zwiększanie ich efektywności poprzez jak najlepsze wykorzystanie czynników produkcji. Zatem wzrasta zadowolenie rolników, których koszty pracy maleją w związku z wprowadzaniem do gospodarstw nowych maszyn, a z drugiej strony także firm produkujących, czy dystrybuujących sprzęt rolniczy ze względu na poszerzanie rynku zbytu.⁹⁹ Możliwość uzyskania środków z funduszy strukturalnych na rozwój gospodarstw znacząco przyczyniła się do poprawy racjonalizacji polskiej gospodarki rolnej, która jest obecnie w trakcie dostosowywania się do wymogów i warunków funkcjonowania na Jednolitym Rynku Unii Europejskiej. Kluczowe znaczenie ma zatem nie tylko moderniza-

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Por. M. Woźniak, *Wzrost gospodarczy: podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2008, s. 119.

⁹⁸ <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/rprecyzyjne.html> [Data wejścia 15-10-2012].

⁹⁹ <http://rolnictwo.polskagielda.pl/content/view/91/792/> [Data wejścia 15-10-2012].

cja technicznej infrastruktury produkcyjnej, ale także poprawa bezpieczeństwa żywności, poprawa warunków utrzymania zwierząt, ochrona środowiska i wymogi dotyczące bezpieczeństwa pracy.

2.4.2. Zmiany w wyposażeniu gospodarstw rolnych w Polsce

Nowe rozwiązania w postaci zaawansowanych maszyn i urządzeń rolniczych wykorzystywanych na polu wzbudzają zainteresowanie rolników, dlatego producenci prześcigają się w doskonaleniu swojej oferty. Dziś polskie gospodarstwa rolne dążą do zwiększenia plonów głównie poprzez unowocześnianie produkcji. Nowe ciągniki charakteryzuje zazwyczaj wiele atutów m.in.: bardzo dobre rozwiązania konstrukcyjne, wysoka jakość komponentów w poszczególnych podzespołach, a także niezawodność silnika. Należy zauważyć, że tego typu zaawansowane maszyny rolnicze są przeznaczone dla gospodarstw o różnorodnych potrzebach tj.: koszenie, nawożenie, siew, prace gospodarcze, zbiór, czy transport.

Obecnie nowe generacje maszyn i ciągników rolniczych charakteryzuje także wysoki komfort użytkowania. Kabina kierowcy nowoczesnego ciągnika, czy maszyny samobieżnej zabezpiecza go od wpływów pyłu i warunków atmosferycznych, a także od drgań i kontuzji w przypadku przewrócenia ciągnika itp. Daleko posunięta elektronizacja oraz automatyzacja ciągnika i maszyny współpracującej, pozwala przede wszystkim odciążyć operatora od znacznej części wysiłku fizycznego i psychicznego związanego z prowadzeniem agregatu, obserwować i regulować proces pracy zespołów roboczych maszyny, a ponadto nawet utrzymać agregat na zamierzonym torze jazdy.¹⁰⁰

Zgodnie z danymi powszechnych spisów rolnych według stanu w dniu 20 maja 2002 r. i 30 czerwca 2010 r., dla gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w województwie podlaskim, należy zauważyć, że liczba ciągników rolniczych, kombajnów zbożowych oraz opryskiwaczy polowych charakteryzuje tendencja wzrostowa w analizowanych latach (tabela 8). Natomiast wyposażenie gospodarstw rolnych zarówno w kombajny ziemniaczane, buraczane, silosokombajny oraz opryskiwacze sadownicze istotnie zmalało w okresie między spisami. Niewątpliwie ograniczanie produkcji buraków cukrowych i ziemniaków miało znaczący wpływ na zmniejszenie ilości kombajnów do zbioru tych ziemiopłodów.

Liczbę ciągników rolniczych w województwie podlaskim w latach 2000-2009 charakteryzowała tendencja wzrostowa, przy czym wg stanu na 30 VI 2010 roku liczba ta nieznacznie zmalała w stosunku do roku poprzedniego. Rozpatrując z kolei powierzchnię użytków rolnych na 1 ciągnik w ha należy zauważyć, iż wartość ta malała i w 2000 roku wynosiła 14,2, zaś w 2010 roku – 10,5.¹⁰¹ Zatem w regionie podobnie jak w całym kraju nastąpiło zmniejszenie średniej powierzchni użytków rolnych przypadających na 1 ciągnik. Ponadto w województwie podlaskim i kujawsko-pomorskim w 2010 roku odnotowano najwyższy udział gospodarstw z ciągnikami w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność rolniczą¹⁰².

¹⁰⁰ A. Szeptycki, *Znaczenie techniki w systemie w zrównoważonej produkcji rolniczej*, s. 3 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.pimr.poznan.pl/biul/2006_2_32S.pdf [Data wejścia: 15-10-2012].

¹⁰¹ http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_11w15_17.pdf [Data wejścia: 15-10-2012].

¹⁰² *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2012, s. 75.

Tabela 8. Ciągniki oraz wybrane maszyny i urządzenia rolnicze. Dane powszechnych spisów rolnych według stanu w dniu 20 V 2002 r. i 30 VI 2010 r., dla gospodarstw prowadzących działalność rolniczą

Wyszczególnienie	2002 rok	2010 rok
Ciągniki rolnicze	87229	102245
Kombajny		
zbożowe	8399	10681
ziemniaczane	6043	3844
buraczane	645	294
Silosokombajny	1771	1696
Opryskiwacze polowe	32608	33174
Opryskiwacze sadownicze	820	613

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_11w15_18.pdf [Data wejścia 15-10-2012].

Można wyróżnić pewne stałe trendy związane z funkcjonalnością i parametrami maszyn oraz urządzeń rolniczych. Przede wszystkim nowoczesne technologie zużywają mniej paliwa i energii, jednak zasadniczym wyróżnikiem jest zwiększenie udziału elektroniki w rozwiązaniach stosowanych w maszynach rolniczych. Ponadto wzrosła zwrotność maszyn rolniczych i znaczenie nawigacji GPS jako elementu wyposażenia. Zwiększył się także komfort użytkowania i estetyka maszyn, urządzeń, pojazdów. Poprzez automatyzację realizowanych przez nie funkcji wzrasta ostatecznie także wydajność produkcji rolnej.

2.4.3. Innowacje w gospodarstwach rolnych

Wdrażanie innowacji w gospodarstwach rolnych warunkuje ich rozwój oraz jest ściśle związane z dostosowaniem polskiego rolnictwa do wymogów Unii Europejskiej. Współczesne rolnictwo staje się w nierozdzielny sposób związane z najnowocześniejszymi dostępnymi technologiami, przez co umożliwia osiąganie wyższych dochodów. Wszechobecna konkurencja oraz dynamicznie zmieniające się otoczenie wymuszają podejście innowacyjne również w tym sektorze gospodarki.

Wprowadzanie nowoczesnych technologii produkcji rolnej wiąże się aktualnie z wykorzystaniem specjalistycznych maszyn rolniczych oraz różnego rodzaju systemów komputerowych. Nowe techniki z wykorzystaniem komputerów wspomagające rozwój współczesnego rolnictwa, znalazły zastosowanie zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. W ostatnich latach niezwykle popularny stał się system VRA (zmienne dawki nawożenia) pozwalający na duże oszczędności w kwestii zużycia nawozów i paliwa. Dzięki niemu korzystanie z rozsiewaczy lub opryskiwaczy jest proste i wygodne (przy uruchomieniu odpowiednich sekcji w tych urządzeniach). Ponadto współczesne rolnictwo wykorzystuje co raz częściej samoloty i to zarówno do oprysków pól, jak i innych rodzajów nawożenia. Jednym z nich jest np. niezwykle skuteczne nawożenie dolistne, które dostarcza nawóz w niewielkim stężeniu bezpośrednio na liście roślin.¹⁰³

¹⁰³ <http://www.inr.edu.pl/nawozenie-rolnej/> [Data wejścia 15-10-2012].

Technologie informatyczne i nawigacyjne w maszynach oraz urządzeniach rolniczych wykorzystywane są głównie w rolnictwie precyzyjnym. W ostatnich latach dynamiczny rozwój dokonał się zwłaszcza w dziedzinie nawigacji satelitarnej, zmiennego dawkowania nawozów oraz mapowania pól¹⁰⁴. Wśród korzyści przemawiających za stosowaniem tego typu rozwiązania należy wymienić przede wszystkim zwiększenie jakości plonu, oszczędność oraz ochronę środowiska naturalnego.

Ogromnym postępem w rolnictwie są prowadzące do większej wydajności produkcji, systemy prowadzenia. Dzięki nim możliwa jest praca bez znaczników, nawet gdy ścieżki przejazdowe nie zostały jeszcze wyznaczone. Operator polega wówczas na wskazaniach wyświetlacza, w związku z tym praca na polu odbywa się nawet przy złej widoczności, a opryski można wykonywać także w nocy. Lepsza kontrola pracy przy jej zwiększonym komforcie i bezpieczeństwie, prowadzi do szybszego wykonania zabiegu oraz zmniejsza nakłady poprzez oszczędność paliwa, nawozów lub nasion, a także czasu.¹⁰⁵

Aktualnie mechatronika w szerokim zakresie dostępna jest również na potrzeby dojrni. Dzisiejsze technologie w postaci całych systemów zarządzania umożliwiają prowadzenie pomiaru mleka, masażu wymienia, a także wykrywać ruję oraz dawkować pokarm. Usprawnia to działanie hodowli, chroni środowisko oraz pozwala produkować wysokiej jakości mleko w sposób ekonomiczny. Nowoczesne, wysokospecjalistyczne roboty udojowe wyręczają rolnika w jego codziennej pracy fizycznej.¹⁰⁶

Istnieje także możliwość sprawniejszej produkcji trzody chlewnej, dzięki elektronicznemu sterowaniu systemem żywienia połączonego z zaworami żywieniowymi oraz komputerem żywieniowym. Ponadto do utrzymania świń w odpowiednich warunkach mogą przyczyniać się cyfrowe urządzenia pomiarowe, które mogą sterować mikroklimatem w pomieszczeniach hodowlanych. Nowoczesne technologie z jednej strony prowadzą do osiągnięcia wysokiego komfortu bytowania zwierząt, z drugiej zaś – umożliwiają hodowcy poprzez elektroniczną chlewni, generować większe zyski oraz efektywniej dysponować czasem.¹⁰⁷

Istnieją także nowoczesne technologie w zakresie produkcji drobiu opierające się również na systemach komputerowych. Wszystkie dane o produkcji mogą być przygotowane dla zarządzającego fermą w formie tabel i wykresów. Zastosowanie znalazły tu także kamery internetowe pozwalające na przekazywanie obrazów z kurnika.¹⁰⁸

Należy podkreślić także, że nowoczesny rolnik, to osoba, która wciąż pogłębia swoją wiedzę oraz umiejętności na temat prowadzenia gospodarstwa rolnego. Udział na przykład w nieodpłatnych szkoleniach i kursach przeznaczonych dla rolników w przyszłości z pewnością zaowocuje trafnymi i przemyślanymi inwestycjami we własne gospodarstwo.¹⁰⁹

2.4.4. Żywność modyfikowana genetycznie (GMO)

Żywność modyfikowana genetycznie ma swoich zwolenników i przeciwników. Część konsumentów określa GMO jako technologię, która jest szansą rozwoju zarówno polskiego rolnictwa, jak i ogólnie całej gospodarki. Należy podkreślić, że genetycznie modyfikowana

¹⁰⁴ G. Doruchowski, *Postęp i nowe koncepcje w rolnictwie precyzyjnym*, „Inżynieria Rolnicza” 2008, 9(107), s. 19 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu [http://ir.ptir.org/artykuly/pl/107/IR\(107\)_2293_pl.pdf](http://ir.ptir.org/artykuly/pl/107/IR(107)_2293_pl.pdf) [Data wejścia 15-10-2012].

¹⁰⁵ <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/systemyp.html> [Data wejścia 15-10-2012].

¹⁰⁶ <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/bydlo.html> [Data wejścia 15-10-2012].

¹⁰⁷ <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/trzoda.html> [Data wejścia 15-10-2012].

¹⁰⁸ <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/drob.html> [Data wejścia 15-10-2012].

¹⁰⁹ <http://www.posl.pl> [Data wejścia 15-10-2012].

żywność przed wprowadzeniem na rynek jest szczegółowo i dokładnie badana pod kątem bezpieczeństwa dla ludzi i zwierząt. Ponadto rośliny GMO mogą być uprawiane na terenach, gdzie występują niesprzyjające warunki klimatyczne, umożliwiając uzyskanie wysokich plonów zbóż przy gorszych warunkach glebowych. Ma to związek ze zwiększeniem odporności upraw na czynniki środowiskowe. Cechą charakterystyczną są również lepsze walory smakowe, bądź zapachowe od tradycyjnej żywności. Poza tym żywność GMO dłużej pozostaje świeża, co ma istotne znaczenie przy transporcie i składowaniu.

Żywność powstała poprzez stosowanie inżynierii genetycznej może powodować jednak pewne zagrożenia w postaci toksyn, alergenów i obniżenia jakości pokarmowej¹¹⁰. Wadą tego rodzaju żywności jest także to, że prowadzi do zaburzenia równowagi w przyrodzie, ponieważ wraz z ekspansywnym rozwojem GMO, niektóre gatunki roślin mogą zostać wyparte. Obawy przez zmodyfikowaną żywnością dotyczą także możliwych nadużyć w kwestii bezpieczeństwa. Zagrożenia związane z żywnością modyfikowaną genetycznie dotyczą interesu ekonomicznego rolników konwencjonalnych, tradycyjnych i ekologicznych atestowanych (groźba skażenia genetycznego upraw), ale także wzrostu zachorowalności społeczeństwa na choroby immunologiczne i większą podatność na choroby cywilizacyjne. Niepokojący może być wzrost zachorowań na alergię i zaburzenia układu odpornościowego, czy zaburzenia i spadek płodności populacji. Najważniejszym zagrożeniem społecznym wprowadzania upraw GMO jest jednak uzależnienie produkcji żywności od globalnych koncernów biotechnologicznych.¹¹¹ Istnieje zatem pewna obawa, że jest to nieodwracalny kierunek zmian w światowej gospodarce żywnościowej.

Właściwie wszelkie zmiany zachodzące w szeroko rozumianej produkcji żywności można określić jako proces przyspieszonej i ukierunkowanej ewolucji. Tradycyjne krzyżowanie przez hodowców najlepszych odmian roślin i zwierząt w obrębie tego samego gatunku, pozwala uzyskiwać tylko bardzo ograniczone zmiany w genotypie. Z kolei nowoczesne techniki rekombinacji DNA dysponują niemal nieograniczoną pulą genów, które można zastosować do konstrukcji organizmów transgenicznych cechujących się ogromną różnorodnością.¹¹²

Niewątpliwie GMO budzi sprzeciw i uzasadnione obawy większości obywateli krajów Unii Europejskiej, w tym także Polski. Ministerstwo Rolnictwa publicznie zapowiedziało plan wprowadzenia zakazów upraw roślin genetycznie modyfikowanych w Polsce i to jeszcze przed najbliższym okresem siewnym, czyli wiosną 2013 r.¹¹³

¹¹⁰ J. B. Fagan, *Żywność genetycznie modyfikowana* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.lepszezdrowie.info/zywnosc_mod_genet.htm [Data wejścia 15-10-2012].

¹¹¹ M. Nidek, *Zagrożenia związane z wprowadzeniem GMO*, „Biznes i Ekologia” 2010, nr 87, s. 18-19 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.ekoportal.gov.pl/opencms/export/sites/default/ekoportal/warto_wiedziec_i_odwiedzic/artykuly/tekstyartykulow/BiE_nr_87_str_18-19.pdf [Data wejścia 15-10-2012].

¹¹² http://zsgg.bytom.pl/publikacje/zywnosc_genetycznie_modyfikowana.pdf [Data wejścia 15-10-2012].

¹¹³ <http://www.greenpeace.org/poland/pl/wydarzenia/polska/Minister-Zakaz-upraw-GMO-w-Polsce-ju-wkrotce> [Data wejścia 15-10-2012].

2.5. Czynniki społeczne

2.5.1. Zachowania konsumentów na rynku żywności: zdrowe żywienie, postawy wobec ekologicznej żywności

Rynek sprzedaży żywności ekologicznej w Polsce jest nadal stosunkowo młody. Coraz większa świadomość polskiego społeczeństwa dotycząca żywności ekologicznej i jej prozdrowotnego wpływu na życie człowieka i środowisko, przekłada się bezpośrednio na zwiększenie zainteresowania ekoproduktami i w konsekwencji także wzrost popytu. Konsumentów nie odstrasza nawet wyższe ceny tego typu produktów. W związku z tym rośnie także liczba sklepów, które w swojej ofercie posiadają tzw. zdrową żywność. Szacuje się, że sprzedaż żywności ekologicznej może wzrosnąć w 2012 roku nawet o 15-20% w ujęciu rocznym.¹¹⁴

Niezależne badania TNS Opinie „Żywność ekologiczna w opiniach Polaków”, przeprowadzone na zlecenie ORGANIC Farma zdrowia wykazały, że już ponad milion Polaków (4%) regularnie kupuje żywność organiczną. Natomiast 26% respondentów zaopatruje się w nią nieregularnie, ale deklaruje, że chce kupować ekologiczne produkty częściej. Jak wynika z przeprowadzonego badania konsumenci są zainteresowani artykułami spożywczymi, które zostały wyprodukowane bez użycia środków chemicznych (62% wskazań), pochodzą z nieskażonego środowiska (29%), a także są bogate w składniki odżywcze (16%). W opinii konsumentów produkty ekologiczne dostępne na polskim rynku przede wszystkim dobrze smakują i pachną (42% odpowiedzi) oraz sprzyjają zdrowiu (39%). Niektórzy kupują wyłącznie to, co jedzą najczęściej, np. mięso, nabiał, warzywa. Nieliczni dokonują zakupu z tego względu, że mają akurat taki kaprys (6%), albo robią tak w trosce o środowisko (3%).¹¹⁵

Zainteresowani tematyką zdrowej żywności konsumenci są coraz bardziej świadomi zalet produktów organicznych. Z drugiej strony jednak nadal spora grupa Polaków nie wie czym jest żywność ekologiczna i co gwarantuje jej certyfikacja. Opracowane kampanie informacyjne mają za zadanie poszerzanie wiedzy potencjalnych konsumentów w tym zakresie.¹¹⁶

2.5.2. Nawyki żywieniowe Polaków, w tym poziom spożycia nabiału w Polsce na tle innych krajów

Według badania przeprowadzonego przez Ipsos „Trendy w zwyczajach żywieniowych” w 2011 roku, Polacy utożsamiają zdrowe odżywianie z regularnym spożywaniem trzech posiłków dziennie (41% wskazań). Ponadto wysoko oceniają własny sposób odżywiania się, tj. większość z nas (79%) ocenia swój obecny sposób odżywiania jako „bardzo” lub „dość zdrowy”. Zdrowe odżywianie, poza jedzeniem wspomnianych wyżej trzech posiłków zdaniem respondentów oznacza także jedzenie różnorodnych potraw (28% wskazań) i przestrzeganie piramidy zdrowego odżywiania (27%). Badanie prowadzone corocznie od 2006 roku umożliwiło wyciągnięcie wniosku, że na przestrzeni ostatnich sześciu lat istotnie maleje odsetek osób kojarzących zdrowe odżywianie z jedzeniem produktów kupionych w sklepach ze zdrową i ekologiczną żywnością oraz konsumowaniem potraw niskokalorycznych.¹¹⁷

¹¹⁴ B. Drewnowska, *Polacy polubili ekologiczną żywność* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.ekonomia24.pl/artykul/706204,941455-Rosnie-sprzedaz-ekozywnosci.html> [Data wejścia 15-10-2012].

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ K. Urbańska, *Polacy a zdrowe odżywianie* [Dokument elektroniczny] Tryb dostępu <http://www.egospodarka.pl/72007,Polacy-a-zdrowe-odzywianie,1,39,1.html> [Data wejścia 15-10-2012].

Przekonanie Polaków o zdrowym sposobie odżywiania się właściwie nie ulega zmianie od 1998 roku, kiedy po raz pierwszy badano kwestie żywienia i diety. Jakość spożywanych posiłków jest jednak w istocie daleka od zaleceń żywieniowych. Polacy są wysoce mięsożernym narodem, zaś owoce i warzywa stanowią raczej drugoplanowe produkty w codziennym jadłospisie.¹¹⁸ Wprawdzie najważniejszymi produktami w naszej diecie są ciągle cukier i białe pieczywo, to wyraźnie widać pewne pozytywne zmiany dotyczące zwiększania ilości spożywanych owoców, warzyw, a także picia wody mineralnej.

Produkcja mleka w Polsce jest jedną z ważniejszych gałęzi produkcji rolniczej, a w województwie podlaskim stanowi dominujący profil tutejszych gospodarstw. Spożycie mleka w Polsce jest znacznie mniejsze niż w innych krajach Unii Europejskiej i ciągle spada. Przeciętny Polak konsumuje nieco ponad 180 litrów mleka i jego przetworów rocznie, a statystycznie spożycie mleka na osobę w Unii Europejskiej wynosi ok. 350 litrów rocznie. Dla porównania w Niemczech i Francji spożycie mleka to ponad 400 litrów, a w Skandynawii nawet ponad 500 litrów na osobę. Przeciętny Polak spożywa niewystarczające ilości mleka, by zaspokoić dzienne zapotrzebowanie na wapń. Może to sprzyjać występowaniu otyłości, chorobie niedokrwiennej serca, a nawet nadciśnieniu tętniczemu.¹¹⁹

2.5.3. Społeczne postrzeganie pracy rolnika

Postrzeganie pracy w rolnictwie zmieniło się na przestrzeni ostatnich lat. Wiąże się to niewątpliwie z dynamicznym rozwojem tego sektora. Postęp techniczny ułatwił znacznie pracę na roli, a nowoczesne maszyny i urządzenia rolnicze pozwalają wyręczyć człowieka w pracach fizycznych. Dziś od rolnika wymaga się nie tylko znajomości podstawowych zagadnień związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa, ale także przynajmniej podstawowej wiedzy w zakresie rachunkowości, zarządzania, czy elektroniki. Niestety w społeczeństwie nadal panuje mylne przekonanie o braku konieczności posiadania kwalifikacji i wykształcenia kierunkowego. Obecnie coraz częściej rolnicy stosują nowoczesne technologie produkcji, jeżdżą na szkolenia i zagraniczne wakacje. Można powiedzieć, że nastąpiła diametralna zmiana w sposobie prowadzenia gospodarstwa.

Należy podkreślić, że praca na roli nie jest zwykłą pracą. Wymaga ciągłego zaangażowania, ale także pasji do uprawy ziemi, czy hodowli zwierząt. Rolnictwo to zatem nie tylko praca, to całe życie.

Zawody, których pozycja jest obecnie wyraźnie lepsza niż przed laty, to głównie profesje oparte na pracy fizycznej. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez CBOS w 2009 roku w hierarchii prestiżu stosunkowo wysoką pozycję zajmuje zawód rolnika, cieszący się dużym poważaniem społecznym (61% wskazań respondentów)¹²⁰.

Wspieranie młodych rolników stwarza współcześnie szanse na to, aby zawód ten był postrzegany w kategoriach coraz bardziej „wartościowej” profesji. Obserwowany obecnie kierunek zmian w sektorze rolnym i wzrost jego konkurencyjności, może spowodować więk-

¹¹⁸ *Zachowania i nawyki żywieniowe Polaków*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa, listopad 2010, s. 1, 14-15 [Dokument elektroniczny] Tryb dostępu http://www.prawapacjenta.eu/var/media/File/CBOS_Zywienie_Polakow_11.2010.pdf [Data wejścia 15-10-2012].

¹¹⁹ T. Masal, *Raport – Rynek produktów nabiałowych*, „HURT & DETAL” 2010, nr 1 (47) [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.hurtidetel.pl/article/art_id,614-60/raport-rynek-produktow-nabialowych/ [Data wejścia 15-10-2012].

¹²⁰ *Prestiż zawodów*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa, Styczeń 2009, s. 3 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.solidarnosc.uni.wroc.pl/dokumenty/PRESTIZ_ZAWODOW.pdf. [Data wejścia 15-10-2012].

sze zainteresowanie zawodami rolniczymi, a tym samym przełożyć się na świadomy wybór takiej ścieżki kształcenia.¹²¹

2.5.4. Postawy wobec żywności modyfikowanej genetycznie

Z jednej strony żywność modyfikowana genetycznie odznacza się cechami użytkowymi oraz wartością odżywczą pożądaną przez konsumentów, z drugiej natomiast panuje przekonanie, iż te artykuły spożywcze zostały wytworzone wbrew naturze, co wywołuje obawy i w efekcie przekłada się na brak chęci do ich zakupu. Genetyczna modyfikacja żywności zazwyczaj budzi skojarzenia ze zdrowiem obecnych i przyszłych pokoleń, negatywnym wpływem na dobro zwierząt i środowisko naturalne oraz odczuwaniem braku społecznej kontroli nad wyborem żywności, a także jej bezpieczeństwem. Patrząc z innej perspektywy jednak zauważa się pewne pozytywy produkcji żywności transgenicznej, tj.: tańsza, mniej odpadków, cechująca się większą trwałością.¹²²

Na ogół stosunek polskich konsumentów do żywności modyfikowanej genetycznie można określić jako raczej negatywny. Wynika to przede wszystkim z obawy o zdrowie własne i najbliższych. Niewątpliwie GMO wciąż wzbudza wiele kontrowersji. Chociaż do tej pory nie stwierdzono negatywnego wpływu GMO na życie i zdrowie ludzi, nie udało się także udowodnić całkowitej nieszkodliwości tej odmiany żywności.

Należy zauważyć, że narasta obywatelski opór przeciwko GMO, przejawiający się w formie licznych akcji protestacyjnych „na ulicy” oraz różnych nacisków na władze w procesach legislacyjnych¹²³.

Niepokojące jest to, że według badań przeprowadzonych w styczniu 2012 roku przez TNS Pentor na zlecenie warszawskiego Centrum Nauki Kopernik, 66% Polaków nie wie, co oznacza termin GMO, a ponad 48% deklaruje, że nie zetknęło się z pojęciem organizmów modyfikowanych genetycznie¹²⁴. Świadczy to niewątpliwie o niedoinformowaniu społeczeństwa polskiego w zakresie żywności modyfikowanej genetycznie i może wynikać z braku zainteresowania sposobami produkcji żywności.

2.6. Czynniki polityczno-prawne

2.6.1. Polityka rolna UE i Polski

Polityka rolna jest częścią polityki gospodarczej państwa, odpowiedzialnej za rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich. Od początku polskiej transformacji gospodarczej powstało kilka ważnych dokumentów programowych dla polskiego rolnictwa i polityki rolnej. Ich zadaniem było określenie długofalowej strategii i kierunków rozwoju sektora wsi i rolnictwa.

Pierwsze dokumenty strategiczne dla rolnictwa krajowego po 1990 roku, jakie Polska przygotowała wspólnie z ekspertami międzynarodowymi, była *Strategia dla rolnictwa i obszarów wiejskich (1990)*. Był to dokument, który zapoczątkował przemiany systemowe

¹²¹ A. Wawrzonek, *Polska wieś w kontekście przemian na rynku pracy*, 2012, s. 7 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://wup.gdansk.pl/g2/2012_06/f9e3e22e71dc9eb6e4a60cda26a7b677.pdf [Data wejścia 15-10-2012].

¹²² E. Babicz-Zielińska, *Postawy konsumentów wobec nowej żywności*, s. 19 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://zeszyty.am.gdynia.pl/artukul/Postawy%20konsumentA%20wobec%20nowej%20z%20zywnoz%20ci_68.pdf [Data wejścia 15-10-2012].

¹²³ P. Polaniecki, *Polska niemodyfikowana genetycznie* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://nowyobywatel.pl/2012/05/23/polska-niemodyfikowana-genetycznie> [Data wejścia 15-10-2012].

¹²⁴ <http://www.rp.pl/artukul/10,838415-Dwie-trzecie-Polakow-nie-wie-co-oznacza-GMO.html> [Data wejścia 15-10-2012].

w polskim rolnictwie i który zakładał usprawnienie agrobiznesu poprzez prywatyzację i demonopolizację bazy surowcowej (dekompozycja państwowych gospodarstw rolnych), przemysłu przetwórstwa rolnego, transportu i przechowalnictwa, zaniechanie subsydiowania gospodarstw rolnych i przetwórstwa oraz ograniczenie roli rządu do tworzenia dobrych warunków instytucjonalnych dla transformacji sektora żywnościowego¹²⁵. W roku 1994 powstały *Założenia polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, a w 1998 r. *Średniookresowa strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*¹²⁶. Inny dokumentem z tego okresu, ważnym dla rozwoju polskiego rolnictwa była *Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*” (1999 r.). Dokument ten, wzorowany na AGENDZIE 2000 UE, uwzględniał zasady zrównoważonego rozwoju wsi, ze szczególnym naciskiem na jej pozarolnicze aspekty, w tym głównie społeczne, środowiskowe i dotyczące pozarolniczej aktywizacji gospodarczej. Dokumenty te wyznaczały kierunki działań, zmierzających do zmian strukturalnych obszarów wiejskich i rolnictwa w Polsce w okresie przygotowań Polski do członkostwa w UE (głównie dotyczące właściwego wykorzystania środków przedakcesyjnych UE)¹²⁷.

Polska przystępując do UE, uczyniła krajowy sektor rolnictwa przedmiotem Wspólnej Polityki Rolnej. Jednolita polityka wobec rolnictwa, zwana *Wspólną Polityką Rolną (WPR)*, była jednym z głównych filarów integracji europejskiej. WPR powstała w 1958 r. na mocy Traktatu Rzymskiego. Jest jedną z najważniejszych polityk wspólnotowych w obszarze rolnictwa. Poprzez swoje dwa filary wspiera rolnictwo i obszary wiejskie. Zmieniająca się sytuacja na rynkach rolnych, wymagania konsumentów oraz uwarunkowania międzynarodowe prowadzą do stałych ewolucyjnych zmian tej polityki¹²⁸. Wspólna Polityka Rolna (WPR) jest historycznie pierwszą spośród wspólnych polityk, a z punktu widzenia zakresu suwerenności państw członkowskich przekazanej na poziom Wspólnoty, zaangażowania instrumentów interwencyjnych i udziału w budżecie Unii Europejskiej – polityka najważniejsza. Zakresem WPR objęte są produkty rolne, przez które rozumie się produkty ziemi, hodowli i rybołówstwa oraz bezpośrednio z nimi związane produkty pierwszego przerobu. Lista tych produktów jest określona w załączniku do traktatu ustanawiającego unijną WPR.

Od lat 90-tych XX zadania Wspólnej Polityki Rolnej są finansowane za pośrednictwem tzw. dwóch filarów. Pierwszy z nich oferuje wsparcie działalności rolniczej, głównie za pośrednictwem wypłacanych corocznie dopłat obszarowych. Drugi filar, to pieniądze na wspieranie rozwoju obszarów wiejskich, w obecnej perspektywie dostępne za pośrednictwem *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*.

Pieniądze na realizację celów Wspólnej Polityki Rolnej pochodzą ze specjalnych funduszy. Do 2006 r. WPR obsługiwana była z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej, a od 2007 r. finansowana jest z dwóch funduszy: Europejskiego Funduszu Gwarancji Rolnej oraz Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Natomiast Wspólna Polityka Rybacka jest wspierana od 2007 r. ze środków Europejskiego Funduszu Rybackiego. Od momentu uzyskania członkostwa w Unii Europejskiej, Polska współdecyduje o zmianach WPR, czego wyrazem jest udział w kolejnych modyfikacjach tej polityki

¹²⁵ Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi, op. cit., s. 177.

¹²⁶ Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013, op. cit., s. 7.

¹²⁷ Z. Pijanowski, *Realizacja polityki rolnej a rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, „Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie” 2011, z 1(33), s. 229.

¹²⁸ Polska wizja Wspólnej Polityki Rolnej wobec wyzwań oceny funkcjonowania WPR, raport MRiRW, s. 3 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://libr.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=339&Itemid=506 [Data wejścia 15-10-2012].

(np. reformy poszczególnych rynków rolnych: cukru w 2006 r., owoców i warzyw oraz wina w 2007 r.)¹²⁹.

Podpisany przez Polskę Traktat Akcesyjny w znaczącym stopniu określa zasady Wspólnej Polityki Rolnej, do przestrzegania których zobowiązał się polski rząd. Te wszystkie uwarunkowania w istotny sposób wpływają na możliwości kreowania narodowej polityki rolnej. Jednak kontekst międzynarodowy i przyjęte przez Polskę zobowiązania nie zwalniają z obowiązku szukania rozwiązań, które będą dopuszczalne prawem międzynarodowym, respektującym zasady solidarności europejskiej, ale które jednak przede wszystkim odpowiadać będą polskiej racji stanu i oczekiwaniom polskiego społeczeństwa. Zasadniczy kształt Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2007-2013 przyjęty został przez ministrów rolnictwa krajów Unii Europejskiej w Luksemburgu, 26 czerwca 2003 roku oraz uzupełniony decyzjami Rady UE z 22 kwietnia 2004 roku. Część z przyjętych rozwiązań jest dla Polski korzystna, niektóre jednak z nich chronią w zdecydowanie większym stopniu interesy starych członków.

Najważniejszym instrumentem wsparcia udzielanego rolnictwu, są dopłaty bezpośrednie, finansowane ze środków I filara Wspólnej Polityki Rolnej UE. Polscy rolnicy otrzymują te dopłaty od 2004 roku. **Dotychczas trafiło do nich w ramach płatności bezpośrednich blisko 77 miliardów złotych.** Wnioski o przyznanie tych dopłat rolnicy składają do ARiMR co roku wiosną, a Agencja rozpoczyna ich wypłatę od grudnia. Zadania z filaru II WPR przejął największy w historii naszego kraju *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, którego budżet wynosi ok. 70 miliardów złotych. To jest najważniejsze źródło finansowania inwestycji poprawiających m.in. konkurencyjność gospodarstw i zakładów przetwórczych, powstawania miejsc pracy na terenach wiejskich, rozwoju ekologicznych i zgodnych z ochroną środowiska metod gospodarowania oraz zachowania kultury i wiejskiego krajobrazu. Z tych programów, do końca 2011 r. skorzystało ok. miliona 200 tysięcy beneficjentów, którym ARiMR wypłaciła w tym czasie **ponad 51,5 miliarda złotych.** Przy czym z PROW 2007-2013 wypłacono do końca 2011 roku prawie 30 miliardów zł, a z całego budżetu PROW 2007-2013, wynoszącego ponad 70 miliardów zł, już 90% środków jest zagospodarowanych w ramach przyjętych przez ARiMR zobowiązań wieloletnich. To sprawia, że efekty PROW 2007-13 widać wszędzie¹³⁰.

Wspólna Polityka Rolna na przestrzeni lat okazała się być coraz mniej efektywna i bardziej kosztowna. Pochłania ponad 30% budżetu unijnego (43,8 mld euro w 2010 r. – nie licząc funduszy specjalnych), a nie odpowiada na potrzeby konsumentów ani europejskiej gospodarki. Dziś problemem dla konsumentów jest nie brak żywności, lecz raczej jej nadmiar, gwałtowne wahania cen. I w tym obszarze WPR jest bezsilna¹³¹. Formalne prace na forum UE nad reformą WPR rozpoczęły się z chwilą opublikowania przez Komisję Europejską komunikatu „Wspólna Polityka Rolna – w stronę 2020 roku: sprostać wyzwaniom przyszłości związanym z żywnością, zasobami naturalnymi oraz aspektami terytorialnymi” w dniu 18 listopada 2010 roku. W następstwie dyskusji w Radzie oraz po przeprowadzonych konsultacjach publicznych, Komisja przygotowała projekty siedmiu nowych rozporządzeń, które będą regulować funkcjonowanie Wspólnej Polityki Rolnej do 2020 roku w zakresie: płatności bezpo-

¹²⁹ Finansowanie Wspólnej Polityki Rolnej [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wspolna-polityka-rolna/finansowanie-wspolnej-polityki-rolnej.html> [Data wejścia 15-10-2012].

¹³⁰ <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/efekty-unijnej-pomocy-udzielanej-przez-arimr.html> [Data wejścia 15-09-2012].

¹³¹ S. Śmigiel, *Polski rolnik w unijnej Wspólnej Polityce Rolnej* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,7468783,Polski_rolnik_w_unijnej_Wspolnej_Polityce_Rolnej.html [Data wejścia 15-09-2012].

średnich, rozwoju obszarów wiejskich, wspólnej organizacji rynków rolnych oraz finansowania, monitorowania i kontroli WPR. Publikacja tych projektów nastąpiła w dniu 12 października 2011 roku. Ostatnim etapem procesu będą negocjacje pomiędzy Radą UE i Parlamentem Europejskim (obie instytucje mają równorzędny głos w decyzji o ostatecznym kształcie rozporządzeń). Zreformowana Wspólna Polityka Rolna powinna wejść w życie w dniu 1 stycznia 2014 roku¹³².

Jak proponuje KE podstawą WPR mają pozostać dopłaty bezpośrednie do hektara, jednak Komisja proponuje wprowadzenie wielu zmian w systemie ich przyznawania oraz stopniowe zrównanie ich poziomu we wszystkich państwach Unii Europejskiej. Ponadto dopłaty mają otrzymywać jedynie aktywni rolnicy, czyli tacy, których przychód z płatności bezpośrednich rocznie przekracza bądź jest równy 5% łącznej sumy przychodów z działalności nierolniczej (nie dotyczy rolników którzy otrzymali poniżej 5 tys. euro). Specjalnie premiowani będą rolnicy, którzy będą spełniać tzw. trzy "zielone" warunki ochrony środowiska. Komisja zapowiedziała zrównywanie dopłat w całej Unii, ale mimo starań nowych państw UE, nie zaproponowała jednakowej we wszystkich krajach podstawowej stawki dopłat. Ci, którzy dostają teraz najwięcej, będą otrzymywać stopniowo nieco mniej (ale nie więcej, niż 10% mniej wobec obecnych dopłat). To zmniejszanie różnic ma następować stopniowo do 2018 roku, ale i wtedy dopłaty w UE nie będą jeszcze równe. Obecnie nasi rolnicy dostają dopłaty bezpośrednie w wysokości 75 procent średniej unijnej, w 2020 roku ma to być ok. 83,5 procent. Teraz w Polsce dopłata do hektara wynosi około 214 euro za hektar, a jeśli projekt zostanie zatwierdzony, to w 2020 roku będzie wyższa o ok. 19 euro. KE zaproponowała również zmiany w II filarze nowej Wspólnej Polityki Rolnej. Mają one premiować rolników aktywnych, prowadzących intensywną produkcję. Ich zadaniem jest także wspieranie tych, którzy chcą w swoich gospodarstwach prowadzić innowacyjne metody produkcji. Nowością są zachęty dla młodych rolników (poniżej 40 lat) i dopiero rozpoczynających działalność. Według propozycji KE, przez pięć lat mieliby obowiązkowo dostawać o 25% dopłat więcej niż średnia krajowa, pod warunkiem, że posiadają przynajmniej 25 hektarowe gospodarstwa. Komisja Europejska podkreśla, że wspieranie rolnictwa wśród młodych jest konieczne, gdyż tylko 7% rolników ma mniej niż 40 lat, a dwie trzecie ma ponad 55 lat. W Polsce te proporcje są dużo korzystniejsze, gdyż aż 16% naszych rolników jest w wieku poniżej 40 lat i pod tym względem Polska jest unijnym liderem. Jednym z nowych priorytetów II filaru jest wspieranie tworzenia przez rolników grup. Zdecydowanie niedobłą wiadomością dla Polski jest to, że KE zaproponowała zmniejszenie wydatków na Wspólną Politykę Rolną na poziomie z 2013 roku, czyli około 418 mld euro (w tym 317 mld euro na I filar, a 101 mld euro na II filar) w latach 2014-2020¹³³. W budżecie WPR na lata 2007-2013 Polska otrzymała 24 miliardy euro, a z propozycji KE wynika, że kwota ta mogłaby wzrosnąć o ok. 6 miliardów euro w związku z procesem zrównywania dopłat bezpośrednich. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi ostro skrytykowało projekt KE i zapowiedziało, że będzie walczyć na forum Unii Europejskiej, oczekując korekt i zmian zawartych w nim propozycji¹³⁴.

Propozycje KE dotyczące WPR i budżetu UE na lata 2014-2020 wskazują na to, że poziom środków, które zostaną przeznaczone dla polskiej wsi i rolnictwa będzie co najwyżej

¹³² Ibidem.

¹³³ <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wspolna-polityka-rolna/ke-przedstawila-projekt-reformy-wspolnej-polityki-rolnej-na-lata-2014-2020-pazdziernik-2011-r.html> [Data wejścia 13-09-2012].

¹³⁴ <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/efekty-unijnej-pomocy-udzielanej-przez-arimr.html> [Data wejścia 13-09-2012].

odpowiadał ich obecnej skali. Oznacza to zahamowanie wzrostu wydatków na wieś i rolnictwo. Na pewno będzie to sytuacja niekorzystna dla rozwoju rolnictwa w Polsce, a szczególnie dla sytuacji społeczno-ekonomicznej w woj. podlaskim.

2.6.2. Wykorzystanie funduszy europejskich na rozwój rolnictwa w Polsce i woj. podlaskim

Objęcie rolnictwa *Wspólną Polityką Rolną* i przeznaczanie na ten cel prawie połowy budżetu Unii Europejskiej czyni ze skuteczności absorpcji tych środków jeden z istotnych elementów oceny integracji we wszystkich krajach członkowskich. Szczęólnego wymiaru kwestia ta nabiera w naszym kraju, ze względu na relatywnie duże znaczenie gospodarcze i społeczne tego sektora oraz zapóźnienie rozwojowe obszarów wiejskich. Jak pokazują statystyki, wsparcie finansowe UE na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, rolnictwa, leśnictwa, gospodarki rybackiej oraz przetwórstwa rolno-spożywczego w przeliczeniu na jednego mieszkańca kształtuje się na poziomie ponad trzykrotnie wyższym niż wsparcie ukierunkowane na rozwój obszarów miejskich¹³⁵.

Dzięki pomocy UE na obszary wiejskie do roku 2011 trafiło ponad 10 mld euro, kilkanaście razy więcej niż przed akcesją. Wsparcie obszarów wiejskich, zaplanowane na lata 2007-2013, odbywające się w ramach trzech osi priorytetowych, dotyczących: poprawy konkurencyjności sektora rolnego i leśnego; poprawy środowiska przyrodniczego i obszarów wiejskich; jakości życia na obszarach wiejskich i różnicowania gospodarki wiejskiej, a także w ramach programu Leader ma wynieść łącznie z środkami budżetowymi ponad 16 mld euro w skali kraju.¹³⁶

Największe efekty programu PROW przyniosło działanie „*Modernizacja gospodarstw rolnych*”. Do końca 2011 r. w ramach tego działania przyznano ponad 40 tys. rolników wsparcie w wysokości 5 miliardów zł, co pozwoli im na realizację inwestycji za około 10 mld zł. Rolnicy kupili m.in. **ponad 21 tys. ciągników, przeszło 176 tys. maszyn i urządzeń rolniczych oraz zrealizowali ponad tysiąc inwestycji budowlanych**. Pieniądze z PROW 2007-2013 unowocześniły też dziesiątki firm zajmujących się przetwórstwem żywności oraz umożliwiły utworzenie na terenach wiejskich blisko **20 tys. nowych miejsc pracy niezwiązanych z rolnictwem**. Mieszkańcy wsi, dzięki uzyskanej pomocy otworzyli sklepy, lokale gastronomiczne oraz firmy świadczące usługi turystyczne, komunalne, budowlane, księgowe, informatyczne itd. Natomiast **młodzi i dobrze wykształceni rolnicy** mogli stworzyć, dzięki otrzymanym premiom oraz działaniu Renty strukturalnej, ok. **20 tys. nowych gospodarstw**. Dopłaty z PROW 2007-2013 pozwoliły na utrzymanie opłacalności działalności gospodarczej na terenach trudnych do gospodarowania i górskich (ONW). Gdyby tych dopłat nie było, to z produkcji żywności mogłaby wypaść aż połowa naszego arealu rolnego, czyli 7,3 miliona hektarów. Trzeba też zauważyć, że wsparcie z PROW 2007-13 umożliwia prowadzenie tradycyjnych upraw i hodowli oraz zapewnia najwyższe standardy ochrony środowiska na obszarze ok. 2,3 miliona hektarów, a także pozwoliło na zalesienie ok. 62 tys. hektarów najgorszych gruntów. Bez wsparcia z PROW 2007-2013 trudno również wyobrazić sobie, żeby rolnicy czynnie włączyli się w produkcję bardzo wysokiej jakości żywności, a w tym pomaga działanie „*Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności*”. Pieniądze

¹³⁵ Por np. *Wpływ wspólnej polityki rolnej i polityki spójności na rozwój obszarów wiejskich*, raport końcowy finansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach pomocy technicznej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, FUNDEKO Korbel, Krok-Baściuk Sp. J., s. 5-8.

¹³⁶ Z. Pijanowski, *Realizacja polityki rolnej ...*, op. cit., s. 231.

z PROW 2007-2013 pozwalają też na odbudowanie produkcji w setkach gospodarstw rolnych, które ucierpiały w ostatnim czasie z powodu różnych kataklizmów: powodzi, przymrozków, huraganów itp.¹³⁷.

Kwoty przyznane Polsce przez UE na rozwój rolnictwa, wsi oraz rynków rolnych w postaci funduszy unijnych oraz środki wyłożone na prefinansowanie zadań WPRiR (czyli środki z UE razem) systematycznie wzrastały w latach 2004-2011. Jednocześnie fundusze te stanowiły istotną część wszystkich planowanych dla Polski środków z Unii Europejskiej. W 2012 roku środki, które mają być przekazane Polsce z UE razem dla sektora rolnego, są planowane na poziomie 21265,4 mln zł i będą stanowić 28,4% ogółu środków płynących z unijnego budżetu (74883,6 mln zł). Sektor rolny i wieś w Polsce, a także rybołówstwo są nadal, w 2012 roku, beneficjentem netto procesu integracji Polski z UE. 2012 rok jest kontynuacją tendencji spadkowej w pozyskaniu środków, zaznaczającej się w latach 2009-2010 (w 2011 roku było to 31,9%, w 2010 roku – 35,9%, w 2009 roku – 48,49%, w 2008 roku – 41,49%, w 2007 roku – 43,28% i w 2006 roku – 43,32%).¹³⁸

Wspólnej Polityce Rolnej wyrosła konkurencja w zakresie tytułów, na które są wydawane środki przekazywane Polsce przez UE, w głównej mierze w postaci programów realizowanych z udziałem funduszy strukturalnych, w ramach Narodowych Strategii Ram Odniesienia (NSRO) 2009-2013, oraz programów z udziałem środków z Funduszu Spójności. Tłumaczy to względny spadek udziału WPR we wspólnotowej polityce gospodarczej UE. Beneficjacja polskiego sektora rolnego i rybołówstwa, z tytułu finansowego wsparcia przez środki przekazane przez UE, pozostaną jednak w 2012 roku nadal wyraźne, aczkolwiek istotnie niższe niż w 2011 roku¹³⁹.

2.6.3. Otoczenie instytucjonalne rolnictwa (ODR, AMiRR, MR)

Sektor rolnictwa w Polsce wspierany jest przez szereg instytucji państwowych i prywatnych, których zadania są zróżnicowane, jednak wspólnym ich celem jest poprawa warunków gospodarowania w tym sektorze. Wśród najważniejszych organizacji można wskazać Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencję Rynku Rolnego, Agencję Nie ruchomości Rolnych, Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, a także izby rolnicze, firmy doradcze oraz podmioty zajmujące się szeroko pojętym doradztwem rolniczym.

Jedną z najważniejszych instytucji, zapewniających wdrażanie w rolnictwie i na obszarach wiejskich instrumentów współfinansowanych z unijnego budżetu oraz udzielających pomocy ze środków krajowych jest *Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa*. Została ona utworzona na podstawie ustawy z 29 grudnia 1993 r. (Dz. U. nr 12 poz. 22 z 1994 r.) w celu wspierania rozwoju i modernizacji rolnictwa oraz obszarów wiejskich. W pierwszym okresie funkcjonowania (lata 1994-2002) ARiMR udzielała pochodzącego z budżetu krajowego wsparcia w postaci dopłat do oprocentowania kredytów inwestycyjnych oraz obrotowych. Po wejściu Polski do struktur UE zakres działalności Agencji uległ istotnemu rozszerzeniu, obejmując obsługę instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej i Funduszy Strukturalnych¹⁴⁰. ARiMR obecnie pełni funkcje agencji płatniczej dla instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej (PROW, płatności bezpośrednie), ale także podmiotu wdrażającego *Program Rozwoju*

¹³⁷ <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/efekty-unijnej-pomocy-udzielanej-przez-arimr.html> [Data wejścia 13-09-2012].

¹³⁸ A. Czyżewski, A. Matuszczak, *Krajowe i unijne finansowanie wydatków budżetowych...*, op. cit., s. 17.

¹³⁹ Ibidem, s. 18.

¹⁴⁰ *Rolnictwo i gospodarka ...*, op. cit., s. 63.

Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013; Instytucji Pośredniczącej dla Programu Operacyjnego „Zrównoważony rozwój sektora rybołówstwa i nadbrzeżnych obszarów rybackich 2007-2013” oraz instytucji obsługującej instrumenty pomocy krajowej.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa wypłaciła swoim beneficjentom od 2004 r. do końca maja 2012 r. ponad 139 miliardów złotych (z czego 76,8 miliarda zł to dopłaty bezpośrednie). W latach 2002-2011 (do 31 maja 2011), podlaski oddział ARiMR wypłacił podlaskim rolnikom 8,38 mld zł środków współfinansowanych z Unii Europejskiej¹⁴¹.

Inną organizacją prowadzącą działania w celu stabilizacji sytuacji na rynku rolniczym jest *Agencja Rynku Rolnego (ARR)*. ARR została powołana w 1990 r. do prowadzenia polityki interwencyjnej państwa na polskim rynku rolnym. Od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej ARR funkcjonuje jako akredytowana agencja płatnicza i m.in. wypłaca środki finansowe uczestnikom poszczególnych mechanizmów WPR i krajowych¹⁴².

Działania Agencji służą producentom rolnym, przetwórcom, eksporterom, a także – w coraz szerszym wymiarze – konsumentom. Od akcesji Polski do UE do końca czerwca 2010 r. na realizację powierzonych zadań ARR, w ramach administrowania mechanizmami Wspólnej Polityki Rolnej i krajowymi, wydatkowała ogółem 8,5 mld zł. W ostatnich latach odnotowano zwiększenie skali wypłat środków finansowych dla beneficjentów mechanizmów administrowanych przez ARR. W 2009 r. Agencja wypłaciła 2,6 mld zł – najwięcej od akcesji. Było to ponad 2-krotnie więcej niż w 2008 r. oraz blisko 3-krotnie więcej niż w 2007 r.¹⁴³

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) jest instytucją ubezpieczenia społecznego realizującą, odrębny od powszechnego, system ubezpieczenia społecznego dla rolników na podstawie ustawy z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 2008 r. Nr 50, poz. 291, z późn. zm.). Jako zadania podstawowe KRUS można wskazać m.in. obsługę rolników w sprawach dotyczących obejmowania ubezpieczeniem społecznym i opłacania składek na to ubezpieczenie, przyznawania i wypłaty świadczeń pieniężnych z ubezpieczeń, prowadzenia działalności prewencyjnej na rzecz upowszechniania zasad bezpieczeństwa pracy oraz eliminowania zagrożeń w miejscu pracy i życia rolników. Z dniem wejścia Polski do UE Kasa realizuje zadania związane z koordynacją zabezpieczenia społecznego w krajach Unii Europejskiej. Kasa realizuje wiele dodatkowych zadań zleconych przez państwo, m.in. wypłaca tzw. krajowe renty strukturalne, realizuje świadczenia kombatanckie dla inwalidów wojennych, obsługuje ubezpieczenie zdrowotne rolników, ich domowników, emerytów i rencistów, a także członków ich rodzin, pełniąc zarazem na rzecz NFZ funkcję płatnika składek na to ubezpieczenie¹⁴⁴.

Ubezpieczenie społeczne rolników KRUS realizuje w strukturze organizacyjnej, w której funkcjonują: Centrala, oddziały regionalne obejmujące zakresem działania poszczególne województwa oraz placówki terenowe obejmujące zakresem działania obszar kilku gmin. Łącznie KRUS posiada w całym kraju ok. 270 jednostek organizacyjnych.

Doradztwo rolnicze w Polsce obok ośrodków doradztwa rolniczego świadczą: izby rolnicze, firmy zaopatrzenia rolnictwa, instytuty naukowo-badawcze, prywatne firmy doradcze, stowarzyszenia i fundacje, a także osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Podstawowymi jednak instytucjami doradczymi są ośrodki doradztwa rolniczego – ODR (klien-

¹⁴¹ <http://www.arimr.gov.pl/> [Data wejścia 11-09-2012].

¹⁴² <http://www.arr.gov.pl/i> [Data wejścia 15-09-2012].

¹⁴³ *Rolnictwo i gospodarka...*, op. cit., s. 63.

¹⁴⁴ <http://www.krus.gov.pl/krus/informacje-ogolne/> [Data wejścia. 15-09-2012].

tami ODR jest ponad 630 tysięcy rolników, na ogólną liczbę 680 tys. korzystających z usług doradczych). Jednostkami doradztwa, w świetle ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego, jest Centrum Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Brwinowie wraz z trzema oddziałami w: Poznaniu, Krakowie i Radomiu podległe ministrowi właściwemu ds. rozwoju wsi oraz 16 wojewódzkich ośrodków, podległych właściwym miejscowo sejmikom wojewódzkim.¹⁴⁵ Zakres zadań realizowanych przez ośrodki doradztwa zawodowego obejmuje m.in. podnoszenie poziomu kwalifikacji zawodowych rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich, a także wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich; doradztwo w zakresie stosowania nowoczesnych metod agrotechnicznych, hodowli oraz przetwórstwa, rachunkowości gospodarstw rolnych, rolnictwa ekologicznego oraz rozwoju przedsiębiorstw. Ośrodki doradztwa ubiegają się o przyznanie pomocy finansowej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej; współpracują z UE w dziedzinie modernizacji rolnictwa, mogą prowadzić doświadczalnictwo, upowszechniają rozwój agroturystyki, prowadzą analizy rynku artykułów rolnych¹⁴⁶.

W okresie funkcjonowania PROW 2007-2013 rola instytucji otoczenia rolnictwa jest znaczna we wsparciu absorpcji funduszy unijnych przez rolników. Jest to związane z koniecznością przestrzegania przez rolników zasady wzajemnej zgodności (*cross-compliance*), gdzie zapisane są wymagania odnośnie gospodarki gruntami, ochrony środowiska, zdrowia publicznego, zdrowotności roślin, dobrostanu zwierząt, czy też normy dotyczące bezpieczeństwa pracy. Gospodarstwa nie spełniające tych wymogów mają obniżoną pomoc w formie dopłat bezpośrednich, nie mogą też korzystać z funduszy przeznaczonych na restrukturyzację i modernizację gospodarstw. Dla większości rolników dostosowanie gospodarstw do tych wymogów UE, jest niemożliwe bez wsparcia ze strony otoczenia instytucjonalnego, szczególnie zaś doradztwa rolniczego.¹⁴⁷

Dokonując oceny znaczenia otoczenia instytucjonalnego dla rozwoju rolnictwa w Polsce, można stwierdzić, iż po przystąpieniu do Unii Europejskiej najbardziej „widoczne” są działania instytucji, które sprzyjają absorpcji środków unijnych przez rolników. Dominującą rolę odgrywa doradztwo rolnicze oraz oddziały ARiMR. Po akcesji Polski do Unii Europejskiej kontakt z Ośrodkami Doradztwa Rolniczego utrzymywało 90% rolników. Podobna liczba rolników utrzymywała kontakt z samorządem terytorialnym, zaś z ARiMR i ARR kontakt miało odpowiednio 80% i 30% rolników. Kontakt z pozostałymi organizacjami formalnymi i nieformalnymi nie przekraczał 10% rolników. Natomiast niezwykle rzadkie są relacje rolników z instytucjami naukowo-badawczymi, uczelniami transferującymi postęp i dostęp do nowych technologii. W zasadzie nie ma statystyk, ani żadnych danych oraz przykładów dobrych praktyk w tym zakresie. Nieliczna grupa rolników współpracuje z jakimikolwiek instytucjami w zakresie sprzedaży i marketingu produktów i usług gospodarstwa oraz w zakresie różnicowania działalności gospodarczej¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Rolnictwo i gospodarka..., op. cit., s. 71.

¹⁴⁶ R. Kata, *Rola instytucji we wsparciu przekształceń rolnictwa rozdrobnionego finansowanych z funduszy unijnych*, s. 13-14 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu www.institut.info/IVkonf/referaty/Kata.pdf [Data wejścia 10-09-2012].

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ B. Nadobnik, *Nowoczesna wieś: po pierwsze edukacja*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2011, s. 39 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu www.institutobywatelski.pl [Data wejścia 15-09-2012].

2.6.4. Restrykcyjność prawa z zakresu ochrony środowiska

Działalność rolnicza podobnie jak inne sektory gospodarki, jest regulowana przepisami prawa. Ogólne zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów reguluje w prawie polskim Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. (Dz. U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627, z późn. zm.).

Do efektywnych działań związanych z ochroną i zachowaniem różnorodności biologicznej w kraju należy przede wszystkim tworzenie przepisów, czy programów ochronnych, a także popularyzowanie i wdrażanie zasad dobrej praktyki rolniczej.

Obecnie poziom świadomości ekologicznej charakteryzuje zarówno w mieście, jak i na wsi tendencja wzrostowa. Wiele gospodarstw rolnych jest zobowiązanych dostosować się do standardów i wymogów Unii Europejskiej w zakresie agrotechniki i infrastruktury technicznej gospodarstw rolnych (płyty gnojowe, kanalizacja, prawidłowe magazynowanie nawozów i środków ochrony roślin itp.). Dbałość o środowisko naturalne i związane z tym nowe wyzwania, wymagają stosowania Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej, który kształtuje właściwą postawę rolników wobec obowiązującego prawa oraz uczy jak ograniczać ujemne oddziaływanie na środowisko przyrodnicze. Jest to zbiór przyjaznych środowisku praktyk rolniczych, których stosowanie zapewnia zrównoważony rozwój w produkcji rolnej. Ponadto informuje, co jest dozwolone lub zabronione wobec obowiązującego prawa. Standardy gospodarowania określane jako zwykła dobra praktyka rolnicza, dotyczą przede wszystkim wymogów związanych z racjonalną gospodarką nawozami, ochroną wód i gleb, zachowaniem cennych siedlisk i gatunków występujących na obszarach rolnych, a także z ochroną walorów krajobrazu.¹⁴⁹

Wspólna Polityka Rolna jako jedna z tak zwanych "polityk sektorowych" Unii Europejskiej, ma na celu finansowe wspieranie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich we wszystkich państwach członkowskich UE. Cechą charakterystyczną europejskiego modelu rolnictwa jest dofinansowywanie intensywnej produkcji rolniczej, jak również prowadzenie działalności rolniczej w zgodzie z zasadami ochrony, zachowania i poprawiania środowiska naturalnego. Ponadto europejski model rolnictwa wspiera działania o charakterze społecznym np. aktywizujące mieszkańców wsi i obszarów wiejskich.¹⁵⁰

Projekt reformy Wspólnej Polityki Rolnej UE na lata 2014-2020, kładzie nacisk na kilka aspektów tj.: podniesienie konkurencyjności europejskiego rolnictwa, zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego Europy, promocję wysokiej jakości produktów, ochronę środowiska oraz rozwój obszarów wiejskich¹⁵¹. W zakresie ochrony środowiska projekt reformy WPR podkreśla, że rolnicy, którzy będą spełniać tzw. trzy "zielone" warunki zostaną specjalnie premiowani. Konkretnie chodzi o dywersyfikację kultur, przekazanie 7% upraw na infrastrukturę ekologiczną oraz zabezpieczenie ziemi pod pastwiska. Natomiast rolnicy, którzy nie spełnią powyższych kryteriów otrzymają jedynie 70% należnych dopłat.¹⁵² Promocja wysokiej jakości produktów, ochrony środowiska i rozwój obszarów wiejskich stanowią istotne elementy Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2014-2020. Komisja Europejska dąży wobec tego do stworzenia sytuacji, w której rolnicy będą premiowani za ekologiczne działania.¹⁵³

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wspolna-polityka-rolna/czym-jest-wspolna-polityka-rolna.html> [Data wejścia 10-09-2012].

¹⁵¹ <http://www.agrodiennik.pl/wspolna-polityka-rolna-na-lata-2014-2020-jakie-zmiany-nas-czekaja,205.html> [Data wejścia 10-09-2012].

¹⁵² <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wspolna-polityka-rolna/ke-przedstawila-projekt-reformy-wspolnej-polityki-rolnej-na-lata-2014-2020-pazdziernik-2011-r.html> [Data wejścia 10-09-2012].

¹⁵³ <http://www.agrodiennik.pl/wspolna-polityka-rolna-na-lata-2014-2020-jakie-zmiany-nas-czekaja,205.html> [Data wejścia 10-09-2012].

3. Charakterystyka sektora rolnictwa w województwie podlaskim w świetle danych statystycznych

3.1. Miejsce rolnictwa w gospodarce kraju i województwa podlaskiego

W ostatnich latach odnotowuje się w Polsce spadek udziału rolnictwa w strukturze gospodarki, jednak nadal rola tego sektora pozostaje znacząca, zwłaszcza ze względu na liczbę zatrudnionych w nim osób. W 2010 roku udział rolnictwa w strukturze gospodarki kraju wynosił 3,5%, a odsetek pracujących w tym dziale gospodarki sięgał 12,9% ogółu zatrudnionych (tabela 9).

Tabela 9. Struktura gospodarki w przekroju sektorów ekonomicznych z uwzględnieniem liczby pracujących w nich osób (udziały w%, zmiany procentowe w p.p.)

Sektory	2007	2008	2009	2010	zmiany w latach 2007-2010
wartość dodana brutto (WDB)					
rolniczy	4,3	3,7	3,6	3,5	-0,8
przemysłowy	31,6	31,5	31,7	31,7	0,1
usługowy	64,1	64,8	64,7	64,8	0,7
pracujący (BAEL, 15-64, przeciętne w roku)					
rolniczy	14,7	14,0	13,3	12,9	-1,8
przemysłowy	30,8	31,9	31,1	30,2	-0,6
usługowy	54,5	54,1	55,6	56,9	2,4

Źródło: Raport Polska 2011. Społeczeństwo – Gospodarka – Regiony, op. cit.

W porównaniu z krajami UE-27, struktura pracujących w Polsce w przekroju sektorów ekonomicznych cechuje się wysokim udziałem sektora rolnictwa, na poziomie prawie 3-krotnie przewyższającym średnią unijną. Porównując strukturę WDB w Polsce i w UE-27 można zauważyć także ponad dwukrotnie wyższy udział rolnictwa (3,5% w Polsce, 1,7% w UE-27). Zasadnicza [= różnica pomiędzy wielkością udziału sektora rolniczego w produkcji (3,5%) i pracujących (12,9%)] oznacza niską produktywność tego sektora w naszym kraju, wpływając niekorzystnie na poziom produktywności całej gospodarki narodowej.¹⁵⁴ Mimo odnotowywanego spadku odsetek pracujących w naszym rolnictwie jest nadal najwyższy spośród wszystkich krajów UE z wyjątkiem Rumunii, gdzie jest dwukrotnie wyższy niż w Polsce. Pracujący w polskim rolnictwie stanowili w 2011 r. 1/5 ogółu pracujących w unijnym rolnictwie, czyli prawie tyle samo co Francja, Hiszpania i Niemcy razem wzięte.¹⁵⁵

Znaczenie gospodarcze rolnictwa w Polsce jest dość mocno zróżnicowane regionalnie. Różnice przestrzenne w rozwoju rolnictwa są z kolei uwarunkowane znacznymi dyspropor-

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi, op. cit., s. 29.

cjami w poziomie rozwoju gospodarczego województw.¹⁵⁶ Dowodem na te dysproporcje regionalne są natomiast różnice w tworzeniu PKB przez poszczególne województwa. W 2009 roku największy udział w tworzeniu produktu krajowego brutto utrzymywały niezmiennie od wielu lat województwa: mazowieckie, śląskie, wielkopolskie, dolnośląskie i małopolskie, przy czym 2 województwa: mazowieckie i śląskie, wytwarzały razem ponad 1/3 krajowej wartości PKB. Natomiast najniższe udziały w generowaniu produktu krajowego brutto (mniej niż 3% każde) posiadały województwa: opolskie, lubuskie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie. W 2009 roku łączny udział tych województw w tworzeniu PKB wynosił 14,2%.¹⁵⁷

Rolnictwo odgrywa ważną rolę w gospodarce województwa podlaskiego. Wynika to między innymi z niskiego poziomu industrializacji regionu, jak również historycznych uwarunkowań związanych przede wszystkim z dominacją rolnictwa rodzinnego w strukturze własności. O znaczeniu tej branży w podlaskiej gospodarce świadczą między innymi: wysoki (choć spadający systematycznie w ostatnich latach) udział pracujących w rolnictwie w strukturze zatrudnienia mieszkańców regionu, jak też wysoki – w porównaniu do innych województw i średniej krajowej – udział wartości dodanej brutto z działalności rolniczej w podlaskiej gospodarce.¹⁵⁸

Województwo podlaskie (a także lubelskie i świętokrzyskie) cechuje najwyższy odsetek pracujących w sektorze rolnictwa wśród ogółu pracujących w regionie (tabela 10). Dane GUS z 2010 mówią, że blisko co trzeci pracujący (31,2%) na Podlasiu pracował właśnie w analizowanym sektorze. Należy podkreślić, że na przestrzeni ostatnich 10 lat następuje jednak wyraźny spadek liczby pracujących w podlaskim rolnictwie. W 2002 r. udział zatrudnionych w rolnictwie w ogólnej liczbie pracujących w regionie sięgał 42,8%.¹⁵⁹ Ten zauważalny spadek liczby pracujących w rolnictwie wynika to z tego, że coraz więcej ludności mieszkającej na wsi znajduje zatrudnienie w innych działach gospodarki (tylko na początku transformacji wystąpiła tendencja wzrostowa pracujących w rolnictwie, co było wynikiem zwolnienia tempa wzrostu gospodarczego i osłabienia popytu na pracę w sektorach pozarolniczych).¹⁶⁰

Mniej więcej co trzeci pracujący w województwie podlaskim w 2010 roku był zatrudniony w Sekcji „Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo” (wykres 2).

¹⁵⁶ A. Mrówczyńska-Kamińska, *Znaczenie rolnictwa w gospodarce narodowej w Polsce, analiza makroekonomiczna i regionalna*, s. 99 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu [http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2008_T5\(20\)_s96.pdf](http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2008_T5(20)_s96.pdf) [Data wejścia 10-09-2012].

¹⁵⁷ *Produkt krajowy brutto – rachunki regionalne w 2009 roku*, GUS, Katowice 2011, s. 23-24 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/rn_pkb_rachunki_regionalne_2009_notatka.pdf [Data wejścia 10-09-2012].

¹⁵⁸ Wartość dodana produkcji rolniczej – stanowi różnicę między globalną produkcją rolniczą a zużyciem pośrednim, które obejmuje wartość zużytych na cele produkcyjne produktów rolnych pochodzących z własnej produkcji, a także z zakupu materiałów (łącznie z paliwem), energii, usług obcych (obróbka obca, usługi rolnicze, weterynaryjne, inseminacyjne i transportowe, naprawy bieżące, usługi telekomunikacyjne, prowizje płacone za usługi bankowe), usługi pośrednictwa finansowego mierzone pośrednio (FISIM), koszty podróży służbowych (z wyjątkiem danych dla gospodarstw indywidualnych) oraz inne koszty (np. ubezpieczenia, dzierżawy i wynajmu). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2011.

¹⁵⁹ *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej. Ekspertyza opracowana na zamówienie Ministra Rozwoju Regionalnego*, Warszawa 2011, s. 20 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/rolnictwo1.pdf [Data wejścia 10-09-2012].

¹⁶⁰ Ibidem.

Tabela 10. Odsetek pracujących w rolnictwie w podlaskim na tle pozostałych województw w latach 2009-2010

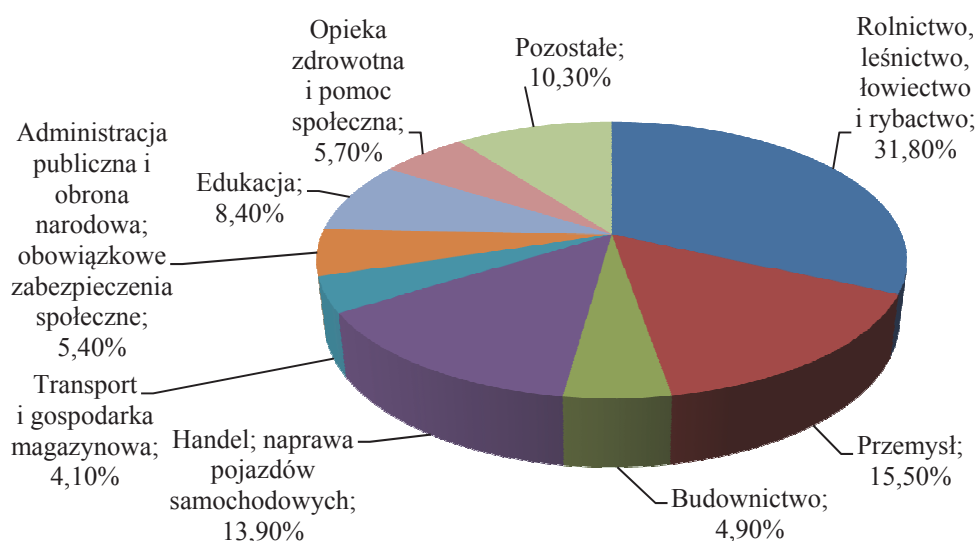
Terytorium	Odsetek pracujących w rolnictwie w 2009	Odsetek pracujących w rolnictwie w 2010 roku	na 100 ha użytków rolnych w 2010 roku
Polska			15,0
Dolnośląskie	7,0	8,4	8,8
Kujawsko-pomorskie	16,7	15,5	9,7
Lubelskie	36,3	38,5	19,3
Lubuskie	7,7	10,2	6,6
Łódzkie	20,2	18,8	16,2
Małopolskie	16,1	22,1	39,2
Mazowieckie	14,0	13,4	13,6
Opolskie	15,2	15,8	8,8
Podkarpackie	23,2	32,7	34,3
Podlaskie	33,3	31,2	10,8
Pomorskie	7,6	8,3	8,0
Śląskie	4,1	6,1	21,9
Świętokrzyskie	31,3	32,3	25,6
Warmińsko-mazurskie	15,0	15,3	6,5
Wielkopolskie	15,5	15,7	11,5
Zachodniopomorskie	7,7	8,7	4,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Branżowy Rolnictwo 2011*, GUS, Warszawa 2011 (liczba pracujących w rolnictwie wg województw według faktycznego miejsca pracy), a także Banku Danych Regionalnych (pracujący faktyczne miejsce pracy).

Udział sekcji „rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo” w tworzeniu wartości dodanej brutto w kraju w 2009 roku wyniósł 3,6%. W poszczególnych województwach w 2009 roku odnotowano znaczne zróżnicowanie udziału jednostek prowadzących działalność w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie – od 1,0% w województwie śląskim do 10,2% w województwie podlaskim (wykres 3).

W 2009 roku w gospodarce województwa podlaskiego największy udział w generowaniu wartości dodanej brutto osiągały jednostki prowadzące działalność w zakresie handlu i napraw, zakwaterowania i gastronomii, transportu, informacji i komunikacji. Udział ten sięgał 28,1%, podczas gdy w strukturze gospodarki krajowej wynosił 30,1% (wykres 4). Jednostki prowadzące działalność w zakresie rolnictwa, łowiectwa i leśnictwa oraz rybołówstwa wypracowały – jak już wyżej wspomniano – 10,2% wartości dodanej brutto, podczas gdy wskaźnik ten na poziomie Polski był trzykrotnie niższy.

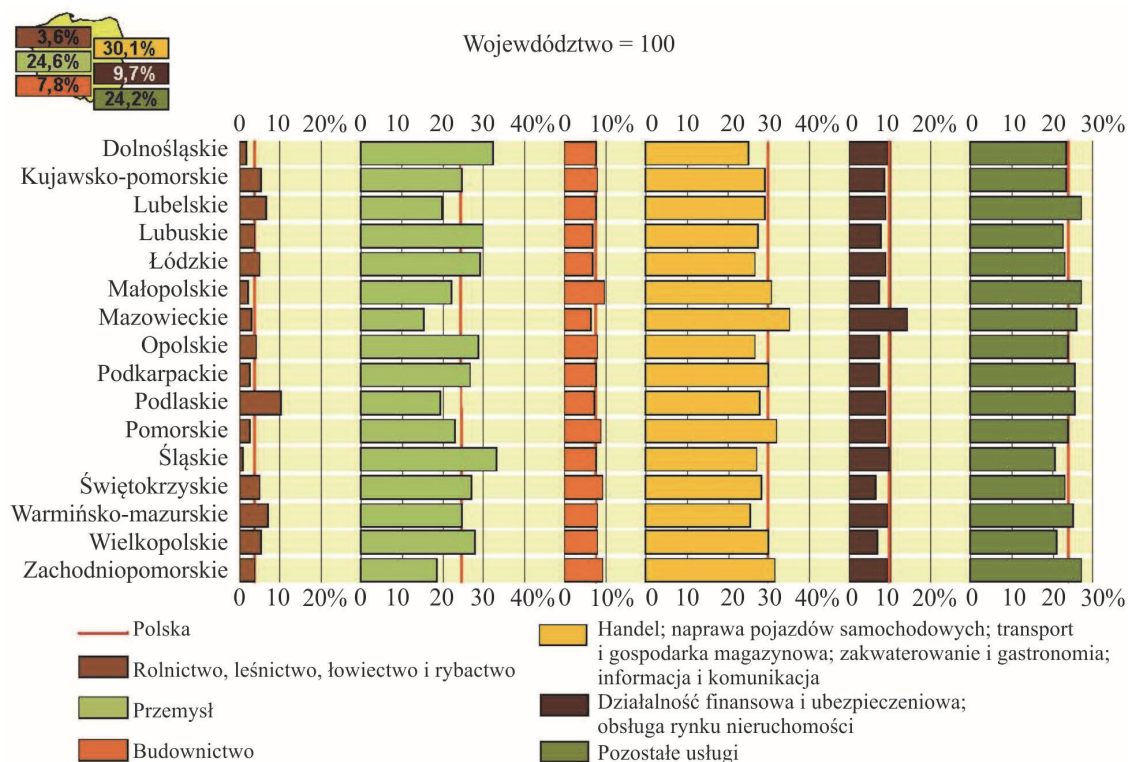
Wykres 2. Struktura pracujących wg sekcji w 2010 roku w województwie podlaskim

^a Według faktycznego miejsca pracy i rodzaju działalności; dla pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie – dane szacunkowe na podstawie Powszechnego Spisu Rolnego 2010.

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011*, GUS, Białystok [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.stat.gov.pl/bialystok/263_PLK_HTML.htm [Data wejścia 10-09-2012].

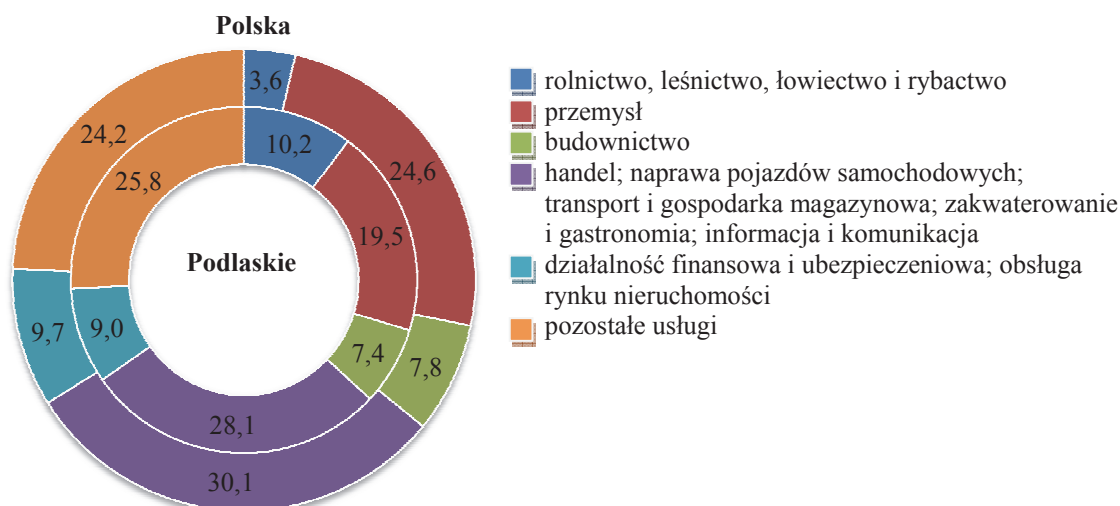
Wykres 3. Struktura wartości dodanej brutto według rodzajów działalności i województw w 2009 r.

Źródło: *Produkt krajowy brutto – rachunki regionalne w 2009 roku*, op. cit.

Mimo nieustannego procesu unowocześniania rolnictwa, jego wysoki udział w strukturze gospodarki regionu jako gałęzi o niskiej efektywności jest niekorzystny i wpływa na niski wskaźnik produktu krajowego brutto województwa.¹⁶¹

Wykres 4. Struktura wartości dodanej brutto według rodzajów działalności w województwie podlaskim w Polsce w 2009 roku (w % wyliczonych na podstawie cen bieżących w mln zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Rocznik Branżowy Rolnictwo 2011*, GUS, Warszawa 2011.

3.2. Specyfika podlaskiego rolnictwa

Podlaskie rolnictwo funkcjonuje w trudnych warunkach przyrodniczo-klimatycznych i glebowych. Składają się na nie m.in. najkrótszy okres wegetacji w Polsce, rekordowe spadki temperatur, niska klasa bonitacyjna gleb i ich zakamienienie oraz okresowe deficyty wody.¹⁶² Gleby w województwie podlaskim nie są żyzne (zbyt mała zawartość próchnicy i duże zakwaszenie). Największy odsetek stanowią grunty IV i V klasy bonitacyjnej. Pomimo wielu niesprzyjających uwarunkowań rolnictwo pozostaje ciągle dominującym działem gospodarki województwa.

Według danych GUS, w 2011 roku użytki rolne stanowiły 60,3% powierzchni województwa (tabela 11).

W strukturze użytków rolnych województwa podlaskiego występuje największy w Polsce udział łąk i pastwisk trwałych, które łącznie stanowią 37,9% powierzchni użytków. Odsetek ten jest dwukrotnie wyższy niż przeciętny udział łąk i pastwisk w strukturze użytków rolnych w kraju. Na terenie podlaskiego bardzo mało jest sadów. Stanowią one zaledwie 0,6% powierzchni użytków rolnych (przeciętnie w kraju 2,8%). Ponadto województwo podlaskie charakteryzuje niższy od przeciętnego w kraju odsetek gruntów ornych (56,7%, podczas gdy przeciętny w kraju wynosi 67,2%).

¹⁶¹ Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013, op. cit., s. 20.

¹⁶² www.wrotapodlasia.pl [Data wejścia 10-09-2012].

Tabela 11. Struktura użytkowania terenów w województwie podlaskim w 2011 roku

Użytkowane tereny	2011
ogółem w ha	2018702,0 ha
ogółem w odsetkach (Polska = 100%)	6,5%
użytki rolne	60,3%
las	31,0%
tereny mieszkaniowe	0,4%
tereny przemysłowe	0,1%
tereny rekreacji i wypoczynku	0,1%
grunty pod wodami	1,4%
nieużytki	2,7%
pozostała powierzchnia	4,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Regionalnych.

Duży areał użytków zielonych, w tym łąk i pastwisk, stwarza warunki do hodowli bydła, głównie mlecznego. Pod względem produkcji mleka region zajmuje istotną pozycję w kraju (wykres 5).¹⁶³

W strukturze towarowej produkcji rolniczej województwa podlaskiego zdecydowanie przeważa produkcja zwierzęca (tabela 12). Stanowi ona 88,8% produkcji towarowej ogółem, pozostałe 11,2% przypada na produkcje roślinną. Pod tym względem udziału produkcji zwierzęcej w strukturze towarowej produkcji rolnej Podlaskie wyróżnia się na tle innych województw w Polsce.

Tabela 12. Struktura towarowej produkcji rolniczej według województw w 2009 roku (ceny stałe z 2008 roku)

Terytorium	Produkcja roślinna	Produkcja zwierzęca
Polska	42,1	57,9
Dolnośląskie	70,8	29,2
Kujawsko-pomorskie	45,4	54,6
Lubelskie	56,2	43,8
Lubuskie	53,8	46,2
Łódzkie	45,3	54,7
Małopolskie	44,8	55,2
Mazowieckie	46,2	53,8
Opolskie	60,1	39,9
Podkarpackie	36,4	63,6
Podlaskie	11,2	88,8
Pomorskie	48,3	51,7

¹⁶³ Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013, op. cit., s. 20.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

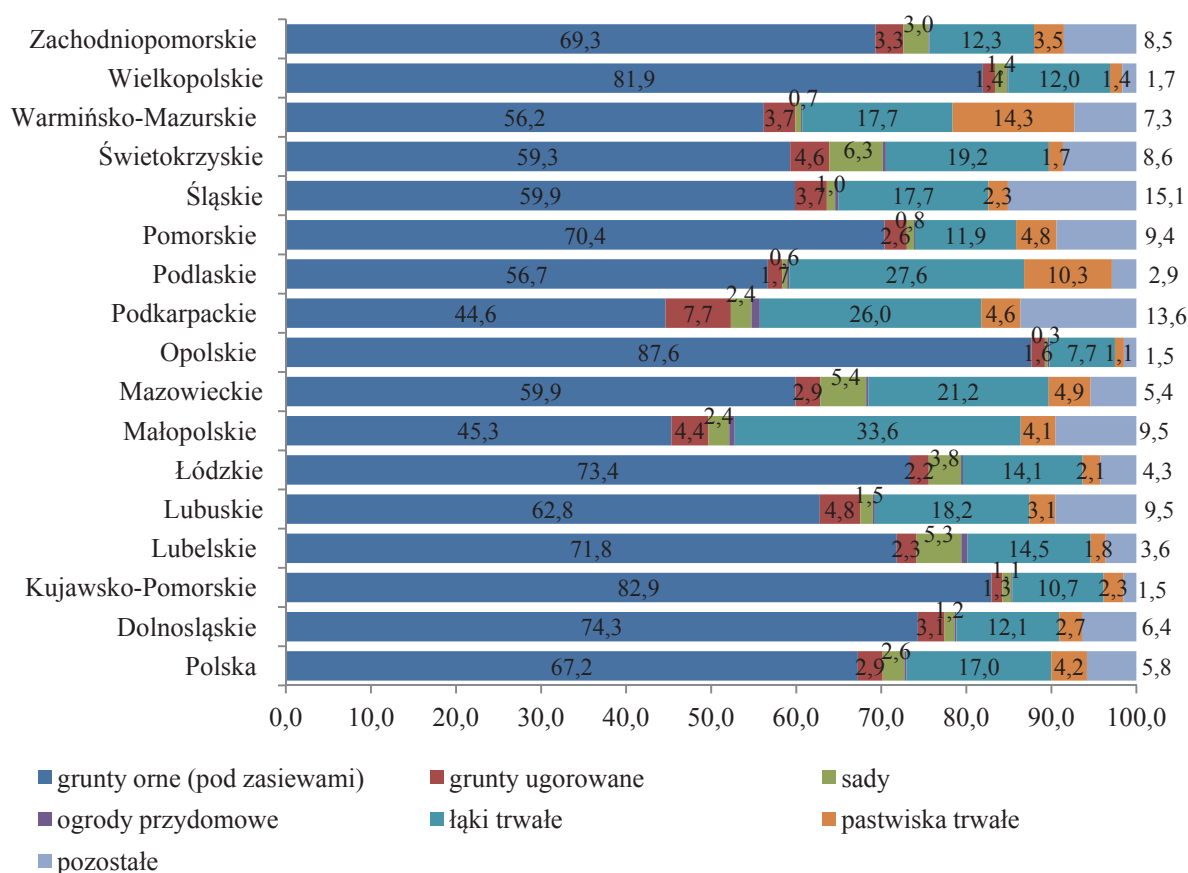
Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Terytorium	Produkcja roślinna	Produkcja zwierzęca
Śląskie	36,6	63,4
Świętokrzyskie	52,3	47,7
Warmińsko-mazurskie	29,9	70,1
Wielkopolskie	29,6	70,4
Zachodniopomorskie	63,0	37,0

Źródło: *Rocznik Branżowy Rolnictwo 2011*, GUS, Warszawa 2011.

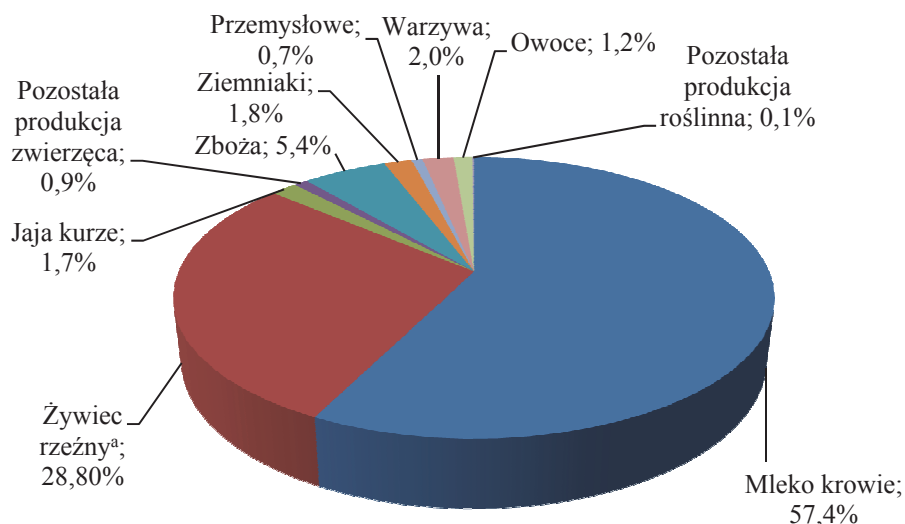
Wykres 5. Struktura użytków rolnych w gospodarstwach w województwie podlaskim na tle pozostałych województw i Polski w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Użytkowanie gruntów. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011, s. 50-51.

Wśród poszczególnych grup towarowych dominuje produkcja mleka krowiego (57,4% ogółu) oraz żywca rzeźnego (28,8% ogółu, wykres 6). W produkcji roślinnej przeważa, podobnie jak w kraju, uprawa roślin mało pracochłonnych, w tym głównie zbóż (5,4% ogółu) i ziemniaków (1,8%).

Wykres 6. Struktura towarowej produkcji rolniczej w województwie podlaskim według produktów w 2009 roku (ceny stałe z 2008 r.)

^a Bydło, cielęta, trzoda chlewna, owce, konie, drób, kozy i króliki.

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011*, op. cit.

Znaczna liczba gospodarstw w woj. podlaskim nastawiona jest na chów bydła mlecznego i mimo nie najwyższej mleczności oraz produktywności ziemi i wydajności pracy osiągają stosunkowo korzystne wyniki finansowe. Jest to niewątpliwie mocna strona gospodarstw w tym województwie wynikająca z dostosowania kierunku produkcji do warunków przyrodniczo-glebowych.¹⁶⁴ Od blisko 20 lat w województwie podlaskim notuje się stały, równomierny wzrost skupu mleka. Ma to związek ze stale umacniającą się pozycją podlaskich mleczarni, które są niekwestowanymi liderami w kraju.¹⁶⁵ W tabeli poniżej ukazano wielkość produkcji mleka w województwie podlaskim na tle innych województw z uwzględnieniem lat 2009-2011. Pod względem wielkości produkcji mleka podlaskie znajduje się na drugim miejscu w kraju, zaraz za województwem mazowieckim (tabela 13).

Tabela 13. Produkcja mleka krowiego w tys. litrów, według województw w latach 2009-2011

Województwo	2009	2010	2011
Dolnośląskie	195995	172235	182566
Kujawsko-pomorskie	886696	868570	868598
Lubelskie	822710	742433	721616
Lubuskie	118921	108380	118809
Łódzkie	1008268	963548	957022
Małopolskie	387131	353001	347019
Mazowieckie	2453044	2772929	2650313

¹⁶⁴ Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej, op. cit., s. 117.

¹⁶⁵ <http://www.wrotapodlasia.pl/pl/rolnictwo> [Data wejścia 10-09-2012].

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Województwo	2009	2010	2011
Opolskie	257761	290158	257193
Podkarpackie	336098	271875	253701
Podlaskie	2130247	1969426	2197602
Pomorskie	305084	286184	306778
Śląskie	252975	228497	211519
Świętokrzyskie	357890	366132	383885
Warmińsko-mazurskie	907249	922278	941715
Wielkopolskie	1478598	1431126	1474354
Zachodniopomorskie	185967	174313	179539

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS.

Porównując wyniki Spisu Rolnego z 2010 roku i 2002 roku jeśli chodzi o powierzchnię zasiewów według wybranych upraw można zauważyć prawie pięciokrotny wzrost zainteresowania rolników uprawą rzepaku (tabela 14). Niemal trzykrotnie zmniejszyła się natomiast powierzchnia zasiewów ziemniaków i warzyw gruntowych. Bardzo znacznie spadło także zainteresowanie uprawą buraków cukrowych.

Tabela 14. Powierzchnia zasiewów w województwie podlaskim według wybranych upraw rolnych w tys. ha w 2002 i 2010 roku

Uprawy rolne	2002	2010
zboża ogółem	512,4	466,4
rzepak i rzepik	1,8	8,3
ziemniaki	56,5	17,4
buraki cukrowe	6,5	0,3
warzywa gruntowe (bez ogródków przydomowych)	3,6	1,4
ogółem	638,6	608,7

Źródło: Raport z wyników województwa podlaskiego. Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Białystok 2011.

Na terenie województwa podlaskiego zgodnie z wynikami ostatniego spisu rolnego, w czerwcu 2010 r. pogłowie poszczególnych gatunków zwierząt gospodarskich kształtowało się następująco: bydło – 879,0 tys. szt., w tym krów – 457,4 tys. szt., trzoda chlewna – 552,5 tys. szt., w tym lochy – 51,8 tys. szt., owce – 22,1 tys. szt., konie – 20,2 tys. szt., kozy – 2,5 tys. szt., króliki – 15,0 tys. szt., a także drób ogółem – 8411,1 tys. szt. Według danych PSR 2010, w porównaniu z 2002 r., nastąpił spadek populacji: trzody chlewnej – o 40,1%, koni – o 15,0%, kóz – o 45,4% oraz królików – o 41,3%. W przypadku pozostałych gatunków odnotowano wzrost liczebności stada: pogłowie bydła zwiększyło się o 27,7% (w tym krów – o 21,7%), owiec – o 0,2%, a drobiu ogółem – o 36,1%.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Raport z wyników województwa podlaskiego. Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Białystok 2011, s. 31.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Pod względem obsady bydła w gospodarstwach rolnych województwo podlaskie znajduje się na drugim miejscu w kraju (zaraz po województwie mazowieckim), a pod względem liczebności trzody chlewnej na ósmym (liczebność trzody chlewnej jest największa w województwie wielkopolskim i niemal siedmiokrotnie przewyższa pogłowie trzody chlewnej na Podlasiu, tabela 15).

Tabela 15. Pogłowie bydła i trzody chlewnej w sztukach w woj. podlaskim na tle pozostałych województw w 2011 roku

Województwo	Pogłowie bydła w sztukach		Pogłowie trzody chlewnej w sztukach	
	ogółem	gospodarstwa indywidualne	ogółem	gospodarstwa indywidualne
Dolnośląskie	90776	67616	252935	184418
Kujawsko-pomorskie	446621	410155	1526247	1446664
Lubelskie	351374	344793	794486	783878
Lubuskie	64880	49230	190429	148469
Łódzkie	459038	455295	1139572	1106290
Małopolskie	167264	163185	296493	290491
Mazowieckie	974529	969514	1178892	1151523
Opolskie	118442	92558	549765	505612
Podkarpackie	96947	93436	183555	177659
Podlaskie	895052	893328	467414	452559
Pomorskie	187403	173130	786843	511037
Śląskie	106747	100084	287434	231005
Świętokrzyskie	164980	164123	299380	292998
Warmińsko-mazurskie	427810	407998	608625	533368
Wielkopolskie	851089	749979	4137187	2996546
Zachodniopomorskie	97984	74427	357154	196577

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS.

3.3. Struktura gospodarstw rolnych w województwie podlaskim

Zgodnie z danymi ze Spisu Powszechnego 2010 w województwie podlaskim funkcjonuje 104020 gospodarstw rolnych, z czego 99,9% stanowią gospodarstwa sektora prywatnego, głównie indywidualne (tabela 16). Pod względem liczby gospodarstw rolnych podlaskie znajduje się na dziesiątym miejscu wśród województw w Polsce. Spośród wspomnianych 104200 gospodarstw rolnych w województwie podlaskim działalność rolniczą prowadzi 88,7%.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Tabela 16. Liczba gospodarstw rolnych według form własności i województw

Województwa	Ogółem	Sektor prywatny		Sektor publiczny
		razem	w tym gospodarstwa indywidualne	
	w liczbach bezwzględnych			
Ogółem				
Polska	2277613	2276693	2273284	920
Dolnośląskie	107344	107271	106791	73
Kujawsko-pomorskie	88605	88548	88285	57
Lubelskie	257250	257184	257061	66
Lubuskie	42972	42927	42718	45
Łódzkie	168098	168044	167929	54
Małopolskie	283513	283456	283335	57
Mazowieckie	277528	277453	277204	75
Opolskie	44828	44808	44589	20
Podkarpackie	261436	261368	261262	68
Podlaskie	104020	103969	103916	51
Pomorskie	60933	60880	60686	53
Śląskie	163290	163265	163140	25
Świętokrzyskie	141919	141890	141858	29
Warmińsko-mazurskie	65150	65085	64897	65
Wielkopolskie	162672	162561	162041	111
Zachodniopomorskie	48056	47985	47573	71
prowadzące działalność rolniczą				
Polska	1891065	1890237	1886888	828
Dolnośląskie	83997	83933	83458	64
Kujawsko-pomorskie	77905	77855	77595	50
Lubelskie	233559	233493	233372	66
Lubuskie	30853	30812	30605	41
Łódzkie	143521	143469	143359	52
Małopolskie	221377	221328	221211	49
Mazowieckie	247963	247897	247661	66
Opolskie	36820	36802	36585	18
Podkarpackie	223295	223229	223123	66
Podlaskie	92291	92247	92195	44
Pomorskie	47149	47103	46912	46
Śląskie	102694	102673	102553	21
Świętokrzyskie	114863	114840	114809	23
Warmińsko-mazurskie	52245	52182	51998	63
Wielkopolskie	144201	144095	143579	106
Zachodniopomorskie	38333	38280	37874	53

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku, op. cit.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Analizując liczbę gospodarstw rolnych w podlaskim należy zwrócić uwagę na trend zmian zachodzących w tym zakresie. Od poprzedniego PSR w 2002 roku odnotowano wyraźny spadek liczby gospodarstw rolnych (tabela 17). Na przestrzeni 10 lat liczba gospodarstw w województwie podlaskim zmalała o 13,3%. W analizowanym okresie zmniejszyła się także ogólna powierzchnia użytków rolnych w regionie. Zauważa się jednak wzrost średniej powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach w województwie podlaskim. W 2002 roku średnia powierzchnia wynosiła ok. 9,6 ha, a w 2010 ok. 10,2 ha. Zmiany te dotyczyły głównie gospodarstw rolnych, które nie prowadzą działalności rolniczej. W przypadku gospodarstw realizujących działalność rolniczą liczba gospodarstw zmniejszyła się o niespełna 4%.

Tabela 17. Liczba i struktura gospodarstw rolnych w województwie podlaskim w 2010 roku z odniesieniem do PSR 2002

Wyszczególnienie	2002	2010	2002 = 100
	ogółem		
Liczba gospodarstw rolnych w tys.	120,1	104,0	86,6
Powierzchnia użytków rolnych w tys. ha	1149,8	1059,8	92,2
Średnia powierzchnia użytków rolnych w ha	9,58	10,19	106,4
	w tym gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą		
Liczba gospodarstw rolnych w tys.	95,9	92,3	96,2
Powierzchnia użytków rolnych w tys. ha	1083,3	1050,7	97,0
Średnia powierzchnia użytków rolnych w ha	11,29	11,38	100,8

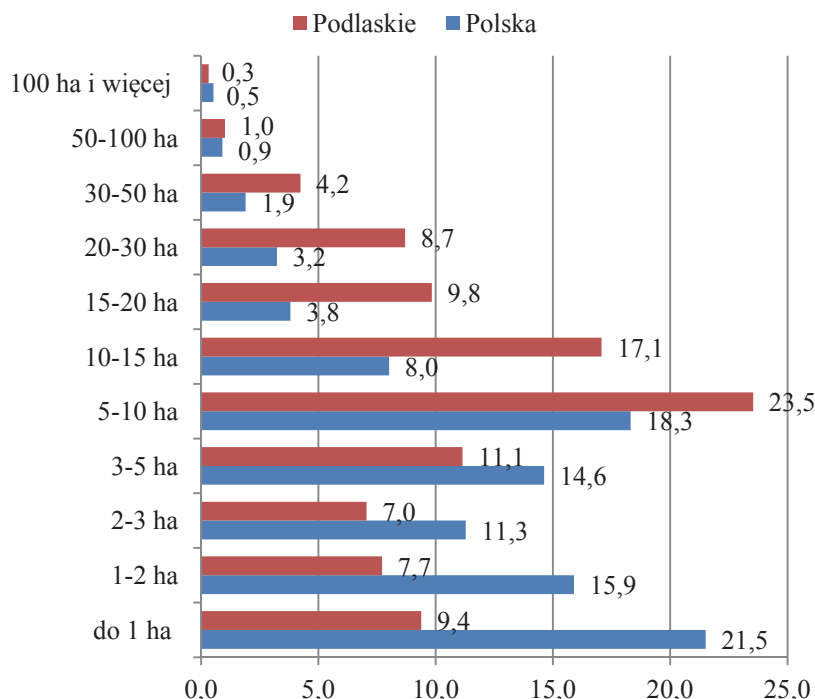
Źródło: Raport z wyników województwa podlaskiego. Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Białystok 2011.

Ponad połowa (58,7%) gospodarstw rolnych w województwie podlaskim to gospodarstwa dysponujące użytkami rolnymi o powierzchni nieprzekraczającej 10 ha, w tym co najmniej jedno gospodarstwo należy do grupy obszarowej poniżej 1 ha (wykres 7). Największa liczba gospodarstw plasuje się w grupach obszarowych 5-10 ha, a także 10-15 ha. Łącznie do tych dwóch grup można zaklasyfikować ponad 40% podlaskich gospodarstw. Niespełna 1,5% to gospodarstwa największe, w których powierzchnia użytków rolnych przekracza 50 ha.

Udział najmniejszych gospodarstw – do 5 ha – w ogólnej strukturze gospodarstw podlaskich jest niemal dwukrotnie niższy niż podobny odsetek w strukturze gospodarstw w całej Polsce. Ponadto w województwie podlaskim łączny udział gospodarstw należących do grup obszarowych przekraczających 20 ha w ogólnej strukturze gospodarstw wynosi 14,5% i jest ponad dwukrotnie wyższy od analogicznego udziału tego typu gospodarstw w skali kraju. Biorąc pod uwagę fakt, że najmniejsze gospodarstwa mają głównie charakter socjalny, a z kolei gospodarstwa przekraczające 20-30 ha charakteryzują się dość dużym potencjałem rozwojowym¹⁶⁷, należy stwierdzić, że podlaskie pod tym względem wypada dość pozytywnie na tle rolnictwa w kraju.

¹⁶⁷ na podstawie wywiadu grupowego FGI przeprowadzonego z ekspertami z zakresu rolnictwa na potrzeby niniejszej analizy.

Wykres 7. Struktura gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą wg grup obszarowych użytków rolnych (łącznie z grupą obszarową gospodarstw o powierzchni użytków rolnych do 1 ha włącznie)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Analizując strukturę gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą bez uwzględnienia gospodarstw najmniejszych (do 1 ha użytków rolnych włącznie) można zauważyć, że podlaskie charakteryzuje się mniejszym odsetkiem gospodarstw poniżej 5 ha w porównaniu do średniej krajowej, zdecydowanie większym odsetkiem gospodarstw średnich (między 5 a 50 ha użytków rolnych) i nieco mniejszym udziałem gospodarstw powyżej 50 ha (tabela 18 i 19).

Tabela 18. Struktura gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w województwie podlaskim według grup obszarowych użytków rolnych (powyżej 1 ha)

	1-2 ha	2-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	30-50 ha	50-100 ha	100 ha i więcej
Polska	11,4	9,6	14,9	10,7	10,7	5,6	5,7	4,2	3,1	3
Podlaskie	5,6	6,1	12,4	15,7	15,7	10,1	11	6,9	3	1,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

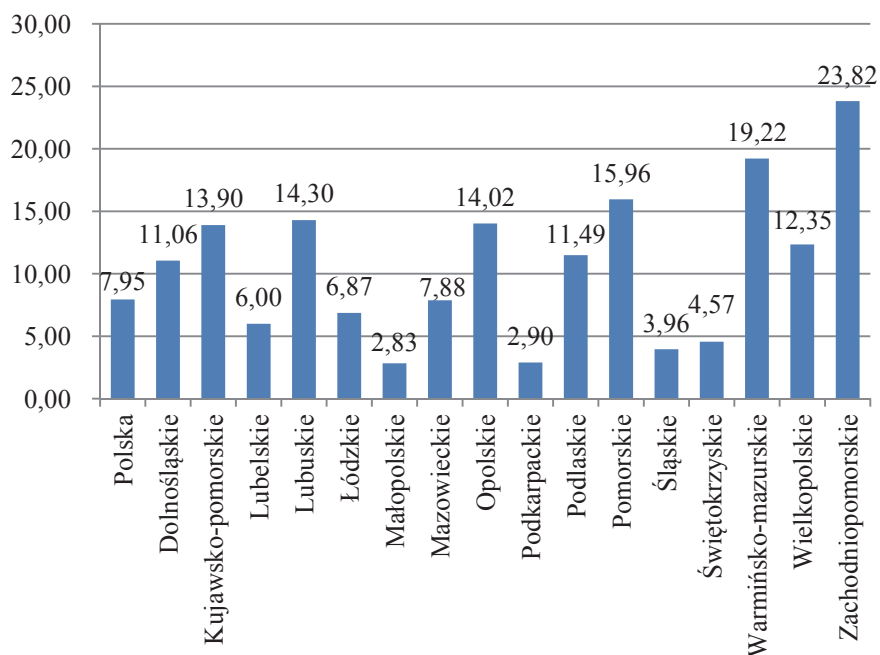
Tabela 19. Struktura indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w województwie podlaskim według grup obszarowych użytków rolnych (powyżej 1 ha)

	1-2 ha	2-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	30-50 ha	50-100 ha	100 ha i więcej
Polska	12,9	10,9	16,9	24	12,1	6,3	6,4	4,7	3,3	2,5
Podlaskie	6,2	6,7	13,6	21,1	17,1	11,1	11,9	7,5	3,2	1,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w 2010 roku wynosiła 11,49 ha i tym samym była wyższa od średniej krajowej o ok. 3,5 ha (wykres 8). Pod względem średniej wielkości powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą podlaskie znajdowało się na 7 miejscu w kraju.

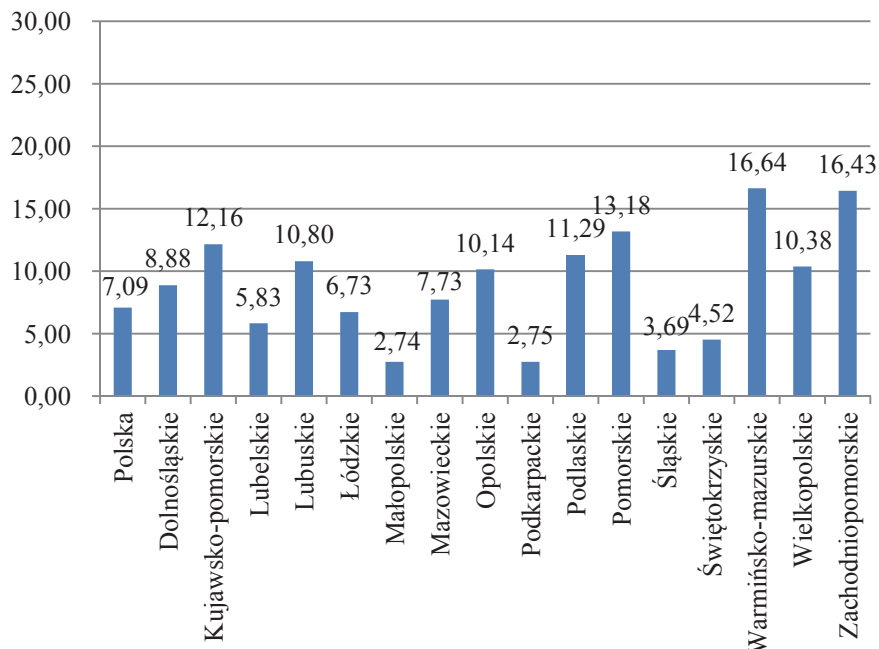
Wykres 8. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach województwa podlaskiego prowadzących działalność rolniczą [ha]

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Ze względu na relatywnie niewielką liczbę gospodarstw rolnych posiadających osobowość prawną, średnia powierzchnię użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych była niemal identyczna i osiągała wielkość 11,29 ha (wykres 9).

Wykres 9. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych województwa podlaskiego prowadzących działalność rolniczą [ha]

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

W ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność rolniczą 61,8% zajmowało się produkcją roślinną i zwierzęcą, 37,5% – wyłącznie produkcją roślinną, a pozostałe 0,7% – wyłącznie produkcją zwierzęcą (tabela 20).

Tabela 20. Liczba gospodarstw rolnych w województwie podlaskim prowadzących działalność rolniczą według rodzaju tej działalności

Typ produkcji	Liczba gospodarstw	Odsetek gospodarstw
wyłącznie produkcja roślinna	34 600	37,5
wyłącznie produkcja zwierzęca	600	0,7
produkcja roślinna i zwierzęca	57 100	61,8

Źródło: *Raport z wyników województwa podlaskiego. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Białystok 2011.

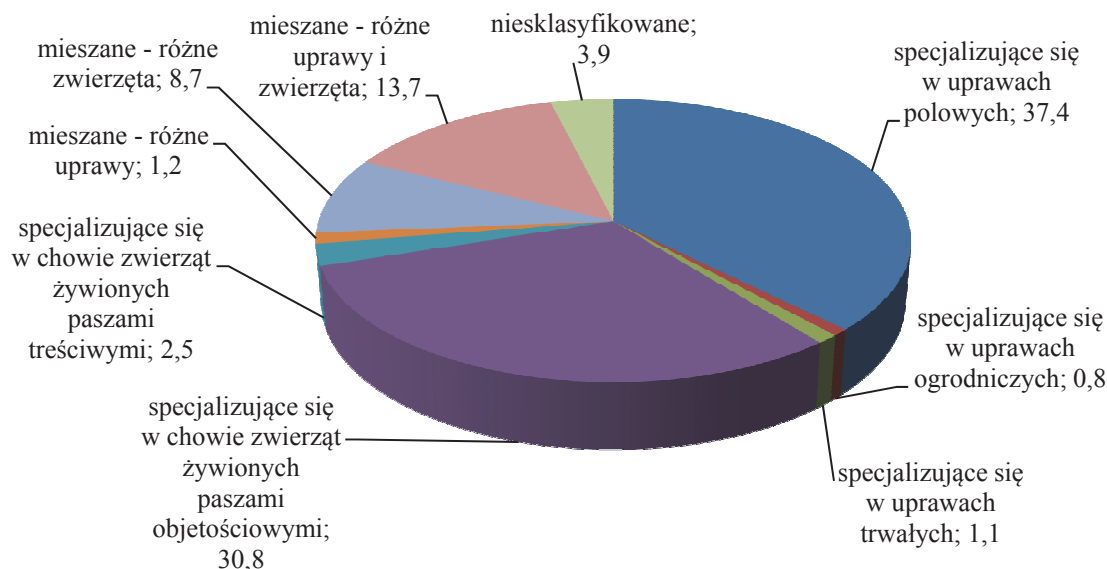
W dalszej części opracowania zaprezentowana zostanie charakterystyka struktury gospodarstw rolnych zgodnie z typologią wykorzystaną w ostatnim Spisie Rolnym w 2010 roku.¹⁶⁸ Dane pochodzące z PSR 2010 oraz wartości współczynników standardowej produkcji opracowane przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy

¹⁶⁸ Typologia ta umożliwia spełnienie potrzeb informacyjnych Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej poprzez sporządzenie analiz porównawczych sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej gospodarstw rolnych: pomiędzy różnymi klasami wielkości ekonomicznej i różnymi typami rolniczymi gospodarstw, pomiędzy poszczególnymi krajami członkowskimi i regionami, a także pomiędzy różnymi okresami czasowymi (analizy pionowe).

Instytut Badawczy dla każdej uprawy i kategorii zwierząt pozwoliły na ustalenie dla każdego spisane gospodarstwa rolne typu rolniczego oraz wielkości ekonomicznej. Typ rolniczy określony został na podstawie wielkości udziału standardowej produkcji poszczególnych działalności rolniczych prowadzonych w gospodarstwie w całkowitej standardowej produkcji gospodarstwa rolnego. Natomiast wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego ujęto jako całkowitą standardową produkcję gospodarstwa wyrażoną w euro.¹⁶⁹

W strukturze gospodarstw rolnych w województwie podlaskim dominuje typ specjalizujący się w uprawach polowych (podobnie jak w całej Polsce, wykres 10 i 11). Do tej grupy należy 37,4% gospodarstw w regionie (dla porównania w Polsce – 39,8%). Na drugim miejscu pod względem liczebności (30,8%) plasuje się w województwie podlaskim typ gospodarstwa specjalizującego się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi. Pod tym względem podlaskie zdecydowanie różni się od średniej dla kraju, gdzie udział gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi wynosi 9,7%. Ponadto w podlaskim funkcjonuje nieco więcej niż w kraju gospodarstw realizujących mieszaną zwierzęcą produkcję rolną (8,7%, podczas gdy w Polsce 7%). Zdecydowanie rzadziej w porównaniu do całej Polski, spotkać można w województwie podlaskim gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych, uprawach ogrodnich, a także realizujących mieszaną produkcję roślinną.

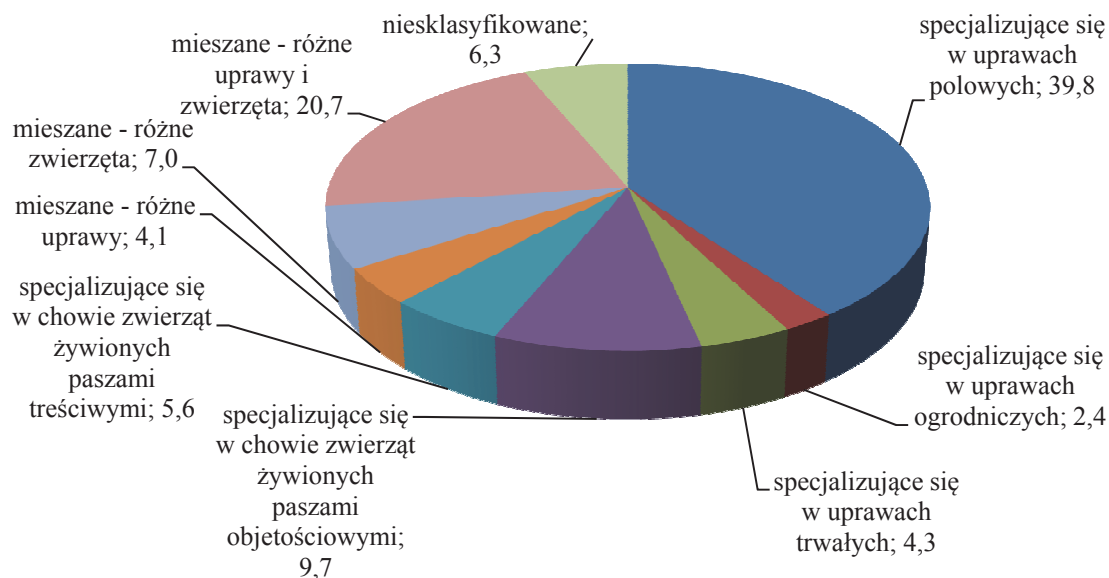
Wykres 10. Struktura gospodarstw rolnych w województwie podlaskim prowadzących działalność rolniczą według typów rolniczych [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

¹⁶⁹ Szczegóły na temat przyjętej metodologii: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, GUS, Warszawa 2012, s. 34-37.

Wykres 11. Struktura gospodarstw rolnych w Polsce prowadzących działalność rolniczą według typów rolniczych [%]

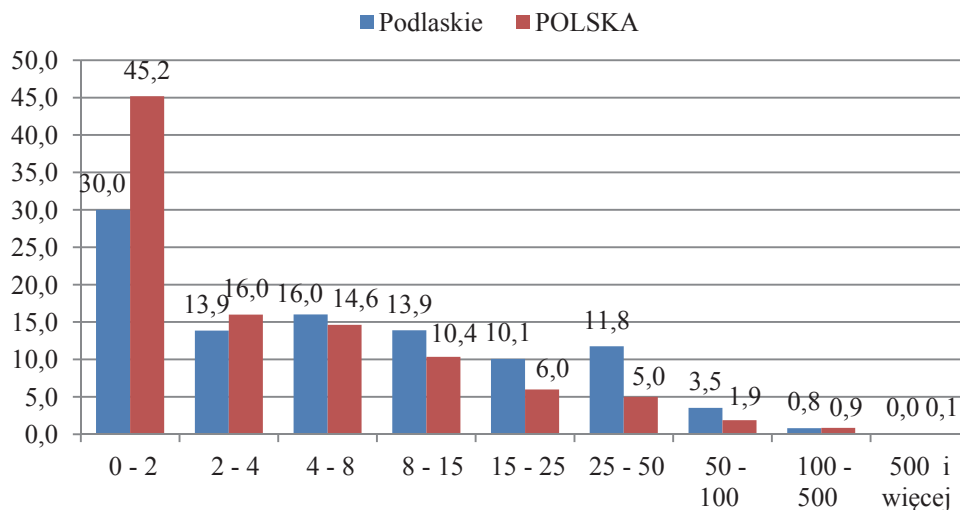

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Z ogólnej liczby 1891,1 tys. gospodarstw rolnych w Polsce, które 30 czerwca 2010 r. prowadziły działalność rolniczą, ponad 60% należało do najniższych klas wielkości ekonomicznej (0-2 tys. euro – 45,2% oraz 2-4 tys. euro – 16,0%). Zaledwie 1% gospodarstw osiągnęło wielkość ekonomiczną 100 tys. euro i więcej. Ogólna wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych wynosiła w 2010 r. ponad 19 mld euro. Ponad połowę omawianej wielkości odnotowano w gospodarstwach o powierzchni 15 ha i więcej użytków rolnych. Gospodarstwa najsłabsze ekonomicznie w większości należały do najniższych grup obszarowych użytków rolnych. W przekroju terytorialnym najwyższy odsetek gospodarstw najsilniejszych ekonomicznie, tj. o wielkości 100 tys. euro i więcej odnotowano w województwach: zachodniopomorskim (3,0% ogółu gospodarstw w województwie), warmińsko-mazurskim (2,8%), wielkopolskim (2,4%), a najniższy (0,1%-0,2%) wystąpił – w małopolskim, podkarpackim i świętokrzyskim. Najwyższym odsetkiem gospodarstw najsłabszych ekonomicznie (o wielkości do 2 tys. euro) charakteryzowało się województwo śląskie (67,4%) i podkarpackie (66,0%), a najniższym – kujawsko-pomorskie (28,1%) i podlaskie (30,0%).¹⁷⁰ Tym samym można powiedzieć, że pod względem średniej wielkości ekonomicznej gospodarstwa wyrażonej w tysiącach euro, województwo podlaskie wypada lepiej niż średnia dla kraju i plasuje się mniej więcej w środku stawki jeśli uwzględni się wszystkie województwa (wykres 12 i 13).

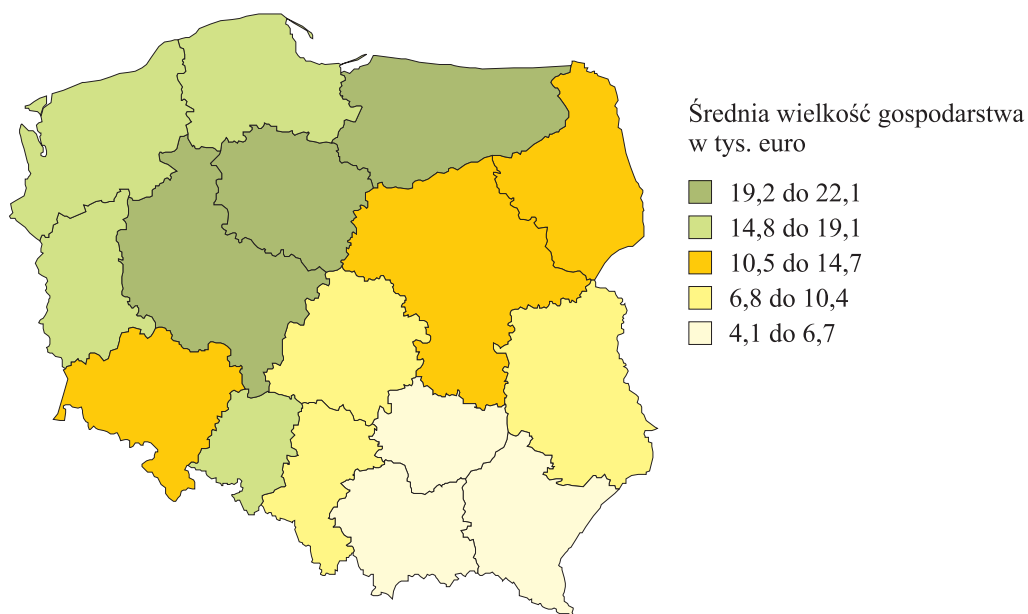
¹⁷⁰ *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit., s. 175.

Wykres 12. Klasy wielkości ekonomicznej w tys. euro gospodarstw rolnych w Polsce i w województwie podlaskim zgodnie z danymi z PSR 2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Wykres 13. Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa indywidualnego w Polsce w tys. euro

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Bardziej pogłębiona analiza liczby gospodarstw rolnych zakwalifikowanych do określonego typu rolniczego w poszczególnych klasach wielkości ekonomicznej wykazała, że:

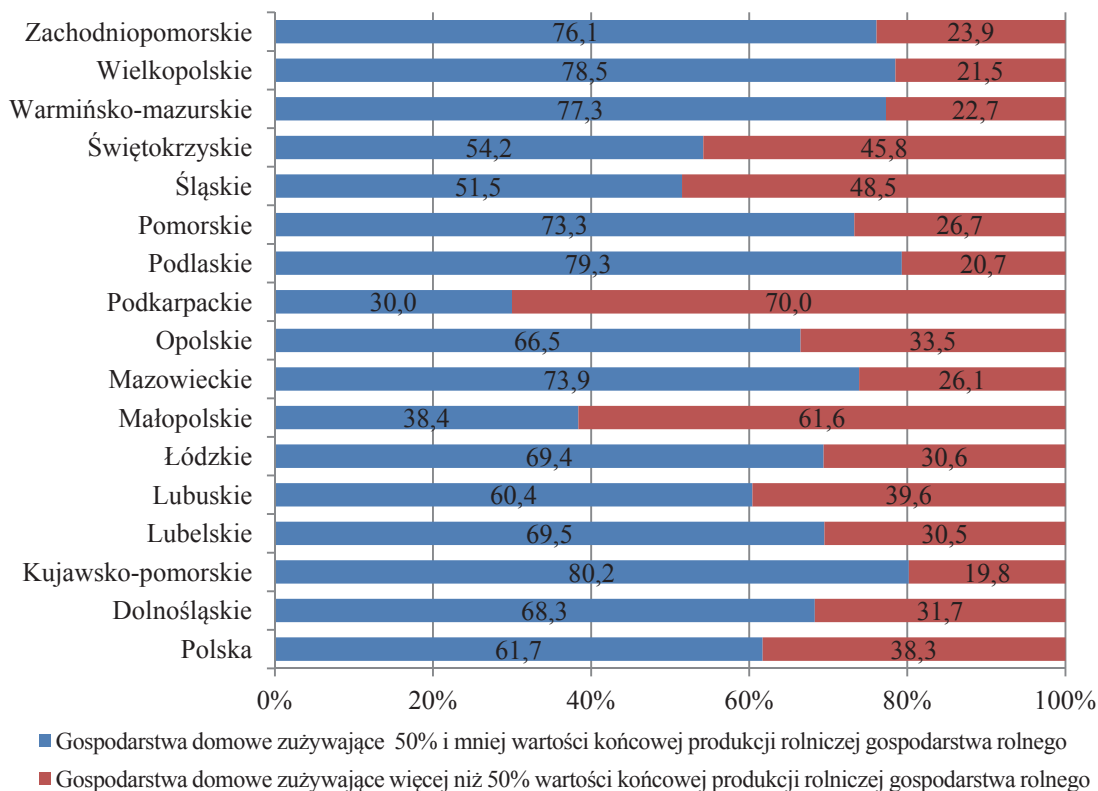
- w gospodarstwach najsłabszych ekonomicznie najwyższy odsetek stanowiły takie, które specjalizują się w uprawach polowych,
- w gospodarstwach charakteryzujących się przynależnością do średnich niższych klas wielkości ekonomicznej najwyższy odsetek stanowiły gospodarstwa typu „mieszane – różne uprawy i zwierzęta”,
- w gospodarstwach charakteryzujących się przynależnością do średnich wyższych klas wielkości ekonomicznej najwyższy odsetek stanowiły gospodarstwa typu „specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi”,
- w gospodarstwach charakteryzujących się najwyższą klasą ekonomiczną najwyższy odsetek gospodarstw stanowiły gospodarstwa typu „specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi”.¹⁷¹

Gospodarstwa rolne można także podzielić w oparciu o kryterium dotyczące zużycia końcowej produkcji rolnej. Zgodnie z danymi z ostatniego PSR ponad 60% gospodarstw indywidualnych w Polsce (w tym 66% gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 1 ha) wytwarzało produkty rolnicze głównie na sprzedaż (wykres 14). W przypadku niespełna 40% gospodarstw indywidualnych (w tym 34% gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 1 ha UR) gospodarstwo domowe użytkownika zużywało więcej niż 50% wartości wytworzonej produkcji rolniczej, a więc produkowało głównie dla celów samozaopatrzenia.

Ujęcie terytorialne pokazało, że najwyższy odsetek gospodarstw domowych produkujących głównie na rynek wystąpił w województwach: kujawsko-pomorskim (80,2% ogółu gospodarstw indywidualnych w województwie), podlaskim (79,3%) i wielkopolskim (78,5%, wykres 15). W województwach tych odnotowano jednocześnie najniższy udział gospodarstw domowych, które zużywają na swoje potrzeby całość wytworzonej produkcji rolniczej. W województwie podlaskim odsetek gospodarstw produkujących głównie dla celów samozaopatrzenia sięgał 20,7%. Województwo podlaskie znajduje się w grupie 5 województw w kraju, w których funkcjonuje największa liczba gospodarstw produkujących produkty przeznaczone do sprzedaży.

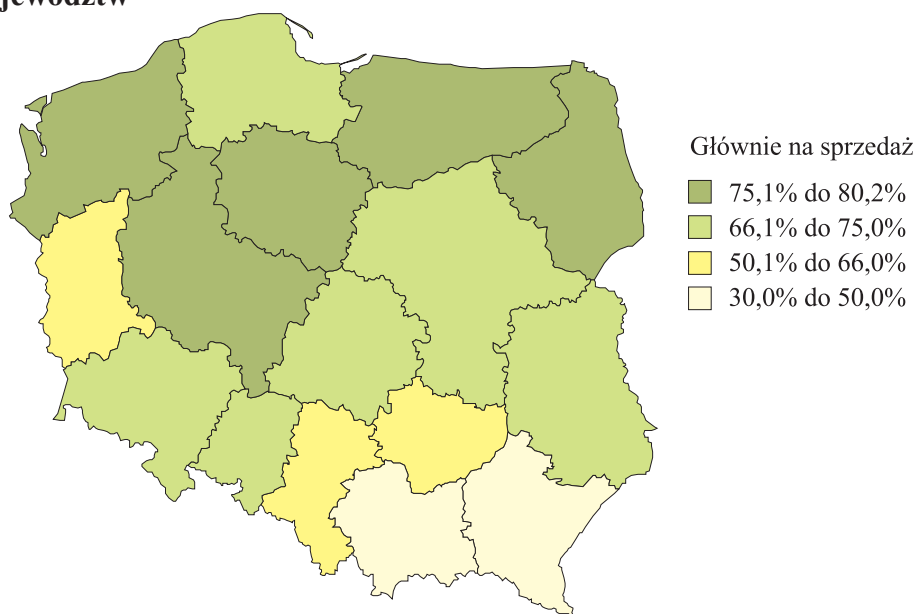
¹⁷¹ *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit., s. 176.

Wykres 14. Struktura gospodarstw prowadzących działalność rolniczą według odsetka zużycia wartości końcowej produkcji rolnej według województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Wykres 15. Odsetek gospodarstw indywidualnych produkujących głównie na sprzedaż według województw

Źródło: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

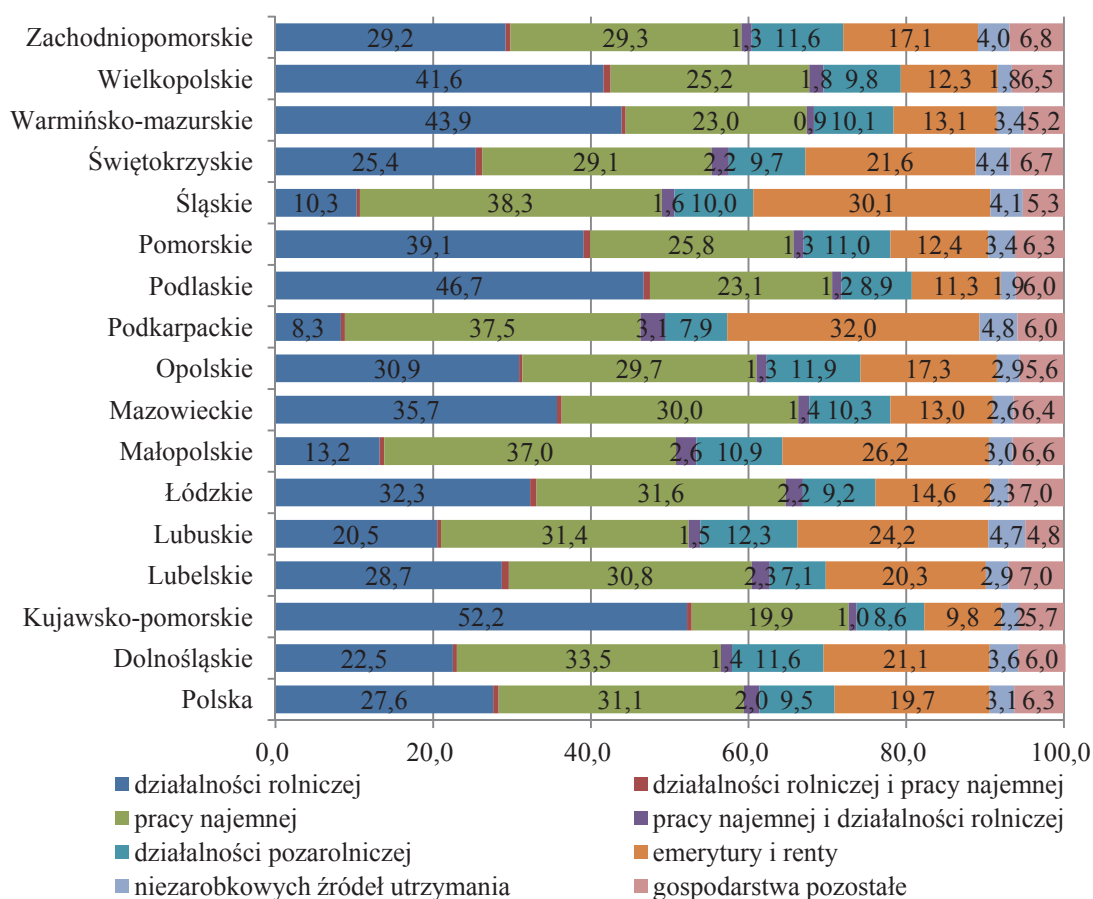
Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Analizując strukturę gospodarstw rolnych warto także wspomnieć o głównych źródłach ich utrzymania. W skali Polski blisko co trzecie gospodarstwo rolne utrzymuje się głównie z pracy najemnej, a tylko ok. 28% ze sprzedaży produkcji rolnej (wykres 16). Natomiast, co znamienne, w przypadku województwa podlaskiego odsetek gospodarstw utrzymujących się przede wszystkim z rolnictwa wynosi 46,7%, co plasuje region na drugim miejscu w kraju, zaraz za województwem kujawsko-pomorskim (52,2%).

Porównując główne źródła utrzymania gospodarstw rolnych w województwie podlaskim z danymi dotyczącymi całego kraju, należy zauważyć, że na Podlasiu wyraźnie mniej gospodarstw utrzymuje się z pracy najemnej, a także z emerytur i rent.

Wykres 16. Struktura gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego prowadzącego działalność rolniczą według głównego źródła dochodu i województw
Gospodarstwa domowe, w których ponad 50% dochodów ogółem stanowiły dochody z:

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Podsumowując charakterystykę gospodarstw rolnych w województwie podlaskim należy podkreślić, że są one dość zróżnicowane, zarówno pod względem obszarowym, jak i ekonomicznym, czy też kierunku realizowanej działalności rolniczej. Warto jednak zwrócić uwagę na pewne istotne cechy, które wyróżniają podlaskie gospodarstwa rolne na tle kraju:

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

- korzystna struktura obszarowa gospodarstw rolnych (mniejszy udział gospodarstw najmniejszych i większy gospodarstw powyżej 30 ha w ogólnej strukturze gospodarstw rolnych),
- dość wysoka średnia wielkość użytków rolnych przypadających na jedno gospodarstwo, w tym najwyższy udział łąk i pastwisk w strukturze użytków,
- duży udział gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi w ogólnej strukturze gospodarstw,
- dominujący (w porównaniu do pozostałych województw) udział gospodarstw utrzymujących się przede wszystkim z rolnictwa w ogólnej strukturze gospodarstw,
- najwyższy odsetek gospodarstw przeznaczających ponad 50% produkcji na sprzedaż,
- dość dobra sytuacja ekonomiczna gospodarstw w porównaniu do średniej krajowej.

3.4. Gospodarstwa ekologiczne w województwie podlaskim

Według Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi „rolnictwo ekologiczne określa się jako system gospodarowania o zrównoważonej produkcji roślinnej i zwierzęcej. Produkcja ekologiczna powinna łączyć przyjazne środowisku praktyki gospodarowania, wspomagać wysoki stopień różnorodności biologicznej, wykorzystywać naturalne procesy oraz zapewnić właściwy dobrostan zwierząt.”¹⁷² Rolnictwo ekologiczne w Polsce w ostatnich latach stało się prężnie rozwijającym się działem rolnictwa. Świadczą o tym między innymi wskaźniki dynamiki w liczbie gospodarstw ekologicznych oraz w liczbie powierzchni użytków pod uprawy ekologiczne, zaprezentowane odpowiednio w tabeli 21 i 22.

Tabela 21. Liczba gospodarstw ekologicznych – stan i zmiany w latach 2009-2010

Terytorium	2009		2010		Dynamika w liczbie gospodarstw		Dynamika w %	
	Z certyfikatem	W okresie przestawienia	Z certyfikatem	W okresie przestawienia	Z certyfikatem	W okresie przestawienia	Z certyfikatem	W okresie przestawienia
Polska	10153	6938	12901	7681	2748	743	27%	11%
Dolnośląskie	541	480	778	449	237	-31	44%	-6%
Kujawsko-pomorskie	194	85	232	95	38	10	20%	12%
Lubelskie	1185	525	1386	576	201	51	17%	10%
Lubuskie	307	272	417	416	110	144	36%	53%
Łódzkie	205	161	234	186	29	25	14%	16%
Małopolskie	1427	770	1729	427	302	-343	21%	-45%
Mazowieckie	1096	577	1232	703	136	126	12%	22%
Opolskie	42	21	49	30	7	9	17%	43%

¹⁷² <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/> [Data wejścia 18-10-2012].

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Terytorium	2009		2010		Dynamika w liczbie gospodarstw		Dynamika w %	
	Z certyfikatem	W okresie przestawiania	Z certyfikatem	W okresie przestawiania	Z certyfikatem	W okresie przestawiania	Z certyfikatem	W okresie przestawiania
Podkarpackie	1291	723	1620	471	329	-252	25%	-35%
Podlaskie	737	791	1038	995	301	204	41%	26%
Pomorskie	245	249	348	300	103	51	42%	20%
Śląskie	120	79	153	75	33	-4	28%	-5%
Świętokrzyskie	832	338	928	315	96	-23	12%	-7%
Warmińsko- mazurskie	697	817	989	1290	292	473	42%	58%
Wielkopolskie	339	249	456	292	117	43	35%	17%
Zachodniopomorskie	895	801	1312	1061	417	260	47%	32%

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Rolnictwa 2010 oraz 2011, GUS, Warszawa 2010-2011.

W 2010 roku w Polsce było 20582 gospodarstw ekologicznych, w tym 12901 z certyfikatem oraz 7681 w trakcie przestawiania na ekologiczne metody produkcji rolnej. Rolnictwo ekologiczne charakteryzuje się tendencją wzrostową. W ciągu roku, od 2009 do 2010 przybyło 2748 ekologicznych gospodarstw certyfikowanych oraz 743 weszło w okres przestawiania. W województwie podlaskim w 2010 roku było łącznie 2033 gospodarstw ekologicznych (1038 z certyfikatem ekologicznym oraz 995 w trakcie konwersji), co stanowiło 9,9% wszystkich gospodarstw ekologicznych w Polsce. Z tym wynikiem znalazło się one na 5 miejscu wśród wszystkich województw kraju co do liczby tego rodzaju gospodarstw. W czołówce województw, a zarazem przed podlaskim, z największą liczbą gospodarstw ekologicznych uplasowały się: zachodniopomorskie (11,5%), warmińsko-mazurskie (11,1%), małopolskie (10,5%) oraz podkarpackie (10,2%). Warto podkreślić fakt, iż w województwie podlaskim w ciągu jednego roku nastąpił znaczny wzrost ich liczby. W 2010 roku w stosunku do roku 2009 zanotowano o 41% więcej gospodarstw z certyfikatem, zaś o 26% więcej gospodarstw weszło w okres przestawiania.

Podobne tendencje wzrostowe odnotowano w odniesieniu do powierzchni użytków rolnych pod uprawy ekologiczne (tabela 22).

Tabela 22. Powierzchnia użytków rolnych w ha – stan i zmiany w latach 2009-2010

Terytorium	2009		2010		Dynamika w liczbie powierzchni		Dynamika w %	
	Z certyfikatem	W okresie przestawienia	Z certyfikatem	W okresie przestawienia	Z certyfikatem	W okresie przestawienia	Z certyfikatem	W okresie przestawienia
Polska	222022	145040	308095	210974	86073	65934	39%	45%
Dolnośląskie	15463	10964	25476	14228	10013	3264	65%	30%
Kujawsko-pomorskie	5140	1686	6150	1538	1010	-148	20%	-9%
Lubelskie	20459	9654	23538	11316	3079	1662	15%	17%
Lubuskie	14284	8645	19297	16500	5013	7855	35%	91%
Łódzkie	3318	1952	3681	3990	363	2038	11%	104%
Małopolskie	11766	4722	17835	4133	6069	-589	52%	-12%
Mazowieckie	19033	15505	25026	21203	5993	5698	31%	37%
Opolskie	1380	499	2190	991	810	492	59%	99%
Podkarpackie	16765	5828	24868	7000	8103	1172	48%	20%
Podlaskie	13272	15492	18890	24027	5618	8535	42%	55%
Pomorskie	8729	5862	12048	10506	3319	4644	38%	79%
Śląskie	2319	1313	3451	2288	1132	975	49%	74%
Świętokrzyskie	7144	3503	9270	3852	2126	349	30%	10%
Warmińsko-mazurskie	23300	26317	34130	41112	10830	14795	46%	56%
Wielkopolskie	14358	9412	20755	22758	6397	13346	45%	142%
Zachodniopomorskie	45292	23685	61491	36532	16199	12847	36%	54%

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Rolnictwa 2010 oraz 2011, GUS, Warszawa.

Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach ekologicznych w Polsce kształtowała się na poziomie 519069 ha, przy czym 59% tych użytków należało do gospodarstw z certyfikatem, zaś 41% – do gospodarstw będących w okresie przestawiania. Wraz ze wzrostem powierzchni tych gospodarstw w ciągu analizowanego okresu nastąpił wzrost powierzchni użytków rolnych zajętych pod uprawy ekologiczne łącznie o 152007 ha. W województwie podlaskim odnotowano w 2010 roku 18890 ha powierzchni użytków rolnych należących do gospodarstw ekologicznych z certyfikatem i o 5137 więcej, czyli 24027 ha uprawianych przez gospodarstwa w trakcie konwersji. Łączna liczby tych użytków stanowiła 8,3% wszystkich użytków pod uprawy ekologiczne w Polsce. Województwo podlaskie znalazło się również na 5 pozycji wśród wszystkich województw Polski pod względem opisywanej charakterystyki, zaraz za zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim, mazowieckim i wielkopolskim. Na analizowanym obszarze odnotowano też nieco wyższą dynamikę wzrostu powierzchni użytków rolnych niż średnio w Polsce. W roku 2010, w województwie podlaskim, liczba hektarów uprawianych przez certyfikowane gospodarstwa ekologiczne stanowiła 142% liczby

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

hektarów z 2009 roku (139% – Polska), zaś dla gospodarstw w okresie przestawienia wskaźnik ten kształtował się na poziomie 155% (145% – Polska). Obszar Polski Wschodniej można nazwać obszarem kumulacji gospodarstw i upraw ekologicznych, bowiem w 5 województwach zlokalizowanych jest prawie połowa (46,7%) wszystkich gospodarstw ekologicznych w kraju oraz 38,1% krajowego areалу użytków rolnych zajętych pod uprawy ekologiczne¹⁷³. Ponadto, wschodni obszar kraju może stać się jego zagłębiem ekologicznym. Posiada on bowiem szczególne predyspozycje do rozwoju rolnictwa ekologicznego, do których zalicza się tradycyjny charakter gospodarki rolnej, niskie zużycie nawozów sztucznych i środków ochrony roślin oraz niski stopień specjalizacji produkcji¹⁷⁴.

Rozwój rolnictwa ekologicznego jest również jednym z założeń Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego. W Związku z tym, z inicjatywy Marszałka, podejmowane są między innymi takie przedsięwzięcia jak uczestnictwo w Międzynarodowych Targach Ekologicznych BIOFACH w Norymberdze (prezentacja ziół, przypraw oraz herbatek) czy Międzynarodowych Targach Ekologicznych EKOĞALA w Rzeszowie.

¹⁷³ *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit., s. 38.

¹⁷⁴ *Ibidem*, s. 39.

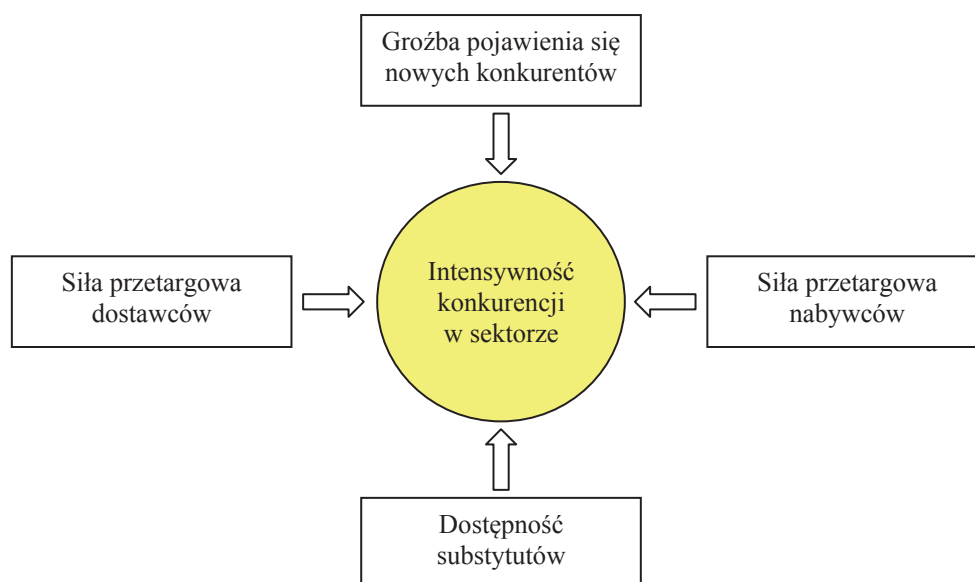
4. Analiza sił konkurencji w sektorze

4.1. Analiza pięciu sił Portera w sektorze rolnictwo

Analiza sił konkurencji w sektorze rolnictwo w województwie podlaskim to jeden z najważniejszych obszarów badawczych podjętych w niniejszym projekcie. Analiza sił konkurencji w danym sektorze określa bowiem warunki funkcjonowania i rozwoju gospodarstw rolnych na danym geograficznie rynku. Jedną z metod analitycznych, która została wykorzystana do oceny atrakcyjności sektora (w tym także do oceny sił konkurencyjnych w sektorze) była analiza 5 sił Portera. Ta pięcioczynnikowa analiza pozwoliła na zbadanie sił określających poziom atrakcyjności sektora dla aktualnych i przyszłych podmiotów zainteresowanych realizacją działalności w rolnictwie.

Identyfikacja sił konkurencji w sektorze została przeprowadzona przy wykorzystaniu twórczego połączenia kilku metod badawczych, czyli tzw. triangulacji metodologicznej. W celu zminimalizowania stopnia wpływu specyfiki danej metody na wyniki określonego projektu badawczego, wykorzystano kilka sposobów gromadzenia danych. Tego typu strategia działania przyjęta przez badaczy pozwoliła przezwyciężyć osobiste uprzedzenia i ograniczenia wynikające z przyjęcia jednej metody.¹⁷⁵ Wśród metod wykorzystanych w tym etapie analizy znalazły się: *desk research*, zogniskowany wywiad grupowy (FGI) oraz panel ekspercki wewnętrzny.

Schemat 2. Czynniki kształtujące sytuację konkurencyjną wewnątrz sektora

Źródło: M. E. Porter, *Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów*, MT Business, s. 22.

¹⁷⁵ Por. Ch. Frankford-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 222-223.

Aby jak najpełniej zdiagnozować poziom oddziaływania sił przetargowych: nabywców, dostawców, konkurencji, jak też określić siłę zagrożeń pojawiających się ze strony nowych producentów w sektorze rolnictwa w województwie podlaskim posłużono się: analizą danych zastanych, formularzami wypełnianymi przez ekspertów podczas wywiadu fokusowego. Materiał empiryczny pozyskany z powyższych źródeł został wykorzystany następnie przez zespół badaczy na panelu wewnętrznym i pozwolił na stworzenie – w procesie burzy mózgów – zbiorczych tabel ukazujących wpływ określonych czynników na poszczególne siły konkurencyjne sektora.

Do analizy konkurencyjności sektora (przedstawionej w niniejszym rozdziale) wykorzystano także dodatkową metodę analityczną – punktową ocenę atrakcyjności sektora. Ze względu na specyfikę rolnictwa w województwie podlaskim oprócz analizy całego sektora dokonano również punktowej oceny atrakcyjności podsektora produkcji mleka.

4.1.1. Konkurencyjność rolnictwa

Podstawowym czynnikiem decydującym o specyfice konkurencyjności rolnictwa i jego podmiotów jest bardzo ograniczona mobilność zaangażowanych w rolnictwo czynników produkcji. Dotyczy to przede wszystkim ziemi, rodzinnej siły roboczej, ale także w znacznym stopniu kapitału dostosowanego do specyfiki produkcji rolniczej (ciągniki, maszyny rolnicze i w dużym stopniu budynki gospodarcze).¹⁷⁶ Jak twierdzi B. Nosecka i in. specyfika stosowanego w rolnictwie kapitału i ukształtowana w poszczególnych kierunkach produkcji wiedza pracujących w rolnictwie utrudnia też mobilność czynników produkcji wewnątrz samego sektora rolnego.¹⁷⁷ Wydaje się jednak, że w ostatnich latach ta wewnętrzna mobilność jest coraz częściej zauważalna, choć uzależniona od szeregu czynników m.in. wielkości gospodarstwa rolnego, aktywności właściciela oraz zmieniających się warunków zewnętrznych.

Konkurencyjność rolnictwa uzależniona jest od konkurencyjności pojedynczych gospodarstw, jak i efektywnych powiązań pomiędzy uczestnikami tego sektora.¹⁷⁸ Oznacza to, że konkurencyjność rolnictwa można rozpatrywać w dwóch wymiarach:

- konkurencyjności zewnętrznej,
- konkurencyjności wewnętrznej: sektorowej i na poziomie mikro.¹⁷⁹

O konkurencyjności polskiego rolnictwa decyduje w znacznym stopniu sytuacja w przemyśle przetwórstwa produktów rolnych. W związku z tym analiza konkurencyjności rolnictwa powinna być prowadzona w połączeniu z badaniami konkurencyjności przemysłu spożywczego. Potencjał konkurencyjny sektora przetwórczego oraz zastosowany przez podmioty tego sektora system konkurowania mają bardzo istotne znaczenie dla kształtowania się wielkości i struktury zapotrzebowania na produkty rolne, ale też na jakość surowców rolnych.¹⁸⁰

Kolejny istotny aspekt analizy konkurencyjności rolnictwa to porównania międzynarodowe. W tym wymiarze analizuje się przede wszystkim przewagę kosztową, bowiem koszty produkcji w rolnictwie mają podstawowy wpływ na zdolność konkurencyjną produktów spożywczych dominujących w eksporcie rolno-spożywczym większości krajów.¹⁸¹ Przewagi

¹⁷⁶ B. Nosecka, K. Pawlak, W. Poczta, *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2011, s. 21.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ M. Bulas, *Wpływ grup producenckich na konkurencyjność gospodarstw rolniczych*, Siedlce 2010, s. 33.

¹⁷⁹ B. Nosecka, K. Pawlak, W. Poczta, *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa...*, op. cit., s. 22.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 22.

¹⁸¹ Ibidem, s. 23.

kosztowo-cenowe i wszystkie czynniki przyczyniające się do obniżki kosztów wytwarzanych produktów (którymi są głównie zmiany technologiczne, techniczne i polityka rolna) mają podstawowe znaczenie w kształtowaniu pozycji konkurencyjnej surowców rolniczych, ale też produktów spożywczych o niższym stopniu przetworzenia.¹⁸² Z kolei w odniesieniu do produktów gotowych do spożycia, czyli produktów wysoko przetworzonych oraz przeznaczonych do bezpośredniej konsumpcji produktów rolnych (mleko, świeże warzywa, owoce) nie mniej istotne jest znaczenie czynników pozacenowych.

4.1.2. Siła przetargowa dostawców

Głównymi dostawcami do sektora rolnictwa są:

- producenci nawozów mineralnych,
- producenci środków ochrony roślin,
- producenci maszyn rolniczych,

Producenci nawozów mineralnych

Uwarunkowania związane z produkcją nawozów mineralnych (dostęp do surowców, koszty transportu) sprawiają, że zwiększa się koncentracja produkcji nawozów mineralnych. W 2009 r. pięciu największych producentów miało 65% udziału w globalnej produkcji, podczas gdy w 2000 r. było to 59%.¹⁸³

Według analiz popyt na nawozy mineralne zgłaszany przez polskich rolników jest pokrywany głównie przez krajowy przemysł chemiczny. Do największych producentów nawozów mineralnych w Polsce zaliczyć należy:

- Anwil Włocławek S.A.,
- Zakłady Azotowe Kędzierzyn S.A.,
- Zakłady Azotowe Puławy S.A.,
- Zakłady Azotowe w Tarnowie-Mościcach S.A.,
- Zakłady Chemiczne Police S.A.,
- Gdańskie Zakłady Nawozów Fosforowych Fosfory Sp. z o.o.,
- Luvena S.A. (dawniej Zakłady Chemiczne Luboń S.A.),
- Zakłady Chemiczne Siarkopol Tarnobrzeg Sp. z o.o.,
- Fosfan S.A. (dawniej Szczecińskie Zakłady Nawozów Fosforowych Superfosfat S.A.).¹⁸⁴

Na krajowym rynku obecne są również nawozy z producentów zagranicznych, w tym głównie firma Yara, która eksportuje do Polski przede wszystkim saletrę wapniową do produkcji rolniczej i ogrodniczej. Pod względem produkcji nawozów azotowych Polska zajmuje trzecie miejsce po Rosji i Ukrainie.¹⁸⁵

W rolnictwie wykorzystywane są:

- nawozy proste, tj.: azotowe (mocznik, saletra amonowa, saletrzak, siarczan); fosforowe (superfosfat pojedynczy – SSP, podwójny – DSP i potrójny – TSP); potasowe (sole potasowe).

¹⁸² Ibidem, s. 28.

¹⁸³ A. Zalewski, *Światowy rynek nawozów mineralnych z uwzględnieniem zmian cen bezpośrednich nośników energii oraz surowców*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, nr 16, Warszawa 2011, s. 6.

¹⁸⁴ A. Piwowar, *Konkurencja cenowa i pozacenowa na rynku nawozów mineralnych w Polsce*, s. 4 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/EIOGZ_2011_nr93_s137.pdf [Data wejścia 05-10-2012].

¹⁸⁵ http://insilesia.pl/aktualnosci/arttykul/12159/3/Polwax_na_rynku_nawozow [Data wejścia 05-10-2012].

- nawozy wieloskładnikowe (NP, PK, NPK, NK), w tym kompleksowe oraz mieszanek,
- nawozy wapniowe.

Krajowy przemysł nawozów azotowych posiada roczne zdolności produkcyjne wynoszące ok. 1 700 000 ton N, co wystarcza nie tylko na pokrycie potrzeb rynku wewnętrznego, ale umożliwia również sprzedaż eksportową. Natomiast krajowe moce wytwórcze w zakresie nawozów fosforowych i wieloskładnikowych wynoszą ok. 700 000 ton/rok P₂O₅ i znacznie przewyższają obecne zużycie wewnętrzne (ok. 430 tys. ton/rok). W obrocie nawozami mineralnymi na rynku w Polsce dominującą rolę w przypadku importu odgrywają jedynie nawozy potasowe, ponieważ Polska nie posiada własnych złóż soli potasowej.

Modernizacja i inwestycje podejmowane przez producentów nawozów mineralnych są efektem rosnącego zapotrzebowania zgłaszanego przez gospodarstwa rolne. Według danych światowe zużycie nawozów mineralnych w 2010/11 r. wyniosło 173 mln ton i było wyższe w porównaniu z sezonem poprzednim o 6,2%. Nastąpił zwłaszcza wzrost sprzedaży nawozów potasowych (o 17,7% w porównaniu z sezonem 2009/10). Najwięcej nawozów zużywają Chiny, a w UE – kraje Beneluksu, gdzie prowadzona jest intensywna gospodarka rolna, natomiast najmniej stosują ich Bułgaria i Rumunia.¹⁸⁶ W ciągu 10 lat najbardziej, bo o 28% wzrosło na świecie zużycie nawozów azotowych, a nawozów fosforowych i potasowych odpowiednio o 26 i 24%.¹⁸⁷

W Polsce natomiast w 2011 roku zużycie nawozów mineralnych wyniosło 126,4 kg NPK/ha użytków rolnych, w tym na użytki rolne w dobrej kulturze – 132,2 kg, i było wyższe niż w 2010 r. o 11,7 kg NPK (9,9%). Według badań Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej na temat środków produkcji w rolnictwie do najbardziej popularnych nawozów należą nawozy azotowe. Szacuje się, że stosuje je aż 83% gospodarstw rolnych w Polsce. Jednak wzrost zużycia nastąpił we wszystkich grupach nawozów mineralnych. Zużycie nawozów azotowych wzrosło o 5,8%, fosforowych o 15,5%, a potasowych o 14,3%. Spada natomiast zużycie nawozów wapniowych.¹⁸⁸

Ponad połowa polskich gospodarstw zastosowała w ubiegłym roku nawozy wieloskładnikowe (NPK), ale tylko 8,3% rolników wysiało nawozy wapniowe, które odkwaszają glebę i wpływają na wzrost plonowania. Poziom zużycia nawozów mineralnych obecnie przewyższa ponad 3-krotnie poziom zużycia nawozów wapniowych. Jak zauważają eksperci, utrzymuje się nadal zróżnicowanie poziomu nawożenia między województwami. Najniższe nawożenie mineralne jest w województwie podkarpackim – 67,7 kg NPK/ha użytków rolnych, a najwyższe w opolskim – 232,4 kg NPK/ha (tabela 23). Natomiast najmniej nawozów wapniowych zużywa się w Polsce południowo-wschodniej.¹⁸⁹ Pod względem wykorzystania nawozów mineralnych województwo podlaskie na tle innych województw plasuje się na 13 pozycji.

Międzynarodowe Stowarzyszenie Producentów Nawozów (IFA) przewiduje, że w 2012/2013 roku wzrost zapotrzebowania na nawozy może osiągnąć nawet 2,3% w skali roku, to tylko nieco mniej niż w minionych latach. Wzrost zapotrzebowania na nawozy najbardziej widoczny będzie w Azji oraz wschodniej i środkowej Europie.¹⁹⁰

¹⁸⁶ <http://biznes.onet.pl/rosnie-zuzycie-nawozow-sztucznych-w-polsce,18490,5123143,news-detaj> [Data wejścia 02-10-2012].

¹⁸⁷ A. Zalewski, *Światowy rynek nawozów mineralnych...*, op. cit., s. 7.

¹⁸⁸ <http://biznes.onet.pl/rosnie-zuzycie-nawozow-sztucznych-w-polsce,18490,5123143,news-detaj> [Data wejścia 02-10-2012].

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ http://insilesia.pl/aktualnosci/arttykul/12159/3/Polwax_na_rynku_nawozow [Data wejścia 02-10-2012].

Tabela 23. Zużycie nawozów mineralnych i wapniowych w kg na 1 ha użytków rolnych pod zbiory w roku gospodarczym 2010/2011

Terytorium	Ogółem		w tym gospodarstwa indywidualne	
	nawozy mineralne	nawozy wapniowe	nawozy mineralne	nawozy wapniowe
na 1 ha użytków rolnych w kg				
Polska	132,2	38,4	125,3	31,5
Opolskie	232,4	104,0	201,1	67,2
Wielkopolskie	174,1	41,3	170,4	30,0
Kujawsko-Pomorskie	171,6	61,5	166,7	58,8
Dolnośląskie	170,0	58,2	160,4	42,0
Pomorskie	141,4	49,8	128,2	39,3
Łódzkie	139,0	29,8	138,5	28,7
Zachodniopomorskie	135,5	63,2	119,5	48,6
Śląskie	131,8	32,4	126,5	27,9
Warmińsko-Mazurskie	122,4	36,9	118,3	31,7
Lubuskie	121,4	33,4	114,6	29,6
Lubelskie	118,3	41,3	116,2	40,4
Mazowieckie	104,5	24,9	103,8	24,5
Podlaskie	97,4	14,8	96,4	13,7
Świętokrzyskie	96,7	4,5	96,3	3,6
Małopolskie	78,0	13,7	75,9	12,4
Podkarpackie	67,7	14,6	66,2	14,1

Źródło: www.eregion.wzp.pl/rolnictwo/zuzycie-nawozow-sztucznych-na-1-ha-uzytkow-rolnych.html [Data wejścia 02-10-2012].

Według prognoz Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Nawozów (EFMA) popyt na nawozy w Polsce będzie rósł dużo szybciej niż na Zachodzie Europy. Do 2017 roku zużycie nawozów w Polsce wzrośnie o ok. 15%, przy czym większa będzie sprzedaż nawozów azotowych niż wieloskładnikowych. Popyt na te produkty zwiększy się w 2017 r. o ok. 300 tys. ton. Z kolei w ciągu dziesięciu lat zmniejszy się o ok. 5% w państwach starej Unii Europejskiej. Eksperti z Zakładów Chemicznych LUBON S.A. prognozują jednak o wiele większy wzrost zużycia nawozów przez polskich rolników na następne lata o co najmniej 20% a nawet 30%. Zmiany te wynikają przede wszystkim z dużo niższego poziomu nawożenia gleb w Polsce i innych krajach Europy Środkowej w porównaniu do pozostałych krajów UE. Tendencja wzrostowa wiąże się z polepszeniem sytuacji polskich rolników w związku z uczestnictwem Polski w Unii Europejskiej (dopłaty unijne dla rolników), a także ze zmianą kultury upraw, koncentracją areału oraz wzrostem powierzchni przeznaczonej na uprawy takich roślin jak kukurydza czy rzepak.¹⁹¹

Z powodu większego zapotrzebowania oraz wzrostu światowych cen nawozów mineralnych średnioroczne ceny nawozów mineralnych w Polsce wzrosły w 2011 r. o 19,6%

¹⁹¹ <http://www.ogrodywpolsce.pl/firmy/nawozy.html> [Data wejścia 02-10-2012].

w porównaniu z 2010 r., przy czym nawozy azotowe podrożały o 28,7%, fosforowe o 7,4%, potasowe o 3,2%. Ceny nawozów wapniowych wzrosły o 5,6%.

Mimo znacznego wzrostu cen środków produkcji dla rolnictwa (o 10,4%) rynkowe uwarunkowania produkcji rolniczej w 2011 r. pozostały dobre. Dynamiczny wzrost cen produktów sprzedawanych przez rolników (o 15,7%) spowodował, że wskaźnik „nożyc cen” wyniósł 104,8 (wobec 110,2 w 2010 r.). Głównymi czynnikami wpływającymi na zwiększony popyt na podstawowe środki produkcji dla rolnictwa w 2011 r. były korzystne uwarunkowania dla rolnictwa oraz wzrost wartości dopłat bezpośrednich.¹⁹²

Mimo, że nawozy co roku drożeją, to w ubr. staniały one w stosunku do zbóż i innych surowców rolnych. Na zakup 1 kg NPK należało przeznaczyć równowartość 4,7 kg pszenicy, tj. o 1 kg mniej niż w 2010 r. i o 3,9 kg mniej niż w niekorzystnym dla rolników 2009 r.¹⁹³

Czynnikiem decydującym o sile przetargowej dostawców jest również dostępność oferowanych przez nich produktów oraz łatwość zmiany dostawy. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie przygotowało analizę rynku nawozów mineralnych dotyczącą właśnie poziomu dostępności poszczególnych rodzajów nawozów. Okazało się, że w województwie podlaskim stan zaopatrzenia w nawozy azotowe był dobry. Natomiast wystąpiły niedobory w zaopatrzeniu w superfosfat wzbogacony 40%, sól potasową, polifoskę 4:12:32 i amofoskę, które są zamawiane w miarę potrzeb. Superfosfat pojedynczy granulowany, polifoska 8:24:24 i polifoska 6:20:130 występowały w wystarczającej ilości. Odnotowano jednak ograniczony dostęp do siarczanu potasu.¹⁹⁴

Rosnące zużycie nawozów mineralnych stwarza dogodne warunki do rozwoju tego rynku. Producenci nawozów mineralnych dostosowują się do wymogów rynku dokonując inwestycji. W ostatnich latach zakłady nawozowe zmodernizowały swoje procesy produkcyjne, parki maszynowe oraz sieć dystrybucyjną. Dostosowano również do wymogów Unii Europejskiej standardy zarządzania i wytwarzania. W największych zakładach ograniczono surowco- i energochłonność produkcji. Dokonano również znacznej poprawy w zakresie ochrony środowiska, obniżając w znaczący sposób emisję tlenków azotu, siarki, pyłów i zrzutów ścieków.

O konkurencyjności podmiotów niewątpliwie decydują wydatki ponoszone na sferę badawczo-rozwojową oraz innowacyjność firm. W badaniu A. Piwowara przeprowadzonym wśród polskich przedsiębiorstw produkujących nawozy mineralne okazało się, że wszystkie badane przedsiębiorstwa prowadziły działalność badawczo-rozwojową w latach 2004-2008 zakończoną wprowadzeniem innowacyjnych zmian w technologiach produkcji i/lub oferowanych produktach. Prace naukowo-badawcze w sferze technologii dotyczyły maszyn i urządzeń o podwyższonych parametrach, nowoczesnych metod granulacji oraz projektów instalacji do produkcji nawozów ciekłych i zawieszinowych. Badania w zakresie nowych nawozów skupiły się nad składem nawozów oraz koncentracją składników pokarmowych (tabela 24). Działalność inwestycyjna prowadzona przez przedsiębiorstwa produkujące nawozy mineralne w badanych latach obejmowała zadania związane głównie z rozszerzeniem profilu produkcyjnego i rozbudową zdolności produkcyjnych.¹⁹⁵

¹⁹² A. Zalewski, T. Oleksiak, J. Pawlak, L. Mieszkowska, *Rynek środków produkcji dla rolnictwa. Stan i perspektywy*, Instytut Ekonomiki i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011, s. 5.

¹⁹³ <http://biznes.onet.pl/rosnie-zuzycie-nawozow-sztucznych-w-polsce,18490,5123143,news-detal> [Data wejścia 02-10-2012].

¹⁹⁴ <http://www.farmer.pl/produkcja-roslinna/nawozy/analiza-rynku-nawozow-mineralnych-w-kwietniu-2011,28388.html> [Data wejścia 01-10-2012].

¹⁹⁵ A. Piwowar, *Konkurencja cenowa i pozacenowa na rynku nawozów mineralnych w Polsce*, op. cit., s. 4.

Tabela 24. Prace naukowo-badawcze i wdrożeniowe zrealizowane w wybranych przedsiębiorstwach produkujących nawozy mineralne w Polsce

Nazwa przedsiębiorstwa	Prace badawczo-rozwojowe i wdrożeniowe
Zakłady Chemiczne Police S.A.	• badania w zakresie technologii wytwarzania nawozów wieloskładnikowych z wykorzystaniem mocznika i fosfogipsu
Luvena S.A.	• badania nawozu przeznaczonego dla rolnictwa ekologicznego • badania nad skoncentrowanymi nawozami ogrodniczymi • wprowadzenie na rynek nowych nawozów rolniczych
Zakłady Azotowe Kędzierzyn S.A.	• we współpracy z INS w Puławach opracowano technologię oraz projekt procesowy instalacji do produkcji nawozów ciekłych i zawieszinowych • otrzymano nawozy typu: RSM, RSMMg, RSMNa oraz opracowano procedury ich wytwarzania
Zakłady Azotowe Puławy S.A.	• badania związane z rozwojem istniejących technologii, w tym m.in. możliwości produkcji nawozów azotowych z dodatkami
Zakłady Chemiczne Siarkopol Tarnobrzeg Sp. z o.o.	• opracowanie formuły siarkowych nawozów zawieszinowych z dodatkiem mikroelementów oraz sposobu ich wytwarzania • opracowanie formuł nowych nawozów NPK

Źródło: A. Piwowar, *Aktywność innowacyjna i inwestycyjna producentów nawozów mineralnych w Polsce*, Roczniki Naukowe SERiA 2010, t. XII, z. 5, s. 172.

Dowodem na innowacyjność branży produkcji nawozów mineralnych jest również powstanie w Puławach Innowacyjno-Naukowego Centrum Badań Rolniczych.¹⁹⁶

Biorąc pod uwagę liczbę podmiotów funkcjonujących na rynku zarówno po stronie producentów, jak i nabywców można stwierdzić, że rynek nawozów mineralnych w Polsce jest rynkiem oligopolu. Po stronie popytu znajduje się duża liczba gospodarstw rolnych, natomiast podaż jest reprezentowana głównie przez duże, silne, dysponujące dużym kapitałem przedsiębiorstwa produkcyjne.¹⁹⁷

Dominującą formą konkurencji na tym rynku jest konkurencja pozacenowa. Konkurencja cenowa doprowadziłaby bowiem do utraty korzyści przez wszystkich uczestników rynku. W związku z tym producenci nawozów mineralnych budują swoją pozycję konkurencyjną poprzez przewagę:

- technologiczną (patenty, jakość nawozów, innowacyjność),
- produkcyjną (skala produkcji),
- jakościową (odnosi się głównie do cech technicznych i funkcjonalnych produktów, czyli skład chemiczny, kształt, masa oraz wielkość oraz sprawności procesów wytwórczych)
- marketingową (zróznicowanie produktów, rozbudowana sieć dystrybucji, zaawansowana logistyka, skuteczność działań marketingowych, marka, wizerunek).¹⁹⁸

Przykładem pozacenowej konkurencji o klienta jest Yara, producent nawozów mineralnych, który wprowadza zdalne doradztwo w zakresie nawożenia rzepaku azotem. Za pomocą

¹⁹⁶ http://www.pi.gov.pl/PARP/chapter_86198.asp?soid=E30E24B1928D4C429897E0B5AB2A8512 [Data wejścia 01-10-2012].

¹⁹⁷ A. Piwowar, *Konkurencja cenowa i pozacenowa na rynku nawozów mineralnych w Polsce*, op. cit. s. 5.

¹⁹⁸ Ibidem, s.5.

specjalnej aplikacji najpierw wykonuje się kilka zdjęć plantacji, a następnie wysyła je do serwera, który dokonuje analizy i wylicza rekomendowaną dawkę azotu.¹⁹⁹

Oligopolistyczna pozycja producentów nawozów mineralnych skłania jednak do nieuczciwych praktyk rynkowych, polegających na zмовach cenowych w celu uniknięcia wzajemnej konkurencji. Mimo, że UOKiK poinformował, że działania firm nie są wynikiem niedozwolonego porozumienia tylko efektem gry rynkowej, zgodnie z wynikami badania ankietowego, rolnicy wskazują na występowanie tego typu praktyk.²⁰⁰ Ponadto uczestnicy badania wymieniali również inne przyczyny wysokich cen nawozów mineralnych, m.in.: celowe ograniczanie produkcji nawozów, wspólne polityki cenowe punktów handlowych oraz podziały rynku.²⁰¹

W oparciu o własne badania bazujące na danych zastanych, jak też opinie ekspertów wyrażone podczas wywiadu zogniskowanego przeprowadzono burzę mózgów podczas spotkania wewnętrznego panelu ekspertów i określono siłę oddziaływania poszczególnych czynników, mających wpływ na natężenie konkurencji w podsektorze. Wyniki przedstawiono w tabeli 25.

Tabela 25. Siła przetargowa dostawców – producentów nawozów mineralnych

Czynnik	Siła oddziaływania				
	Bardzo mała	Mała	Średnia / umiarkowana	Duża	Bardzo duża
1. Stopień koncentracji sektora dostawcy (liczba i wielkość dostawców)				X	
2. Pozycja monopolistyczna dostawcy				X	
3. Udział dostawcy w tworzeniu kosztów w gospodarstwie			X		
4. Łatwość i koszt zmiany dostawcy			X		
5. Możliwość przejęcia przez dostawcę roli producenta		X			
6. Uzależnienie od jakości oferowanych przez dostawców surowców i półfabrykatów			X		
7. Niepowtarzalność oferty produktowej dostawcy			X		
8. Ostrość walki konkurencyjnej w sektorze dostawców			X		
9. Możliwość negocjowania korzystnych warunków współpracy (m.in. płatności)				X	
10. Koszty transportu surowców, półproduktów			X		

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

¹⁹⁹ <http://www.farmer.pl/produkcja-roslinna/rosliny-oleiste/yara-doradza-przez-telefon,38923.html> [Data wejścia 03-10-2012].

²⁰⁰ <http://www.rolnictwo-agro.pl/225,0,gra-rynkowa-powoduje-wzrost-cen-nawozow.html> [Data wejścia 03-10-2012].

²⁰¹ A. Piwowar, *Konkurencja cenowa i pozacenowa na rynku nawozów mineralnych w Polsce*, op. cit. s. 5.

Podsumowując, siła przetargowa dostawców nawozów mineralnych jest raczej umiarkowana. Mimo oligopolistycznej pozycji producentów nawozów (wysoki poziom koncentracji produkcji w stosunku do silnego rozproszenia gospodarstw domowych) podejmują oni liczne działania mające na celu budowanie lojalności i trwałych relacji z nabywcami. Ponadto siłę przetargową producentów nawozów osłabia natężenie konkurencji wewnątrz branży. Postęp techniczny, zmieniające się potrzeby rolników zmuszają firmy do stałego doskonalenia swojej oferty rynkowej oraz ponoszenia znacznych nakładów na sferę badawczo-rozwojową. Choć jak zaznaczają eksperci uczestniczący w badaniu *„globalne koncerny nie działają w interesie rozwoju rolnictwa w konkretnym kraju, tylko działają w swoim interesie”*.

Siła przetargowa producentów środków ochrony roślin

Zmiany, które zachodzą na rynku środków ochrony roślin powodowane są przez szereg czynników przyrodniczych, ekonomicznych i marketingowych. Branża produkcji środków ochrony roślin jest bardziej zróżnicowana. Wśród producentów tych środków można m.in. wymienić:

- Agropak,
- Best Pest,
- Bayer CropScience,
- Basf,
- Bros,
- FN Agro,
- Monsanto,
- Organika Azot Jaworzno,
- Arysta LifeScience Polska,
- Sumi Agro,
- Syngenta,
- Tamark,
- Makhteshim Agan,
- Helm Polska,
- Dow AgroSciences,
- Agrosimex Sp. z o.o.,
- Fregata S.A.,
- Gumitex Poli-Farm Sp. Z o.o.,
- Hantpol Sp. J.,
- Du Pont,
- Cheminova,
- Chemtura,
- ADOB,
- Compo,
- Obrol.

Największe i najsilniejsze podmioty zajmujące się produkcją środków ochrony roślin pochodzą z Europy i Stanów Zjednoczonych. Z opracowań na temat tego rynku wynika, że jest to rynek systematycznie rozwijający się, a największy popyt na produkty ochrony roślin zgłaszają nabywcy z Europy. Rozwój tego rynku wynika m.in. ze wzrostu produkcji roślin przemysłowych: kukurydzy, soi czy rzepaku, wzrostu intensywności ochrony upraw spe-

cyjnych oraz wzrostu konsumpcji produktów roślinnych w Indiach i Chinach. Ze względu na wydłużający się czas rejestracji nowych innowacyjnych produktów oraz rosnące koszty takiego procesu rośnie znaczenie produktów generykowych.²⁰²

Liczna i zróżnicowana grupa podmiotów tworzących rynek środków ochrony roślin sprawia, że konkurencja na tym rynku przybiera postać pozacenową. Producenci starają się zdobyć przychylność rolników oferując produkty wysokiej jakości. Niewielkie zróżnicowanie poziomu cen zachęca podmioty do stosowania działań promocyjnych w segmencie docelowym oraz podnoszenia jakości obsługi klienta. Wysoka jakość obsługi połączonej z doradztwem sprawia, że rolnicy stają się coraz bardziej świadomymi klientami w zakresie prowadzenia zabiegów ochronnych i profilaktyki zapobiegania chorobom roślin. Przedstawiciele firm zdają sobie sprawę z tego, że w procesie sprzedaży rola sprzedawców jest nie do przecenienia, ponieważ to głównie na opinii pracowników bazują konsumenci. Popyt na środki ochrony roślin uzależniony jest także od poziomu cen, występowania chorób i szkodników oraz pogody.²⁰³

O atrakcyjności tego rynku świadczą wejścia coraz to nowych podmiotów. Procesy globalizacyjne intensyfikują konkurencję ze strony chińskich i hinduskich firm o niższych kosztach produkcji. Jednak istniejące prawne bariery wejścia związane z wymogami rejestracyjnymi ograniczają tę konkurencję. Rynek środków ochrony roślin dynamizują dodatkowo częste zmiany ustawowe, które wymuszają na producentach wycofywanie określonych pozycji asortymentowych i zastępowanie ich innymi.²⁰⁴

Rynek środków ochrony roślin jest w Polsce rynkiem stosunkowo chłonnym i stale rosnącym. Sprzedaż środków ochrony roślin zarówno z produkcji krajowej jak i z importu wyniosła w 2010 r. 19,4 tys. ton w przeliczeniu na substancję aktywną i była o 5,2% wyższa niż w 2009 r. Sprzedaż preparatów z produkcji krajowej zmniejszyła się o prawie 30%, a importowanych wzrosła o ponad 24%. Według IERiGŻ, w 2011 r. sprzedaż tych środków w Polsce ponownie wzrosła, tym razem o 10%. W 2011 roku zużycie środków ochrony roślin wyniosło 1,7 kg substancji aktywnej na hektar gruntów ornych i sadow.²⁰⁵

Ceny środków ochrony roślin w 2011 r. były stabilne, a średnioroczny wzrost cen wyniósł 0,8%. W ostatnich latach na rynku obok oryginalnych, certyfikowanych środków ochrony roślin pojawiają się produkty sfalszowane. Ponad 80% tych produktów pochodzi z Chin. Chiny są bowiem głównym miejscem produkcji oryginalnych środków ochrony roślin. Niestety, to ułatwia oszustom prowadzenie równoległymi kanałami importu produktów fałszywych i ich nielegalną dystrybucję. Szacuje się, że rynek środków ochrony roślin w Polsce wart jest ok. 400 mln euro, z czego rynek fałszowanych środków ochrony roślin w Polsce szacowany jest na około 7% tej wartości. Warto dodać, że rynek chłonie produkty podrabiane, bo coraz bardziej powszechne i tańsze są nowe kanały dystrybucji – przesyłki pocztowe, Internet, a w przypadku rolnictwa – tradycyjnie targowiska i handel obwoźny.²⁰⁶

W oparciu o własne badania bazujące na danych zastanych, jak też opinie ekspertów wyrażone podczas wywiadu zogniskowanego przeprowadzono burzę mózgów podczas spo-

²⁰² Produkty generykowe to odpowiedniki produktów, które utraciły ochronę patentową. Por. A. Stajszczak, *Wpływ globalizacji i prawa europejskiego na rynek środków ochrony roślin w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2011, t. 11(26), s. 106-115.

²⁰³ http://www.biznes-ogrodniczy.pl/pl/z_polki_wziete/srodki_ochrony_roslin.html [Data wejścia 01-10-2012].

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ <http://biznes.onet.pl/rosnie-zuzycie-nawozow-sztucznych-w-polsce,18490,5123143,news-detaj> [Data wejścia 01-10-2012].

²⁰⁶ <http://www.ppr.pl/artukul-uwaga-na-falszywe-pestycydy-168263.php> [Data wejścia 01-10-2012].

tkania wewnętrznego panelu ekspertów i określono siłę oddziaływania poszczególnych czynników, mających wpływ na natężenie konkurencji w podsektorze. Wyniki przedstawiono w tabeli 26.

Tabela 26. Siła przetargowa dostawców – producentów środków ochrony roślin

Czynnik	Siła oddziaływania				
	Bardzo mała	Mała	Średnia / umiarkowana	Duża	Bardzo duża
1. Stopień koncentracji sektora dostawcy (liczba i wielkość dostawców)		X			
2. Pozycja monopolistyczna dostawcy		X			
3. Udział dostawcy w tworzeniu kosztów w gospodarstwie		X			
4. Łatwość i koszt zmiany dostawcy		X			
5. Możliwość przejęcia przez dostawcę roli producenta	X				
6. Uzależnienie od jakości oferowanych przez dostawców surowców i półfabrykatów			X		
7. Niepowtarzalność oferty produktowej dostawcy			X		
8. Ostrość walki konkurencyjnej w sektorze dostawców		X			
9. Możliwość negocjowania korzystnych warunków współpracy (m.in. płatności)			X		
10. Koszty transportu surowców, półproduktów			X		

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Podsumowując, siła przetargowa producentów środków ochrony roślin raczej niska. Wynika to przede wszystkim z dość intensywnej konkurencji wewnątrz branży. Dodatkowo branża ta podobnie jak inne ulega procesom globalizacji. Coraz silniej na rynku zaznacza się obecność producentów z krajów azjatyckich. Mimo prawnych barier wejścia związanych z rejestrowaniem wprowadzanych na rynek produktów, producenci podejmują próby przełamywania istniejących ograniczeń. O sile przetargowej producentów środków ochrony roślin decydują również ograniczone możliwości integracji wprzód i niewielki udział w tworzeniu kosztów w gospodarstwie.

Siła przetargowa producentów maszyn i urządzeń rolniczych

Rynek maszyn rolniczych jest jednym z ważniejszych części w systemie agrobiznesu. Jego rola polega na zaopatrywaniu w środki techniczne przeznaczone do mechanizacji procesów technologicznych związanych z produkcją żywności. Wśród producentów maszyn rolniczych można wyróżnić producentów ciągników, maszyn, narzędzi i urządzeń stosowanych w produkcji roślinnej, zwierzęcej, przechowalnictwie i obróbce produktów rolniczych oraz części wymiennych do tych środków (m.in.: agregaty uprawowe, brony, kombajny rolnicze,

kosiarki, pługi, przyczepy rolnicze) oraz firmy zajmujące się dystrybucją zagranicznego sprzętu rolniczego i odpowiednich do niego części wymiennych.

Podmioty tworzące ten sektor mają znaczący wpływ na wdrażanie postępu technologicznego w rolnictwie i całym agrobiznesie oraz generowanie zdolności produkcyjnych i wydajności produkcji rolnej. W ostatnich latach popyt na maszyny i urządzenia rolnicze był konsekwencją wsparcia, jakie otrzymały gospodarstwa rolne ze środków unijnych. W kolejnych latach popyt będzie pochodną potrzeby odtwarzania zużytych zasobów środków mechanizacji.

Z badania przeprowadzonego w czerwcu 2011 roku przez firmę Martin & Jacob wynika, że od czasu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej prawie 260 tys. gospodarstw rolnych zakupiło ponad 1 mln 150 tys. maszyn rolniczych o łącznej wartości ponad 65 miliardów złotych. Najczęściej zaopatrywano się w nowe lub używane ciągniki rolnicze (około 230 tys. sztuk), zaś w dalszej kolejności w pługi, kosiarki i agregaty uprawowo-siewne.

W 2010 roku na rynku wtórnym, tzn. ciągników używanych w kraju i rejestrowanych po raz kolejny przez nowego nabywcę oraz ciągników importowanych – zarejestrowano w 2010 roku łącznie 14366 sztuki. W stosunku do 2009 roku liczba ta była większa o 522. Najczęściej przedmiotem wymiany są ciągniki marki Zetor, następnie Ursus oraz Massey Ferguson. Są to w większości ciągniki zaawansowane wiekowo, jednak ze względu na swoją uniwersalność, łatwość konstrukcji oraz przede wszystkim cenę, znajdują kolejnych nabywców. Na rynku wtórnym popularność wśród nabywców zyskały również takie marki jak: Case IH, John Deere, Renault oraz Fendt, głównie dzięki większemu zaufaniu do zachodnich marek oraz dostępności serwisu oraz części zamiennych.²⁰⁷

W przypadku ciągników importowanych, rejestrowanych wcześniej za granicą, podobnie jak przed rokiem największą popularnością cieszyły się ciągniki marki Zetor, Massey Ferguson oraz John Deere. Przy czym import dwóch pierwszych marek był jednak znacznie niższy niż przed rokiem. Import marki John Deere znacznie się ożywił w omawianym okresie – wzrost importu o 17,1%. Najwyraźniejsza zmiana w stosunku do 2009 roku miała miejsce w przypadku marki Belarus, której import wzrósł o ponad 56%.²⁰⁸

Sprzedaż nowych ciągników rolniczych mierzona liczbą ich rejestracji osiągnęła w 2010 roku rekordowy poziom 14 380 sztuk. Najczęściej wybieraną marką przez polskich rolników jest NEW HOLLAND. Firma ta w 2010 roku sprzedała 2465 sztuk nowych ciągników, osiągając 25% udział w rynku.²⁰⁹ Poziom 2 tysięcy sztuk sprzedanych ciągników przekroczył również czeski Zetor (2179 szt.). Bardzo blisko tej granicy była firma John Deere, która sprzedała 1992 ciągniki. Największy wzrost sprzedaży w porównaniu do 2009 roku odnotowała marka Belarus, która zwiększyła swoją sprzedaż prawie trzykrotnie (+855 sztuk). Równie dobrze w 2010 roku radził sobie John Deere, który po wprowadzeniu nowych modeli zwiększył sprzedaż o 774 sztuki (+63%). Stabilna sprzedaż na przełomie całego roku pozwolił marce Deutz-Fahr uzyskać trzeci najwyższy wynik pod względem wzrostu sprzedaży, który wyniósł 270 sztuk (+34%).²¹⁰

²⁰⁷ http://www.truck.pl/pl/article/839/najpopularniejszy-jest-zetor,zm_1784 [Data wejścia 10-10-2012].

²⁰⁸ Ibidem.

²⁰⁹ http://granatos.cba.pl/historia_fiata/Grupa_Fiat_w_Polsce.pdf, s. 9 [Data wejścia 01-10-2012].

²¹⁰ http://www.truck.pl/pl/article/839/najpopularniejszy-jest-zetor,zm_1784 [Data wejścia 01-10-2012].

Na polskim rynku jest bardzo zacięta konkurencja, krajowi producenci muszą zmagać się z potężnymi firmami zachodnimi, które mają tradycję, zaplecze, kapitał i doświadczenie nieosiągalne dla żadnego z polskich producentów.²¹¹

Stopniowe nasycanie się rynku maszynami rolniczymi sprawia, że stopniowo krystalizują się i rosną wymagania i oczekiwania polskich rolników. Dokonując wyboru producenta ciągników nabywcy kierują się nie tylko ceną, ale również łatwością obsługi (sterowanie, administrowanie), niezawodnością, efektywnością pracy, a także komfortem pracy i uniwersalnością maszyny.

Potwierdzają to wyniki badań, według których, najważniejszymi kryteriami determinującymi wybór maszyny jest stan techniczny, cena i wydajność.²¹² Decyzje o zakupie nowej maszyny rolniczej są podejmowane z jednej strony bardzo racjonalnie, ponieważ pod uwagę brane są takie czynniki jak cena, odpowiednie parametry techniczne i użytkowe maszyny czy niskie koszty eksploatacji. Z drugiej zaś strony coraz silniejsze znaczenie ma marka danej maszyny, emocje jakie są z nią związane, wizerunek jaki wokół siebie tworzy, prestiż jaki za sobą niesie. Jest to więc decyzja także emocjonalna, na którą wpływ mają również działania marketingowe.²¹³

Maszyny rolnicze stają się coraz bardziej złożone, często stwarzając zagrożenie dla bezpieczeństwa i zdrowia ich użytkowników, jeżeli nie są odpowiednio eksploatowane i konserwowane. Dlatego też coraz większe znaczenie w realizacji strategii producentów maszyn rolniczych ma dobór właściwych pracowników do kontaktu z rolnikami. Mają oni za zadanie pełnić funkcje doradcze w zakresie konserwacji i napraw.²¹⁴ Zapewnienie odpowiedniej jakości obsługi okołosprzedażnej staje się ważnym czynnikiem konkurowania o klienta. Wysoka jakość obsługi serwisowej i technicznej w okresie gwarancji, jak i po jej zakończeniu jest dla klientów częstym kryterium wyboru marki producenta maszyn. Z badania przeprowadzonego wśród rolników – klientów punktów serwisowych – wynika, że zwracają oni przede wszystkim uwagę na dokładny i fachowy sposób wykonania usług oraz jakość użytych części wymiennych. Doceniają także wykształcenie i doświadczenie pracowników oraz szybkość i terminowość wykonania usługi.²¹⁵

Producenci maszyn rolniczych chcą sprostać oczekiwaniom nabywców dotyczących z jednej strony atrakcyjnych cenowo produktów, z drugiej zaś aspektów jakościowych i estetycznych muszą obniżyć koszty wytwarzania dokonując innowacyjnych zmian w technologii.

W branży produkcji maszyn i urządzeń rolniczych innowacyjność polega przede wszystkim na innowacjach procesowych, tzn. na wdrożeniu nowych lub znacząco ulepszonych metod produkcji albo dystrybucji produktów. Mogą się z tym wiązać zmiany w zakresie sprzętu, zasobów ludzkich, metod pracy lub kombinacja tych zmian. Zmiany technologiczne oznaczają, że konkurencja w sektorze producentów maszyn i urządzeń rolniczych ma charakter kosztowy. Producenci silnie obawiają się walki cenowej w związku z tym podejmują dzia-

²¹¹ http://www.tvr24.pl/wiadomosc-Polski_przemysl_maszyn_rolniczych_jego_potencjal_i_pozycja_na_rynku-3096.html [Data wejścia 01-10-2012].

²¹² P. Rybacki, C. Rzeźnik, K. Durczak, *Wyniki badań dynamiki odnowy parku maszynowego w rolnictwie*, „Technika Rolnicza, Ogrodnicza, Leśna” 2012, nr 1, s. 13.

²¹³ <http://dodatki.anonse.pl/przegląd/2011/09/files/assets/se0/page24.html> [Data wejścia 01-10-2012].

²¹⁴ V. Ranocchiari, P. Pesci, *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Maszyny rolnicze i budowlane oraz urządzenia transportu bliskiego – jaki jest najlepszy sposób wyjścia z kryzysu?”*, s. 5 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:218:0019:0024:PL:PDF> [Data wejścia 01-10-2012].

²¹⁵ K. Durczak, P. Rybacki, *Hierarchizacja kryteriów oceny jakości usług serwisowych maszyn rolniczych – opinia konsumenta*, „Technika Rolnicza, Ogrodnicza, Leśna” 2011, nr 1, s. 15.

łania mające na celu dalsze zmniejszanie kosztów produkcji m.in. poprzez wykorzystanie skali produkcji oraz dywersyfikację dostaw materiałów oraz zwiększenie wydajności produkcji. Silna konkurencja sprawia, że firmy muszą stale unowocześniać oraz wdrażać nowe rozwiązania technologiczne w swoich wyrobach.²¹⁶

Według Martin&Jacob prognozy na rynku maszyn rolniczych w Polsce także kształtują się optymistycznie. Bez względu na ilość środków dostępnych w nowym okresie budżetowania (w latach 2013-2017) rolnicy zamierzają nadal inwestować w sprzęt rolniczy. Ponad 20% rolników deklaruje zakup nowego fabrycznie sprzętu w ciągu najbliższych trzech lat, a kolejne 13% twierdzi, że kupi maszynę używaną. Średnia wielkość środków przeznaczonych na zakup nowej fabrycznie maszyny wynosi 97 347 zł, a sprzętu używanego 29 929 zł. Zmienia się również ocena własnej sytuacji materialnej rolników. Z badanych rolników 20% badanych określa ją jako dobrą lub bardzo dobrą, a ponad 60% twierdzi, że jest ona ani dobra, ani zła. Sami rolnicy również optymistycznie oceniają przyszłość. Obecnie coraz więcej ciągników sprzedaje się z wyposażeniem uboższym. Wielu rolników kupiło już do gospodarstwa dwa ciągniki i teraz szukają trzeciego, który będzie pracował z przetrząsarką, wozem paszowym, rozsiewaczem. Do tego nie jest potrzebny skomplikowany ciągnik, a jak najprostszy i jak najtańszy.²¹⁷

W oparciu o własne badania bazujące na danych zastanych, jak też opinie ekspertów wyrażone podczas wywiadu zogniskowanego przeprowadzono burzę mózgów podczas spotkania wewnętrznego panelu ekspertów i określono siłę oddziaływania poszczególnych czynników, mających wpływ na natężenie konkurencji w podsektorze. Wyniki przedstawiono w tabeli 27.

Na podstawie analizy wyników badania można wywnioskować, że siła przetargowa producentów maszyn i urządzeń rolniczych jest raczej umiarkowana. Rolnicy otrzymując wsparcie ze środków unijnych stają się poważnymi klientami generującymi popyt na coraz to nowocześniejsze maszyny i urządzenia. Mobilizuje to producentów nie tylko do przygotowania produktów spełniających oczekiwania klientów, ale również doskonalenia jakości obsługi okołosprzedażowej i podejmowania innych działań mających na celu zdobycie przychylności potencjalnych klientów. Ponadto obok tak znanych marek jak New Holland, Massey Ferguson czy John Deere w branży swoją pozycję konkurencyjną budują inni producenci nasilając istniejącą już konkurencję. Ponadto producenci maszyn i urządzeń rolniczych mają ograniczone możliwości rozpoczęcia produkcji rolnej. Mimo że koszt zakupu nowej maszyny rolniczej jest wysoki, to z reguły jest ponoszony jednorazowo na kilka lat, tym samym mając niewielki udział w kreowaniu kosztów funkcjonowania gospodarstwa rolnego.

²¹⁶ A. Kowalewska, E. Glińska, K. Krot, A. Pawluczuk, N. Brzostowski, *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego – sektor producentów maszyn i urządzeń, w tym maszyn rolniczych*, WUP w Białymstoku, Białystok 2011, s. 90.

²¹⁷ <http://www.portalspozywczy.pl/technologie/wiadomosci/optymizm-na-rynku-maszyn-rolniczych,71811.html> [Data wejścia 01-10-2012].

Tabela 27. Siła przetargowa dostawców – producentów maszyn i urządzeń rolniczych

Czynnik	Siła oddziaływania				
	Bardzo mała	Mała	Średnia / umiarkowana	Duża	Bardzo duża
1. Stopień koncentracji sektora dostawcy (liczba i wielkość dostawców)			X		
2. Pozycja monopolistyczna dostawcy			X		
3. Udział dostawcy w tworzeniu kosztów w gospodarstwie		X			
4. Łatwość i koszt zmiany dostawcy			X		
5. Możliwość przejęcia przez dostawcę roli producenta	X				
6. Uzależnienie od jakości oferowanych przez dostawców surowców i półfabrykatów			X		
7. Niepowtarzalność oferty produktowej dostawcy			X		
8. Ostrość walki konkurencyjnej w sektorze dostawców		X			
9. Możliwość negocjowania korzystnych warunków współpracy (m.in. płatności)			X		
10. Koszty transportu maszyn/urządzeń lub ich części			X		

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

4.1.3. Siła przetargowa odbiorców

Bardzo istotnym czynnikiem decydującym o konkurencyjności sektora jest struktura działających w jego ramach podmiotów i ich wzajemnej relacji. W sektorze rolnictwo chodzi głównie o stopień koncentracji produkcji i podaży oraz typ zachowań firm przetwórczych – konfrontacja lub kooperacja w rozumieniu prowadzenia wspólnej polityki handlowej czy wymiany doświadczeń i wiedzy z zakresu praktyk handlowych, rozwiązań technicznych czy technologicznych. Kooperacja podmiotów sektora prowadzi do umocnienia pozycji branży i jej uczestników zarówno na rynku międzynarodowym, jak i na rynku wewnętrznym. Skala koncentracji w przemyśle spożywczym, typ zachowań firm przetwórczych i przyjęta przez nie strategia działań, ale też wynikający w dużym stopniu z tych czynników system wzajemnych powiązań przetwórców i producentów rolnych wpływają w znaczący sposób na poziom kosztów i cen w sektorze rolnym i na jakość surowców rolniczych kierowanych do przetwórstwa. Wzajemne relacje przetwórców z rolnikami mają wyraźny wpływ na strukturę podziału wartości wytwarzanej w całym sektorze rolno-spożywczym między jego uczestnikami. Bez szczegółowych badań można stwierdzić, że w polskim sektorze spożywczym dominują postawy konfrontacyjne, a w większości podsektorów gospodarki rolno-spożywczej słabe są powiązania pionowe producentów rolnych i zakładów przetwórczych.²¹⁸

Odbiorcami produktów rolnych są różne rodzaje podmiotów, do których należą m.in.

- przemysł spożywczy,
- pośrednicy,

²¹⁸ B. Nosecka, K. Pawlak, W. Poczta, *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa*, op. cit., s. 23.

- sieci handlowe,
- konsumenci indywidualni.

Wymienione grupy podmiotów tworzą poszczególne ogniwa tzw. łańcucha żywnościowego. Jak twierdzą znawcy tematu pomiędzy uczestnikami łańcucha żywnościowego występuje znacząca asymetria siły przetargowej. Zdecydowanie większe możliwości oddziaływania mają wielkie sieci handlowe. Natomiast producenci rolni należą zazwyczaj do grupy silnie rozproszonych i słabych aktorów agrobiznesu.²¹⁹

Pierwszym ogniwem tego łańcucha jest przemysł spożywczy jako główny odbiorca produktów rolnych. Pomiędzy gospodarstwami rolnymi a przemysłem spożywczym istnieje dość ścisła zależność. Dobra pozycja rynkowa przedsiębiorstw z branży spożywczej zapewnia zbyt producentom żywności. Uczestnicy wywiadu wielokrotnie podkreślali tę obustronną współzależność: *„konkurencyjność naszego (podlaskiego) rolnictwa jest uzależniona od współpracy producentów i przetwórców. Jeśli ta współpraca jest to naprawdę jedni drugich wspierają.”*

Sektor spożywczy należy do najważniejszych i najszybciej rozwijających się branż polskiej gospodarki. Udział tego sektora w wartości sprzedaży całego krajowego przemysłu wynosi blisko 24% i jest o ok. 9 punktów procentowych wyższy niż w 15 krajach Unii Europejskiej, gdzie wynosi on średnio 15%. Wśród krajów należących do UE wyższy niż w Polsce udział przemysłu spożywczego mają tylko Dania (28%) i Grecja (27%).²²⁰ Na uwagę zasługuje również fakt, że w ostatniej dekadzie polski przemysł spożywczy rozwijał się znacznie szybciej niż jego otoczenie rynkowe.²²¹ Warto zwrócić uwagę, że wejście Polski do UE okazało się bardzo silnym impulsem dla rozwoju handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi. Najwyższe saldo obrotów zagranicznych występuje w sektorze mleczarskim, drobiarskim, tytoniowym i mięsnym.

Analiza konkurencyjności polskiego przemysłu spożywczego wskazuje na dość wysoką pozycję na rynku unijnym i światowym. Do najbardziej konkurencyjnych działów polskiej gospodarki żywnościowej należą sektory: mięsny, mleczarski, owocowo-warzywny, cukierniczy, wtórne przetwórstwo zbóż oraz produkcja wyrobów tytoniowych. Źródłem przewag konkurencyjnych są przede wszystkim przewagi kosztowo-cenowe. Jest to możliwe głównie dzięki niższym cenom produktów rolnictwa, niższym kosztom pracy (wynagrodzenia pracowników przemysłu spożywczego kształtują się poniżej przeciętnego wynagrodzenia w przemyśle) i pozostałych czynników produkcji, jak również dzięki niższym marżom przetwórczym.²²²

Pozycja konkurencyjna tego sektora została ukształtowana już w okresie przedakcesyjnym i w pierwszych latach członkostwa w Unii Europejskiej kiedy to został on gruntownie zmodernizowany i obecnie należy do najnowocześniejszych sektorów w kraju. Dobra jest również jego sytuacja ekonomiczno-finansowa.²²³

Sektor spożywczy charakteryzuje się ok. 65% udziałem podmiotów małych, zatrudniających do 9 osób. Systematycznie zwiększa się jednak odsetek firm zatrudniających powyżej 249

²¹⁹ J. Wilkin, *Uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście europejskim i globalnym. Implikacje teoretyczne i praktyczne*, Referat przygotowany na VIII Kongres Ekonomistów Polskich: „Polska w gospodarce światowej – szanse i zagrożenia rozwoju”, 29-30 listopada 2007, s. 23.

²²⁰ *Sektor spożywczy w Polsce*, Departament Informacji Gospodarczej, Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A., Warszawa 2011, s. 5 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.paiz.gov.pl/files/?id_plik=17188 [Data wejścia 01-10-2012].

²²¹ *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit. s. 23.

²²² *Sektor spożywczy w Polsce*, op. cit. s. 5.

²²³ *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit., s.24.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

osób. Towarzyszy temu coraz większa skala koncentracji, co potwierdza fakt, iż ponad 49% wartości produkcji sprzedanej produktów spożywczych i napojów przypada na podmioty duże.²²⁴

Podobnie jak w całym kraju przemysł spożywczy należy do najsilniej rozwiniętych sektorów również w Polsce Wschodniej. Wieloletnie tradycje rolnicze na tym terenie, dość równomiernie rozłożony potencjał produkcyjny rolnictwa (zasoby) i wciąż czyste środowisko naturalne sprzyjają rozwojowi przetwórstwa rolno-spożywczego w tym regionie. Dowodem na to jest zarówno znaczący udział produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego w produkcji sprzedanej przemysłu ogółem w tym regionie oraz udział zatrudnienia w przemyśle spożywczym w zatrudnieniu w przemyśle ogółem.²²⁵

Według PAIZ w województwie podlaskim działa zaledwie 0,7% wszystkich podmiotów prowadzących działalność związaną z produkcją artykułów spożywczych (najwięcej w województwie mazowieckim 32,3% i małopolskim 9,3%, tabela 28).²²⁶

W województwie podlaskim udział przemysłu mleczarskiego w strukturze branżowej zarówno według przychodów, jak i zatrudnienia jest większy niż średnio w kraju. Firmy mleczarskie generują 3/4 sprzedaży przemysłu spożywczego oraz zatrudniają nieco ponad połowę ludzi pracujących w przemyśle spożywczym. Mimo, że pod względem liczby przedsiębiorstw spółdzielnie mleczarskie stanowią nieznaczny odsetek podmiotów w województwie podlaskim, to skala ich produkcji wyróżnia województwo na tle innych regionów Polski. Z innych działów w województwie podlaskim na uwagę zasługuje przetwórstwo mięsa czerwonego i drobiowego, które to branże również z roku na rok się rozwijają.²²⁷

Tabela 28. Struktura branżowa przemysłu spożywczego według wartości sprzedaży (w %)

Branża	Polska		Polska Wschodnia		Województwo podlaskie	
	2003	2010	2003	2010	2003	2010
Mięsna	19,9	19,2	28,6	31,0	15,5	16,4
Mleczarska	13,4	15,4	34,8	40,6	65,3	77,5
Drobiarska	5,1	6,3	9,8	12,3	–	–
Piekarska	5,8	3,5	2,8	3,2	2,4	1,8
Młynarska	3,6	3,2	3,6	1,7	1,8	0,8
Paszowa	6,9	5,9	4,9	–	–	–
Owocowa-warzywna	7,1	5,4	9,6	7,0	3,7	3,4
Pozostałe branże	38,2	41,1	5,9	4,2	11,3	0,1

Źródło: *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit.

W warunkach gdy kosztowo-cenowe przewagi konkurencyjne polskich producentów żywności stopniowo tracą na znaczeniu przedsiębiorstwa starają się poszukiwać innych sposobów konkurowania. Wśród nich szczególną rolę odgrywają innowacje (nowe lub zmodernizo-

²²⁴ Sektor spożywczy w Polsce, op. cit. s. 6.

²²⁵ Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej, op. cit., s. 24.

²²⁶ Sektor spożywczy w Polsce, op. cit. s. 6.

²²⁷ Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej, op. cit., s. 25.

wane produkty, nowe lub zmodernizowane technologie, nowe systemy organizacyjne i marketingowe). Syntetyczny wskaźnik innowacyjności (SWI) opracowany przez B. Grzybowską lokuje podlaski przemysł spożywczy w grupie województw o średniej innowacyjności.²²⁸

Sytuacja w branży mleczarskiej i zapotrzebowanie na surowiec sprawiają, że ceny skupu mleka w województwie podlaskim są jedne z najwyższych w kraju. Według danych GUS w sierpniu 2012 roku cena skupu mleka w województwie podlaskim wynosiła 119,45 zł/1hl, podczas gdy w województwie małopolskim 103,84 zł/1 hl a w łódzkim 103,47 zł/1 hl.²²⁹

Najbliższe lata powinny być więc okresem dalszego rozwoju polskiego i podlaskiego przemysłu spożywczego oraz poprawy konkurencyjności, ale w tempie niższym niż w okresie integrowania Polski z UE. Proeksportowe nastawienie sektora rolno-spożywczego i jego silne powiązanie z jednym rynkiem zbytu (UE) powoduje bowiem, że staje się on bardziej wrażliwy na zmiany czynników wpływających na handel rolno-spożywczy, takich jak: załamania koniunktury lub kryzysy gospodarcze na rynkach dużych odbiorców, wahania kursów walutowych, zmiany cen na rynku światowym, czy też skutki spodziewanej liberalizacji handlu światowego.²³⁰

Kolejnym bardzo silnym ogniwem łańcucha żywnościowego są sieci handlowe. Placówki handlu detalicznego dostrzegając potencjał w postaci redukcji kosztów oraz zwiększania efektywności operacyjnej prowadzonej działalności kontynuują procesy koncentracji i integracji, co decyduje o ich sile w relacjach z dostawcami (w tym z rolnikami). Rozwijają nie tylko liczbę punktów sprzedaży, ale także inwestują w infrastrukturę logistyczną (budowa nowych obiektów, automatyzacja procesów magazynowych, outsourcing)²³¹. Hipermarkety, supermarkety oraz sklepy dyskontowe kontrolują już 40% rynku spożywczego. Małe sklepy starają się utrzymać swój biznes, między innymi dołączając do jednego z wielu dostępnych w Polsce projektów zrzeszających drobnych detalistów, w tym sieci sklepów powstających z inicjatywy dystrybutorów. Trzy najliczniejsze sieci spożywcze na polskim rynku, abc, Lewiatan i Żabka, działają właśnie w oparciu o systemy typu franczyzowego.²³²

Duża siła przetargowa sieci handlowych sprawia, że ceny artykułów spożywczych w placówkach handlu detalicznego rosną zdecydowanie szybciej niż ceny żywności. W latach 2002-2009 producenci żywności podnieśli ceny o 16%, natomiast wzrost cen detalicznych artykułów spożywczych wyniósł aż 25%.²³³ Ponadto sieci handlowe pobierają dodatkowe opłaty za samo wprowadzenie towaru do sklepu, za umieszczenie go na określonej półce, za przesunięcie na inną półkę, za reklamowanie towaru w materiałach promocyjnych sieci i komunikatach, za sprzedaż w rocznicę powstania sklepu, za zmianę aranżacji hali, za darmowe koncerty dla klientów, za informowanie o dynamice sprzedaży dostarczonych artykułów, za oznaczanie towarów większymi osobnymi cenami, zamiast drukowanymi drobnym maczkiem na półce poniżej. Takie podwyżki wynoszą, zależnie od wielkości producenta i atrakcyjności jego produktów, od kilkuset do kilkunastu tysięcy złotych.

Dlatego też pomiędzy placówkami handlu detalicznego a pozostałymi ogniwami łańcucha żywnościowego stale toczy się walka. Najbardziej znanym przykładem zwycięskiej batalii cenowej, stoczonej przez producenta z wielką siecią, pozostaje spór pomiędzy hipermarke-

²²⁸ Ibidem, s. 25.

²²⁹ <http://www.mleczarstwowpolskie.pl/2012/09/Ceny-skupu-mleka-w-sierpniu-2012-r> [Data wejścia 10-10-2012].

²³⁰ I. Szczepaniak, R. Mroczek, *Tendencje rozwojowe i konkurencyjność polskiego przemysłu spożywczego*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011, s. 45.

²³¹ <http://retailing.pb.pl/2023692,81727,wieksza-sprzedaz-kosztem-zyskow?ref=col2> [Data wejścia 10-10-2012].

²³² <http://www.egospodarka.pl/74992,Rynek-spozywczy-w-Polsce-2012-2014,1,39,1.html> [Data wejścia 08-10-2012].

²³³ <http://www.przegląd-tygodnik.pl/pl/artykul/zywnosc-tuczy-posrednika> [Data wejścia 08-10-2012].

tami Carrefour a spółdzielnią mleczarską Piątnica, który rozgorzał w 2004 r. Carrefour proponował wtedy Piątnicy nowe, mniej dogodne warunki sprzedaży. Spółdzielnia odrzuciła je i natychmiast wycofała swoje serki z sieci. Klienci ciągle domagali się serków, a skoro nie mogli ich dostać w hipermarketach Carrefour, robili zakupy gdzie indziej. Po niespełna czterech tygodniach sieć skapitulowała, przyjęła warunki Piątnicy, serki wróciły zaś na półki Carrefoura. Do takiego rozstrzygnięcia potrzeba jednak i znanego, dobrego produktu, i nacisku konsumentów. Oba te walory występują jeszcze w Polsce za rzadko.²³⁴

W odpowiedzi na rosnącą siłę niektórych uczestników łańcucha żywieniowego i jednocześnie obniżenie pozycji rolników powstała Rezolucja Parlamentu Europejskiego ze stycznia 2012 roku w sprawie zakłóceń równowagi w łańcuchu dostaw żywności, w której zauważa się stopniową utratę siły przetargowej producentów rolnych i przemysłu rolnego w stosunku do potencjału dużych detalistów w UE w zakresie ustalania poziomu cen wzdłuż łańcucha wartości – od produkcji podstawowej i przetwórstwa począwszy, a na konsumencie końcowym skończywszy. Ponadto stwierdza się w tym dokumencie, że nadal pogłębia się problem niedostatecznych dochodów rolników, a ceny płacone przez konsumentów nie odbijają się na poziomie cen otrzymywanych przez rolników za ich produkty, co zawęża możliwości inwestowania i wprowadzania innowacji przez rolników.²³⁵ W tym też dokumencie wskazano listę nieuczciwych praktyk stosowanych w łańcuchu żywnościowym, do których należą m.in.:

- opłata z góry za rozpoczęcie negocjacji, opłaty za umieszczenie towarów na ekspozycyjnych miejscach w sklepie, opłaty za wprowadzenie produktów na rynek,
- ustalanie cen za miejsca na półkach sklepowych,
- wymuszanie promocji,
- opóźnienia w płatnościach,
- wymuszanie obowiązkowych składek na koszty marki własnej,
- narzucanie standardowych wzorów umów,
- praktyki odwetowe,
- aukcje odwrócone,
- nierealistyczne terminy dostaw oraz narzucanie obowiązku korzystania z usług (określonego) dostawcy opakowań lub stosowania określonego materiału opakowaniowego,
- narzucanie bezwarunkowego zwrotu (niesprzedanego) towaru,
- obciążanie dostawców kosztami związanymi z ubytkiem lub kradzieżą produktów.

W związku z istniejącą nierównowagą w łańcuchu żywnościowym autorzy Rezolucji wzywają do szeregu działań mających na celu poprawę pozycji konkurencyjnej rolników oraz przemysłu spożywczego.

W Polsce, podobnie jak w innych krajach Unii Europejskiej, dostrzeżono problem ograniczonych możliwości negocjacyjnych rolników. Wobec tego został powołany Międzyresortowy Zespół do spraw Zwiększenia Przejrzystości Rynku Artykułów Rolno-Spożywczych i Poprawy Funkcjonowania Łańcucha Żywnościowego, który miał za zadanie:

- wypracować kodeks dobrych praktyk handlowych,
- dokonać przeglądu i oceny regulacji prawnych oraz przygotować rekomendacje odnośnie ewentualnych zmian prawnych w celu zwiększenia przejrzystości rynku

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ *Wspólny Projekt Rezolucji w sprawie zakłóceń równowagi w łańcuchu dostaw żywności* (2011/2904(RSP)), s. 3 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P7-RC-2012-0006+0+DOC+XML+V0//PL> [Data wejścia 15-10-2012].

i poprawy efektywności funkcjonowania łańcucha żywnościowego oraz wyeliminowania nieuczciwych praktyk handlowych,

- opracować koncepcję ciągłego monitorowania wysokości cen i marż i przekazywania konsumentom informacji w tym zakresie,
- opracować koncepcję utworzenia platformy porozumienia i przygotowania kodeksu dobrych praktyk pomiędzy producentami rolnymi, przetwórstwem i handlem w celu zapobiegania nieuczciwym praktykom rynkowym.²³⁶

Zespół ten miał również za zadanie opracowanie regulacji prawnych dotyczących relacji pomiędzy handlem wielkopowierzchniowym a dostawcami produktów żywnościowych, zwłaszcza wskazać dodatkowe „pseudousługi” mające wpływ na ostateczną cenę towaru w sklepie, jak np. dodatkowe opłaty za miejsce na półce, czy reklamę.²³⁷

Odpowiedzią na zagrożenia pojawiające się w łańcuchu żywnościowym są procesy integracji wewnątrzsektorowej: pionowej i poziomej. Oznaczają one z jednej strony łączenie ze sobą podmiotów gospodarczych należących do tej samej fazy produkcji lub dystrybucji, z drugiej z różnych faz tego procesu, za pośrednictwem nabycia tytułów własności, zawierania kontraktów czy stanowienia norm prawnych. Tak rozumiana integracja osłabia presję wolnego rynku, poprawia mobilność i wykorzystanie czynników wytwórczych w rolnictwie i sektorze rolno-żywnościowym. W ten sposób następuje proces koncentracji i modernizacji także gospodarstw, co przez potencjalne ujawnienie się efektów skali służy poprawie opłacalności produkcji i poprawie ich pozycji konkurencyjnej, w szczególności w gospodarstwach większych, ale również tych mniejszych, produkujących na zaopatrzenie rynków lokalnych.²³⁸

Specyficznym przykładem integracji jest przemysł mleczarski, gdzie w celu umocnienia pozycji pojedynczych rolników tworzone są spółdzielnie producentów mleka (integracja pionowa). Słaba pozycja indywidualnego producenta mleka wynika między innymi z marketingowej natury mleka surowego. Jest ono produktem łatwo się psującym, objętościowym, wymagającym obróbki, zanim zostanie dopuszczone do handlu. Te cechy mleka jako produktu rynkowego pogarszają pozycję przetargową rolnika. Powoduje to, że kupujący, zwlekając z zakupem, może dyktować warunki.²³⁹

Procesy integracyjne i konsolidacyjne mają miejsce również wśród producentów mleka. Według spisu rolnego w 2010 r. nastąpiła bardzo mocna koncentracja w produkcji mleka. Na przestrzeni poprzednich 8 lat liczba producentów mleka obniżyła się prawie o połowę. Na początku 2004 roku w Polsce było 480 tys. czynnych producentów mleka, a obecnie jest ich 167 tys. i prawdopodobnie liczba ta będzie się zmniejszać. W przyszłości pozostanie około 100 tysięcy gospodarstw zajmujących się produkcją mleka. Jednocześnie nastąpił wzrost liczby gospodarstw ze stadem 10-49 krów o 5%, a produkcja mleka na jedno gospodarstwo wzrosła dwukrotnie – do ok. 26 tys. l/rok.²⁴⁰ Podobne tendencje, lecz nieco zintensyfikowane widoczne są również w województwie podlaskim.

Wśród pozostałych producentów żywności również zachodzą procesy integracyjne. Przejawem tego typu zmian jest tworzenie się grup producenckich. Na dzień 5 września 2012

²³⁶ http://www.ekologicznerolnictwo.pl/article/en/24_sierpnia_2009_r.html [Data wejścia 01-10-2012].

²³⁷ <http://biznes.onet.pl/sawicki-rolnicy-maja-zbyt-slabą-pozycję-w-negocjac,18490,4208187,news-detat> [Data wejścia 01-10-2012].

²³⁸ R. Chorób, *Wybrane determinanty rozwoju innowacyjnych powiązań integracyjnych w agrobiznesie w dobie globalizacji*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Warszawa 2012, s. 34.

²³⁹ <http://www.anonimus.com.pl/M.Sznajder.html> [Data wejścia 01-10-2012].

²⁴⁰ <http://www.portalspozywczy.pl/mleko/artykuly/branza-mleczarska-na-krawedzi,72634.html> [Data wejścia 01-10-2012].

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

roku w województwie podlaskim zarejestrowanych było 30 grup producenckich, głównie zajmujących się produkcją mięsa drobiowego.²⁴¹

Procesy konsolidacji dotyczą również samych zakładów produkcyjnych. W marcu 2012 r. na liście Głównego Inspektoratu Weterynarii zarejestrowanych było 309 zakładów produkcyjnych, z których 18 było zawieszonych. W 2011 r. było to 316 podmiotów. Jak twierdzi J. Seremak-Bulge, w trudnej sytuacji znajdują się przede wszystkim małe mleczarnie produkujące standardowe produkty. Obecnie liderem w konsolidacji branży mleczarskiej jest niewątpliwie Mlekovita, która w 2011 r. połączyła się z dwoma spółdzielniami – we wrześniu z OSM w Kościanie, a w listopadzie z OSM Susz. W grudniu 2011 roku prezes UOKiK wyraziła także zgodę na połączenie Mlekovity ze Spółdzielnią Mleczarską w Białej Podlaskiej. Obecnie spółdzielnia z Wysokiego Mazowieckiego planuje połączyć się z Rzeszowską Spółdzielnią Mleczarską Resmlecz, która specjalizuje się w produkcji mleka w proszku, masła w bloku, a więc głównie produktów eksportowych. Sprawę bada już UOKiK.²⁴²

W oparciu o własne badania bazujące na danych zastanych, jak też opinie ekspertów wyrażone podczas wywiadu zogniskowanego przeprowadzono burzę mózgów podczas spotkania wewnętrznego panelu ekspertów i określono siłę oddziaływania poszczególnych czynników, mających wpływ na natężenie konkurencji w podsektorze. Wyniki przedstawiono w tabeli 29.

Tabela 29. Siła przetargowa odbiorców w sektorze rolnictwo

Czynnik	Siła oddziaływania				
	Bardzo mała siła	Mała siła	Średnia / umiarkowana siła	Duża siła	Bardzo duża siła
1. Stopień koncentracji sektora nabywcy (liczba i wielkość nabywców)			X		
2. Pozycja monopolistyczna nabywcy				X	
3. Udział nabywców w wartości sprzedaży gospodarstw				X	
4. Łatwość i koszt zmiany nabywcy /klienta			X		
5. Możliwość integracji pionowej – możliwość podjęcia przez nabywcę produkcji żywności		X			
6. Ostrość walki konkurencyjnej w sektorze nabywców			X		
7. Wiedza nabywców o ofercie rynkowej (np.: o cenach, dostępności produktów)				X	
8. Możliwość negocjowania korzystnych warunków współpracy (m.in. płatności)				X	

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

We wszystkich krajach świata pozycja pojedynczego rolnika na rynku jest bardzo słaba. Wynika ona z wielu immanentnych cech rolnictwa i produktów rolniczych. Jednak na rynku rolnym funkcjonuje często monopolistyczny przetwórca, który może dyktować warunki wy-

²⁴¹ http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/?pid=rej_grup_pr [Data wejścia 01-10-2012].

²⁴² http://www.portalspozywczy.pl/mleko/artykuly/branza-mleczarska-na-krawedzi,72634_1.html [Data wejścia 01-10-2012].

miany każdemu rolnikowi. Słaba pozycja rolnika – producenta wynika również z ryzyka przyrodniczego, związanego na przykład ze zmiennością klimatu, który powoduje powstawanie nie planowanych braków lub nadwyżek określonych towarów.²⁴³

Ponadto rolnicy zazwyczaj jako producenci surowca do produkcji żywności są odizolowani od konsumenta finalnego sferą przetwórstwa i dystrybucji, które wydłużają, a często zniekształcają drogę sygnałom płynącym bezpośrednio z rynku.

4.1.4. Konkurencyjność w sektorze rolnictwa

W rolnictwie konkurencyjność wiąże się ze zdolnością przystosowania się gospodarstw do zmiennych warunków otoczenia, w celu utrzymania lub poprawy pozycji konkurencyjnej w stosunku do współzawodników. Decydującym wskaźnikiem konkurencyjności gospodarstw jest efektywność gospodarowania będąca relacją pomiędzy wynikami produkcyjnymi a ilością zużytych czynników wytwórczych.²⁴⁴

Konkurencyjność polskiego sektora rolno-spożywczego można dziś ocenić jako dość wysoką. Świadczą o tym wyniki handlu zagranicznego polskich producentów żywności. Wyniki te wskazują również, że oferta eksportowa jest zarówno bezpieczna i dobra jakościowo, jak i atrakcyjna cenowo dla zagranicznych konsumentów. Konkurencyjność polskich producentów żywności wynika przede wszystkim z posiadania przez nich przewag konkurencyjnych o charakterze kosztowo-cenowym. Mają oni wyraźną przewagę cenową (niższe ceny) na wielu rynkach podstawowych produktów rolnych. Wśród grup produktów o relatywnie najwyższej pozycji konkurencyjnej na Jednolitym Rynku Europejskim (JRE) dominują produkty pracochłonne. Mimo obserwowanych pozytywnych przeobrażeń, skuteczne konkurowanie z pozostałymi państwami Wspólnoty utrudnia nadal stosunkowo niski poziom koncentracji produkcji rolniczej i przetwórstwa żywności, niska wydajność pracy w przemyśle spożywczym oraz mało aktywny marketing i promocja polskich produktów rolno-spożywczych.²⁴⁵

Jednym z głównych wyznaczników poziomu konkurencyjności polskich producentów żywności są ceny podstawowych produktów rolnictwa. Źródłem przewag cenowych na tym rynku są w szczególności niższe koszty pracy, ziemi, a w mniejszym stopniu także energii. Pomimo iż ceny żywności w Polsce są wciąż niższe niż w UE-15, widoczny jest proces konwergencji cen. Wynika on przede wszystkim z wyższej dynamiki wzrostu cen w Polsce niż średnio w UE-27.²⁴⁶

Konkurencyjny na rynku międzynarodowym przemysł spożywczy stwarza lepsze warunki do rozwoju produkcji rolnej. Jednocześnie stawia współpracującym rolnikom coraz wyższe wymagania jakościowe zmuszając tym samym do podniesienia konkurencyjności rolnictwa. W Polsce istnieje zróżnicowanie poziomu konkurencyjności pomiędzy poszczególnymi obszarami produkcji rolnej. Ocena konkurencyjności sektora oparta na wynikach handlu zagranicznego oraz miernikach przewag komparatywnych wskazuje, że największe przewagi konkurencyjne mają producenci wyrobów mleczarskich, przetworów mięsnych, wyrobów tytoniowych, wyrobów cukierniczych, przetworów z owoców i warzyw oraz produktów wtórnego

²⁴³ <http://www.anonimus.com.pl/M.Sznajder.html> [Data wejścia 01-10-2012].

²⁴⁴ J. Bieńkowski, J. Jankowiak i in., *Analiza konkurencyjności rolniczych gospodarstw towarowych na przykładzie badanej grupy z Wielkopolski*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1015, Wrocław 2004, s. 40.

²⁴⁵ A. Hałasiewicz, *Rozwój obszarów wiejskich w kontekście zróżnicowań przestrzennych w Polsce i budowania spójności terytorialnej kraju*, s. 34 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu https://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Ewaluacja_i_analizy/Raporty_o_rozwoju/Raporty_krajowe/Documents/Ekspertyza_Rozwoj_%20obszarow_wiejskich_09082011.pdf [Data wejścia 01-10-2012].

²⁴⁶ I. Szczepaniak [red.], *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011, s. 55.

przetwórstwa zbóż. O konkurencyjności sektora żywnościowego świadczy również dość wysoki wskaźnik orientacji eksportowej niektórych działów tego sektora: wyrobów tytoniowych, przetwórstwa kawy i herbaty, przemysłu owocowo-warzywnego i cukierniczego.²⁴⁷

Konkurencyjność rolnictwa ma szczególne znaczenie w województwie podlaskim, gdzie ze względu na tradycje, czystość środowiska naturalnego, brak wysoko rozwiniętych gałęzi przemysłu, sektor ten ma dogodne warunki do rozwoju oraz kumuluje znaczną część zasobów (liczba zatrudnionych, powierzchnia użytków rolnych). Dowodem na to są dane mówiące, że udział rolnictwa, łowiectwa leśnictwa i rybactwa w całkowitej wartości dodanej brutto gospodarki województwa podlaskiego wynosił 9,6%, przy średniej krajowej wynoszącej 3,7%.²⁴⁸

Specyfiką rolnictwa w województwie podlaskim jest znaczący udział produkcji mleka. Wysoki poziom konkurencyjności tej produkcji wynika z jakości oferowanego przez rolników surowca. Spełniające wymogi mleko gwarantuje podpisanie kilkuletnich kontraktów zapewniających gospodarstwom w miarę stabilne przychody oraz poczucie bezpieczeństwa. Z drugiej jednak strony produkcja mleka wiąże się z ograniczoną elastycznością wynikającą z konieczności przestrzegania limitów produkcyjnych. Wielu rolników postrzega to jako uniemożliwienie rozwoju. Ciągłym aktualnym problemem są również restrykcyjne wymagania weterynaryjne, które często związane są z znacznymi nakładami inwestycyjnymi.²⁴⁹ Według metody pięciu sił Portera o konkurencyjności analizowanego sektora decydują między innymi:

- udział w rynku (liczba i siła gospodarstw),
- koszty pracy w gospodarstwie,
- dochody gospodarstw,
- wydajność pracy,
- innowacyjność produkcji rolnej i poziom technologii,
- dostęp do rynków zbytu,
- działania promocyjne,
- poziom cen skupu,
- metody zarządzania gospodarstwem rolnym,
- unijne źródła finansowania,
- grupy producenckie i inne zrzeszenia,
- marki i znaki handlowe,
- uzależnienie od przemysłu spożywczego,
- jakość żywności.

Udział w rynku – stopień koncentracji

Na konkurencyjność rolnictwa wpływa przede wszystkim udział w rynku poszczególnych gospodarstw rolnych rozumiany jako liczba i wielkość powierzchniowa tych gospodarstw. Jedynie odpowiednio duże gospodarstwa mają szansę specjalizacji oraz prowadzenia towarowej, powiązanej z potrzebami rynku produkcji rolnej. Powierzchnia użytkowanych gruntów w znacznym stopniu określa zarówno rozmiary i towarowość produkcji, jak i dochody uzyskiwane z działalności rolniczej. Oznacza to, że duże rozdrobnienie obszarowe podmiotów wytwarzających surowce rolnicze oraz zjawisko przeciwne – proces koncentracji

²⁴⁷ A. Hałasiewicz, *Rozwój obszarów wiejskich w kontekście zróżnicowań przestrzennych* ..., op. cit. s.36.

²⁴⁸ *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit. s. 26.

²⁴⁹ A. K. Grajewska, *Kierunki rozwoju gospodarstw mlecznych w Polsce do 2014 roku w świetle analizy SWOT, równań trendu i metody PEST*, s. 4 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.kpsw.edu.pl/menu/pobierz/RE4/193_grajewska.pdf [Data wejścia 11-10-2012].

gruntów i wzrost areału poszczególnych gospodarstw może w znaczny sposób wpłynąć na pozycję ekonomiczną i przewagę konkurencyjną.²⁵⁰

Polska zajmuje w Europie 3 miejsce pod względem ilości gruntów ornych. Jest to źródło konkurencyjności polskiego rolnictwa w rywalizacji z innymi krajami o europejskiego konsumenta.²⁵¹ Natomiast główną słabością polskiego rolnictwa jest skupienie znaczącej części potencjału produkcyjnego (zasobów czynników produkcji) w gospodarstwach rolnych prowadzących produkcję na małą skalę. Ta wadliwość strukturalna przekłada się na niedoinwestowanie technologiczne, a oba obszary implikują niską produktywność czynników produkcji. Mikroekonomiczna słabość większości polskich gospodarstw rolnych determinuje z kolei sytuację w całym rolnictwie i jego znaczenie na Jednolitym Rynku Europejskim. Powolny proces przekształceń struktury obszarowej opóźnia procesy poprawy efektywności działalności rolniczej i wzrost zdolności konkurencyjnej polskich gospodarstw rolnych. Rozdrobniona struktura agrarna powoduje też utratę korzyści skali i nie sprzyja uzyskaniu dochodów na poziomie porównywalnym do innych grup społecznych, a tym samym nie zachęca również do prowadzenia działalności inwestycyjnej w gospodarstwach rolnych. Stąd, pod względem efektywności produkcji większości gospodarstw rolnych trudno jest rywalizować z produktami intensywnego rolnictwa krajów Europy Zachodniej.²⁵²

W 2010 roku zasoby gruntów rolnych w Polsce wynosiły 18 931,0 tys. ha i stanowiły 60,5% obszaru kraju. Na terenie Polski Wschodniej znajdowało się 6 044,6 tys. ha ziemi rolniczej, co stanowiło 61% całkowitej powierzchni geodezyjnej. Oznacza to, że województwa Polski Wschodniej cechowały się nieco większym, niż przeciętne w kraju, udziałem gruntów rolnych w całkowitej powierzchni geodezyjnej. W województwie podlaskim użytki rolne stanowią 60,4% całkowitej powierzchni. W Polsce w latach 2002-2010, tj. pomiędzy kolejnymi spisami rolnymi GUS liczba gospodarstw rolnych, uległa zmniejszeniu z 1 956 tys. do 1 563 tys., czyli prawie o 20%. W województwie podlaskim zmiany te zachodziły nieco wolniej, tzn. ubyło 14% gospodarstw (tabela 30).²⁵³

Tabela 30. Zmiany w liczbie gospodarstw rolnych o obszarze od 1 ha UR w latach 2002-2010

Terytorium	Liczba gospodarstw w tys.		Wskaźnik zmian 2002 – 100%
	2002	2010	
Polska ogółem	1 956	1 563	80
Polska Wschodnia	700	568	81
Lubelskie	223	190	85
Podkarpackie	199	145	73
Podlaskie	100	86	86
Świętokrzyskie	126	103	82
Warmińsko-mazurskie	52	44	85

Źródło: *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit.

²⁵⁰ *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit., s. 26.

²⁵¹ <http://www.farmer.pl/finanse/podatki-rachunkowosc/polskie-rolnictwo-walczy-o-konkurencyjnosc-w-europie,37018.html> [Data wejścia 11-10-2012].

²⁵² A. Hałasiewicz, *Rozwój obszarów wiejskich w kontekście zróżnicowań przestrzennych...*, op. cit., s. 35.

²⁵³ *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit., s. 26.

Tabela 31. Zmiany w strukturze agrarnej gospodarstw rolnych powyżej 1 ha

Terytorium	Udział gospodarstw według grup obszarowych						Średni obszar ogółem w ha
	1-2	2-5	5-10	10-15	15-30	30 i więcej	
Polska ogółem							
2002	26,4	32,2	21,8	9,3	7,6	2,6	8,44
2010	21,9	33,3	22,6	9,7	8,5	4,0	9,76
Województwa Polski							
Wschodniej							
2002	25,1	35,1	22,3	8,5	6,9	2,1	6,78
2010	22,1	35,9	22,3	8,8	7,7	3,2	8,24
Podlaskie							
2002	13,3	18,6	24,6	19,1	20,00	4,4	11,07
2010	9,4	20,7	25,6	18,4	19,9	6,0	12,38

Źródło: *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit.

Jednocześnie wraz ze zmniejszaniem się liczby gospodarstw rolnych następował proces koncentracji gruntów. Natężenie procesów koncentracji ziemi w regionie Polski Wschodniej było mniejsze niż w skali kraju.²⁵⁴ Jednak województwo podlaskie wyróżnia się pod tym względem. Podczas gdy średnia wielkość gospodarstwa w Polsce wynosi 9,76 ha, to w województwie podlaskim aż 12,38 ha. W województwie podlaskim jest też więcej, niż przeciętnie w kraju, gospodarstw o powierzchni powyżej 30 ha (6%, a w Polsce średnio 4%, tabela 31).

Poziom cen na rynku produktów rolnych

Mimo wzrostu poziomu cen, główne źródło przewagi konkurencyjnej polskich gospodarstw w stosunku do UE nadal tkwi w niższych cenach. Przewaga cenowa jest jednak wyższa na rynkach produktów zwierzęcych niż roślinnych. Polskie rolnictwo ma duże przewagi cenowe w produkcji żywca wołowego, drobiu, mleka, znacznie mniejsze w produkcji zbóż, a bardzo zmienne i małe w produkcji żywca wieprzowego. Niestety widoczny jest stały postęp procesu konwergencji cen. Zjawisko to jest szczególnie widoczne na rynku zbóż (w tym głównie jęczmienia i kukurydzy) oraz jaj konsumpcyjnych.²⁵⁵

Polscy producenci podstawowych produktów rolnictwa osiągają wyższe przewagi cenowe w stosunku do producentów z krajów UE-15, niższe zaś względem producentów z nowych krajów członkowskich. Jak zauważają autorzy raportu „Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności” zmiany cen na rynku krajowym są z reguły analogiczne do zmian zachodzących w innych państwach Wspólnoty. Przebiegają one w podobnym kierunku, jednakże ich skala (zarówno spadku, jak i wzrostu) w Polsce jest zazwyczaj wyższa niż przeciętnie w UE-27. Niestety notowania cen w I półroczu 2011 roku wskazują na dalsze osłabienie przewag cenowych polskich producentów w stosunku do producentów z Unii Europejskiej. Pozycja konkurencyjna najsilniej została zachwiana na rynku jęczmienia paszowego, kukurydzy paszowej oraz jaj konsumpcyjnych.²⁵⁶

²⁵⁴ Ibidem, s. 26.

²⁵⁵ I. Szczepaniak [red.], *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności*, op. cit., s. 57.

²⁵⁶ Ibidem, s. 57.

W latach 2008-2010 w Polsce ceny skupu mleka, stanowiącego znaczącą część produkcji rolnej na Podlasiu, stanowiły 86% średniej unijnej. Wskaźnik ten był o ok. 4 p.p. niższy od notowanego w latach 2005-2007. Najwyższą przewagę cenową polscy producenci osiągnęli w 2009 roku, kiedy wyniosła ona ponad 17%, natomiast najniższą 6% w 2007 roku. W I półroczu 2011 roku cena mleka w Polsce stanowiła już około 89% ceny unijnej. Była ona wyższa jedynie od notowanych na Litwie, Łotwie, Wielkiej Brytanii, Słowenii i Rumunii, gdzie mleko było o 1-7% tańsze niż w Polsce. W relacji do głównych producentów mleka we Wspólnocie przewaga cenowa mieściła się w przedziale od 7-10% we Francji i Niemczech do 17-20% w Holandii i we Włoszech. Najbardziej konkurencyjni cenowo polscy producenci byli względem rynku szwedzkiego, fińskiego oraz greckiego, gdzie mleko było droższe o 30-35%. Jednakże kraje te miały mały udział w produkcji mleka we Wspólnocie.²⁵⁷

Przytoczone dane wskazują, że przewagi kosztowo-cenowe w polskim rolnictwie powoli się wyczerpują, co wpływa negatywnie, wraz ze złą strukturą obszarową, na przyszłą zdolność konkurencyjną polskich gospodarstw rolnych.²⁵⁸

Koszty pracy i dochody rolników

Na tle Europy polskie rolnictwo ma stosunkowo wysoką rentowność, co wynika przede wszystkim z niskich kosztów pracy na polskiej wsi.²⁵⁹ Dobre wyniki w eksporcie produktów rolnych z Polski w ostatnich latach są w przynajmniej w części okupione „dumpingiem socjalnym” osób pracujących w polskim rolnictwie i przemyśle spożywczym. Sytuacja taka nie powinna być celem długofalowej polityki ekonomicznej i polityki rolnej realizowanej w kraju.²⁶⁰ Niskie koszty pracy oznaczają jednak niskie dochody rolników. Rolnicy dążąc do podniesienia dochodów będą odchodzić od produkcji rolnej. Proces ten będzie wymuszał wzrost kosztów pracy w rolnictwie, a tym samym rentowność będzie spadać.²⁶¹

Zapewnienie ludności rolniczej właściwego poziomu życia możliwe jest m.in. przez zwiększenie dochodów osób pracujących w rolnictwie, np. dzięki zastosowaniu odpowiedniego wsparcia.

Polska jest wśród grupy 11 państw, obok m.in. Wielkiej Brytanii, Niemiec oraz Belgii, w której w latach 2005-2010 dochody rolników wzrosły najbardziej (o 45%). Szybciej dochody rosną jedynie w Bułgarii (o 58,7%). Od 2009 do 2010 roku, dochód polskich rolników wzrósł o 7,6%, głównie dzięki przychodom z dodatkowych zajęć niezwiązanych z produkcją rolną, jak np. agroturystyka (wzrost o 16%).²⁶²

Dopłaty bezpośrednie mają rosnące znaczenie dla dochodowości polskiego rolnictwa. Wsparcie polskiego rolnictwa, za pośrednictwem płatności bezpośrednich, wyraźnie wpłynęło na wzrost wartości produkcji, ale przede wszystkim na dochód przedsiębiorcy rolnego.²⁶³ Pieniądze te odgrywają największą rolę w tworzeniu dochodów gospodarstw najsłabszych, które nie inwestują, bo nie mogą, w drogie środki produkcji. Według szacunków dopłaty unijne odpowiadają za 59% dochodów polskich gospodarstw.²⁶⁴

²⁵⁷ Ibidem, s. 58.

²⁵⁸ A. Hałasiewicz, *Rozwój obszarów wiejskich w kontekście zróżnicowań przestrzennych...*, op. cit., s. 36.

²⁵⁹ <http://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/analizy/polskie-rolnictwo-niewydajne-lecz-dochodowe/> [Data wejścia 01-10-2012].

²⁶⁰ B. Nosecka, K. Pawlak, W. Poczta, *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa...*, op. cit., s. 54.

²⁶¹ <http://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/analizy/polskie-rolnictwo-niewydajne-lecz-dochodowe/> [Data wejścia 01-10-2012].

²⁶² http://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/544269,dochod_polskich_rolnikow_nie_przestaje_rosnac.html [Data wejścia 01-10-2012].

²⁶³ K. Babuchowska, R. Marks-Bielska, *Płatności bezpośrednie w kontekście dochodów polskich rolników*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2010, t. 11(26), s. 7-15.

²⁶⁴ M. Kozmana, *Droga żywność pomaga wsi* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.ekonomia24.pl/artykul/590075.html> [Data wejścia 01-10-2012].

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Przeciętne dochody z działalności rolniczej w Polsce są nadal znacząco niższe w porównaniu ze średnią unijną. W roku 2008 w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną w rolnictwie polskim dochód z czynników produkcji, po skorygowaniu o różnice w sile nabywczej, stanowił około 42,6% średniej unijnej (w roku 2005 relacja ta wynosiła 39,5%). W 2010 roku relacja wartości dochodu w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną w rolnictwie wynosiła około 60% średniej płacy netto w gospodarce narodowej.

Ze wstępnych szacunków wynika, że statystyczny polski rolnik zarobił netto w 2010 roku ok. 15,3 tys. zł. Dla porównania średnia płaca netto w gospodarce narodowej wyniosła ok. 25,3 tys. zł. Gdyby nie było dopłat unijnych, nasi rolnicy zarobiliby jeszcze mniej – tylko ok. 9 tys. zł. Ekonomiści podkreślają, że konieczne jest ograniczenie zatrudnienia na wsi i podniesienie efektywności pracy. Dopiero wtedy zmniejszą się różnice płac w rolnictwie i gospodarce narodowej.²⁶⁵

W województwie podlaskim w 2009 roku dochód netto rolnika wyniósł 16 358 zł i był niższy niż w innych województwach Polski Wschodniej, czyli województwie świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim, ale wyższy niż przeciętnie w Polsce (tabela 32). Relacja dochodu netto do średniej płacy w gospodarce narodowej w województwie podlaskim wynosiła 65,7% i jest nieco korzystniejsza niż analogiczna relacja w skali kraju (62,3%).

Tabela 32. Dochód netto w gospodarstwach na nieopłaconą osobę pełnozatrudnioną [PLN]

Terytorium		2004	2005	2006	2007	2008	2009
województwa	Lubelskie	9 634	9 169	13 528	16 917	14 163	11 848
	Podkarpackie	6 434	6 448	9 872	11 738	10 279	9 334
	Podlaskie	11 174	15 107	20 640	19 457	18 279	16 358
	Świętokrzyskie	17 122	19 863	24 872	20 947	16 860	10 069
	Warmińsko-mazurskie	11 738	16 108	24 328	21 881	18 049	17 189
region	Polska Wschodnia	10 508	11 906	16 893	17 815	15 390	13 860
	Centralny	10 440	13 119	15 109	16 553	13 633	11 209
	Południowy	9 632	9 477	14 451	16 310	11 256	12 474
	Południowo-zachodni	16 179	16 025	18 859	27 995	19 836	17 529
	Północno-zachodni	17 930	20 518	22 219	24 444	19 065	22 311
	Północny	21 299	20 722	36 326	27 913	24 657	24 267
Polska ogółem		12 831	14 357	18 895	19 856	16 198	15 491

Źródło: *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit.

Niskie i utrzymujące się relacje dochodów netto wskazują na najważniejsze problemy strukturalne polskiego rolnictwa związane z nadmiarem siły roboczej zaangażowanej w działalność rolniczą, które warunkują niską produktywność i rentowność sektora. Poprawa konkurencyjności gospodarstw rolnych i zapewnienie satysfakcjonujących dochodów z działalności

²⁶⁵ Ibidem.

rolniczej nadal wymagają przyspieszenia procesu redukcji liczby osób pracujących w rodzinnych gospodarstwach rolnych i profesjonalizację ich zatrudnienia.

Wydajność pracy w gospodarstwie rolnym

Jak już zostało wspomniane ważnym problemem w rolnictwie polskim jest produktywność nakładów pracy, ta bowiem wprost przesądza o wysokości uzyskiwanych dochodów *per capita*, które z kolei warunkują zarówno możliwości rozwojowe gospodarstw rolnych, czyli ich potencjał konkurencyjny, jak i poziom dochodów konsumpcyjnych w rodzinach rolniczych.²⁶⁶ Wydajność pracy jest to wartość produkcji globalnej PKB [mld USD] wytworzonej w jednostce czasu przez ilość osób zatrudnionych w rolnictwie [tys.].

Wydajność pracy w rolnictwie, liczona wartością dodaną na 1 zatrudnionego, jest niemal wszędzie w Europie niższa niż w przemyśle. Wynika to z konieczności dostosowania rytmu produkcji rolnej do naturalnych cykli, co utrudnia postęp technologiczny w takiej skali, jaka nastąpiła w przemyśle.²⁶⁷

Produktywność pracy w rolnictwie polskim w 2010 r. mierzona wytworzoną produkcją stanowiła około 30% poziomu przeciętnego w UE-27 i tylko 17,6% wydajności pracy w rolnictwie UE-15, czyli innymi słowy jest odpowiednio 3 i 6 razy niższa. Niższą wydajnością pracy niż rolnictwo polskie cechuje się tylko rolnictwo rumuńskie, bułgarskie i łotewskie.

Poziom produktywności osiągnięty przez nasz kraj, przy niskiej kapitałochłonności, charakteryzuje ekstensywny sposób gospodarowania i nie jest on uznawany za racjonalny.²⁶⁸

W województwie podlaskim produktywność pracy w sektorze rolniczym kształtuje się na poziomie zbliżonym do średniej w Polsce, jednak oznacza to dopiero 10 lokatę wśród województw (tabela 33). Ponadto duże znaczenie rolnictwa w województwie przesądza o niskim ogólnym poziomie wartości dodanej brutto na jednego pracującego.

Tabela 33. Produktywność pracy (produkcja globalna w tys. zł/ pracującego)

Województwo	Produktywność pracy (produkcja globalna w tys. zł/ pracującego)
Dolnośląskie	44,5
Kujawsko-pomorskie	43,3
Lubelskie	20,3
Lubuskie	65,4
Łódzkie	32,0
Małopolskie	18,7
Mazowieckie	27,8
Opolskie	48,0
Podkarpackie	16,0
Podlaskie	31,2
Pomorskie	45,9
Śląskie	28,1

²⁶⁶ B. Nosecka, K. Pawlak, W. Poczta, *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa...*, op. cit., s. 54.

²⁶⁷ <http://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/analizy/polskie-rolnictwo-niewydajne-lecz-dochodowe/> [Data wejścia 05-10-2012].

²⁶⁸ <http://ftp.modr.mazowsze.pl/component/content/article/661-rolnictwo-w-piec-lat-po-zjednoczeniu-z-ue.html> [Data wejścia 05-10-2012].

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Województwo	Produktywność pracy (produkcja globalna w tys. zł/ pracującego)
Świętokrzyskie	17,6
Warmińsko-mazurskie	55,0
Wielkopolskie	51,1
Zachodniopomorskie	68,8
POLSKA	31,7

Źródło: W. Poczta, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej 2004-2006 i 2007-2013 oraz Polityki Spójności 2004-2006 w zakresie przedmiotowym (SPO ROL) na wzrost konkurencyjności sektora rolnego w województwie pomorskim*, [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://ksow.pl/fileadmin/user_upload/ksow.pl/pliki/analizy_ekspertyzy/WplywWPR-woj._pomorskie.pdf, [Data wejścia 05-10-2012].

Bardzo niska produktywność pracy w rolnictwie polskim jest zagrożeniem dla konkurencyjności polskiego rolnictwa, bowiem produkty rolne wytworzone w rolnictwie polskim są „obciążone” wysokimi nakładami pracy. Aby złagodzić to „obciążenie” i poprawić konkurencyjność konieczna jest niska jednostkowa cena nakładu pracy, czyli innymi słowy, warunkiem utrzymania konkurencyjności jest niska opłata pracy w rolnictwie polskim.²⁶⁹

Niska wydajność pracy jest związana w występowaniem w Polsce i w Europie wielozawodowości pracujących w rolnictwie. Zaledwie co trzeci zatrudniony w rolnictwie w Polsce nie ma zajęcia poza rolnictwem. W krajach Europy Zachodniej, mających podobne warunki co Polska wskaźnik ten jest znacznie wyższy. W Niemczech co drugi pracujący w rolnictwie nie ma innych źródeł utrzymania. We Francji, Danii, Belgii i Holandii 2/3, w Hiszpanii 40%.²⁷⁰

Warto również zwrócić uwagę na produktywność pozostałych czynników produkcji. Według opracowania *Raport o stanie wsi 2010* produktywność ziemi w polskim rolnictwie, głównie za sprawą niższego poziomu intensywności wytwarzania (niski poziom nakładów kapitałowych) i niższego poziomu intensywności zorganizowania produkcji rolnej (duży udział zbóż w strukturze zasiewów i stosunkowo niskie obsady zwierząt gospodarskich), jest o 34% niższy niż produktywność w UE-27 i jest o 43% niższy od uzyskiwanej w krajach UE-15.²⁷¹ Najwyższą produktywność ziemi mierzoną wartością produkcji ogółem na 1 ha UR osiągnęły gospodarstwa z regionu południowego (6,8 tys. zł), a najniższą z regionu południowo-zachodniego (3,8 tys. zł) i z Polski Wschodniej (4,1 tys. zł). Przeciętna produktywność ziemi w gospodarstwach Polski Wschodniej była o około 15% niższa niż ogółem w analizowanych gospodarstwach. W województwie podlaskim produktywność ziemi wynosi 4,0 tys. zł.²⁷²

Taki niski poziom wydajności ziemi jest związany z niską wydajnością techniczną produkcji roślinnej i zwierzęcej. Na przykład, plony pszenicy, wynoszące ok. 40 dt z ha są o 20 dt niższe od średniej europejskiej, w województwie podlaskim są natomiast najniższe w Polsce.²⁷³

Wydajność mleczna krów w polskim rolnictwie jest również niska na tle krajów UE.²⁷⁴ W województwie podlaskim wysoka obsada krów mlecznych nie koresponduje jednak z wydajnością mleczną tych krów. Najwyższą mleczność krów w roku 2009 zanotowano w regionach północnym (5 358 kg/krowę) i północno-zachodnim (5 284 kg/krowę). Natomiast naj-

²⁶⁹ B. Nosecka, K. Pawlak, W. Poczta, *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa...*, op. cit., s. 54.

²⁷⁰ <http://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/analizy/polskie-rolnictwo-niewydajne-lecz-dochodowe/> [Data wejścia 01-10-2012].

²⁷¹ *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, op. cit., s. 38.

²⁷² *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit., s. 30.

²⁷³ Ibidem, s. 31.

²⁷⁴ <http://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/analizy/polskie-rolnictwo-niewydajne-lecz-dochodowe/> [Data wejścia 01-10-2012].

wyższą wydajność mleczną krów w regionie Polski Wschodniej (przeciętnie 4 423 kg/krowę) osiągnęły gospodarstwa z woj. podlaskiego (4 739 kg/krowę) i warmińsko-mazurskiego (4 480 kg/krowę), a najniższą z woj. podkarpackiego (3 795 kg/krowę).²⁷⁵

Na nieco wyższym od przeciętnego poziomu w całej UE kształtuje się w rolnictwie polskim produktywność nakładów kapitałowych mierzona wolumenem produkcji. Wskaźnik ten można jednak oceniać tylko umiarkowanie pozytywnie, ponieważ przy wyraźnie niższym w rolnictwie polskim poziomie nakładów na 1 ha UR niż w całej UE, zgodnie z zasadą malejącej krańcowej efektywności nakładów, ich produktywność w rolnictwie polskim powinna być wyraźnie wyższa od średniej unijnej.

Jak twierdzą autorzy dokumentu „Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa”, poziom produktywności czynników produkcji w rolnictwie polskim, szczególnie tych, których zasób lub nakład jest wyrażony w jednostkach naturalnych (ha UR lub AWU), czyli wtedy, gdy nie ma korzystnego oddziaływania niższego poziomu cen w Polsce, dowodzi, że produktywność nie stanowi silnego potencjału konkurencyjnego sektora rolnego w Polsce. Musi być ona niejako „kompensowana” niższym poziomem opłaty zaangażowanych czynników produkcji.²⁷⁶

Grupy producenckie i inne zrzeszenia

Szacuje się, że w Unii Europejskiej udział kooperatyw w sektorze rolno-spożywczym przekracza 50%.²⁷⁷ Należy jednakże podkreślić, że poziom udziału kooperatyw jest bardzo zróżnicowany w poszczególnych państwach członkowskich. Generalnie największą część rynku stanowią w krajach północnej Europy, a najmniej na południu. W Czechach ponad 55% rolników jest członkami przynajmniej jednej kooperatywy, a we Francji odsetek ten sięga 75%. W Niemczech na 348 tys. rolników łączna liczba członków kooperatyw przekracza 1,8 mln, co oznacza że są oni członkami wielu różnych podmiotów.²⁷⁸

W Polsce również podjęto próby stworzenia dogodnych warunków do rozwoju kooperacji pomiędzy rolnikami. 15 września 2000 r. Sejm RP uchwalił ustawę o grupach producentów rolnych i ich związkach. Założeniem ustawy było stworzenie warunków dla lepszego funkcjonowania producentów rolnych na rynku poprzez organizowanie się w grupy. Tworzenie grup producenckich ma na celu lepsze dostosowanie produkcji rolnej do warunków rynkowych, poprawę efektywności gospodarowania i planowania produkcji, koncentrację podaży ze szczególnym uwzględnieniem jej jakości oraz organizowania sprzedaży produktów rolnych.²⁷⁹

Tworzenie grup producenckich ma na celu wzmocnienie struktury instytucjonalnej sektora pierwotnej produkcji rolnej. Zachęcanie rolników do współpracy ma zwiększyć ich konkurencyjności oraz wzmocnić ich pozycję negocjacyjną w łańcuchu żywnościowym. Jest to niezmiernie ważne, ponieważ zmagają się oni z olbrzymią siłą nabywczą kilku dystrybutorów. Wspólnie realizowane przez takie grupy działania mają w szczególności obejmować:

- dostosowania produkcji prowadzonej przez członków grup do wymogów rynkowych;
- wspólne wprowadzanie towarów do obrotu: przygotowanie do sprzedaży, centralizacja sprzedaży, dostarczanie do odbiorców hurtowych;

²⁷⁵ *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, op. cit., s. 31.

²⁷⁶ B. Nosecka, K. Pawlak, W. Pocza, *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa...*, op. cit., s. 54.

²⁷⁷ COPA-COGECA (2010), *Agricultural Cooperatives in Europe. Main Issues and Trends*, s. 25.

²⁷⁸ *Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 – Raport końcowy TOM II*, s. 29 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/countries/pl/mte-rep-pl_pl.pdf [Data wejścia 07-10-2012].

²⁷⁹ M. Majewska, K. Klibisz, *Wybrane bariery rozwoju grup producentów rolnych w Polsce*, s. 3 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://zif.wzr.pl/pim/2012_1_2_36.pdf [Data wejścia 01-10-2012].

- tworzenie wspólnych zasad dotyczących informacji o produktach.²⁸⁰

Ze względu na rosnące znaczenie grup producenckich w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 wyodrębniono specjalne działanie – Działanie 142 Grupy producentów rolnych. W PROW 2007-2013 założono, iż wsparcie obejmie 350 grup, o średniej liczbie członków 35 producentów rolnych. Na dzień 5 września 2012 roku w Polsce zarejestrowanych było 905 grup producenckich²⁸¹, w tym 30 w województwie podlaskim.²⁸²

Realizację działania 142 cechuje bardzo duże zróżnicowanie regionalne. Najwięcej wniosków o przyznanie wsparcia złożono w województwie wielkopolskim i stanowiły one ponad 24% wszystkich zarejestrowanych grup producenckich. Drugim województwem pod względem liczby zarejestrowanych grup jest województwo kujawsko-pomorskie, a kolejnym dolnośląskie. Wyraźnie więcej wniosków składano w województwach o silniejszym i prężniej rozwijającym się rolnictwie Polski północnej i zachodniej niż w Polsce centralnej i południowo-wschodniej cechującej się znacznie rozdrobnioną strukturą agrarną.

Liczba członków grup będących beneficjentami tego działania jest bardzo zróżnicowana. Niespełna połowa nich liczy jednak minimalną wymaganą liczbę członków, czyli 5. Także w ujęciu regionalnym widać zróżnicowanie, jeśli chodzi o przeciętną liczbę członków grup. W 6 województwach dominują beneficjenci, których działalność związana jest z produkcją drobiu i mięsa drobiowego, a w dalszych 6 regionach przeważają grupy aktywne w sektorze ziarna zbóż i nasion roślin oleistych.²⁸³

Wyniki badań przeprowadzonych w trakcie przygotowywania dokumentu „Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013” pozwalają stwierdzić, że działanie 142 grupom producenckim pozwoliło na:

- dostarczanie przez jej członków większych partii towarów, co rozszerza możliwości sprzedaży,
- umożliwiło dostarczanie na rynek partii towaru o parametrach jakościowych oczekiwanych przez nabywców,
- przygotowywanie partii towarów do sprzedaży zgodnie z wymogami nabywcy odnoszącymi się np. do kwestii rodzaju i wielkości opakowania,
- umożliwia planowanie wielkości produkcji w ramach grupy,
- podniesienie efektywności poprzez wspólne zakupy środków niezbędnych do produkcji (zakupy środków produkcji po niższych cenach i wspólne kupowanie nowoczesnych maszyn i urządzeń, lepszych warunków płatności),
- zapewnienie członkom możliwości poszerzenia wiedzy w zakresie związanym z prowadzoną przez grupę działalnością rolniczą,
- korzystanie z kredytów preferencyjnych przeznaczonych dla grup producentów rolnych.²⁸⁴

Wyniki badania wskazują również, że mimo obaw i niechęci do podejmowania wspólnych inicjatyw polscy producenci zaczynają dostrzegać korzyści ze współpracy. Potencjał rozwojowy grup, które do końca 2009 roku skorzystały z działania 142 można mierzyć m.in. poprzez ich zdolność do przyciągania nowych członków. W ankietowanej populacji benefi-

²⁸⁰ Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, op. cit., s. 29.

²⁸¹ <http://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2007-2013/Dzialania-PROW-2007-2013/Os-1-Poprawa-konkurencyjnosci-sektora-rolnego-i-lesnego/Grupy-producentow-rolnych> [Data wejścia 07-10-2012].

²⁸² http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/?pid=rej_grup_pr [Data wejścia 07-10-2012].

²⁸³ Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, op. cit., s. 30.

²⁸⁴ Ibidem, s. 31.

cientów wzrost liczby beneficjentów odnotowało 34% badanych, w 56% grup nie nastąpiła żadna zmiana liczby członków, zaś w 10% nastąpił ich spadek. Natomiast stymulującą rolę działania 142, wykraczającą poza sam fakt utworzenia sprawnie działających grup, można ocenić na podstawie aktywności grup w podejmowaniu kolejnych projektów rozwojowych. W przypadku ankietowanej populacji 29% grup podjęło już dodatkowe działania prorozwajowe. W większości przypadków finansowano je ze środków własnych lub z kredytu. Jeśli chodzi o wartość rocznej sprzedaży, to w badanej populacji nastąpił wzrost sprzedaży o ok. 20% z 3 mln w pierwszym roku funkcjonowania grupy do 3,7 mln w roku 2009.²⁸⁵

Według danych Rejestru Grup Producentów Rolnych w województwie podlaskim działa 30 grup producenckich, z czego aż 19 zajmuje się hodowlą drobiu, 6 hodowlą świń. Pozostałe grupy zrzeszają rolników zajmujących się produktami ekologicznymi, uprawą zbóż, czy produkcją mleka.²⁸⁶ Ponadto w województwie podlaskim działają dwa klastry: Klaster Spożywczy „Naturalnie z Podlasia!” oraz Klaster Wieprzowina Podlaska. Ich celem jest stworzenie organizacji umożliwiającej wszystkim członkom dynamiczny rozwój i poprawę efektywności ich działania wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw na rynku krajowym i zagranicznym wdrażanie innowacyjnych rozwiązań, promocję żywności w Podlasia oraz budowę lokalnej marki.

Relatywnie niewielkie zainteresowanie podlaskich rolników tworzeniem grup producenckich wynika z występowania barier psychologicznych, administracyjnych, rzadziej finansowych. Badanie przeprowadzone wśród 13 działających na terenie województwa podlaskiego grup producentów rolnych pozwala stwierdzić, że jednym z problemów w procesie tworzenia grupy jest trudność z zebraniem odpowiedniej liczby członków grupy, mimo, że część badanych grup deklarowała nawet istnienie więzi rodzinnych pomiędzy członkami grupy. Co ciekawe badani raczej nie wskazują bariery finansowej w tworzeniu grup – aż 69,5% ankietowanych uważa, że udzielana pomoc jest wystarczająca, a tylko 7% sądzi, iż jest ona stanowczo za mała. Część wręcz informuje o korzyściach jakie osiągnęli dzięki przynależności do grupy. Ponadto 38% ankietowanych grup deklaruje, iż spotykają się one z preferencyjnymi cenami podczas sprzedaży produktów za pośrednictwem grupy. Wszyscy ankietowani są zadowoleni z decyzji o działalności w grupie, szczególnie zaś z uzyskania pomocy finansowej, możliwości negocjacji cen a także kwestii takich jak: wspólne ubezpieczenie upraw, zakup środków produkcji oraz po prostu dzielenie doświadczeń i wzajemne wsparcie.²⁸⁷

Grupy będące formą kooperacji w rolnictwie odziedziczyły wiele ze spółdzielni, które zaliczone do jednostek gospodarki uspołecznionej i włączone w realizację zadań zawartych w programach gospodarczych PRL-u do tej pory niestety wiążą się z negatywnymi doświadczeniami. Wspólne gospodarowanie zaczęło być kojarzone z gospodarowaniem na rzecz państwa, a nie dla uzyskania własnych korzyści, co w efekcie doprowadziło do utraty zaufania do spółdzielni. Skutkiem negatywnych doświadczeń przeszłości są wciąż obecne i wyczuwalne bariery psychologiczne takie jak: brak zaufania producentów do siebie nawzajem oraz niechęć do podejmowania inicjatyw i sprawowania funkcji lidera. Kolejną barierą w powstawaniu grup producenckich są nakłady czasu na sprawy administracyjne oraz konieczność zainwestowania niemałych funduszy.²⁸⁸

²⁸⁵ Ibidem, s. 31.

²⁸⁶ Rejestr grup producentów rolnych Marszałka województwa podlaskiego z dnia 7 sierpnia 2012.

²⁸⁷ M. Majewska, K. Klibisz, *Wybrane bariery rozwoju grup producentów rolnych w Polsce*, op. cit., s. 4.

²⁸⁸ Ibidem, s. 4.

Według uczestników wywiadu grupowego rzeczywiście w województwie podlaskim rolnicy mają niechętny stosunek do współpracy i przejawiają brak skłonności do zrzeszania się i tworzenia grup producenckich. Jedna z badanych osób w ten sposób wyraziła swoją opinię: *„Ta mentalność nie zachęca do tworzenia grup”*. Mimo niechęci do formalnego tworzenia zrzeszeń, podlascy rolnicy dostrzegają korzyści ze współpracy. Jak zauważyli uczestnicy badania *„w naszym województwie powstają nieformalne grupy producenckie, gdzie kilku sąsiadów dogadują się, żeby nieformalnie wystąpić do jednego z podmiotów sprzedającego nawozy czy jakieś pasze, po to aby zamówić większą partię towaru i wynegocjować lepszą cenę.”*

Działania promocyjne

Promocja wielu produktów rolnych jest utrudniona, ze względu na specyficzny charakter tych produktów i ich producentów. Przede wszystkim zdecydowana większość z nich jest surowcem dla przemysłu spożywczego (mleko, zboże, mięso), w związku z tym, przynajmniej na razie, nie ma potrzeby promocji i kreowania marek produktów rolnych. Ponadto silne rozdrobnienie gospodarstw rolnych sprawia, że pojedynczy rolnik nie ma wystarczających środków na promocję swoich produktów. Stąd często programy promocyjne mają charakter pośredni i połączony z promocją zdrowego stylu odżywiania się, tzn. zewnętrzne instytucje namawiają do spożywania pewnych produktów spożywczych stwarzając tym samym dogodne warunki do rozwoju gospodarstw produkujących surowce.

W ramach „Wsparcia działań promocyjnych i informacyjnych na rynkach wybranych produktów rolnych” Polska od dnia akcesji uzyskała akceptację Komisji Europejskiej na realizację osiemnastu kampanii (programów) promocyjnych, dotyczących różnych grup produktów:

1. „Rolnictwo ekologiczne” – kampania informacyjna dotycząca rolnictwa ekologicznego oraz produktów ekologicznych.
2. „Oryginalność pod ochroną” – kampania informacyjna, w ramach której upowszechniano wiedzę o istnieniu i zasadach systemu oznaczeń produktów regionalnych i tradycyjnych.
3. „Mrożonki pełne natury” – kampania promująca mrożone owoce i warzywa.
4. „Marchewka” – kampania promująca soki marchwiowe i marchwiowo-owocowe w Rumunii i Bułgarii.
5. „Mięso i jego produkty – tradycja i smak” – kampania promująca wołowinę, cielęcinę i wieprzowinę w Chinach, Japonii i na Ukrainie.
6. „Życie miodem słodzone” – kampania promocyjno-informacyjna miodu i produktów pszczelich.
7. „Stawiam na mleko i produkty mleczne” – kampania informacyjno-promocyjna mleka i przetworów mlecznych.
8. „Stół pełen smaków” – kampania promująca mięso wołowe, cielęce i wieprzowe w Stanach Zjednoczonych i Korei Południowej.
9. „Mrożonki pełne natury” – druga kampania promująca spożycie mrożonych owoców i warzyw.
10. „5 × dziennie warzywa i owoce” – kampania promocyjno-informacyjna promująca spożywanie warzyw i owoców.
11. Kampania informacyjna na temat mięsa wieprzowego (świeżego, schłodzonego lub mrożonego), produkowanego zgodnie z krajowym systemem jakości Pork Quality System (PQS).

12. „Europejski stół – tradycja, nowoczesność, jakość” – kampania skierowana na rynki krajów trzecich (Chiny, Tajlandia, Singapur, Rosja, Ukraina), dotycząca mięsa wołowego, cielęcego i wieprzowego oraz ich przetworów.
13. „Tradycja, jakość i europejski smak” – kampania informacyjno-promocyjna świeżej, schłodzonej lub mrożonej wołowiny i wieprzowiny oraz przetworów spożywczych wytwarzanych na bazie tych produktów.
14. „5 porcji warzyw, owoców lub soku” – kontynuacja kampanii.
15. „Pokochaj olej rzepakowy” – kampania edukacyjno-informacyjna, mająca na celu zachęcenie do nabywania oleju rzepakowego.
16. „Nowa jakość w drobiarstwie” – kampania informacyjno-promocyjna mięsa drobiowego w Polsce i mięsa gęsiego w Niemczech, zgodnie z programem Systemu Gwarantowanej Jakości Żywności (QAFP).
17. „Makarony Europy” – kampania promocyjno-informacyjna skierowana na rynek krajów trzecich (Ukraina).
18. „Jabłka każdego dnia” – kampania promocyjno-informacyjna skierowana na rynek krajów trzecich (Rosja, Ukraina).

W latach 2004-2011 największe wsparcie działalności promocyjno-informacyjnej otrzymała branża mięsna – prawie 43% wszystkich środków przeznaczonych na tą działalność. Na drugim miejscu znalazło się mleko i produkty mleczarskie – 23%, a w dalszej kolejności świeże owoce i warzywa – 14%, produkty ekologiczne – 7% oraz produkty pozostałych branż (soki marchwiowe, olej rzepakowy, produkty regionalne i tradycyjne, miód oraz mrożone warzywa) – łącznie 13%. Na rynku polskim były to przede wszystkim działania promocyjno-informacyjne, które służyły zwiększeniu wiedzy odbiorców na temat produktów żywnościowych, tj. ich walorów, cech, jakości, łańcucha produkcji czy systemu kontroli.

Kampanie promocyjno-informacyjne prowadzone na rynkach zagranicznych, upowszechniając wiedzę o wysokich standardach produkcji w Unii Europejskiej, promując jej jakość i walory smakowe (oryginalność), przyczyniły się do poprawy wizerunku unijnych produktów wśród konsumentów, a także do nawiązywania nowych kontaktów z dystrybutorami żywności i jej importerami.

W województwie podlaskim w celu promocji zdrowej żywności powstał Klaster „Dolina Ekologicznej Żywności”.

Marki i znaki handlowe

Mimo, że aż 94% polskich konsumentów wskazuje, że cena jest ważna podczas zakupów produktów spożywczych (średnia w Unii to 91%), to w większym stopniu od przeciętnego mieszkańca UE Polak ceni sobie także markę żywności. Średnio w UE marka jest ważna dla 47% badanych, natomiast w Polsce jest to ważne dla 66% ankietowanych. Ponadto aż 71% Polaków twierdzi, że wpływ na podejmowanie decyzji konsumenckich ma pochodzenie żywności (tyle samo wynosi średnia dla wszystkich krajów UE). Natomiast na jakość wskazało 66% mieszkańców Polski, podczas gdy przeciętna dla krajów Wspólnoty wynosi 65%.²⁸⁹

Z jednej strony konsumenci w Polsce i UE coraz bardziej cenią markę i miejsce pochodzenia produktów spożywczych, z drugiej zaś strony, jak już wcześniej wspomniano, specyfika rolnictwa nie sprzyja kreowaniu marek oferowanych na rynku produktów rolniczych.

²⁸⁹ <http://www.ekonomia24.pl/artykul/910642.html> [Data wejścia 15-10-2012].

Nawiązując do tych nieco rozbieżnych potrzeb konsumenckich na rynku produktów rolnych zostały przygotowane pogramy mające na celu „certyfikowanie” żywności oznaczeniami informującymi o wysokiej jakości produktów spożywczych. Znaki te co prawda nie są jeszcze w pełni markami, ale ich zaplanowana długofalowa promocja może przyczynić się do wykreowania silnej marki.

Jednym z przykładów takiego znaku jest Poznaj Dobrą Żywność. Głównym celem Programu PDŻ – Poznaj Dobrą Żywność jest informowanie o wysokiej jakości produktów żywnościowych. Udział w Programie jest dobrowolny. W programie mogą uczestniczyć przedsiębiorcy Państw Członkowskich Unii Europejskiej.

Znak PDŻ – Poznaj Dobrą Żywność jest przyznawany wyrobom, które spełniają kryteria, opracowane przez Kolegium Naukowe ds. jakości produktów żywnościowych. Oznaczenie znakiem jakości PDŻ – Poznaj Dobrą Żywność jest informacją, która ma pomagać konsumentowi w wyborze odpowiedniego dla niego produktu. Jednocześnie realizowany jest cel wspólnotowej polityki w zakresie żywności, polegający na poszerzaniu obszaru wysokiej jakości i różnorodności żywności na Wspólnym Rynku. Oznaczenie to ma również na celu podnoszenie zaufania konsumenta do produktu żywnościowego poprzez informację o jego wysokiej i stabilnej jakości. Znak nadawany produktowi na okres 3 lat. Zgłoszenie producenta do programu jest nieodpłatne. Programem objęte są następujące grupy produktów:

- 1) mięso i produktów mięsne,
- 2) mleko i produktów mleczne,
- 3) ryby, owoce morza i ich przetwory,
- 4) jaja i przetwory jajczarskie,
- 5) miody,
- 6) tłuszcze spożywcze,
- 7) przetwory zbożowe, strączkowe i okopowe,
- 8) owoców, warzyw, grzybów i ich przetworów,
- 9) wyroby cukiernicze i ciastkarskie,
- 10) zioła i przyprawy,
- 11) środki spożywcze specjalnego przeznaczenia żywieniowego,
- 12) wyroby mieszane i przetworzone na bazie wyżej wymienionych,
- 13) wody i napoje bezalkoholowych,
- 14) napoje alkoholowe,
- 15) inne.²⁹⁰

Oprócz znaku Poznaj Dobrą Żywność funkcjonują następujące znaki:

- Ekoland to znak ekologiczny nadawany produktom spożywczym, jest jednym z najlepiej rozpoznawanych znaków towarowych w branży spożywczej w Polsce. Oznacza, że produkcja odbywała się w sposób przyjazny dla środowiska, bez użycia nawozów mineralnych, z zachowaniem naturalnego obiegu substancji w przyrodzie. Gospodarstwa, które chcą się oznaczać tym symbolem swoje produkty muszą uzyskać atest Polskiego Stowarzyszenia Producentów Żywności Metodami Ekologicznymi.
- Znak ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO Unii Europejskiej – produkty znakowane muszą pochodzić z certyfikowanych gospodarstw ekologicznych. Użycie tego

²⁹⁰ <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Poznaj-Dobra-Zywnosc/> [Data wejścia 15-10-2012].

znaku gwarantuje, że produkt spełnia wymogi oficjalnego nadzoru, pochodzi bezpośrednio od producenta lub został przygotowany w zamkniętym opakowaniu oraz zapewnia, że przynajmniej 95% składników produktu zostało wyprodukowane metodami ekologicznymi.²⁹¹

Jakość i bezpieczeństwo żywności

W Polsce nadzór nad produkcją, przetwórstwem i obrotem żywnością opiera się na dwóch systemach kontroli:

- system kontroli wewnętrznej bazujący na Zasadach Dobrej Praktyki Produkcyjnej (GMP), Zasadach Dobrej Praktyki Higienicznej (GHP), Systemie Analizy Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontroli (HACCP) oraz systemie norm ISO;
- system kontroli zewnętrznej sprawowany przez wyspecjalizowane organy: Państwowa Inspekcja Sanitarna, Inspekcja Weterynaryjna, Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa.

Według Światowego Indeksu Bezpieczeństwa Żywności (Global Food Security Index) opracowanego przez Economist Intelligence Unit we współpracy z firmą DuPont oraz międzynarodowymi ekspertami Polska znalazła się na 24 miejscu wśród 105 krajów. Indeks ten dotyczy kluczowych kwestii związanych z takimi czynnikami, jak osiągalność cenowa, dostęp do żywności oraz jej jakość i bezpieczeństwo. Polska we wszystkich tych kategoriach wypadła na mniej więcej równym poziomie, zdecydowanie ponad średnią światową. W ogólnym rankingu Polska uzyskała 72,3 pkt. i tym samym znalazła się na 24 miejscu, tuż za Czechami (23 miejsce, 73,5 pkt.), ale przed Węgrami (25 miejsce, 70,7 pkt.) oraz Słowacją (27 miejsce, 68,8 pkt.). Na pierwszym miejscu uplasowały się Stany Zjednoczone z 89,5 pkt., a zaraz za nimi znalazła się Dania, Norwegia, Francja. Niemcy znalazły się na 10 miejscu, natomiast Ukraina na 44. Mocne strony Polski to wysokie standardy żywieniowe, obecność programów wspierających bezpieczeństwo żywieniowe oraz systemów finansowania dla rolników, bezpieczeństwo żywności, a także niski wskaźnik występowania niedożywienia.²⁹²

W kategorii „jakość i bezpieczeństwo” Polska otrzymała 100% punktów, zwłaszcza w takich subkategoriach, jak normy żywieniowe, krajowe wytyczne dietetyczne, dostępność witaminy A, bezpieczeństwo żywności, agencje mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa i higieny żywności. Co ciekawe, w subkategorii „bezpieczeństwo żywności” Polska wypadła lepiej niż lider rankingu, czyli Stany Zjednoczone – otrzymała bowiem 100 pkt., a USA 99,3 pkt. na 100.²⁹³

W województwie podlaskim zbliżone do naturalnych warunki środowiskowe (niski poziom urbanizacji, słabo rozwinięty przemysł i ekstensywne rolnictwo) powodują, że wyprodukowana tu żywność posiada wyjątkowe wartości odżywcze. Taką opinię podzielali również uczestnicy wywiadu grupowego, którzy stwierdzili, że województwo podlaskie będące „*Zielonymi Płucami Polski, ma czyste, nieskażone gleby, a w niektórych częściach kraju niestety rolnicy nie mają takiego szczęścia*”. W województwie podlaskim czyste środowisko naturalne chroni rolników przed ponoszeniem dodatkowych kosztów związanych z zabezpieczeniem tego środowiska przed negatywnym oddziaływaniem produkcji rolnej. Jak twierdzi jedna z uczestniczek wywiadu: „*zakwalifikowanie obszaru jako szczególnie zagrożonego zanie-*

²⁹¹ <http://www.made.pl/ekologia,137.html> [Data wejścia 15-10-2012].

²⁹² http://us.vocuspr.com/Newsroom/MultiQuery.aspx?SiteName=DupontEMEA&Entity=PRASSET&SF_PRASSET_PRASSETID_EQ=123800&XSL=NewsRelease&IncludeChildren=True&Lang=Polish [Data wejścia 10-10-2012].

²⁹³ Ibidem.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

czyszczeniami oznacza dla rolników większe kłopoty z produkcją. Będą musieli wyliczać ile nawozu produkują i jak ten nawóz się rozprzestrzenia.”

Innowacyjność rolnictwa

Współczesna gospodarka rynkowa i konieczność dostosowywania się do wymogów UE wymusza stosowanie innowacji w rolnictwie. Sektor rolnictwa w województwie podlaskim ulega ciągłym przeobrażeniom, również o charakterze innowacyjnym. Według definicji GUSu nakłady inwestycyjne są to nakłady finansowe lub rzeczowe, których celem jest stworzenie nowych środków trwałych lub ulepszenie (przebudowa, rozbudowa, rekonstrukcja lub modernizacja) istniejących obiektów majątku trwałego, a także nakłady na tzw. pierwsze wyposażenie inwestycji. Dane GUSu wskazują, że w 2010 roku nakłady inwestycyjne na jeden ha użytków rolnych w województwie podlaskim wynosiły 259,7 zł, co lokuje województwo na piątym miejscu na tle innych województw (średnia dla Polski wynosi 239,7 zł). Nakłady inwestycyjne zrealizowane w rolnictwie w 2010 roku wzrosły w porównaniu do 2009 roku o 8,7% (tabela 34).

Tabela 34. Nakłady inwestycyjne w rolnictwie na jeden ha użytków rolnych w zł

Terytorium	2009	2010
Polska	230,2	239,7
Dolnośląskie	199,9	176,4
Kujawsko-pomorskie	203,8	215,9
Lubelskie	193,4	214,1
Lubuskie	205,5	291,1
Łódzkie	224,7	234,3
Małopolskie	203,1	274,9
Mazowieckie	243,0	273,9
Opolskie	285,2	249,1
Podkarpackie	173,8	190,3
Podlaskie	238,9	259,7
Pomorskie	207,6	229,0
Śląskie	313,3	251,0
Świętokrzyskie	186,5	202,5
Warmińsko-mazurskie	200,0	194,2
Wielkopolskie	342,8	322,4
Zachodniopomorskie	185,2	183,3

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa, GUS, Warszawa 2011.

Środki przeznaczone na modernizację gospodarstw rolnych wpłynęły na poprawę wyposażenia tych gospodarstw. Od maja 2004 r. producenci rolni wykorzystujący m.in. dostęp do systemów finansowego wsparcia i odpowiednich programów unijnych kupili 184 tys. szt. ciągników nowych lub używanych, w tym znaczny odsetek – ponad 28% (52 tys. szt.) stano-

wiły ciągniki fabrycznie nowe.²⁹⁴ W województwie podlaskim na 100 gospodarstw przypada 110,8 szt. ciągników.

Według przedstawicieli Copa-Cogeca – organizacji, która reprezentuje krajowe organizacje spółdzielcze sektora rolnego na poziomie europejskim, jedynie silny, przyciągający innowacje i inwestycje sektor rolny UE będzie w stanie sprostać przyszłym wyzwaniom. Podobne opinie wyrazili uczestnicy badania, których zdaniem *„Gospodarstwa socjalne się nie rozwiną. Jeśli nie dojdzie do wykupienia przez sąsiadów, to nic z nich nie będzie. I oni (właściciele tych gospodarstw) nie przyjeżdżają (na targi, szkolenia), nie dokształcają się. Natomiast wśród tych przodujących gospodarstw postęp techniczny jest ogromny.”* Zgodnie z opiniami uczestników wywiadu około 86% gospodarstw w województwie podlaskim to gospodarstwa mało rozwojowe. Choć i w tych gospodarstwach podejmowane są próby innowacyjnych zmian: *„nawet w tych mniejszych gospodarstwach postęp jest. Rolnicy wymieniają stare ciągniki i maszyny na nowsze modele, których wydajność jest wyższa.”*

Uczestnicy wywiadu dodatkowo zwracają uwagę na występowanie w rolnictwie obok postępu technologicznego również postępu biologicznego, na który składają się: postęp genetyczny, hodowlany i odmianowy. W ich opinii w województwie podlaskim gospodarstwa rolne rozwijają się technologicznie oraz stosują rozwiązania z zakresu postępu genetycznego, w mniejszym zakresie zaś korzystają z efektów postępu odmianowego: *„w gospodarstwach było rasowe: rasy typowo mięsne, mleczne. Natomiast jeśli chodzi o postęp odmianowy to rolnicy w podlaskim nie za bardzo z tego postępu chcą korzystać (poza kukurydzę).”*

Sektor rolny w najbliższym czasie będzie musiał zmierzyć się z kolejnymi poważnymi wyzwaniami, takimi jak zmiany klimatu, kurczące się zasoby naturalne, konieczność utrzymania zróżnicowanych i atrakcyjnych obszarów wiejskich oraz ochrona środowiska. Ponadto konieczność poszukiwania nowych rozwiązań wynika również z innych uwarunkowań rolniczych, do których należą:

- uwarunkowania klimatyczne,
- uwarunkowania ekonomiczne,
- zapotrzebowanie wynikające z preferencji konsumenckiej,
- poszukiwanie alternatywnych źródeł dochodu.²⁹⁵

Potrzebę rozwoju innowacyjnego rolnictwa dostrzeżono formułując program „Horyzont 2020”, w którym 31,7 mld euro przeznaczono na ważne kwestie dotyczące wszystkich Europejczyków, takie jak: zdrowie, zmiany demograficzne i dobrostan; bezpieczeństwo żywnościowe, zrównoważone rolnictwo, badania morskie oraz gospodarka ekologiczna; bezpieczna, ekologiczna i efektywna energia; inteligentny, ekologiczny i zintegrowany transport; działania w dziedzinie klimatu, efektywna gospodarka zasobami i surowcami; integracyjne, innowacyjne i bezpieczne społeczeństwa.²⁹⁶

Copa-Cogeca wydając swoje stanowisko „Badania i innowacje motorem zrównoważonego, produktywnego i konkurencyjnego rolnictwa w Europie” proponuje realizację badań nad innowacjami w rolnictwie w następujących obszarach:

- zwiększenie produktywności sektora rolnego oraz zniwelowanie deficytu plonów (yield gap),
- zaopatrzenie UE w białka,

²⁹⁴ http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/RL_PSR_srodki_produkcji.pdf [Data wejścia 01-10-2012].

²⁹⁵ G. Wójcik, *Znaczenie i uwarunkowania innowacyjności obszarów wiejskich w Polsce*, op. cit., s. 161-168.

²⁹⁶ http://ec.europa.eu/polska/news/111130_horyzont_pl.htm data [Data wejścia 12-10-2012].

- najlepsze wykorzystanie maszyneryi rolniczej,
- przyszła produkcja zwierzęca,
- optymalizacja czynników produkcji.²⁹⁷

Autorzy opracowania „Innowacyjność gospodarek województw Polski Wschodniej” podkreślają, że w województwie podlaskim ze względu na znaczący udział rolnictwa w lokalnej gospodarce należałoby skoncentrować się na innowacjach w sektorach tradycyjnych, takich jak: żywność funkcjonalna, żywność ekologiczna, nowe technologie w opakowaniach i przechowywaniu oraz tzw. wzornictwo żywności (z ang. *food design*).²⁹⁸

Uzależnienie od przemysłu spożywczego

Gospodarstwa rolne w większości przypadków produkują surowiec dla przemysłu spożywczego. Pozycja konkurencyjna rolników zależy więc w znacznym stopniu od kondycji ekonomicznej przedsiębiorstw zajmujących się przetwórstwem produktów rolnych.

Ostatnie lata przyniosły w przemyśle spożywczym znaczący wzrost inwestycji związanych przede wszystkim z modernizacją procesów technologicznych i zwiększeniem mocy produkcyjnych (tabela 35). Pozwoliło to na unowocześnienie zakładów produkcyjnych i ich dostosowanie do standardów i wymogów wspólnego rynku.

Tabela 35. Nakłady inwestycyjne w przemyśle spożywczym

Lata	Nakłady inwestycyjne	Dynamika nakładów inwestycyjnych (poprzedni rok = 100)
2005	4903,2	115,6
2008	6128,8	109,5
2009	5155,5	82,3
2010	5438,0	107,7

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_przemyslu_2011.pdf [Data wejścia 01-10-2012].

Wskutek przyspieszenia od 2005 roku popytu wewnętrznego oraz szybkiego rozwoju eksportu wzrosła dynamika produkcji sprzedanej przemysłu, wynosząca w ciągu ostatnich 5 lat ponad 6% rocznie. Na uwagę zasługuje stały wzrost udziału wyrobów wysoko przetworzonych o wysokiej wartości dodanej. W ciągu ostatnich sześciu lat wzrosła koncentracja w przemyśle spożywczym: zwiększył się udział w rynku firm dużych kosztem firm małych i mikroprzedsiębiorstw. Firmy poprawiły swoje wyniki finansowe. Rosnący udział eksportu w produkcji sprzedanej jest świadectwem konkurencyjności polskich producentów na rynku europejskim, wynikającej przede wszystkim z przewag cenowych, przy wysokiej jakości oferowanych produktów.²⁹⁹

²⁹⁷ Stanowisko Copa-Cogeca, Badania i innowacja motorem zrównoważonego, produktywnego i konkurencyjnego rolnictwa w Europie, RES(12)5658:4.

²⁹⁸ W. M. Gaczek, M. Matusiak, A. Mrozińska, H. Ziółkowska, *Innowacyjność gospodarek województw Polski Wschodniej-ocena, znaczenie, perspektywy*, Poznań 2011, s. 45 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/Innowacyjnosc_gospodarek.pdf [Data wejścia 12-10-2012].

²⁹⁹ R. Urban, J. Drożdż, J. Rowiński, A. Staszczak, I. Szczepaniak, R. Urban, M. Wigier, *Przemysł spożywczy w Polsce*, Warszawa 2011, s. 34.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Z badania przeprowadzonego wśród firm z branży spożywczej wynika, że ponad połowa badanych firm (55%) ocenia dobrze lub bardzo dobrze swoją sytuację ekonomiczną, a blisko 65% stwierdziło, że ich sytuacja poprawiła się w ciągu ostatnich 4 lat.³⁰⁰

Uczestnicy wywiadu również stwierdzili, że na sytuację w rolnictwie w województwie podlaskim wpływają szybko rozwijające się spółdzielnie mleczarskie. Świadczy o tym wypowiedź: „mleczarnie ... zrzeszają bardzo dużo producentów i non stop się rozwijają i producenci dostosowują się i rozwijają się w tym kierunku”, „Podlaskie spółdzielnie stwarzają dobre warunki do rozwoju mleczarstwa, płacąc stawki za mleko wyróżniające się na tle kraju.”

Zdaniem ekspertów ekstensywna produkcja rolna w Polsce sprawia, że produkty rolne zachowują walory smakowe i odpowiednią jakość, w związku z tym są cenione w innych krajach UE. Konkurencyjność polskiego przemysłu spożywczego wpływa na konkurencyjność gospodarstw rolnych.

W oparciu o własne badania bazujące na danych zastanych, jak też opinie ekspertów wyrażone podczas wywiadu zogniskowanego przeprowadzono burzę mózgów podczas spotkania wewnętrznego panelu ekspertów i określono siłę oddziaływania poszczególnych czynników, mających wpływ na natężenie konkurencji w podsektorze. Wyniki przedstawiono w tabeli 36.

Tabela 36. Siła konkurencji w sektorze rolnictwa

Czynnik	Siła rywalizacji				
	Bardzo niska	Niska	Średnia	Wysoka	Bardzo wysoka
Udział w rynku (liczba i siła gospodarstw)			X		
Koszty pracy w gospodarstwie				X	
Dochody gospodarstw			X		
Wydajność pracy			X		
Innowacyjność produkcji rolnej				X	
Poziom technologii				X	
Dostęp do rynków zbytu			X		
Działania promocyjne		X			
Poziom cen skupu				X	
Metody zarządzania gospodarstwem rolnym			X		
Unijne źródła finansowania				X	
Grupy producenckie i inne zrzeszenia		X			
Marki i znaki handlowe		X			
Uzależnienie od przemysłu spożywczego		X			
Jakość żywności				X	

Źródło: opracowanie własne.

Konkurencja w sektorze rolnictwa jest zbliżona do doskonałej, co oznacza, że poziom natężenia rywalizacji jest dość wysoki. Silnie rozdrobnione gospodarstwa, o niskiej wydajno-

³⁰⁰ Ibidem, s. 34.

ści czynników produkcji, konkurujące z jednej strony kosztami pracy, z drugiej zaś w coraz większym stopniu modernizujące i unowocześniające metody produkcji muszą dodatkowo dostosowywać się do niestabilnych i trudno przewidywalnych cen skupu produktów rolnych. Na to wszystko nakładają się jeszcze czynniki zupełnie niezależne od pojedynczych rolników tj. warunki przyrodniczo-klimatyczne, specyfika produkcji rolnej, sezonowość. Sytuacja jest tym trudniejsza, im mniejsze jest gospodarstwo. Mikroekonomiczna słabość większości podlaskich gospodarstw rolnych determinuje z kolei sektorową słabość całego rolnictwa polskiego. Niskie dochody nie zachęcają również do prowadzenia działalności inwestycyjnej w gospodarstwach rolnych.

4.1.5. Siła przetargowa ze strony nowych producentów

Biorąc pod uwagę specyfikę analizowanego sektora, zagrożenie ze strony nowych producentów może oznaczać tworzenie nowych gospodarstw rolnych lub wzrost importu z zagranicy. Na przestrzeni ostatnich lat import produktów rolno spożywczych stale wzrastał. W okresie 2003-2010 wzrósł ponad trzykrotnie (tabela 37).

Tabela 37. Wyniki handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi (w mln euro)

Wyszczególnienie	2003	2005	2007	2008	2009	2010
Eksport produktów rolno-spożywczych	4 010,4	7 028,0	9 942,5	11 421,6	11 277,6	13 507,2
Import produktów rolno-spożywczych	3 556,9	5 373,5	7 972,3	10 088,7	9 111,0	10 921,1

Źródło: I. Szczepaniak [red.], *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności*, op. cit., s. 15.

Struktura towarowa handlu produktami rolno-spożywczymi jest korzystna dla polskiej gospodarki. Eksportowane są bowiem produkty przetworzone a importowane surowce, tzn. produkty rolne z innych stref klimatycznych, takich jak: owoce południowe, kawa i herbata, tytoń, przyprawy oraz ryby przetwarzane następnie na produkty eksportowe. Dzięki temu realizowana jest znacznie większa wartość dodana. Import tych produktów ma z jednej strony charakter uzupełniający podaż rynkową, z drugiej jednak strony ma on także charakter przetwórczy, gdyż część produktów jest przetwarzana w krajowych przedsiębiorstwach, a następnie reeksportowana. W strukturze importu rolno-spożywczego jeszcze większa była dominacja produktów pochodzenia roślinnego (w 2010 roku produkty te stanowiły prawie 64% wartości przywozu ogółem). Grupami produktów rolno-spożywczych o szczególnie dużej wartości importu były: rośliny oleiste i ich przetwory (głównie olej palmowy, sojowy i słonecznikowy oraz śruta sojowa), owoce i ich przetwory, mięso i jego przetwory, ryby i ich przetwory oraz grupa złożona z kawy, herbaty i kakao. Stosunkowo wysoką dynamikę wzrostu importu odnotowano ponadto w grupie przetworów mleczarskich (głównie serów), alkoholi, przetworów ziemniaczanych (głównie produktów skrobiowych) oraz warzyw (głównie pomidorów).³⁰¹

W pozycję konkurencyjną polskiego rolnictwa wpływają czynniki mające swe źródło we Wspólnej Polityce Rolnej i Handlowej UE oraz wynikające z międzynarodowej polityki ekonomicznej, w tym z procesów liberalizacji światowego handlu rolnego. Porozumienia liberalizujące handel ułatwią dostęp produktów rolno-spożywczych produkowanych w krajach

³⁰¹ I. Szczepaniak [red.], *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności*, op. cit., s. 15.

niebędących członkami UE do rynku Wspólnoty. Zmieni się wówczas sytuacja popytowo-podażowa i warunki konkurencji na rynku unijnym. Gospodarka żywnościowa Unii Europejskiej, w tym także polska gospodarka może w niektórych branżach przegrywać konkurencję z importem spoza obszaru Wspólnoty, z wszystkimi tego negatywnymi konsekwencjami.³⁰²

Rozważając efekty zawarcia potencjalnego porozumienia liberalizującego światowy handel rolny można uznać, że w perspektywie krótkookresowej jego konsekwencje nie powinny stanowić zagrożenia dla gospodarki żywnościowej Polski. Jednak w długim okresie, w przypadku sfinalizowania rokowań dotyczących ochrony celnej rynku UE, można się spodziewać, zmniejszenia wartości eksportu i wzrostu wartości importu z/do Polski, a tym samym pogorszenia wyniku bilansu handlowego w sektorze rolno-spożywczym (tabela 38).

Tabela 38. Efekty liberalizacji handlu produktami rolnymi

Wyszczególnienie	2008	2015			
		Liberalizacja		Brak liberalizacji	
		w mln USD	2008=100	w mln USD	2008=100
Eksport	16 515,0	20 388,4	123,5	23 519,6	142,4
Import	14 337,3	19 804,3	138,1	18 664,5	130,2
Saldo	2 177,7	584,1	x	4 855,0	x

Źródło: J. Rowiński, M. Buńkowska, *Wzrasta konkurencyjność polskiego przemysłu spożywczego na rynku UE*, „Przemysł Spożywczy” 2011, nr 7-8.

W oparciu o własne badania bazujące na danych zastanych, jak też opinie ekspertów wyrażone podczas wywiadu zogniskowanego przeprowadzono burzę mózgów podczas spotkania wewnętrznego panelu ekspertów i określono siłę oddziaływania poszczególnych czynników, mających wpływ na natężenie konkurencji w podsektorze. Wyniki przedstawiono w tabeli 39.

Zagrożenie ze strony nowych producentów można określić jako umiarkowane. Już od wielu lat podkreśla się konieczność zmniejszenia zatrudnienia w rolnictwie i wzrostu wydajności pracy osób tam zatrudnionych. Zakłada się, że w okresie do 2050 r. rolnictwo ograniczy stan zatrudnienia z ok. 2,3 mln osób obecnie do ok. 1,85 mln osób. Liczba ludności rolniczej pomniejszy się w ciągu 40 lat o co najmniej 650 tys. gospodarstw nierozwojowych. Nadwyżka siły roboczej rolnictwa i wsi w znacznej mierze zostanie wchłonięta przez pozarolnicze sektory całej gospodarki narodowej.³⁰³ Oznacza to, że istotnego napływu inwestorów do sektora rolnictwa raczej nie należy się spodziewać. Jednak z drugiej strony mimo dość licznych i złożonych uwarunkowań wpływających na rolnictwo według szacunków gospodarstwa rolne powyżej 30 ha³⁰⁴ zmodernizowane, dobrze zorganizowane i wyposażone technicznie będą gwarantowały odpowiednie dochody i jakość życia osób tam zatrudnionych. Będą więc stanowiły dość silny impuls przyciągający nowych inwestorów. Szczególnie gdy po 2016 roku rynek gruntów rolnych zostanie uwolniony dla cudzoziemców. Inwestorzy Ci jednak będą musieli spełnić szereg warunków (barier wejścia), niezbędnych do prowadzenia zyskowego gospodarstwa rolnego.

³⁰² J. Rowiński, M. Buńkowska, *Wzrasta konkurencyjność polskiego przemysłu spożywczego na rynku UE*, op. cit., s. 7.

³⁰³ W. Michna, K. Firlej, K. Wierzbicki, *Wybrane problemy wizji rozwoju wsi i rolnictwa w pierwszej połowie XXI wieku*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011, s. 56.

³⁰⁴ Gospodarstwa rolne zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego to gospodarstwa o wielkości ekonomicznej 8 ESU i więcej. Por. W. Michna, K. Firlej, K. Wierzbicki, *Wybrane problemy ...*, op. cit., s. 55.

Tabela 39. Siła zagrożenia ze strony nowych producentów

Czynnik	Siła oddziaływania				
	Bardzo małe	Małe	Średnie	Duże	Bardzo duże
1. Wielkość sektora		X			
2. Przyszła wielkość sektora			X		
3. Obecna rentowność sektora			X		
4. Przyszła rentowność sektora				X	
5. Dynamika sprzedaży w sektorze			X		
6. Korzyści działania skali			X		
7. Wielkość barier wejścia					
7.1. Wielkość produkcji		X			
7.2. Zaawansowanie technologiczne			X		
7.3. Dostęp do kanałów dystrybucji			X		
7.4. Wysokie nakłady inwestycyjne		X			
7.5. Doświadczenie w branży			X		
7.6. Bariery formalno-prawne				X	
7.7. Bariery celne				X	
7.8. Dostęp do wykwalifikowanej kadry		X			
8. Dostęp funduszy unijnych			X		
9. Wysokość barier wyjścia		X			
10. Możliwości represji ze strony producentów sektora				X	

Źródło: opracowanie własne.

Jednak sytuacja w rolnictwie i zagrożenie ze strony nowych producentów zależą będzie również od stopnia liberalizacji światowego handlu produktami rolnymi. Już teraz import produktów rolnych do Polski jest znaczący, a planowane zmiany polegające na likwidacji barier celnych mogą to zjawisko tylko nasilić. Uczestnicy wywiadu również zwrócili uwagę na ten problem, twierdząc, że: „*otwarcie rynków światowych powoduje, że Chińczycy wyparli nas z rynku owoców miękkich, mleka w proszku, koncentratu soku jabłkowego. Globalne uwarunkowania wpływają na rozwój rolnictwa*”.

W rolnictwie ma miejsce intensywna konkurencja zbliżona do konkurencji doskonałej. Świadczy o tym duża liczba gospodarstw rolniczych, w niewielkim stopniu zróżnicowane produkty (pod względem wypromowanych marek), ograniczone możliwości oddziaływania na ceny przez pojedynczego producenta, umiarkowana łatwość wejścia na rynek oraz duża zależność od struktur instytucjonalnych. Natomiast po stronie nabywców i dostawców (nawozów, środków ochrony roślin) gospodarstwa rolne stykają się z podmiotami dużo silniejszymi ekonomicznie, często lepiej zorganizowanymi i zarządzanymi.³⁰⁵ Rynek rolny ma więc charakter asymetryczny, gdzie rozdrobnieni rolnicy współpracują z pozostałymi uczestnikami rynku zorganizowanymi w oligopolistyczne struktury. Pozycja konkurencyjna rolników jest

³⁰⁵ W. Michna, K. Firlej, K. Wierzbicki, *Wybrane problemy ...*, op. cit., s. 56.

również uwarunkowana dużym podobieństwem struktury produkcji rolnej i warunkami (glebowymi, pogodowymi) w jakich gospodarstwa działają. Jak zauważa Bulas na sytuację konkurencyjną rolników ma wpływ także ich podejście do rynku. Ukierunkowanie producentów rolnych na produkcję, sprawia, że w minimalnym stopniu kierują się oni sygnałami płynącymi z rynku.³⁰⁶ Ponadto zdolności konkurencyjne rolników są ograniczone ze względu na specyficzne cechy produkcji rolnej:

- sezonowość produkcji,
- długi cykl produkcyjny i opóźnienie reakcji gospodarstw na sygnały rynkowe,
- ograniczone możliwości alokacyjne, tzn. rolnik często nie jest w stanie przenieść swoich zasobów do innych bardziej efektywnych gałęzi; niska elastyczność produkcji rolnej,
- zależność od warunków przyrodniczych, w tym jakość gleb.

4.2. Analiza punktowa atrakcyjności sektora rolnictwa

W analizie konkurencyjności sektora wykorzystano metodę analityczną – punktową ocenę atrakcyjności sektora. Metoda pozwoliła dokonać oceny różnych czynników, które decydują o atrakcyjności sektora rolnictwa w województwie podlaskim dla obecnych i potencjalnych uczestników rynku.

Dzięki wprowadzeniu ocen liczbowych metoda umożliwiła ilościowe porównanie atrakcyjności analizowanego sektora z innymi lub porównanie podsektorów. Ze względu na specyfikę rolnictwa w województwie podlaskim oprócz analizy całego sektora dokonano również punktowej oceny atrakcyjności podsektora produkcji mleka.

Na podstawie prac panelu wewnętrznego ekspertów oraz w wyniku dyskusji w ramach spotkania fokusowego skonstruowano listę czynników, a następnie poddano je ocenie. Eksperci dokonali oceny wielkości poszczególnych czynników przyporządkowując im wartość od 1 do 10. Trzy kolumny wewnętrzne stanowiły informacje o charakterze pomocniczym przy ocenie kryteriów. Uśrednione wyniki dla sektora i każdego z podsektorów przedstawiono w tabeli 40.

Zastosowana metoda pozwoliła określić atrakcyjność sektora rolnictwo na poziomie 5,2 natomiast podsektora produkcji mleka nieco wyżej, bo na poziomie 5,5. O atrakcyjności całego sektora rolnego zdecydował przede wszystkim niski poziom koncentracji sektora, co zbliża go do konkurencji doskonałej. Niestety, jak już wielokrotnie o tym była mowa, cecha ta stanowi również o słabości i nieefektywności analizowanego sektora.

³⁰⁶ M. Bulas, *Wpływ grup producenckich na konkurencyjność gospodarstw rolniczych*, op. cit., s. 43.

Tabela 40. Wyniki badania atrakcyjności sektora metodą punktowej oceny atrakcyjności

Czynnik	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Sektor Rolnictwa	Podsektor produkcji mleka
Przewidywana stopa zwrotu	< 2%			8%			>8%				5,5	7
Wielkość rynku	niewielki			istotny			duży				6	7
Przewidywany wzrost rynku	niewielki			znaczny			intensywny				3	4,5
Udziały liderów w rynku	>60%			30%			<30%				10	9
Zmienność technologii	częste zmiany			cykl 5 lat			cykl >5 lat				5,5	5,5
Intensywność konkurencji	wysoka			średnia			niska				5	4
Stopień koncentracji sektora	wysoki			średni			niski				8	8
Barierzy wejścia	słabe			średnie			mocne				6	6
Poziom cen	wojna cenowa			wysoka elastyczność			duży margines swobody				3	3
Marża zysku	niska			średnia			wysoka				3	3
Źródła wartości dodanej	typowe			know-how			wyjątkowe atuty				3	3
Pewność zaopatrzenia	niepewne			niestabilne			pewne				5	5
Sezonowość sprzedaży	wysoka			średnia			niska				3	7
Szanse opanowania nowych umiejętności	małe			możliwe			duże				5	5
Wymagania kapitałowe	małe			średnie			duże				7	6
											5,2	5,5

Źródło: opracowanie własne.

Istotnym z punktu widzenia oceny atrakcyjności sektora jest również wielkość rynku, która może potencjalnych producentów rolnych motywować do wejścia na ten rynek lub zachęcać dotychczasowych uczestników sektora do inwestowania i rozwijania swojej produkcji. Warto zauważyć, że w przypadku podsektora produkcji mleka czynnik ten został nieco korzystniej oceniony. Niewielkie w porównaniu do innych krajów spożycie mleka w Polsce może decydować o potencjale tego rynku w przyszłości.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na atrakcyjność sektora, zarówno całego rolnictwa jak i podsektora produkcji mleka jest występowanie barier wejścia. Do tych barier należą na-

kłady kapitałowe, ograniczenia w zakupie ziemi rolnej przez obcokrajowców oraz dostęp do wykwalifikowanej siły roboczej.

Wyższa ocena atrakcyjności podsektora produkcji mleka w porównaniu do całego sektora wynika również z niesezonowego charakteru produkcji mleka w przeciwieństwie do produkcji roślinnej. Ponadto atrakcyjność analizowanego sektora jest obniżana przez czynniki o charakterze cenowo-kosztowym, które nasilają rywalizację w sektorze.

5. Analiza powiązań sektora z rynkiem pracy

5.1. Pracujący i nakłady pracy w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą w świetle danych statystycznych

Działalność rolnicza prowadzona w gospodarstwach rolnych wymaga udziału i wkładu pracy człowieka. W gospodarstwach indywidualnych jest to zazwyczaj pracujący użytkownik i członkowie jego rodziny (tworzący wspólne gospodarstwo domowe z użytkownikiem lub utrzymujący się oddzielnie), wspomagani przez opłacanych pracowników najemnych lub pracowników kontraktowych (tj. osoby zatrudnione przy świadczeniu zakontraktowanych usług), a czasem także bezpłatną pomoc sąsiedzką. W pozostałych gospodarstwach rolnych, w zależności od formy własności, trzon stanowią pracownicy najemni lub inne osoby pracujące bez wynagrodzenia (członkowie spółdzielni, zakonów, uczniowie szkół etc), wspomagane pracownikami najemnymi i kontraktowymi. Osobą zarządzającą, podejmującą decyzję co do kierunku i rozmiarów prowadzonej w gospodarstwie produkcji, jest kierujący gospodarstwem rolnym. W gospodarstwach indywidualnych w przeważającej części jest to sam użytkownik, w gospodarstwach pozostałych – najczęściej zatrudniony do tego celu pracownik najemny.³⁰⁷

Istnieją dwa podejścia do identyfikacji osób zaangażowanych w działalność związaną z produkcją rolną. Jeden z nich dotyczy określania liczby osób zajmujących się wyłącznie lub głównie pracą w gospodarstwie rolnym. Z kolei drugi – wykorzystywany w opracowaniach wyników spisów rolnych, w tym ostatniego Spisu Rolnego z 2010 roku – dotyczy osób wnoszących swój wkład pracy w wytworzenie produkcji rolnej w ciągu ostatnich 12 miesięcy poprzedzających spis, a więc uwzględnia cały roczny cykl produkcyjny w gospodarstwie rolnym. Tak liczona zbiorowość osób pracujących w rolnictwie jest z reguły znacznie większa niż identyfikowana w sposób pierwszy. Uwzględnia ona bowiem wkład pracy w gospodarstwo rolne w ciągu całego roku każdej osoby, niezależnie czy praca w gospodarstwie rolnym była dla niej pracą wyłączną, główną czy dodatkową. Ponadto w ramach tej zbiorowości uwzględniani są także członkowie rodziny użytkownika wnoszący swój wkład pracy w ciągu roku, ale z nim niezamieszkujący bądź zamieszkujący, ale nietworzący z nim wspólnego gospodarstwa domowego.

5.1.1. Pracujący wyłącznie lub głównie w gospodarstwach rolnych

Analizując statystyki dotyczące kraju należy zauważyć, że ponad 98% pracujących w gospodarstwach rolnych to osoby pracujące w gospodarstwach indywidualnych. Zaledwie 2% to pracownicy najemni, zatrudnieni na umowę o pracę w gospodarstwach osób prawnych. Z kolei w grupie pracujących w gospodarstwach indywidualnych aż 98% stanowią ich właściciele wraz z członkami swoich rodzin. Pozostałe 2% to pracownicy najemni. W ujęciu terytorialnym proporcje te wyglądają różnie w zależności od specyfiki rolnictwa w danym regionie. Stosunkowo większy udział pracowników najemnych w strukturze pracujących w gospodarstwach rolnych indywidualnych widoczny jest w tych województwach, w których znajdują się większe gospodarstwa rolne, a więc np. w wielkopolskim, mazowieckim, czy warmińsko-mazurskim. Z kolei w województwach o bardziej rozdrobnionej strukturze agrarnej, indywidualne gospodarstwa rolne prowadzone są niemal wyłącznie przez rodzinną siłę roboczą.

³⁰⁷ Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku, op. cit., s. 74.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Taka sytuacja występuje właśnie w województwie podlaskim, gdzie odsetek pracowników najemnych w ogólnej strukturze pracujących wyłącznie lub głównie w indywidualnych gospodarstwach rolnych jest niemal najniższy w kraju i wynosi 0,73% (tabela 41).

Tabela 41. Pracujący wyłącznie lub głównie w gospodarstwach rolnych wg województw w 2010 roku

Terytorium	Ogółem		w gospodarstwach indywidualnych			w gospodarstwach osób prawnych – pracownicy najemni stali (na podst. umowy o pracę – pisemnej lub ustnej)
	ogółem	kobiety	razem	właściciele, współwłaściciele, dzierżawcy*	pracownicy najemni stali (na podst. umowy o pracę – pisemnej lub ustnej)	
w tysiącach osób						
Polska	2305,4	1111,5	2263,3	2216,2	47,1	42,1
Dolnośląskie	83,1	38,7	78,9	76,7	2,1	4,3
Kujawsko-pomorskie	103,0	45,2	99,7	96,6	3,1	3,3
Lubelskie	304,5	148,5	302,7	300,1	2,6	1,8
Lubuskie	32,1	14,7	30,2	28,2	2,0	1,9
Łódzkie	176,3	84,1	174,8	171,5	3,3	1,6
Małopolskie	270,1	142,2	268,5	266,3	2,1	1,7
Mazowieckie	295,2	135,8	293,3	286,5	6,8	1,9
Opolskie	47,2	22,2	44,2	43,5	0,7	3,0
Podkarpackie	255,3	136,1	254,2	252,8	1,4	1,1
Podlaskie	123,7	54,2	123,0	122,1	0,9	0,7
Pomorskie	61,5	26,8	58,8	55,7	3,2	2,6
Śląskie	97,9	50,7	96,7	93,3	3,4	1,2
Świętokrzyskie	147,3	74,1	146,9	145,9	1,1	0,3
Warmińsko-mazurskie	64,5	27,3	61,6	57,9	3,7	2,8
Wielkopolskie	201,4	92,8	192,2	183,8	8,4	9,2
Zachodniopomorskie	42,3	18,2	37,7	35,3	2,4	4,6

* łącznie z pomagającymi członkami ich rodzin

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rolnictwo w 2011 roku*, s. 115.

Liczba pracujących wyłącznie lub głównie w gospodarstwach rolnych w województwie podlaskim wynosiła 123,7 tysiąca w 2010 roku (około 44% tej grupy stanowiły kobiety). Ponad 99% tych osób pracowało na rzecz indywidualnych gospodarstw rolnych. W grupie pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych 99,3%³⁰⁸ stanowili właściciele gospodarstw i ich rodziny, których było około 122 tysiące, zaś 0,7% pracownicy najemni zatrudnieni na podstawie umowy o pracę (łącznie 900 osób). Gospodarstwa rolne osób prawnych zatrudniały 700 osób.

³⁰⁸ z tego w gospodarstwach indywidualnych pracowało wyłącznie 90,7% osób, a głównie 9,3%.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Blisko 2/3 pracowników najemnych pracujących w gospodarstwach indywidualnych było zatrudnionych w największych gospodarstwach, których powierzchnia była większa niż 20 ha. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku gospodarstw rolnych osób prawnych. Ponad połowa pracowników najemnych była zatrudniona w gospodarstwach o powierzchni powyżej 50 ha. Wyjątkiem w tym zakresie są gospodarstwa ogrodnicze, które nie mają wprowadzić dużych powierzchni użytków rolnych, jednak specyfika ich pracy wymaga zatrudniania dość znacznie liczby osób, stąd w przypadku gospodarstw osób prawnych co trzeci pracownik najemny był zatrudniony w gospodarstwie o powierzchni 10-15 ha (tabela 42).

Tabela 42. Pracujący wyłącznie lub głównie w gospodarstwach rolnych w województwie podlaskim w 2010 roku

Województwo	Ogółem		w gospodarstwach indywidualnych			w gospodarstwach osób prawnych – pracownicy najemni stali (na podst. umowy o pracę – pisemnej lub ustnej)
	ogółem	kobiety	razem	właściciele, współwłaściciele, dzierżawcy*	pracownicy najemni stali (na podst. umowy o pracę – pisemnej lub ustnej)	
w tysiącach osób						
Podlaskie	123,7	54,2	123,0	122,1	0,9	0,7
w gospodarstwach o powierzchni (w odsetkach)						
do 1 ha włącznie	3,8	4,6	3,8	3,8	1,8	3,2
1,01-1,99 ha	3,3	3,7	3,3	3,3	3,9	0,3
2,00-4,99 ha	10,7	11,1	10,8	10,8	10,3	0,7
5,00-9,99 ha	21,9	21,6	22,0	22,1	11,8	2,0
10,00-14,99 ha	21,8	21,3	21,7	21,8	6,7	34,5
15,00-19,99 ha	14,3	14,1	14,4	14,4	3,4	0,7
20,00-49,99 ha	21,5	21,3	21,6	21,6	17,4	5,5
50 ha i więcej	2,7	2,3	2,4	2,4	44,6	53,2
	100	100	100	100	100	100

* łącznie z pomagającymi członkami ich rodzin

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011.

5.1.2. Pracujący w gospodarstwach rolnych prowadzącym działalność rolniczą

Liczba członków rodziny użytkownika gospodarstwa rolnego zaangażowanych w pracę w rodzinnym gospodarstwie rolnym w ciągu 12 miesięcy w województwie podlaskim poprzedzającym Spis Rolny 2010 wynosiła 213,1 tysięcy osób, a po uwzględnieniu stałych pracowników najemnych – 214,0 tys. osób (tabela 43). Ponad 99,5% pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych stanowiła rodzinna siła robocza. Zbiorowość zaangażowanych w pracę we wszystkich gospodarstwach rolnych, zarówno indywidualnych, jak i osób praw-

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

nych w ciągu 12 miesięcy przed dniem referencyjnym ostatniego Spisu Rolnego osiągnęła poziom 214,7 tys. osób.^{309,310}

Tabela 43. Pracujący w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą w tysiącach osób wg województw

Terytorium	Ogółem	Gospodarstwa indywidualne						Gospodarstwa osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej				
		razem	rodzinna siła robocza	pracownicy najemni stali	pracownicy dorywcy	pracownicy kontraktowi	pomoc sąiedzka	razem	pracownicy najemni stali	pracownicy dorywcy	pracownicy kontraktowi	pozostale osoby
Polska	4539,1	4497,0	4449,9	47,1	x	x	x	42,1	42,1	x	x	x
Dolnośląskie	181,4	177,1	175,0	2,1	x	x	x	4,3	4,3	x	x	x
Kujawsko-pomorskie	179,2	175,9	172,8	3,1	x	x	x	3,3	3,3	x	x	x
Lubelskie	569,2	567,3	564,8	2,6	x	x	x	1,8	1,8	x	x	x
Lubuskie	67,5	65,6	63,6	2,0	x	x	x	1,9	1,9	x	x	x
Łódzkie	347,6	346,1	342,8	3,3	x	x	x	1,6	1,6	x	x	x
Małopolskie	562,0	560,4	558,3	2,1	x	x	x	1,7	1,7	x	x	x
Mazowieckie	576,1	574,2	567,4	6,8	x	x	x	1,9	1,9	x	x	x
Opolskie	88,9	85,9	85,2	0,7	x	x	x	3,0	3,0	x	x	x
Podkarpackie	564,3	563,2	561,8	1,4	x	x	x	1,1	1,1	x	x	x
Podlaskie	214,7	214,0	213,1	0,9	x	x	x	0,7	0,7	x	x	x
Pomorskie	113,1	110,5	107,3	3,2	x	x	x	2,6	2,6	x	x	x
Śląskie	235,5	234,4	231,0	3,4	x	x	x	1,2	1,2	x	x	x
Świętokrzyskie	285,7	285,4	284,3	1,1	x	x	x	0,3	0,3	x	x	x
Warmińsko-mazurskie	114,7	111,9	108,1	3,7	x	x	x	2,8	2,8	x	x	x
Wielkopolskie	356,4	347,2	338,8	8,4	x	x	x	9,2	9,2	x	x	x
Zachodnio-pomorskie	82,7	78,1	75,7	2,4	x	x	x	4,6	4,6	x	x	x

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku, op. cit.

W strukturze rodzinnej siły roboczej dominowały osoby w wieku 35-54 lata (tabela 44). Stanowiły one około 45% wszystkich pracujących w gospodarstwach rolnych członków rodziny. Byli to najczęściej małżonkowie prowadzących gospodarstwa rolne. Co czwarty zaan-

³⁰⁹ W porównaniu z 2002 r. zmniejszeniu uległa liczba użytkowników i pracowników najemnych stałych w gospodarstwach indywidualnych, natomiast zwiększyła się liczba współmałżonków oraz pozostałych członków rodziny wnoszących swój wkład pracy w gospodarstwo rodzinne. Wzrosła także liczba pracowników najemnych zatrudnionych w gospodarstwach osób prawnych.

³¹⁰ Raport z wyników województwa podlaskiego, Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Białystok 2011, s. 74-75.

gażowany w pracę w indywidualnych gospodarstwach rolnych członek rodziny to osoba starsza, powyżej 55 roku życia.

Tabela 44. Członkowie rodziny użytkownika pracujący w gospodarstwach indywidualnych prowadzących działalność rolniczą w województwie podlaskim na tle kraju w 2010 roku

Terytorium	Ogółem	Osoby w wieku					
		15-24 lata	25-34	35-44	45-54	55-64	65 lat i więcej
w tysiącach osób							
Polska	4449,9	637,4	711,2	851,2	1021,2	754,8	474,1
Podlaskie	213,1	33,3	33,4	43,4	52,0	30,9	20,0
w %							
Polska	100	14,3	16,0	19,1	22,9	17,0	10,7
Podlaskie	100	15,6	15,7	20,4	24,4	14,5	9,4

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku, op. cit.

Analizując bardziej szczegółowo zaangażowanie w pracę w gospodarstwie rolnym członków rodziny użytkowników gospodarstw rolnych w województwie podlaskim zauważyć można, że ok. 39% z nich to osoby, które przepracowują na rzecz gospodarstwa mniej niż 530 godzin rocznie, czyli mniej więcej $\frac{1}{4}$ etatu osoby pełnozatrudnionej (średnia dla kraju wynosi 45,8%; tabela 45). Jednak dość znaczna grupa – 27,3% pracuje w gospodarstwie rolnym 2120 i więcej godzin w ciągu roku, czyli wykonuje pracę równorzędną co najmniej jednemu etatowi osoby pełnozatrudnionej. Pod względem udziału tej grupy członków rodziny w ogólnej strukturze rodzinnej siły roboczej w gospodarstwach rolnych województwo podlaskie wyraźnie różni się od średniej krajowej (średnia dla kraju wynosi 18,7%).

Tabela 45. Roczny wymiar pracy członków rodziny użytkownika gospodarstw rolnych

Terytorium	Ogółem	Wymiar rocznego czasu pracy w godzinach				
		0-530	531-1060	1061-1590	1591-2119	2120 i więcej
w tysiącach osób						
Polska	4449,9	2038,2	769,5	407,0	407,9	827,3
Podlaskie	213,1	82,1	31,7	18,0	23,2	58,2
w %						
Polska	100	45,8	17,3	9,1	9,2	18,6
Podlaskie	100	38,5	14,9	8,4	10,9	27,3

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku, op. cit.

5.1.3. Nakłady pracy w gospodarstwach rolnych

Ze względu na znaczny udział pracy w niepełnym wymiarze godzin oraz sezonowego zatrudnienia pracowników dorywczych, kontraktowych, pracujących w ramach pomocy sąsiedzkiej i „pozostałych osób pracujących” nakłady pracy w rolnictwie w opracowaniach GUS wyraża się w umownych rocznych jednostkach pracy (Annual Work Unit – AWU). Roczna jednostka pracy (AWU) oznacza ekwiwalent pełnego etatu. Oblicza się ją przez podzielenie liczby godzin przepracowanych w ciągu roku przez roczną liczbę godzin odpowiadającą pełnemu etatowi. W Polsce jako ekwiwalent pełnego etatu przyjęto 2120 godzin pracy w roku, tzn. 265 dni roboczych po 8 godzin pracy dziennie. Przy wyliczaniu nakładów pracy wyrażonych w AWU (zgodnie z metodologią Eurostatu) zachowano warunek, że na 1 osobę nie może przypadać więcej niż 1 AWU, nawet jeżeli w rzeczywistości osoba pracuje dłużej³¹¹.

Po przeliczeniu przez GUS liczby pracujących na jednostki pracy AWU, czyli na pełnozatrudnionych, liczba zaangażowanych w pracę w gospodarstwach rolnych w Polsce zmniejszyła się z 4531,1 tys. do 2101,3 tys. (czyli o 53,7%), a w województwie podlaskim z 214,7 tys. do 114,9 tys. (o 46,4%) (liczba pracujących w rolnictwie indywidualnym zmniejszyła się z 214 tysięcy do 114 tysięcy: liczba pracujących członków rodziny spadła z 213,1 do 111,9 tysiąca, a liczba pracowników najemnych z 900 do 700; z kolei liczba pracujących najemnie stale w gospodarstwach osób prawnych i jednostek niemających osobowości prawnej zmniejszyła się z 700 na 600 osób).

Warto zauważyć, że w ujęciu przestrzennym największe nakłady pracy występowały w województwach mazowieckim (297,3 tys. AWU), lubelskim (257,6 AWU) i małopolskim (227,5 AWU; tabela 46).

Liczba pracujących w województwie podlaskim w 2010 roku wynosiła 214,7 tysiąca, w tym w gospodarstwach indywidualnych 214 tysięcy, z czego rodzinna siła robocza stanowiła 99,5% (213,1 tys.) oraz w gospodarstwach osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej 700 osób (w tym zdecydowaną większość stanowili pracownicy najemni stali). Po przeliczeniu przez GUS na jednostki pracy AWU okazało się, że liczba pracujących w rolnictwie podlaskim ogółem, wyrażona w AWU, zmniejszyła się do 114,9 tysięcy, przy czym liczba pracujących w gospodarstwach indywidualnych zmniejszyła się do 114 tysięcy (w tym rodzinna siła robocza do 111,9 tysiąca) oraz liczba pracujących najemnie stale w gospodarstwach osób prawnych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej do 600 osób w przeliczeniu na pełnozatrudnionych wyrażonych w jednostkach AWU.

³¹¹ *Rocznik Statystyczny Rolnictwo 2011*, s. 47.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Tabela 46. Nakłady pracy w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą w rocznych jednostkach pracy AWU w tysiącach wg województw w 2010 roku

Terytorium	Ogółem	Gospodarstwa indywidualne						Gospodarstwa osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej				
		razem	rodzinna siła robocza	pracownicy najemni stałi	pracownicy dorywczy	pracownicy kontraktowi	pomoc sąsiedzka	razem	pracownicy najemni stałi	pracownicy dorywczy	pracownicy kontraktowi	pozostałe osoby
Polska	2101,3	2052,6	1981,9	36,6	25,5	1,8	6,8	48,8	38,7	2,7	0,4	7,0
Dolnośląskie	79,8	75,2	72,1	1,5	1,3	0,1	0,3	4,5	3,9	0,2	0,0	0,4
Kujawsko-pomorskie	103,6	99,9	94,9	2,6	1,9	0,1	0,4	3,7	3,0	0,2	0,0	0,4
Lubelskie	257,6	255,6	248,8	1,7	3,9	0,2	1,1	2,0	1,7	0,1	0,0	0,2
Lubuskie	29,4	27,5	25,1	1,7	0,6	0,0	0,2	1,9	1,7	0,2	0,0	0,0
Łódzkie	172,6	170,8	165,4	2,9	1,9	0,1	0,5	1,8	1,4	0,1	0,0	0,3
Małopolskie	227,5	225,8	223,0	1,5	0,8	0,1	0,4	1,8	1,5	0,1	0,0	0,2
Mazowieckie	297,3	295,4	282,6	5,1	6,5	0,3	0,9	1,9	1,7	0,1	0,0	0,1
Opolskie	43,1	38,4	37,5	0,5	0,2	0,1	0,1	4,7	2,9	0,2	0,0	1,6
Podkarpackie	196,0	194,9	192,9	0,8	0,6	0,1	0,4	1,2	1,0	0,1	0,0	0,1
Podlaskie	114,9	114,0	111,9	0,7	0,8	0,1	0,6	0,9	0,6	0,1	0,0	0,1
Pomorskie	59,6	57,0	53,5	2,5	0,7	0,0	0,2	2,7	2,5	0,1	0,0	0,0
Śląskie	84,5	82,5	79,3	2,6	0,4	0,1	0,2	1,9	0,9	0,0	0,0	1,0
Świętokrzyskie	134,7	134,3	132,0	0,7	1,2	0,1	0,3	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0
Warmińsko-mazurskie	64,2	61,2	56,9	3,2	0,8	0,1	0,2	3,0	2,7	0,2	0,0	0,0
Wielkopolskie	195,1	183,4	172,6	6,8	3,0	0,3	0,8	11,7	8,7	0,6	0,0	2,4
Zachodniopomorskie	41,3	36,5	33,5	1,9	0,9	0,0	0,1	4,8	4,3	0,4	0,0	0,1

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku, op. cit.

Opierając się zatem na rozważaniach zawartych w Ekspertyzie pt. *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*, wykonanej na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2022³¹², można ostrożnie szacować (przy założeniu, że w rolnictwie będą pracowały tylko osoby w pełnym wymiarze czasu pracy), że teoretycznie liczba osób, które mogłyby odejść z rolnictwa indywidualnego w 2010 roku wynosiła 99 tysięcy (co stanowiło 46,3% wszystkich pracujących wówczas w rolnictwie indywidualnym w województwie podlaskim), a pracowników najemnych stałych z gospodarstw osób prawnych i jednostek nieposiadających osobowości prawnej 100, czyli 14,3%.

³¹² Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej, op. cit., s. 22 -24.

Jak podkreślają jednak autorzy ekspertyzy analizując dane dotyczące pracujących w rolnictwie w przeliczeniu na osoby fizyczne i jednostki AWU podkreślić trzeba słowo „teoretycznie”, gdyż w praktyce należy mieć na uwadze specyficzny charakter gospodarstwa produkcyjnego z gospodarstwem domowym i wynikającej z tego tytułu trudności w jednoznacznym rozdzieleniu pracy domowej od produkcyjnej. Ponadto w gospodarstwach indywidualnych pomagają w pracy także młodzież ucząca się oraz osoby w wieku emerytalnym. W związku z tym porównanie liczby pracujących osób fizycznych z liczbą jednostek pełnozatrudnionych może stanowić jedynie orientacyjną skalę zbędności (nadwyżki) siły roboczej w rolnictwie.³¹³

W województwie podlaskim, podobnie jak w całej Polsce Wschodniej, występuje wyższy niż średnio w kraju i wyższy niż w pozostałych województwach nadmiar siły roboczej w rolnictwie indywidualnym, przy czym sytuacja w podlaskim jest pod tym względem i tak lepsza niż w podkarpackim czy warmińsko-mazurskim.³¹⁴

5.1.4. Kierujący indywidualnymi gospodarstwami rolnymi

W charakterystyce demograficzno-społecznej kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi w województwie podlaskim szczególna uwaga zostanie skoncentrowana na takich cechach jak: poziom wykształcenia, posiadanie lub nieposiadanie wykształcenia rolniczego, typ wykształcenia rolniczego, wiek i płeć. Wszystkie cechy charakteryzujące podlaskich rolników zostaną ukazane na tle struktury demograficzno-społecznej kierujących gospodarstwami w pozostałych województwach w Polsce.

Analizując strukturę wykształcenia kierujących gospodarstwami rolnymi w Polsce należy zauważyć, że prawie 40% z nich – największa grupa – legitymuje się wykształceniem zasadniczym zawodowym. Mniej więcej co piąty zakończył edukację na poziomie gimnazjalnym lub podstawowym. Co czwarty ukończył szkołę średnią zawodową. Tylko niespełna 12% kierujących gospodarstwami indywidualnymi to osoby, które ukończyły studia wyższe (10,2%) lub szkoły policealne (1,4%). Na tle tych statystyk krajowych województwo podlaskie wypada nieco lepiej (wykres 17).

Pod względem odsetka kierujących gospodarstwem rolnym posiadających wykształcenie rolnicze województwo podlaskie plasuje się na czwartym miejscu w Polsce z wynikiem 47,7%, za kujawsko-pomorskim, wielkopolskim i pomorskim (wykres 18).

³¹³ Ibidem, s. 24.

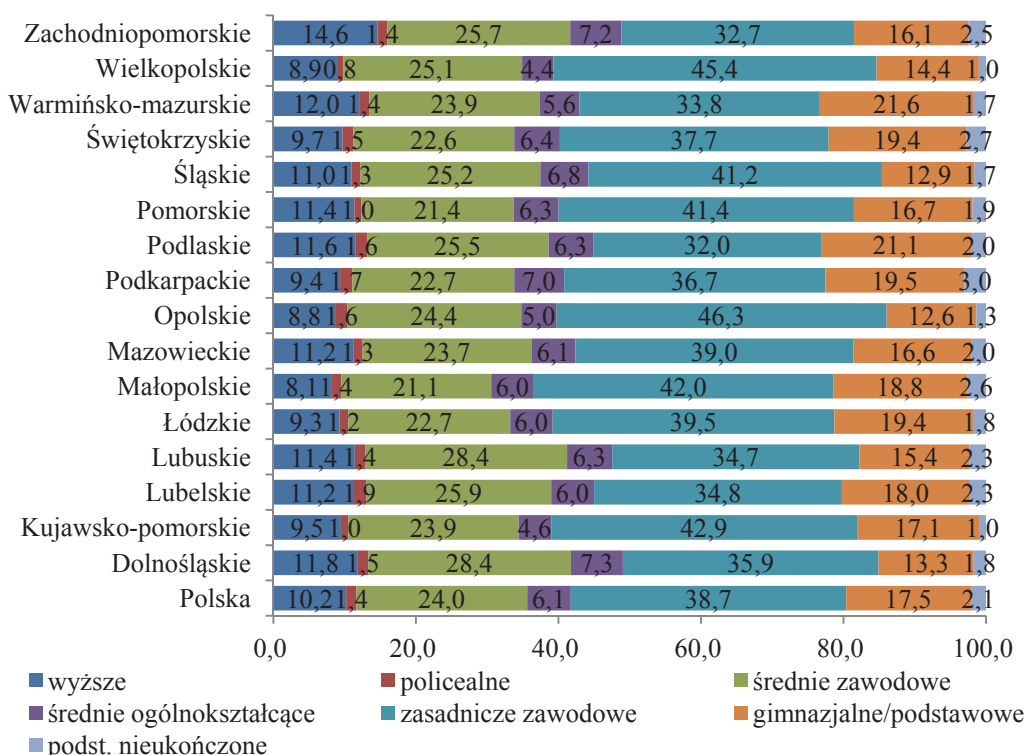
³¹⁴ Ibidem, s. 23.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

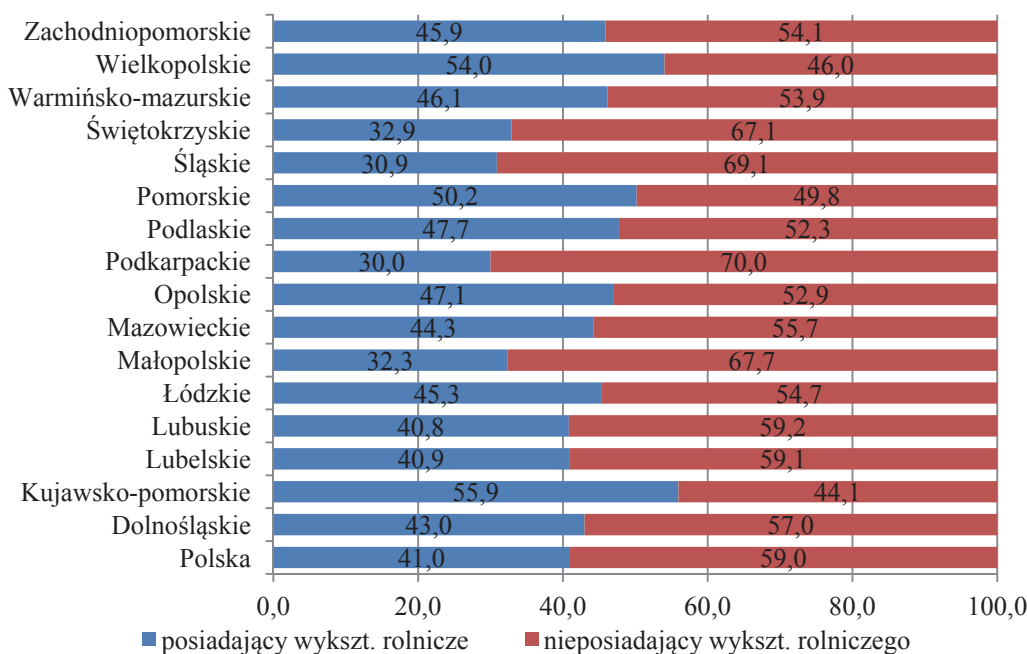
ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Wykres 17. Struktura wykształcenia kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Wykres 18. Typ wykształcenia kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

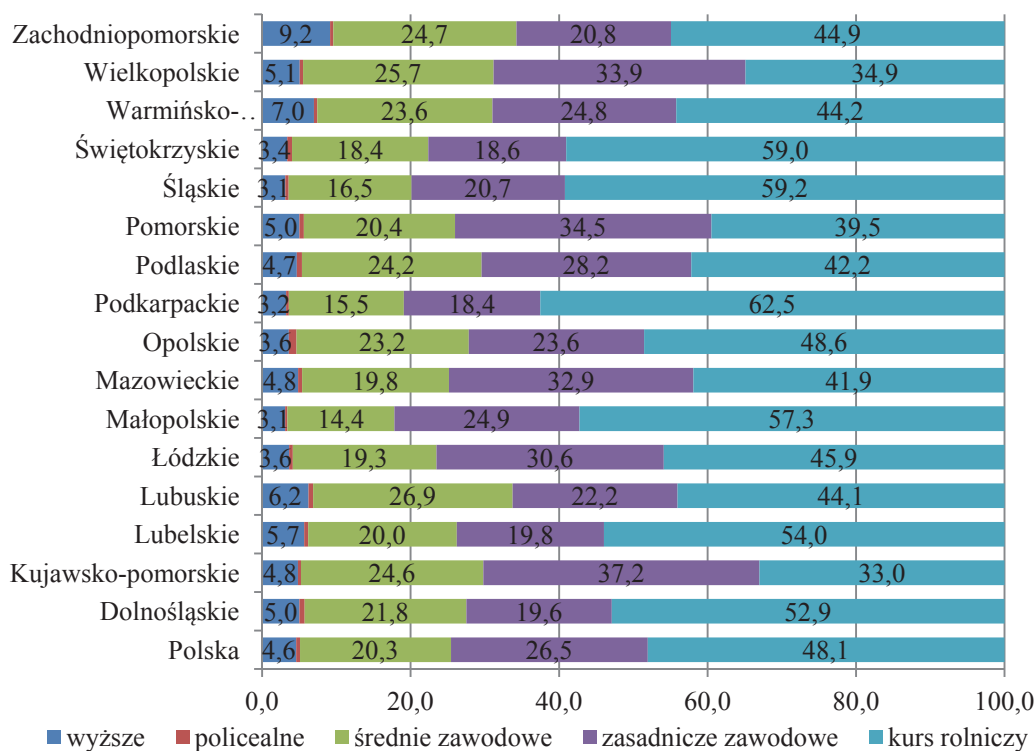
Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Bardziej szczegółowa analiza wykształcenia osób kierujących gospodarstwami rolnymi w Polsce, posiadającymi wykształcenie rolnicze wskazuje, że niemal połowa (48,1%) z nich posiada jedynie ukończony kurs rolniczy. Pod tym względem województwo podlaskie wypada dość dobrze na tle pozostałych województw, gdyż odsetek deklarujących wyłącznie kurs rolniczy wynosi 42,2%. Pozostałe osoby kierujące gospodarstwami rolnymi legitymujące się wykształceniem rolniczym w podlaskim ukończyły edukację na poziomie zasadniczym zawodowym – 28,2%, czy też średnim zawodowym – 24,2%. Niespełna 5% kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi w województwie podlaskim ukończyło studia wyższe powiązane z rolnictwem (wykres 19).

Wykres 19. Charakter wykształcenia rolniczego kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw

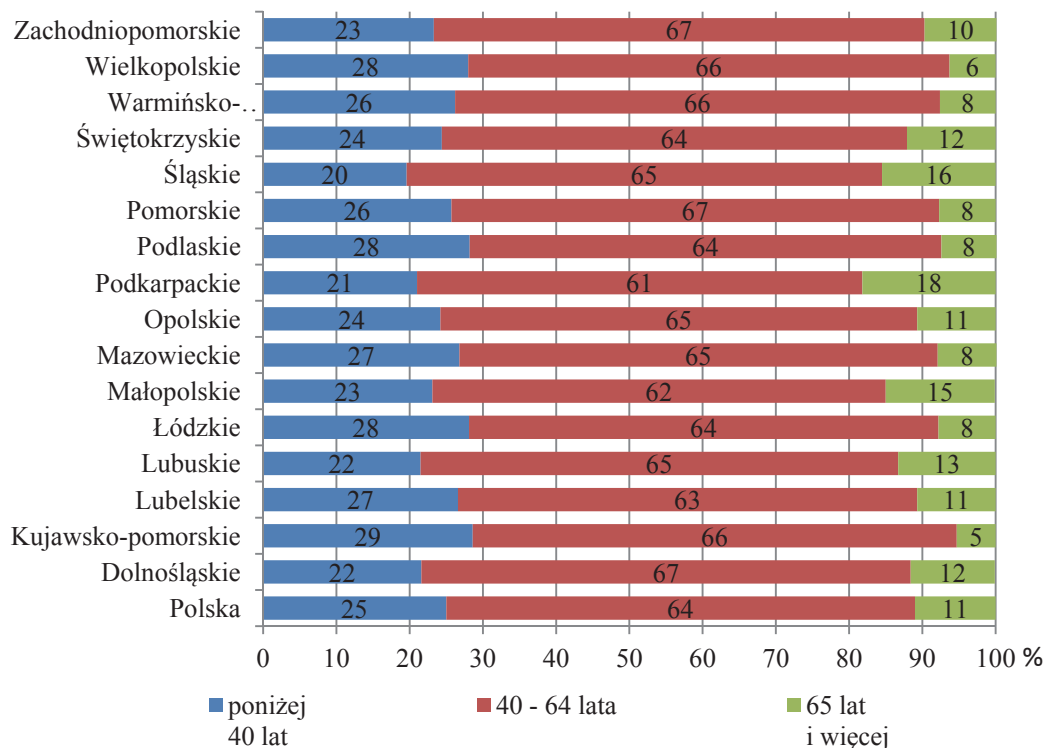

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Rolnicy w województwie podlaskim charakteryzują się korzystniejszą strukturą wiekową niż przeciętna w kraju. W grupie kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi 28,2% stanowią rolnicy młodzi, poniżej 40 roku życia. Pod względem udziału najmłodszych rolników w ogólnej strukturze kierujących gospodarstwami rolnymi podlaskie znajduje się w pierwszej czwórce województw w Polsce (lepiej pod tym względem wypadają jedynie: kujawsko-pomorskie, wielkopolskie i łódzkie).

Ponad 64% kierujących gospodarstwami rolnymi w podlaskim to osoby, których wiek zawiera się w przedziale 40-64 lata (przeciętnie w kraju odsetek ten osiąga podobną wielkość). Około 7,5% podlaskich rolników to osoby, które mają 65 i więcej lat (w skali kraju odsetek rolników najstarszych jest sporo wyższy i wynosi 11%; wykres 20).

Wykres 20. Struktura wiekowa kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Kierujący gospodarstwami rolnymi w województwie podlaskim to grupa o wyraźnej przewadze mężczyzn (tabela 47). Stanowią oni 77,1% wszystkich kierujących. W żadnym z pozostałych województw odsetek mężczyzn w strukturze kierujących gospodarstwami rolnymi nie jest aż tak wysoki (średnia dla Polski wynosi 66,9%, najmniejszy odsetek mężczyzn w strukturze kierujących gospodarstwami rolnymi występuje w województwie podkarpackim – 58%).

Tabela 47. Struktura płciowa kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw

Terytorium	Mężczyźni	Kobiety
Polska	66,9	33,1
Dolnośląskie	65,7	34,3
Kujawsko-pomorskie	76,1	23,9
Lubelskie	67,0	33,0
Lubuskie	65,8	34,2
Łódzkie	69,5	30,5
Małopolskie	58,8	41,2

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Terytorium	Mężczyźni	Kobiety
Mazowieckie	71,0	29,0
Opolskie	70,5	29,5
Podkarpackie	58,0	42,0
Podlaskie	77,1	22,9
Pomorskie	74,4	25,6
Śląskie	59,6	40,4
Świętokrzyskie	64,8	35,2
Warmińsko-mazurskie	73,0	27,0
Wielkopolskie	73,2	26,8
Zachodniopomorskie	68,6	31,4

Źródło: *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, op. cit.

Podsumowując charakterystykę kierujących gospodarstwami rolnymi w województwie podlaskim należy zwrócić uwagę na dość korzystną ich strukturę ze względu na parametry istotne z punktu widzenia pracy związanej z produkcją rolną. Podlascy rolnicy są nieco lepiej wykształceni ze względu na poziom ukończonej edukacji, jak też ze względu na kwalifikacje rolnicze niż rolnicy przeciętnie w Polsce, są także relatywnie od nich młodszy. Zawód rolnika jest silnie zmaskulinizowany w województwie podlaskim. Niespełna co czwarta osoba kierująca gospodarstwem rolnym w podlaskim to kobieta, podczas gdy przeciętnie w Polsce kobiety zarządzają mniej więcej co trzecim gospodarstwem rolnym.

5.2. Indywidualne gospodarstwa rolne a rynek pracy w świetle badań ankietowych

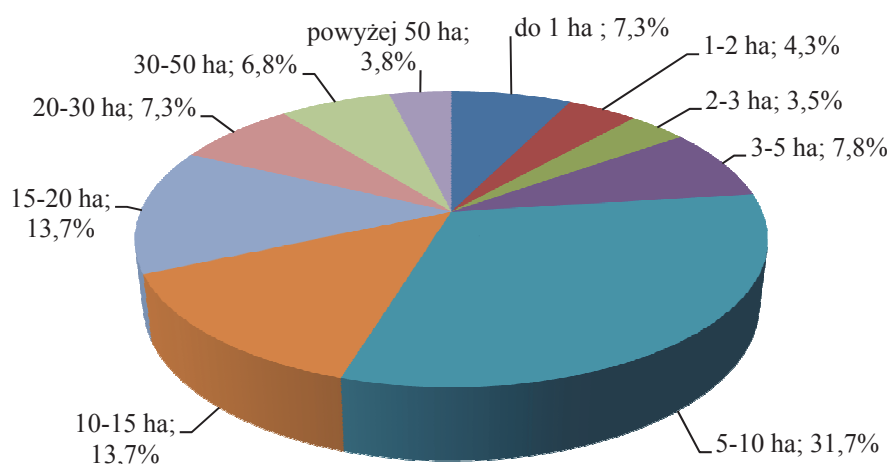
5.2.1. Specyfika analizowanych gospodarstw rolnych

Badaniem zostało objętych 395 gospodarstw rolnych z terenu całego województwa podlaskiego. Zdecydowana większość z nich (90%) to gospodarstwa rolne indywidualne nie zarejestrowane jako działalność gospodarcza. Co dziesiąte indywidualne gospodarstwo, w którym zrealizowano badanie ankietowe było zarejestrowane jako działalność gospodarcza.

Dokonując doboru próby gospodarstw do badań założono, że struktura podmiotów będzie oddawać proporcje populacji badawczej pod względem przynależności do grup obszarowych użytków rolnych pozostających w dyspozycji poszczególnych gospodarstw. W związku z tym jako jedno z głównych kryteriów doboru – obok położenia w poszczególnych podregionach województwa podlaskiego, a także typu produkcji rolniczej – wykorzystano wielkość powierzchni użytków rolnych gospodarstw w ha. Jednak w trakcie badań zauważono, że wiele gospodarstw najmniejszych (tych do 5 ha, których było ok. 33% w strukturze populacji) właściwie nie prowadzi produkcji rolnej, a wiele z nich wydierżawia swoje użytki na rzecz innych większych podmiotów. W związku z tym podjęto decyzję o lekkiej modyfikacji struktury próby na rzecz większego udziału w niej większych gospodarstw. Takie podejście pozwoliło na objęcie badaniami zarówno gospodarstwa małe, średnie, jak również największe, ale faktycznie realizujące działalność rolniczą. Modyfikacja próby była także uzasadniona z punktu widzenia celu badania ankietowego, jakim było uchwycenie relacji sektora rolnego

i pracujących w nim osób z regionalnym rynkiem pracy. Ostatecznie w strukturze próby znalazło się blisko 23% gospodarstw najmniejszych dysponujących powierzchnią użytków rolnych do 5 ha, ok. 45% gospodarstw o powierzchni użytków zawierającej się w przedziale 5-15 ha, a także ok. 32% gospodarstw dysponujących użytkami rolnymi o powierzchni powyżej 15 ha (wykres 21).

Wykres 21. Struktura indywidualnych gospodarstw rolnych objętych badaniem według wielkości użytków rolnych gospodarstw w ha

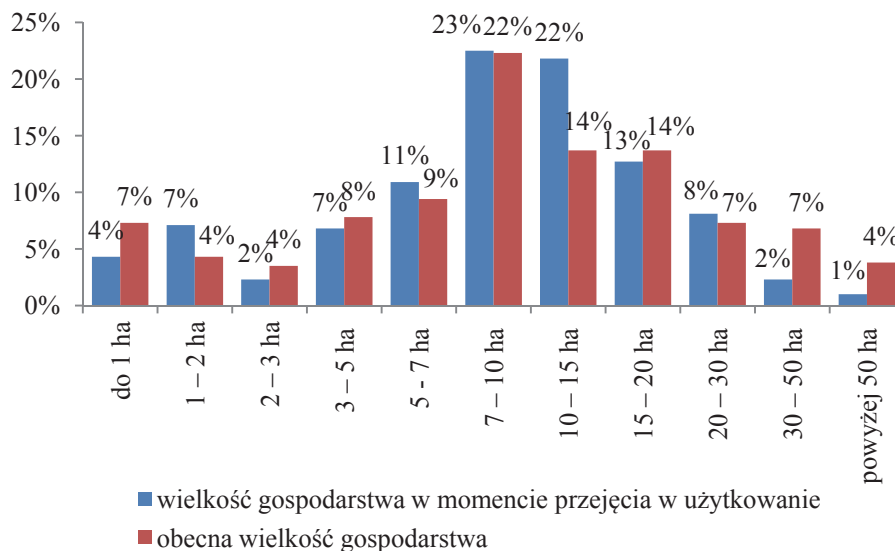
Źródło: opracowanie własne.

Kolejne pytanie miało na celu określenie kierunku przemian struktury agrarnej gospodarstw objętych badaniem. Poproszono bowiem respondentów o podanie wielkości gospodarstwa w momencie przejęcia go w użytkowanie. Wówczas większość przejmowanych nieruchomości (76%) stanowiły gospodarstwa małe (do 15 ha), które często są nieefektywne, niezdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego i skutecznej rywalizacji rynkowej. Jedynie pozostałe 24% gospodarstw (w tym 3% powyżej 30 ha) dawało szansę na rozwój produkcji towarowej. Uzyskane odpowiedzi zostały porównane z obecną wielkością gospodarstw objętych badaniem.

Wyniki zestawienia wskazują na zróżnicowany obraz sytuacji (wykres 22). Z jednej strony widoczne są procesy wygaszania produkcji rolnej (wzrost udziału gospodarstw najmniejszych) z drugiej zaś koncentracji użytków rolnych (wzrost udziału gospodarstw powyżej 30 ha).

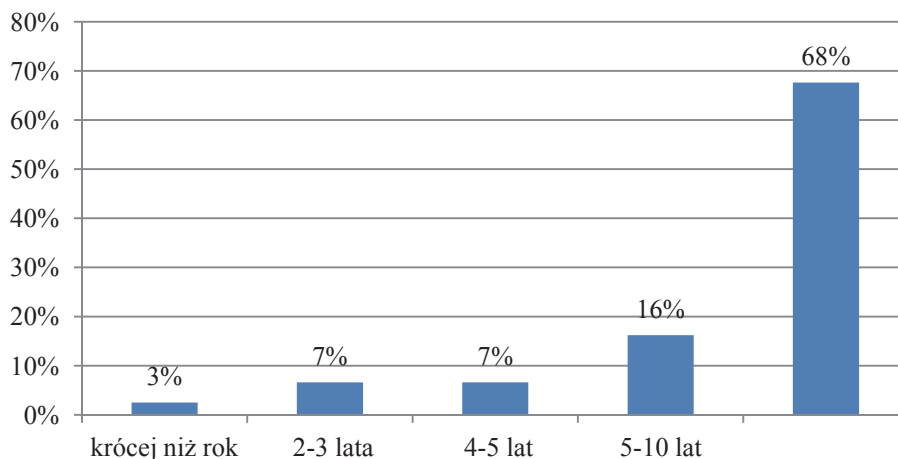
Kolejnym zagadnieniem charakteryzującym respondentów jest długość okresu kierowania gospodarstwem rolnym. W świetle wyników badania zdecydowana większość gospodarstw aż 68% jest zarządzana przez właścicieli dłużej niż 10 lat (wykres 23). Około 10% ankietowanych to osoby kierujące gospodarstwem nie dłużej niż 3 lata, w tym 3% stanowią rolnicy, którzy dopiero od roku użytkują ziemię rolną.

Wykres 22. Porównanie wielkości gospodarstw w momencie przejmowania z obecną wielkością

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 23. Okres użytkowania gospodarstw rolnych (N = 393)

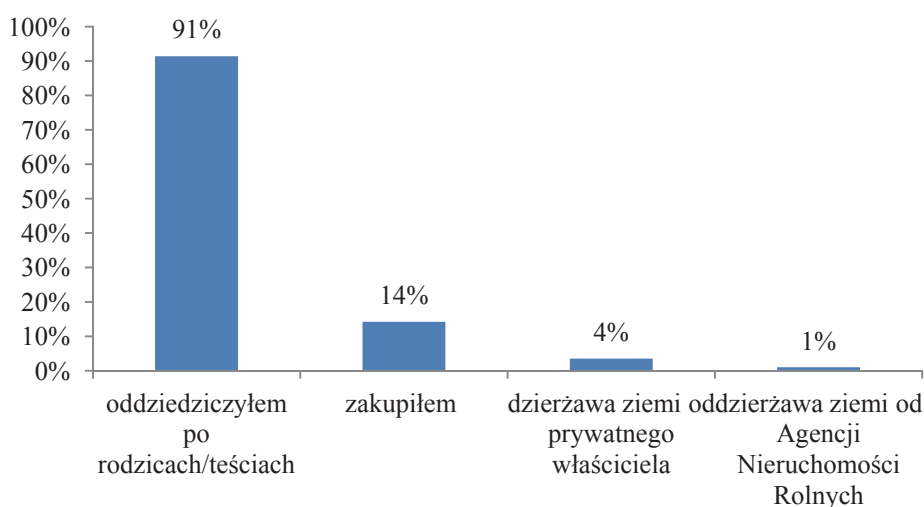
Źródło: opracowanie własne.

Według danych Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej najwięcej transakcji zaliczanych do tzw. nierynkowego obrotu ziemią łączy się z przekazywaniem nieruchomości rolnych w obrębie rodziny.³¹⁵ Wyniki badania potwierdzają występowanie takiego zjawiska, bowiem aż 91% ankietowanych objęło swoje gospodarstwa rolne w wyniku dziedziczenia (wykres 24).

³¹⁵ A. Sikorska, T. Ciodyk, A. Zadura, T. Zagórski, B. Buks, *Rynek ziemi rolniczej*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011, s. 15.

Warto zauważyć, że nieco ponad 14% badanych zakupiło gospodarstwo rolne. Mimo, że w ostatnich latach w związku z kryzysem gospodarczym obrót ziemią uległ spowolnieniu, to zakup ziemi jest nadal dobrą inwestycją, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że od 2016 roku rynek gruntów w Polsce otworzy się dla cudzoziemców. Pozostałe sposoby przejęcia nieruchomości rolnych, tj. dzierżawa ziemi od prywatnego właściciela i od Agencji Nieruchomości Rolnych są zdecydowanie rzadsze (odpowiednio 4% i 1%).

Wykres 24. Sposoby przejmowania gospodarstw rolnych (N = 395)

Źródło: opracowanie własne.

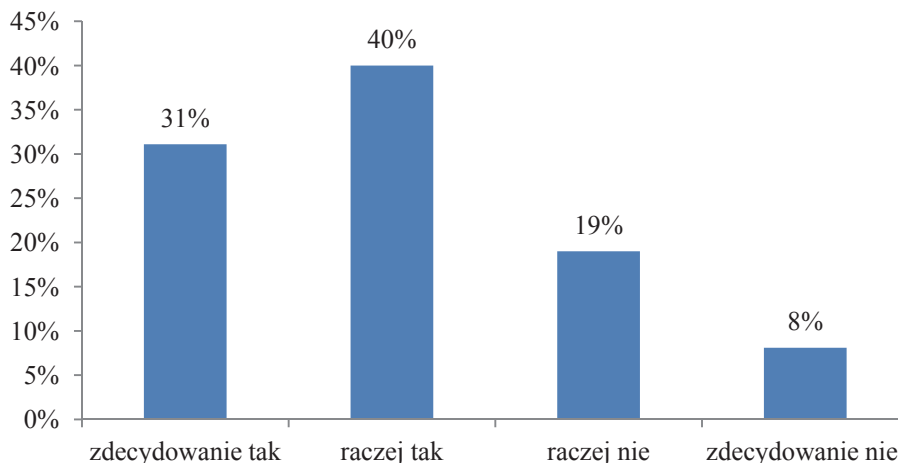
Chęć przekazania dzieciom użytkowanych gruntów z jednej strony zapewnia wymianę międzypokoleniową i jest wyrazem przywiązania do ziemi, z drugiej zaś oddziałuje hamująco na zmiany obszarowe i koncentrację ziemi. Chęć przekazania ziemi dziedzicowi może być również optymistycznym prognostykiem zmian w sektorze rolnictwa.

Wyniki badania wskazują, że ponad 70% rolników zamierza przekazać swoje gospodarstwo dzieciom (zsumowane odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”). Pozostała część ankietowanych nie planuje takiego rozwiązania (wykres 25).

Problemem polskiego i podlaskiego rolnictwa jest niska dochodowość indywidualnych gospodarstw rolnych. Część pytań została więc poświęcona temu zagadnieniu. Obok pytania służącego do subiektywnej oceny wielkości gospodarstwa rolnego zapewniającego pracującym tam osobom godziwe życie zapytano ankietowanych również o poziom rocznych przychodów z gospodarstwa, miesięcznych dochodów netto oraz źródeł dochodu.

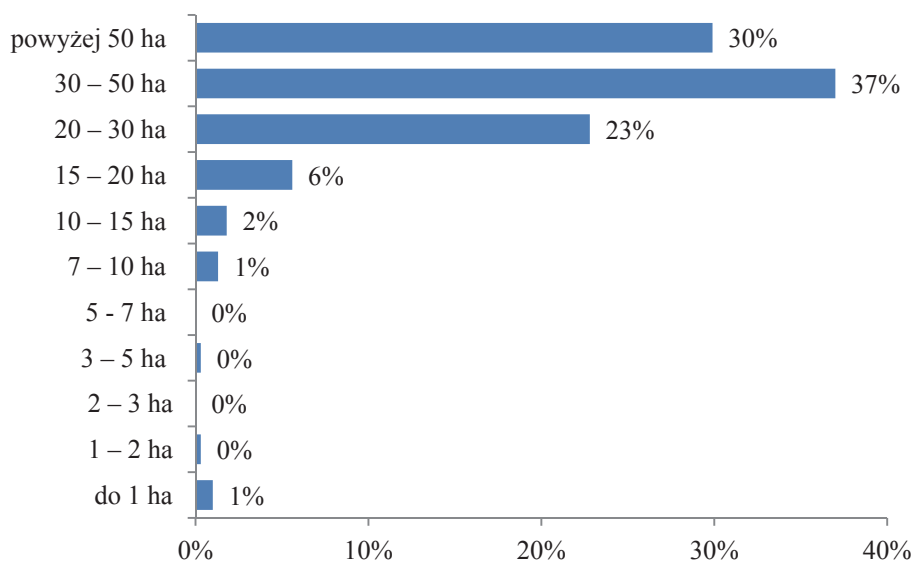
Zgodnie z oczekiwaniami, w opinii badanych jedynie większe gospodarstwa rolne mogą zapewnić rolnikowi i jego rodzinie godne warunki życia (wykres 26). Warto jednak zauważyć, że jedynie co trzeci rolnik wskazał gospodarstwa powyżej 50 ha jako gwarancję odpowiedniego poziomu życia. Natomiast prawie 60% uważa, że wystarczające są już gospodarstwa o powierzchni od 30 do 50 ha.

Wykres 25. Czy chciałby Pan(i), aby Pana(i) dzieci przejęły gospodarstwo rolne po swoich rodzicach? (N = 388)

Źródło: opracowanie własne.

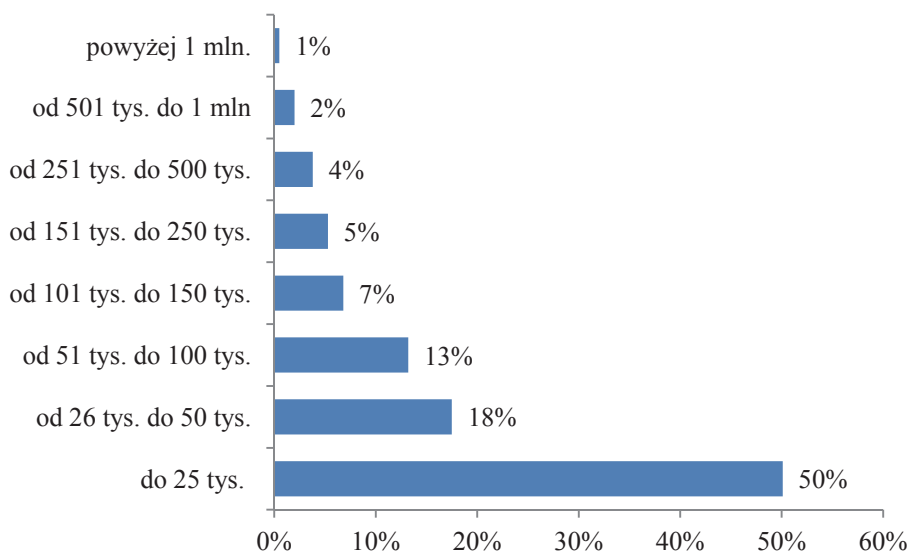
Wykres 26. Jaka powierzchnię powinno Pana(i) zdaniem posiadać gospodarstwo rolne, aby dochody utrzymywane z pracy na nim zapewniały godziwe życie całej rodzinie? (N = 394)

Źródło: opracowanie własne.

Mimo stopniowej poprawy sytuacji finansowej gospodarstw rolnych, to deklarowane przez rolników roczne przychody z gospodarstwa rolnego nadal kształtują się na raczej niskim poziomie. Aż połowa ankietowanych przyznała, że przychody te nie przekraczają kwoty 25 tys. zł. Zaledwie 3% gospodarstw generuje przychody przekraczające 500 tys. zł (wykres 27).

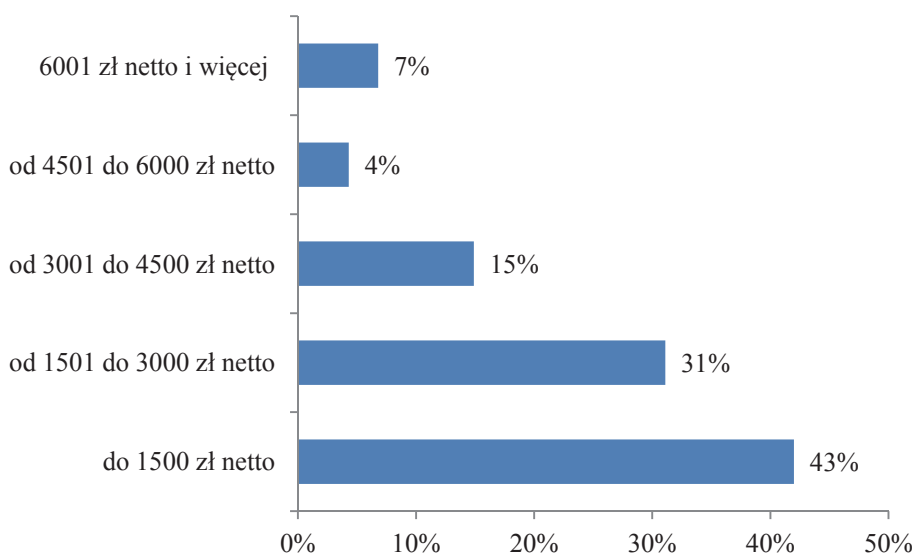
Wykres 27. Roczne przychody z gospodarstw rolnych (N = 392)

Źródło: opracowanie własne.

Uzupełnieniem pytania o przychody było pytanie dotyczące miesięcznego dochodu netto. W tym przypadku ponownie rolnicy najczęściej deklarowali najniższą kwotę, tzn. nie przekraczającą 1500 zł (43%). Co trzeci ankietowany deklarował dochody netto mieszczące się w przedziale 1500-3000 zł, natomiast 15% w przedziale 3001-4500 zł. Zaledwie 7% respondentów przyznało, że ich dochody są wyższe niż 6000 zł (wykres 28).

Wykres 28. Miesięczne dochody netto w badanych gospodarstwach rolnych (N = 392)

Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z oczekiwaniami wysokość dochodów netto jest uzależniona od powierzchni użytków rolnych. Gospodarstwa rolne o powierzchni większej niż 30 ha zdecydowanie częściej deklarują wyższe dochody (tabela 48).

Tabela 48. Zależność pomiędzy wielkością użytków rolnych a miesięcznymi dochodami netto

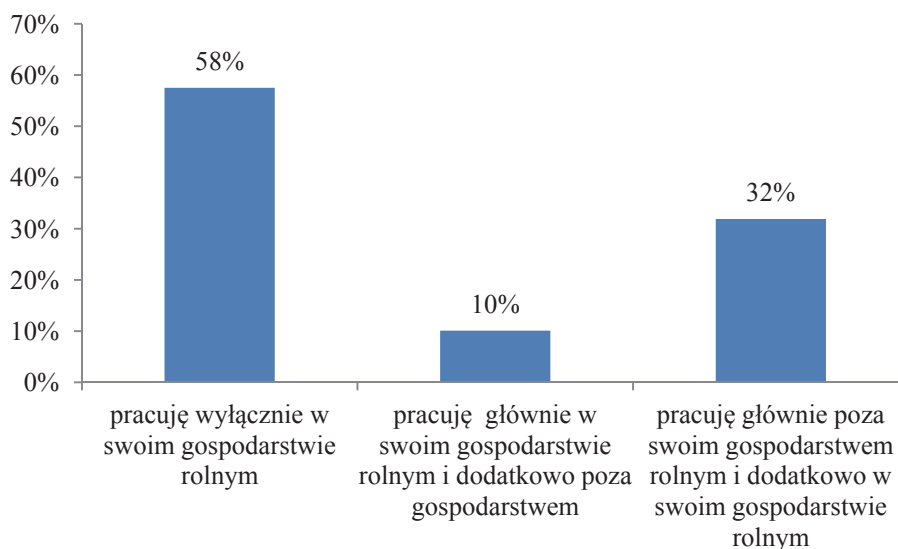
Dochody	do 1 ha	1-2 ha	2-3 ha	3-5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	30-50 ha	pow. 50 ha	ogółem
do 1500 zł netto	37,9	47,1	71,4	53,3	58,3	60,2	37,7	27,8	24,1	18,5	0,0	42,3
od 1501 do 3000 zł netto	44,8	41,1	14,3	30,1	36,1	25,0	39,6	42,6	34,5	7,4	6,7	31,4
od 3001 do 4500 zł netto	10,5	5,9	14,3	13,3	5,6	12,6	15,1	22,2	31,0	22,3	6,6	15,1
od 4501 do 6000 zł netto	3,4	5,9	0,0	0,0	0,0	1,1	3,8	7,4	3,5	11,1	26,7	4,3
6001 zł netto i więcej	3,4	0,0	0,0	3,3	0,0	1,1	3,8	0,0	6,9	40,7	60,0	6,9

Źródło: opracowanie własne.

Osobliwością mieszkańców obszarów wiejskich jest znaczący odsetek osób pozyskujących dochody z więcej niż jednego źródła. Posiadanie gospodarstwa gwarantuje wielu rolnikom i ich rodzinom stabilizację i pewne zabezpieczenie socjalne, nie stanowi natomiast głównego źródła utrzymania. Czynniki te sprawiają, że odchodzenie od pracy w rolnictwie jest powolne i wynika najczęściej ze względów demograficzno-społecznych.

Dla większości – prawie dwóch trzecich respondentów – podstawowym źródłem utrzymania się jest praca w gospodarstwie. Pozostali rolnicy – nieco ponad 40% – są zatrudnieni poza gospodarstwem, przy czym dla 32% ankietowanych praca poza gospodarstwem stanowi główne źródło utrzymania (wykres 29).

Wykres 29. Źródła utrzymania kierujących gospodarstwami rolnymi (N = 393)

Źródło: opracowanie własne.

Jak podkreślają Autorzy „Raportu o stanie wsi” aby utrzymać się z rolnictwa, trzeba obecnie mieć stosunkowo duże gospodarstwo, ale nadal setki tysięcy mieszkańców polskiej wsi „trzymają się ziemi”, nawet jeśli są to małe, kilkuhektarowe gospodarstwa. Traktuje się je jako element zabezpieczenia socjalnego, czynnik wzmacniający autonomię i swoisty „zasób sentymentalny”. Wyniki badania potwierdzają te przypuszczenia i wskazują na różnorodne składniki całkowitego dochodu w gospodarstwach rolnych.

Prawie wszyscy ankietowani wskazali gospodarstwo rolne jako jedno ze źródeł dochodu. Udział gospodarstwa rolnego w całkowitych dochodach gospodarstwa rolnego wynosi średnio prawie 60% (tabela 49). Drugim równie ważnym źródłem dochodów generującym ponad 60% udział w całkowitych dochodach jest praca najemna poza gospodarstwem. Taki sposób zarobkowania deklaruje około połowa ankietowanych.

Pozostałe źródła dochodu mają nieco mniejsze znaczenie. Około 34% udział w całkowitych dochodach mają renty i emerytury, jednak to źródło wskazuje nieco ponad 22% gospodarstw objętych badaniem. Jeszcze mniejszy udział w tworzeniu całkowitych dochodów mają zasiłki socjalne (około 10%).

Tabela 49. Struktura dochodów całkowitych w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Dochody	Średni% udziału w całkowitych dochodach gospodarstwa	% odpowiedzi
dochody z gospodarstwa rolnego	59,6	98,5
dochody z pracy najemnej (poza gospodarstwem) członków rodziny	61,1	46,6
renta, emerytura	33,8	22,3
zasiłki socjalne	9,7	3,8
dzierżawa	17,5	1,0

Źródło: opracowanie własne.

W celu określenia specyfiki gospodarstw objętych badaniem ankietowym respondentów (osoby zarządzające gospodarstwem) zapytano o wielkość produkcji rolnej przeznaczanej na sprzedaż, jak też o wielkość produkcji przeznaczonej na własne potrzeby. Wyniki badań pokazały, że średni udział produkcji rolnej przeznaczanej przez gospodarstwa rolne na własne potrzeby wynosi 45,6%, zaś średni udział produkcji rolnej przeznaczanej na sprzedaż sięga 72,3%. Wyniki te pokrywają się z wynikami ostatniego Spisu Rolnego, zgodnie z którym województwo podlaskie należy do pierwszej piątki województw w kraju pod względem odsetka gospodarstw rolnych produkujących na sprzedaż w relacji do ogólnej liczby gospodarstw rolnych.

Badania wykazały, że zdecydowana większość gospodarstw (ok. 92%) objętych analizą nie prowadzi działalności pozarolniczej. Pozostała grupa przyznała, że obok produkcji rolnej realizuje działalność usługową (5,6% wskazań), lub agroturystyczną (2,8% wskazań).

Rolnicy w województwie podlaskim nie są raczej skłonni do zrzeszania się i przystępowania do organizacji branżowych. niespełna 10% gospodarstw deklarowało przynależność

do tego typu podmiotów, w tym 2,3% należy do spółdzielni rolniczych, 2% do grup producenckich, a 5,6% do innych form zrzeszeń producentów rolnych.

Gospodarstwa rolne objęte badaniem ankietowym prezentowały zróżnicowane profile produkcji, obejmujące zarówno produkcję roślinną, jak i zwierzęcą. Respondenci poproszeni o wskazanie specyfiki swoich gospodarstw w trakcie wywiadów, podawali każdy rodzaj realizowanej przez siebie produkcji, nawet jeśli była ona przeznaczana wyłącznie na własne potrzeby. Jeśli chodzi o produkcję roślinną, to najwięcej gospodarstw przyznało, że specjalizuje się w uprawie zbóż (głównie żyta, rzadziej pszenicy czy jęczmienia). Dość znaczna grupa respondentów wskazała, że w ich gospodarstwie uprawia się ziemniaki i warzywa. W odniesieniu do produkcji zwierzęcej w analizowanych gospodarstwach dominowała hodowla bydła, cieląt, trzody chlewnej, a także produkcja mleka krowiego. Rolnicy przyznali w badaniu, że nie zamierzają diametralnie zmieniać kierunków realizowanej przez siebie produkcji w ciągu najbliższych 5 lat (tabela 50).

Tabela 50. Profile gospodarstw rolnych objętych badaniem

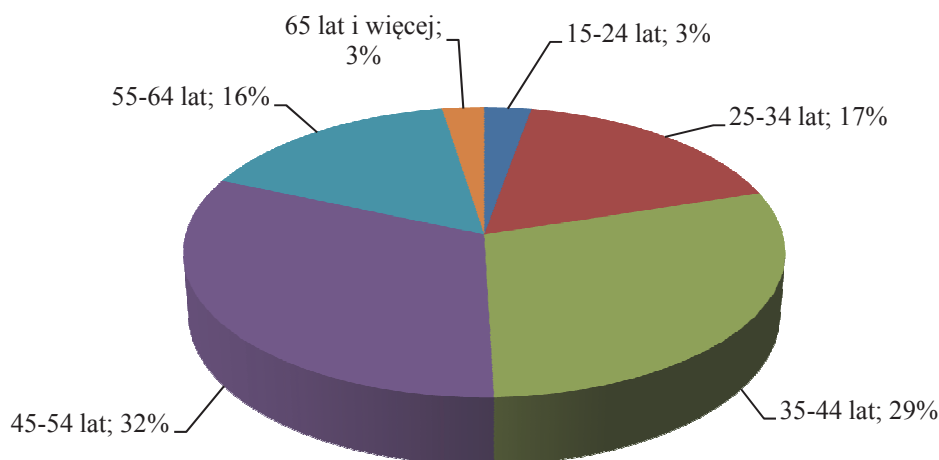
Produkcja roślinna	Stan aktualny	Za pięć lat	Produkcja zwierzęca	Stan aktualny	Za pięć lat
zboża, w tym:			żywiec rzeźny, w tym:		
pszenica	39%	36%	bydło	43%	39%
żyto	47%	42%	cielęta	31%	29%
jęczmień	32%	30%	trzoda chlewna	25%	21%
ziemniaki	42%	35%	owce	2%	1%
rośliny przemysłowe	5%	5%	drób	17%	16%
warzywa	30%	26%	konie	6%	5%
owoce	20%	17%	kozy	1%	1%
			króliki	5%	4%
			mleko krowie	32%	29%
			jaja kurze	18%	16%

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnią kwestią charakteryzującą gospodarstwa objęte badaniem są cechy demograficzne właścicieli tych gospodarstw. Jak pokazują dane Powszechnego Spisu Rolnego 2010 rolnicy w województwie podlaskim cechują się relatywnie korzystniejszą strukturą demograficzną niż rolnicy w pozostałych regionach Polski. Podlascy rolnicy są nieco młodszy oraz lepiej wykształceni.

Według Powszechnego Spisu Rolnego 2010 blisko 2/3 ogółu użytkowników pracujących w swoich gospodarstwach rolnych to osoby w wieku powyżej 44 lat. Natomiast wyniki badania ankietowego pokazały, że osoby takie stanowią jedynie połowę wśród respondentów. Prawie 20% gospodarstw jest zarządzana przez osoby zupełnie młode, które nie ukończyły 34 roku życia, zaś rolnicy najstarsi (powyżej 65 lat) stanowili 3% badanej próby (wykres 30).

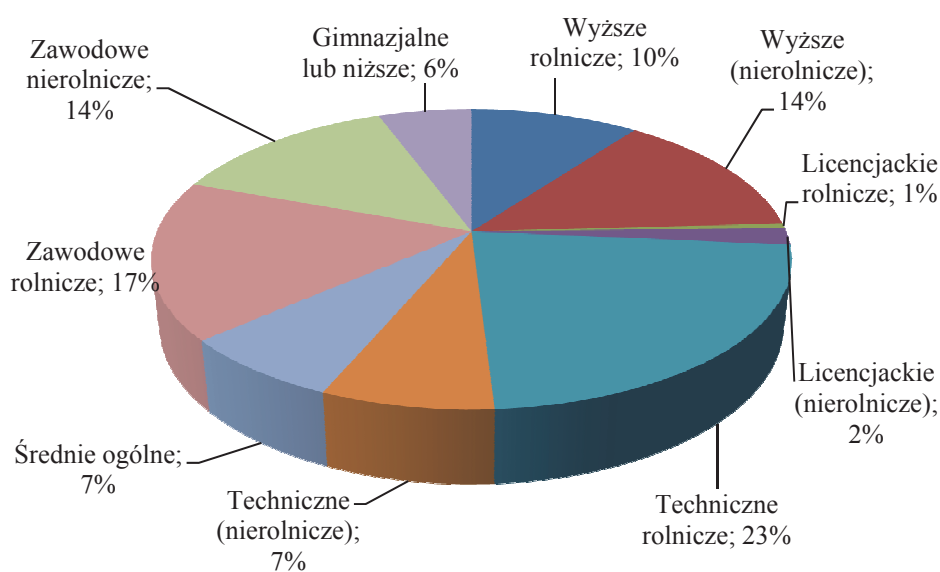
Wykres 30. Struktura wiekowa respondentów (N = 392)

Źródło: opracowanie własne.

Właściciele badanych gospodarstw rolnych charakteryzują się dość wysokim poziomem wykształcenia. Aż 24% deklaruowało wykształcenie wyższe, w tym 10% o profilu rolniczym. Tak wysoki udział osób z wykształceniem wyższym może być efektem selekcji, jaka ma miejsce podczas realizacji badań, w których wykształcenie nie jest głównym kryterium doboru próby. Wówczas osoby lepiej wykształcone chętniej niż pozostałe zgłaszają chęć uczestnictwa w badaniu. Około 37% osób kierujących gospodarstwami rolnymi posiada wykształcenie średnie, w tym aż 23% techniczne rolnicze i tyle samo wykształcenie zawodowe lub niższe, w tym 17% zawodowe rolnicze (wykres 31).

Wykres 31. Poziom wykształcenia respondentów (N = 395)

Źródło: opracowanie własne.

W celu zachowania reprezentatywności próby do badania dobierano gospodarstwa ulokowane w różnych częściach województwa podlaskiego zachowując proporcje ustalone na podstawie danych z GUSu (tabela 51).

Tabela 51. Struktura gospodarstw rolnych według podregionów województwa podlaskiego (N = 395)

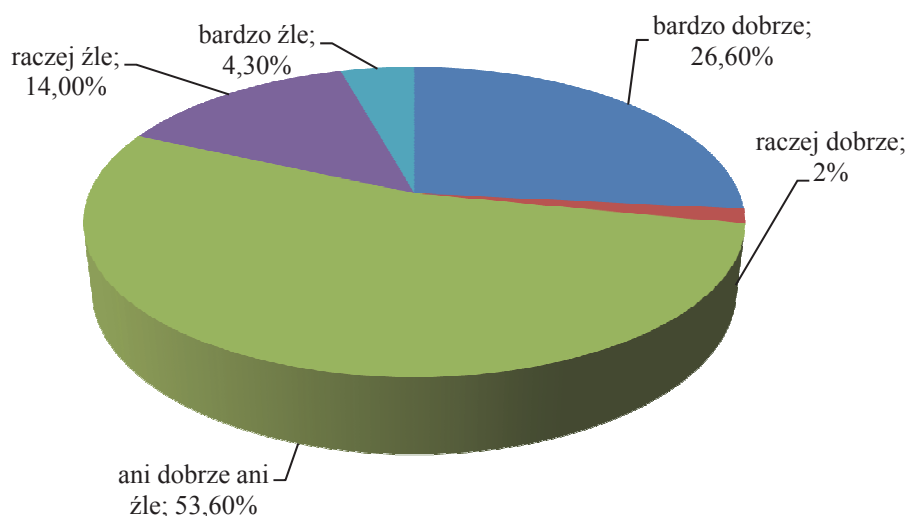
Terytorium	Procentowy udział w populacji	Procentowy udział w próbie
Podregion Białostocki	25,0	25,0
Podregion Suwalski	25,8	25,6
Podregion Łomżyński	49,2	49,4

Źródło: opracowanie własne.

5.2.2. Sytuacja ekonomiczna gospodarstw

Ważnym aspektem funkcjonowania gospodarstw rolnych jest ich kondycja ekonomiczna. W związku z tym ankietowanych zapytano o ocenę bieżącej sytuacji ekonomicznej gospodarstw. Struktura odpowiedzi wskazuje, że prawie 1/3 ankietowanych kondycję ekonomiczną swojego gospodarstwa oceniła pozytywnie, w tym blisko 27% określiło jak jako bardzo dobrą. Ponad połowa deklarowała ocenę ambiwalentną wybierając opcję odpowiedzi „ani dobrze ani źle”. Około 18% sytuację ekonomiczną swojego gospodarstwa oceniło jak złą, w tym 4,3% jako bardzo złą (wykres 32). Taki rozkład odpowiedzi wskazuje na dość duże zróżnicowane sytuacje finansowej gospodarstw rolnych w województwie podlaskim. Istnieją gospodarstwa specjalistyczne (głównie ukierunkowane na produkcję zwierzęcą), które odnotowują wysokie przychody i gospodarstwa tradycyjne o niewielkiej powierzchni użytków rolnych, z których dochód jest relatywnie niski.

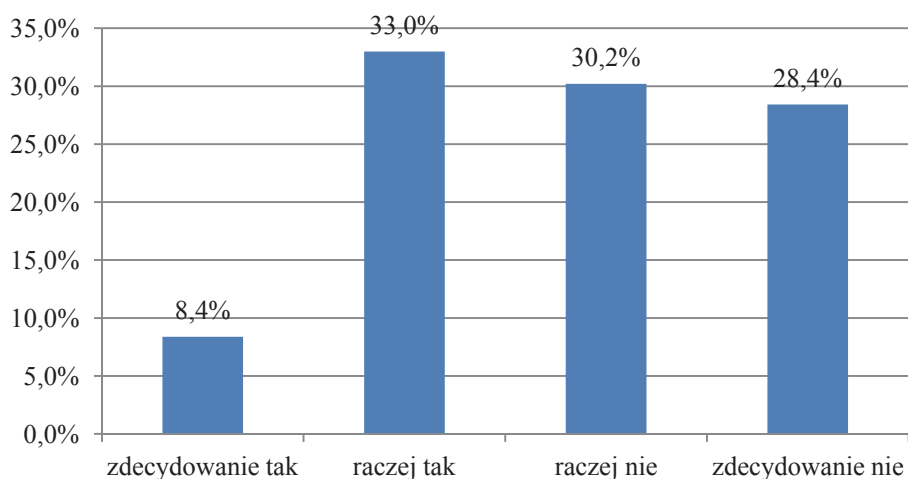
Wykres 32. Jak Pan(i) ocenia bieżącą sytuację ekonomiczną swojego gospodarstwa? (N = 394)

Źródło: opracowanie własne.

Samoocena sytuacji ekonomicznej gospodarstwa rolnego może mieć charakter subiektywny i w związku z tym nie zawsze jest miarodajna. W związku z tym respondentów zapytano, czy są w stanie utrzymać się wraz z rodziną z prowadzenia działalności rolniczej. Ponad połowa respondentów (ok. 59%) przyznała, że nie jest w stanie utrzymać się wraz z rodziną wyłącznie z prowadzenia działalności rolniczej. Pozostała grupa ankietowanych przyznała, że dochody z produkcji rolnej są wystarczające dla utrzymania rodziny. Około 8% kierujących gospodarstwami oceniło, że ich dochody z prowadzenia działalności rolniczej są na tyle wysokie, że zdecydowanie pozwalają na utrzymanie całej rodziny (wykres 33). Rozkład odpowiedzi na to pytanie potwierdza także dość duże zróżnicowanie kondycji ekonomicznej gospodarstw rolnych w województwie podlaskim.

Wykres 33. Czy jest Pan(i) w stanie utrzymać się wraz z rodziną wyłącznie z prowadzenia działalności rolniczej? N = 394

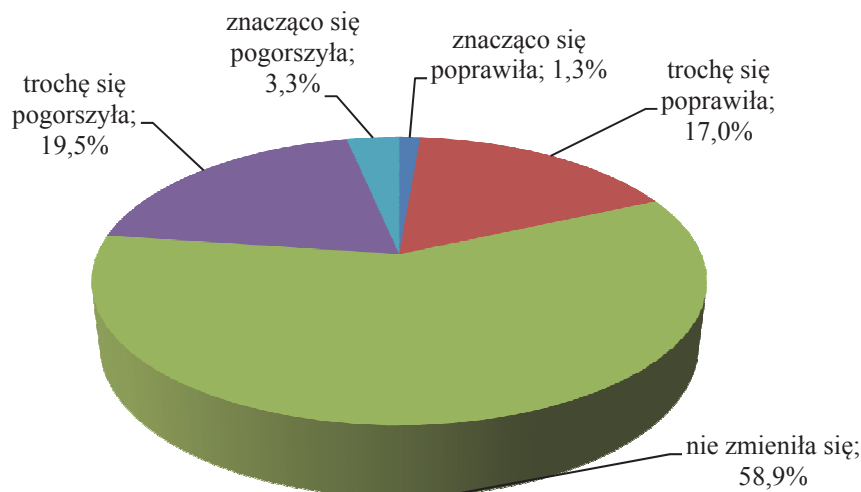
Źródło: opracowanie własne.

Pomimo panującego dość powszechnie przekonania o poprawie sytuacji finansowej rolników jako kategorii zawodowej (dopłaty rolne, środki unijne) należy zauważyć, że kryzys gospodarczy nie ominął także tego sektora działalności gospodarczej. Dość duża grupa rolników, mniej więcej co czwarty, przyznała w badaniu ankietowym, że sytuacja ekonomiczna ich gospodarstwa pogorszyła się w ciągu ostatniego roku. Odmiennego zdania było 18% ankietowanych, jednak w tej grupie zdecydowana większość wskazała, że sytuacja finansowa ich gospodarstwa poprawiła się tylko nieznacznie. Blisko 2/3 nie zauważyło żadnych istotnych zmian w sytuacji ekonomicznej swoich gospodarstw w ciągu ostatniego roku (wykres 34).

Gospodarstwa podlaskie – w opinii samych rolników – nie są szczególnie innowacyjne w skali kraju. Produkcję rolną realizują wykorzystując zazwyczaj tradycyjne metody. Ponad połowa podmiotów objętych badaniem (55%) zadeklarowała, że bazuje na tradycyjnych metodach w procesie produkcji. Mniej więcej co trzeci respondent (36,6%) przyznał, że w jego gospodarstwie wykorzystuje się nowoczesne metody produkcji, jednak nie są one szczególnie unikatowe na tle innych gospodarstw rolnych. Niespełna co dziesiąty biorący udział w badaniu przyznał, że stosuje nowoczesne metody produkcji, ale są w Polsce gospodarstwa stosują-

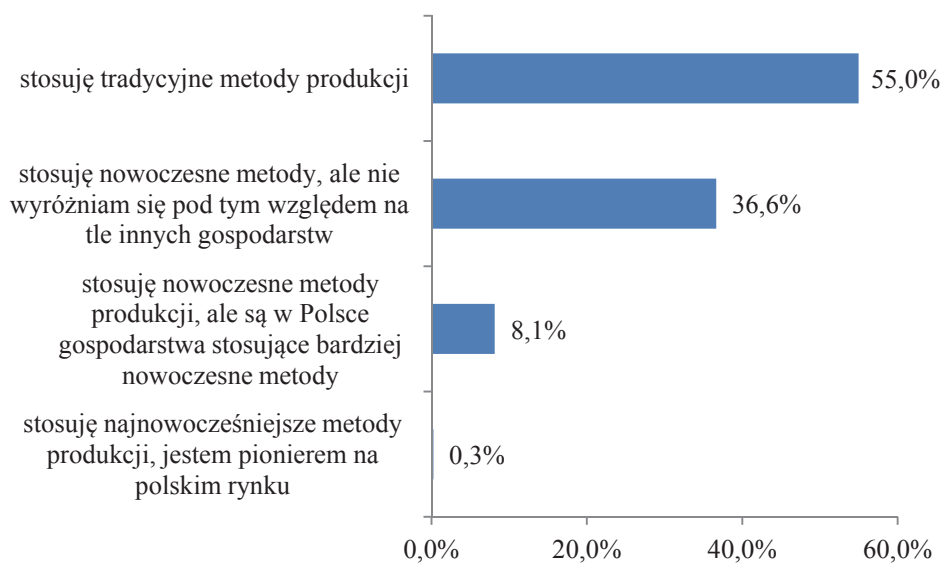
ce jeszcze nowocześniejsze sposoby wytwarzania produktów rolnych. Zaledwie niespełna 0,5% podlaskich gospodarstw opisało się jako pionierzy na rynku, wybierając opcję odpowiedzi „stosuję najnowocześniejsze metody produkcji” (wykres 35).

Wykres 34. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy sytuacja ekonomiczna Pana/i gospodarstwa rolnego? (N = 394)

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 35. Stwierdzenie najlepiej opisujące metody produkcji rolnej stosowane przez respondenta (N = 394)

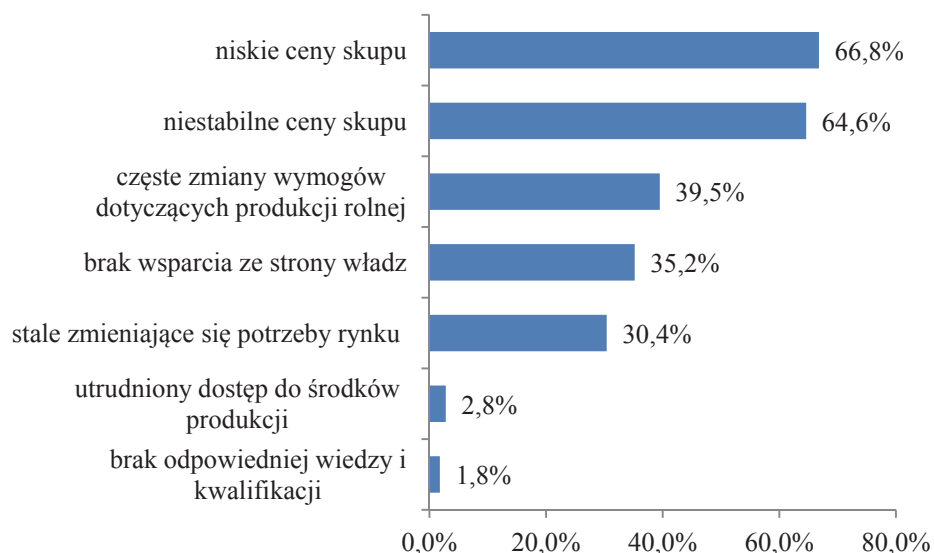
Źródło: opracowanie własne.

5.2.3. Bariery i szanse rozwoju produkcji rolnej

Istnieje wiele blokujących barier hamujących rozwój gospodarstw rolnych i realizowanej przez nich produkcji, o czym szczegółowo pisano w rozdziale „Popytowo-podażowe czynniki wpływające na rozwój rolnictwa”. Interesujące jest jednak określenie co stanowi główną barierę prowadzenia działalności rolniczej w opinii samych zainteresowanych, czyli kierujących gospodarstwami rolnymi.

Wyniki badań ukazały, że do dwóch głównych barier rozwoju gospodarstw rolnych należą czynniki ekonomiczne, związane z cenami skupu produktów rolnych, a konkretnie z ich zbyt niskim poziomem, a także z niestabilnością. Mniej więcej 2/3 ankietowanych rolników wskazało, że są to najistotniejsze kwestie utrudniające prowadzenie produkcji rolniczej. Inne bariery były wskazywane już znacznie rzadziej. Około 40% ankietowanych przyznało, że ograniczeniem rozwoju produkcji rolnej są kwestie prawne, a konkretnie częste zmiany wymogów dotyczących standardów produktów i procesu produkcyjnego. Mniej więcej co trzeci respondent wskazywał na problem związany z brakiem wsparcia rolnictwa ze strony władz, i to zarówno regionalnych, jak też krajowych. Podobny odsetek biorących udział w badaniu utyskiwał na stale zmieniające się potrzeby rynku i oczekiwania odbiorców. Rolnicy nie mają raczej problemu z dostępem do środków produkcji (na ten aspekt jako barierę rozwoju produkcji rolnej skarżyło się niespełna 3% ankietowanych), jak też z dostępem do wiedzy i zdobywania odpowiednich kwalifikacji (wykres 36).

Wykres 36. Czynniki utrudniające prowadzenie gospodarstwa rolnego (N = 395)

Źródło: opracowanie własne.

Mimo występowania licznych barier w rozwoju gospodarstw rolnych większość właścicieli już dokonała modernizacji i inwestycji w gospodarstwie lub planuje takie przedsięwzięcie w ciągu najbliższych pięciu lat. Ankietowani rolnicy najczęściej inwestują w: maszyny (35,2%), budynki gospodarcze i ich wyposażenie (21%), poprawę bezpieczeństwa w gospodarstwie (19%) oraz zwiększenie wielkości produkcji rolnej (13%) lub pogłębienie specjali-

zacji (12%). Jednocześnie co trzeci właściciel gospodarstwa w ciągu ostatnich 12 miesięcy nie dokonał żadnych zmian w gospodarstwie (tabela 52).

Tabela 52. Zmiany w gospodarstwach rolnych zrealizowane w ostatnich 12 miesiącach i planowane na następne 5 lat

Zmiana	W ostatnich 12 miesiącach	W ciągu najbliższych 5 lat
1. Inwestycje w maszyny	35,2	40,8
2. Inwestycje w budynki gospodarcze i ich wyposażenie	21,0	33,2
3. Zwiększenie wielkości dotychczasowej produkcji rolnej	13,2	18,5
4. Specjalizację w zakresie obecnie prowadzonej produkcji	11,6	12,9
5. Rozpoczęcie lub zwiększenie upraw ekologicznych	9,4	11,9
6. Rozpoczęcie prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego	1,5	4,1
7. Rozpoczęcie lub zwiększenie produkcji rolnej na eksport	0,0	0,3
8. Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez zakup gruntów	5,3	21,5
9. Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez dzierżawę gruntów	9,4	17,0
10. Inwestycje w zakresie zwiększenia bezpieczeństwa w gospodarstwie rolnym	18,7	20,0
11. Nie dokonałem/planuję zmian	32,4	31,1

Źródło: opracowanie własne.

Z zestawienia wynika, że rolnicy dość optymistycznie patrzą w przyszłość planując szereg zmian w swoich gospodarstwach rolnych w ciągu najbliższych pięciu lat (świadczą o tym większe odsetki w każdej kategorii reprezentującej planowane zmiany). Ponownie najczęstsze plany inwestycyjne dotyczą maszyn (prawie 41%), budynków gospodarczych i ich wyposażenia (33%), poprawy bezpieczeństwa (20%). Jednak największy wzrost odsetka dotyczy planów związanych z powiększeniem powierzchni gospodarstwa rolnego. Aż 21,5% rolników planuje zakup ziemi, a 17% dzierżawę. Istotnie wzrosła również grupa rolników zamierzających rozpocząć działalność z zakresie agroturystyki.

5.2.4. Postawy wobec pracy w rolnictwie

Postawa człowieka wobec wykonywanej pracy jest określana jako stan psychicznej gotowości będący produktem życiowego doświadczenia, warunkujący relacje jednostki, grupy w stosunku do przedmiotów i sytuacji, z którymi się ona styka. Pozytywne postawy wobec pracy mogą przyczynić się do większej wydajności, ale przede wszystkim do poczucia satysfakcji z dobrze wybranej drogi zawodowej.

Trudno jest jednoznacznie określić stosunek do wykonywanej pracy wśród przedstawicieli różnych kategorii zawodowych, ale wśród rolników przedsięwzięcie to jest szczególnym wyzwaniem, gdyż praca na roli w dużej mierze miesza się z innymi aspektami życia rolnika i jego rodziny.

W niniejszym projekcie badawczym do identyfikacji postaw wobec pracy w rolnictwie wykorzystano skalę dyferencjał semantyczny. W pytaniu kwestionariuszowym zamieszczono serię par twierdzeń charakteryzujących pracę w rolnictwie posiadających zarówno brzmienie pozytywne, jak też negatywne np.: praca w rolnictwie przynosi dobre zarobki 5 4 3 2 1 praca w rolnictwie nie przynosi dobrych zarobków

Zadanie ankietowanego polegało na wyborze odpowiedniego punktu na pięciopunktowej skali zgodnie ze swoją opinią w relacji do 10 par przedstawionych twierdzeń.

Analiza wyników odpowiedzi na to pytanie polegała na wyliczeniu średniej arytmetycznej, co w konsekwencji pozwoliło na identyfikację pozytywnych i negatywnych opinii ankietowanych rolników na temat wykonywanej przez nich pracy.

Wśród twierdzeń dotyczących pracy w rolnictwie, które zostały pozytywnie ocenione przez ankietowanych (średnia arytmetyczna przekraczała 3 lub była od niej nieco niższa na skali 1-5, co nie wskazuje na zbyt dużą siłę pozytywnych wyobrażeń na temat poszczególnych aspektów pracy) na pierwszym miejscu znalazło się przekonanie co do tego, że wymaga ona umiejętności przedsiębiorczych (najwyższa średnia 3,83), co potwierdza coraz powszechniejszą społeczną opinię podkreślającą konieczność zwiększenia prorynkowego nastawienia rolników do wyboru kierunków produkcji rolnej i sprzedaży produktów rolnych. W dalszej kolejności uplasowało się stwierdzenie, zgodnie z którym praca w rolnictwie wymaga wykształcenia kierunkowego i specjalistycznych kwalifikacji (średnia 3,5), co w dużej mierze pokrywa się z opinią ekspertów wyrażoną podczas wywiadu grupowego zorganizowanego na potrzeby niniejszego projektu badawczego. Twierdzili oni, że zawód rolnika wymaga konkretnej wiedzy i umiejętności, gdyż w dzisiejszych czasach nie da się osiągnąć spektakularnych wyników w rolnictwie bez fachowej wiedzy i odpowiednich kwalifikacji. Według większości ankietowanych praca w rolnictwie jest czymś więcej niż sposobem na zarabianie pieniędzy (średnia 3,27). Opinia ta jest zgodna ze specyfiką podlaskiego rolnictwa, które ma charakter rodzinny, często sentymentalny, a praca na roli niejednokrotnie angażuje całe rodziny. Potwierdzeniem tego jest kolejna pozytywna opinia na temat pracy w rolnictwie, zgodnie z którą zawód rolnika daje zadowolenie (średnia 3,14). Kolejnym aspektem pracy w rolnictwie docenionym przez osoby ankietowane było przekonanie o pewności zatrudnienia i stabilizacji, jaką można odnaleźć w zawodzie rolnika (jednak tutaj średnia była już nieco niższa i wynosiła 2,92). Opinia ta jest bliska społecznemu przekonaniu, że pracy w rolnictwie nie można utracić, nawet w warunkach kryzysu ekonomicznego. Co ciekawe, dość duża grupa respondentów – wbrew obiegowym opiniom – przyznała, że zawód rolnika daje możliwości rozwoju (średnia 2,83; schemat 3).

Schemat 3. Pozytywne opinie na temat pracy w rolnictwie

Źródło: opracowanie własne.

Obok pozytywnych opinii na temat pracy w rolnictwie ujawniły się negatywne wyobrażenia ankietowanych na temat pracy na roli. Najsilniejszą negatywną opinię otrzymało twierdzenie, zgodnie z którym praca w rolnictwie jest związana z dużym wysiłkiem fizycznym (średnia 1,78 na skali 1-5, gdzie 1 oznaczało, że praca wiąże się z bardzo dużym wysiłkiem, a 5, że z bardzo małym). Co ciekawe dość duża grupa respondentów przyznała, że praca rolnika wiąże się nie tylko z wysiłkiem fizycznym, ale również ze stresem psychicznym (średnia 2,36). Pomimo statystyk ukazujących wzrost płac w rolnictwie ankietowani uznali, że raczej nie jest prawdą twierdzenie, zgodnie z którym „rolnikom żyje się coraz lepiej”, a także zdanie: „praca w rolnictwie przynosi duże zarobki”. Biorący udział w badaniu uznali także (choć tutaj siła negatywnej oceny już nie była szczególnie duża), że praca w rolnictwie nie jest coraz bardziej prestiżowa (schemat 4).

Schemat 4. Negatywne opinie na temat pracy w rolnictwie

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując należy stwierdzić, że zidentyfikowane w badaniu pozytywne opinie rolników na temat ich pracy podkreślają wprawdzie swoisty sentyment do wykonywanego zawodu, jednak ukazują konieczność stałego podnoszenia swoich kwalifikacji i umiejętności przedsiębiorczych. Przewagą pracy w rolnictwie – jest wg opinii ankietowych – pewność pracy i stabilizacja. Szczególnie negatywnie rolnicy oceniają duży wysiłek fizyczny i stres związany z pracą na roli, a także zbyt niskie wynagrodzenia w relacji do nakładu pracy.

5.2.5. Zatrudnienie pracowników najemnych w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Jak należało oczekiwać na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2010, zatrudnienie najemnych pracowników w indywidualnych gospodarstwach rolnych jest zjawiskiem o minimalnej skali. Według danych pochodzących ze Spisu w podlaskich indywidualnych gospodarstwach rolnych zatrudnionych jest jedynie 900 pracowników najemnych, co stanowi niespełna 0,5% ogółu pracujących.

Wyniki badania potwierdzają marginalną skalę zjawiska. Wprawdzie szacowane odsetki gospodarstw rolnych zatrudniających pracowników są nieco wyższe niż notowane w wynikach Spisu (nie jest wykluczone, że część właścicieli, deklarując fakt zatrudniania pracowników, miała na myśli zatrudnianie bez formalnej umowy), to jednak analizy zjawiska na podstawie wyników badania prowadzone mogą być jedynie w mikroskali.

W świetle wyników badania jedynie 2% badanych (siedem gospodarstw) zatrudnia pracowników na stałe, a 5% (osiemnaście gospodarstw) zatrudnia ich w sezonie. Na śladowym poziomie kształtuje się odsetek gospodarstw, w których w ciągu ostatnich pięciu lat zatrudniano obcokrajowców (0,3% zatrudniało ich na stałe i podobny odsetek – sezonowo).

Należące do wąskiej grupy pracodawców gospodarstwa rolne przeciętnie zatrudniają około 2-3 osób (niezależnie od tego, czy zatrudniają na stałe, czy sezonowo). Zatrudniani pracownicy legitymują się niskim poziomem formalnego wykształcenia – jest to zazwyczaj wykształcenie zawodowe bądź gimnazjalne.

Mimo niewielkich liczebności gospodarstw zatrudniających pracowników widoczne są różnice w profilu prac, do wykonania których wykorzystywana jest najemna siła robocza. W przypadku stałego zatrudnienia prace te polegają przede wszystkim na obsłudze zwierząt gospodarskich. Potrzeba zatrudnienia sezonowego związana jest zaś z nasilonymi w sezonie pracami polowymi (zwłaszcza zbiorami).

Deklarowane przez właścicieli gospodarstw wynagrodzenie zatrudnianych pracowników kształtuje się na niskim poziomie, stanowiącym około 50% średniego wynagrodzenia brutto w województwie podlaskim (według Banku Danych Lokalnych wyniosło ono w 2010 roku 2854,02 zł brutto). Według deklaracji właścicieli pracownicy stali zarabiają średnio 1585 zł brutto, a pracownicy sezonowi – 1300 zł brutto.

W badanych gospodarstwach rolnych – z uwagi na marginalną skalę stałego zatrudnienia pracowników najemnych – nie odnotowano w ciągu ostatniego roku zjawiska rotacji pracowników. Również plany zatrudnieniowe właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych są bardzo ograniczone – niespełna 1% gospodarstw planuje zatrudnić nowych pracowników w ciągu najbliższego roku.

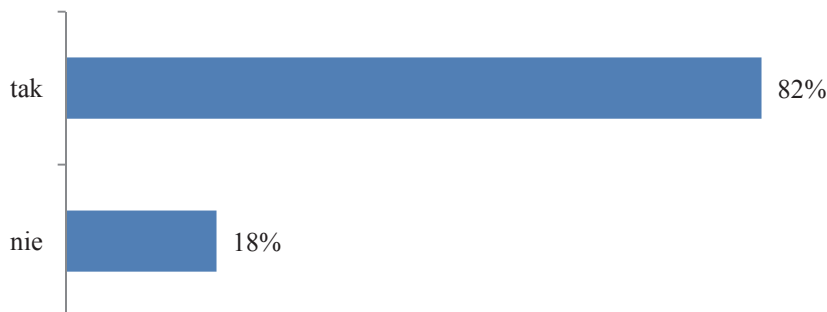
5.2.6. Zatrudnienie członków rodziny w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Jak pokazują dane Powszechnego Spisu Rolnego 2010, funkcjonowanie indywidualnych gospodarstw rolnych jest oparte przede wszystkim na wykorzystaniu rodzinnej siły roboczej. Wśród ogółu pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych 99,6% stanowią przedstawiciele rodziny właściciela. Średnio w pracę na rzecz indywidualnego gospodarstwa rolnego zaangażowanych jest dwóch członków rodziny właściciela (wraz z nim samym).

Wyniki badania potwierdzają, że praca rodziny na rzecz gospodarstwa jest powszechnym zjawiskiem, co pozwala zaliczyć indywidualne gospodarstwa rolne do specyficznej kategorii rodzinnych przedsiębiorstw. Ponad 80% właścicieli gospodarstw przyznało, że w prowadzeniu gospodarstwa pomagają im zamieszkujący z nimi członkowie rodziny, zazwyczaj jedna (35%) lub dwie osoby (31%); średnio 2,1 osób (wykres 37). Wyniki te – w zestawieniu z danymi na temat wielkości wiejskich gospodarstw domowych w Polsce (średnio 3 osoby³¹⁶) – pokazują, że w pracę na rzecz gospodarstwa rolnego zaangażowane są z różną intensywnością – całe rodziny.

³¹⁶ Według prognoz GUS na rok 2012.

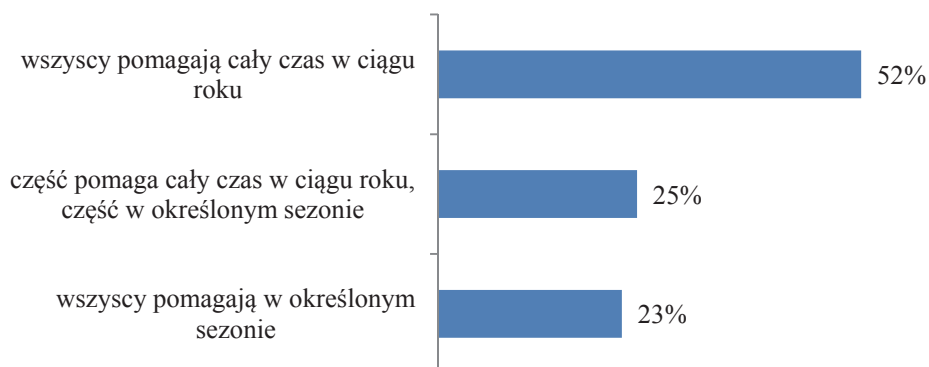
Wykres 37. Czy w prowadzeniu gospodarstwa pomagają Panu(i) zamieszkujący z Panem(ią) członkowie rodziny? (N = 395)

Źródło: opracowanie własne.

Dominującym modelem świadczenia pracy na rzecz rodzinnego gospodarstwa domowego jest praca wszystkich zaangażowanych członków rodziny przez okres całego roku – ma to miejsce w ponad połowie badanych gospodarstw. W pozostałych gospodarstwach również często spotykaliśmy model polegający na stałym wspieraniu gospodarstwa przez jedynie część członków rodziny (pozostali pomagają w określonym sezonie) jak również model wyłącznie sezonowej pracy członków rodziny (wykres 38). O dużym zaangażowaniu w pracę na rzecz gospodarstwa członków rodziny właściciela świadczą też deklaracje dotyczące wymiaru czasowego tej pracy. Pomagający członkowie rodziny na pracę w gospodarstwie przeznaczają średnio 29 godzin tygodniowo, co stanowi blisko jedną czwartą pełnowymiarowego tygodniowego czasu pracy. Należy też zauważyć, że w badaniu nie diagnozowano pozostałych obciążeń zawodowych pomagających członków rodziny (nie można wykluczyć, że część z nich łączy obowiązki zawodowe z pracą na rzecz gospodarstwa).

Wykres 38. Czy członkowie rodziny pomagają w prowadzeniu gospodarstwa na stałe czy tylko w określonym sezonie? (N = 315)

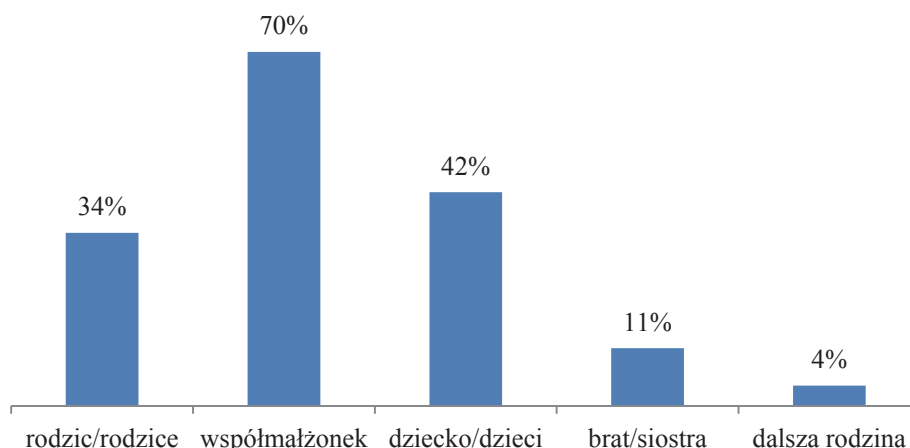

Źródło: opracowanie własne.

Pracujący na rzecz gospodarstwa domowego należą zazwyczaj do najbliższej rodziny właściciela. Typowe jest włączanie się w obowiązki związane z gospodarstwem współmałżonka/współmałżonki właściciela (70%). Nieco rzadziej pracę świadczą dzieci (42%) i rodzi-

ce właścicieli (34%). Rzadziej gospodarstwa rolne wspierane są pracą rodzeństwa właścicieli lub dalszej rodziny, co ma zapewne związek ze strukturą gospodarstw domowych i rzadkiej obecności w nich członków rodziny pochodzenia właścicieli (innych niż zamieszkujący wraz z dorosłymi dziećmi rodzice; wykres 39).

Wykres 39. Kim są dla Pana(i) pomagający w gospodarstwie członkowie rodziny? (N = 315)

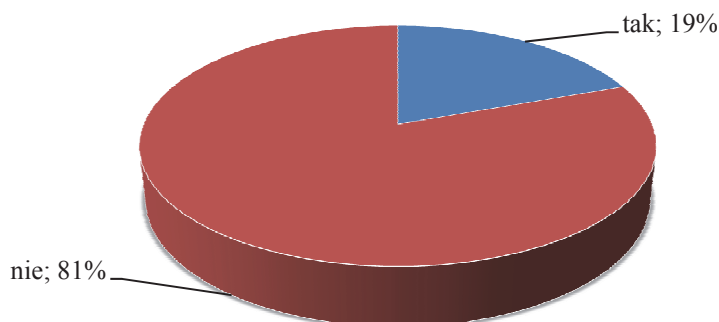

Źródło: opracowanie własne.

Badanie miało również pozwolić na oszacowanie w sposób przybliżony skali bezrobocia ukrytego w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Z uwagi na ograniczenia związane z przyjętą techniką sondażu wykorzystano subiektywną definicję bezrobocia ukrytego, stosowaną w Powszechnym Spisie Rolnym. Zgodnie z nią bezrobocie ukryte dotyczy deklarowanej przez właściciela gospodarstwa obecności w gospodarstwie rolnym osób w wieku produkcyjnym pracujących wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie rolnym, które mogłyby podjąć pracę wyłącznie poza gospodarstwem. Praca tych osób w gospodarstwie rolnym mogłaby być zaś wykonana przez innego członka gospodarstwa domowego. W badaniu ankietowym respondentów zapytano, czy wśród pomagających członków rodziny są osoby, które obecnie nie pracują poza gospodarstwem, ale zdaniem respondenta mogłyby pracować i mogłyby być zastąpione kimś innym (lub nawet żadną inną osobą) bez szkody dla gospodarstwa.

W blisko co piątym badanym indywidualnym gospodarstwie rolnym przyznano, że pracują na jego rzecz osoby, które mogłyby tego nie robić i zostać zastąpione kim innym (lub w ogóle nie być zastąpione; wykres 40). Średnia liczba takich osób przypadających na gospodarstwo rolne, dotknięte – według deklaracji jego właściciela – bezrobociem ukrytym wynosi 1,4.

Wykres 40. Czy wśród pomagających Panu(i) członków rodziny są takie osoby, które obecnie nie pracują poza gospodarstwem, ale Pana(i) zdaniem mogłyby pracować i mógł(a)by je Pan(i) zastąpić kimś innym lub nawet nie musiał(a)by Pan(i) ich zastępować bez szkody dla Pana(i) gospodarstwa? (N = 315)

Źródło: opracowanie własne.

Ekstrapolując uzyskane wyniki: 19% gospodarstw rolnych potwierdzających problem ukrytego bezrobocia i średnio 1,4 osoby dotknięte bezrobociem w każdym z nich, na ogół indywidualnych gospodarstw rolnych w województwie podlaskim, można skalę bezrobocia ukrytego w podlaskim rolnictwie indywidualnym szacować na ok. 27 650 osób. Stanowi to 11,6% ogółu rodzinnej siły roboczej (która – jak wspomiano – buduje niemal cały zasób kadrowy indywidualnych gospodarstw rolnych).

5.2.7. Zapotrzebowanie na kwalifikacje i kompetencje w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Respondentów zatrudniających pracowników na stałe lub sezonowo (N = 21) zapytano, czy znalezienie pracowników do pracy w gospodarstwie rolnym jest w dzisiejszych czasach łatwe czy trudne. Uzyskane odpowiedzi wskazują na zróżnicowany obraz sytuacji. Badani częściej jednak (ponad połowa) skłaniają się ku opinii, że znalezienie pracownika jest trudne niż ku opinii, że jest ono łatwe (tego zdania jest co trzeci badany rolnik). Zapytani o to, jakich pracowników jest trudno znaleźć, badani wskazywali na pracowników do prac fizycznych, czasem wspominali też o cechach tych pracowników, takich jak odpowiedzialność i kompetencja.

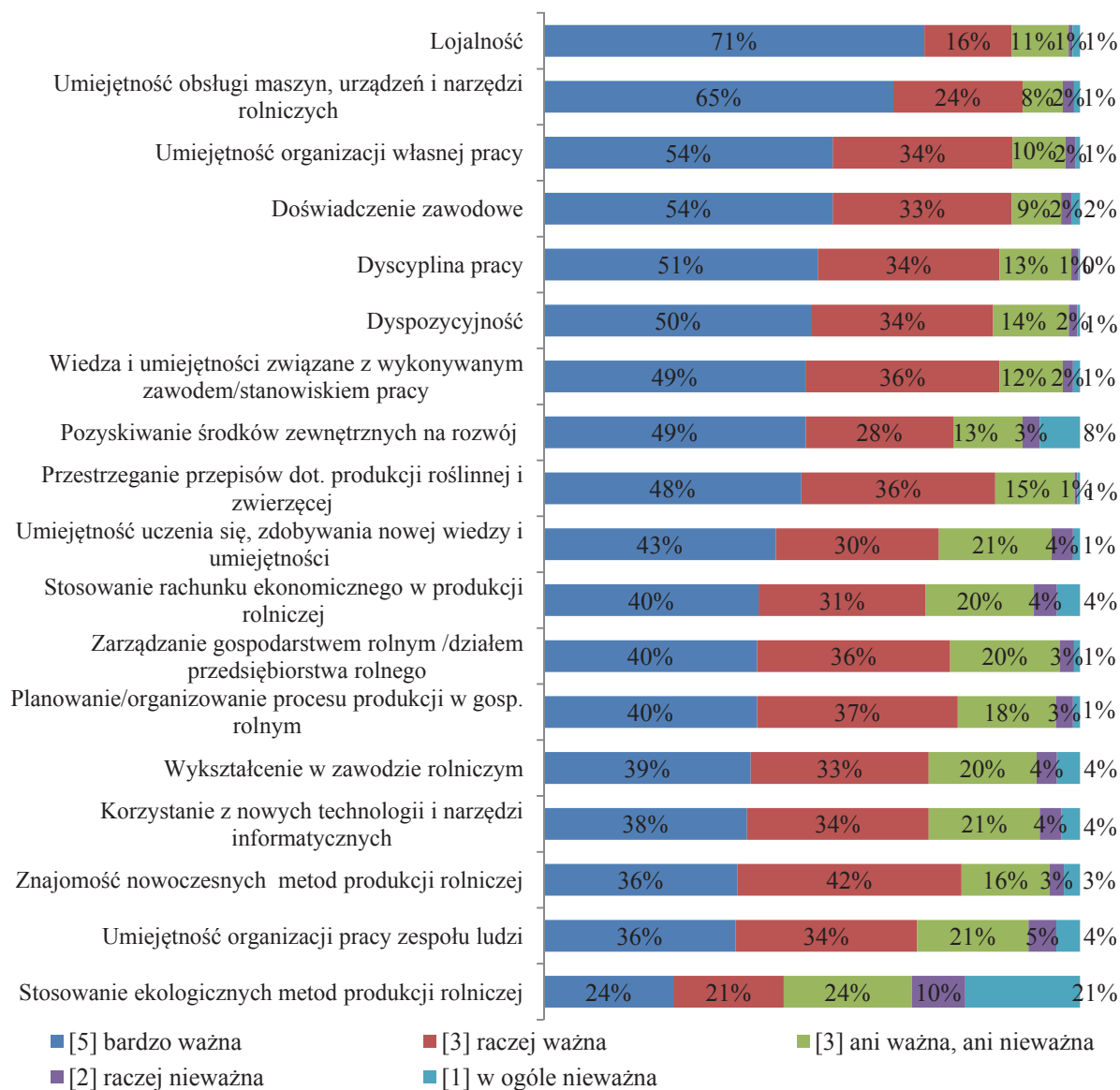
Uczestników badania poproszono także o ocenę ważności różnego rodzaju kwalifikacji (w tym związanych z obsługą maszyn rolniczych) i kompetencji w gospodarstwie rolnym, a także o ocenę stopnia ich opanowania przez osoby pracujące w gospodarstwie. Biorąc pod uwagę, że zdecydowana większość badanych bazuje wyłącznie na rodzinnej sile roboczej, należy założyć, że uzyskane wyniki dotyczą kwalifikacji i kompetencji posiadanych przez właściciela i jego członków rodziny.

W pierwszej kolejności badanym przedstawiono zestaw osiemnastu ogólnych kwalifikacji i kompetencji, potencjalnie przydatnych w gospodarstwie rolnym i poproszono o ocenę ich ważności za pomocą 5-stopniowej skali, gdzie 1 oznaczało „w ogóle nieważna”, a 5 – „bardzo ważna”.

Ogólnie rzecz biorąc większość cech znajdujących się na przedstawionej respondentom liście uzyskała wysokie oceny ważności (odsetek zsumowanych ocen „bardzo ważne” lub „raczej ważne” wahał się od 71% do 87%).

Najważniejszą cechą, jaką powinni posiadać pracownicy gospodarstw rolnych, jest lojalność (71% badanych określiło właśnie tę cechę jako bardzo ważną; prawie 90% uznało ją za ważną lub bardzo ważną). Niewiele mniej badanych (65%) za bardzo ważną cechę niezbędną do pracy w gospodarstwie rolnym uznało umiejętność obsługi maszyn, urządzeń i narzędzi rolniczych (za ważną lub bardzo ważną uznało ją blisko 90%). Ponad połowa badanych dostrzega bardzo duże znaczenie w pracy w gospodarstwie rolnym cech interpersonalnych, takich jak umiejętność organizacji własnej pracy czy dyscyplina pracy. Połowa badanych uznała dyspozycyjność jako bardzo ważną kompetencję przy tego rodzaju pracy (wykres 41).

Wykres 41. Ocena ważności cech/kompetencji pracowników gospodarstw rolnych do pracy w gospodarstwie

Źródło: opracowanie własne.

Do grupy relatywnie mniej ważnych cech związanych z pracą w gospodarstwie rolnym zaliczono: znajomość nowoczesnych metod produkcji rolniczej i umiejętność organizacji pracy zespołu ludzi (po 36% ocen „bardzo ważne”). Najmniejsze znaczenie przedstawia zaś umiejętność stosowania ekologicznych metod produkcji rolniczej, oceniana jako bardzo ważne przez jedną czwartą badanych i podobnie często uznawana za w ogóle nieważną. Niska ocena ważności tego czynnika może wynikać z niskiej świadomości ekologicznej rolników, a także z przywiązania do dotychczasowych sposobów produkcji rolnej oraz braku potrzeb zmian w tym zakresie.

Respondenci oceniając kompetencje pracujących w gospodarstwie rolnym korzystali z listy cech, których ważność wcześniej oceniali. Posługiwali się tym razem 5-stopniową skalą, gdzie 1 oznaczało bardzo niski poziom kompetencji, a 5 – bardzo wysoki poziom kompetencji.

Oceny poziomu kompetencji pracujących okazały się bardziej stonowane niż oceny ich ważności, choć zasadniczo świadczą one o dość wysokiej samoocenie rolników. W przypadku większości analizowanych cech od 60% do 80% respondentów przyznało pracownikom swojego gospodarstwa rolnego oceny raczej wysokie lub bardzo wysokie (odsetek ocen bardzo wysokich wahał się zaś od 22% do 54%).

Do największych atutów pracujących w gospodarstwie rolnym zaliczyć można umiejętność obsługi maszyn, urządzeń i narzędzi rolniczych (54% bardzo wysokich ocen), a także ich doświadczenie zawodowe, dyspozycyjność oraz kompetencje osobiste – dyscyplinę pracy i umiejętność jej organizacji (45%-48% ocen bardzo dobrych; wykres 42).

Poziom oceny pozostałych cech kształtował się na nieco niższym, choć obiektywnie nadal relatywnie wysokim poziomie.

Najniżej oceniono pracowników pod względem umiejętności stosowania ekologicznych metod produkcji rolniczej (39% ocen wskazujących na raczej niski lub bardzo niski poziom kompetencji). Stosunkowo wysoki odsetek niskich ocen odnotowano także w przypadku umiejętności pozyskiwania środków zewnętrznych na rozwój (24% wskazań na raczej lub bardzo niski poziom kompetencji).

W celu identyfikacji luk kompetencyjnych pracowników gospodarstw rolnych warto zestawić ze sobą średnie oceny ważności kompetencji z przeciętną oceną stopnia ich opanowania przez pracowników.

Z zestawienia tego wyłania się optymistyczny obraz wiedzy i umiejętności pracowników gospodarstw rolnych – wyposażeni są oni bowiem w umiejętności adekwatne do tego, co w pracy w gospodarstwie rolnym jest rzeczywiście ważne. Jeśli zaś brakuje im jakichś kompetencji, to z reguły są to kompetencje o relatywnie mniejszym znaczeniu dla gospodarstwa rolnego (wykres 43).

Wykres 42. Ocena poziomu cech/kompetencji wśród pracujących w gospodarstwie rolnym

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku większości analizowanych cech odnotowano wprawdzie różnicę między oceną ważności a oceną poziomu kompetencji na korzyść tej pierwszej, jednak różnice te nie były na tyle duże (zwykle 0,2-0,3), aby dawały podstawę do twierdzenia o niedopasowaniu kompetencyjnym pracowników do wykonywanej pracy.

Największą różnicę, wskazującą na deficyty kompetencyjne rolników, odnotowano w przypadku umiejętności pozyskiwania środków zewnętrznych na rozwój. Ocena ważności tej cechy kształtuje się na dużo wyższym poziomie niż deklarowany poziom kompetencji (różnica między średnimi wynosi 0,7). Drugim takim obszarem, aczkolwiek luka między ważnością cechy a poziomem kompetencji jest tu nieco mniejsza (0,4), jest korzystanie z nowych technologii i narzędzi informatycznych.

Wykres 43. Ocena poziomu kompetencji pracowników gospodarstw rolnych na tle ważności tych kompetencji – średnie

Źródło: opracowanie własne.

W ocenie ważności umiejętności obsługi różnych maszyn i urządzeń rolniczych badani wykazywali się większym zróżnicowaniem opinii, za którym zapewne kryły się zróżnicowane profile prowadzonych przez nich gospodarstw. Największy stopień konsensusu uzyskano co do tego, że bardzo ważną cechą osoby pracującej w gospodarstwie rolnym jest posiadanie przez nią umiejętności obsługi ciągnika rolniczego (81% badanych). W przypadku znacznej liczby maszyn i urządzeń rolniczych notowano wysokie odsetki respondentów twierdzących, że w ich gospodarstwach umiejętność obsługi tych urządzeń jest nieważna. Opinie takie najczęściej dotyczyły kombajnu buraczanego, ziemniaczanego, silosokombajnu czy opryskiwacza sadowniczego (umiejętności ich obsługi zostały ocenione jako w ogóle nieważne przez ponad połowę respondentów). Stosunkowo często oceniano też w taki sposób urządzenia wy-

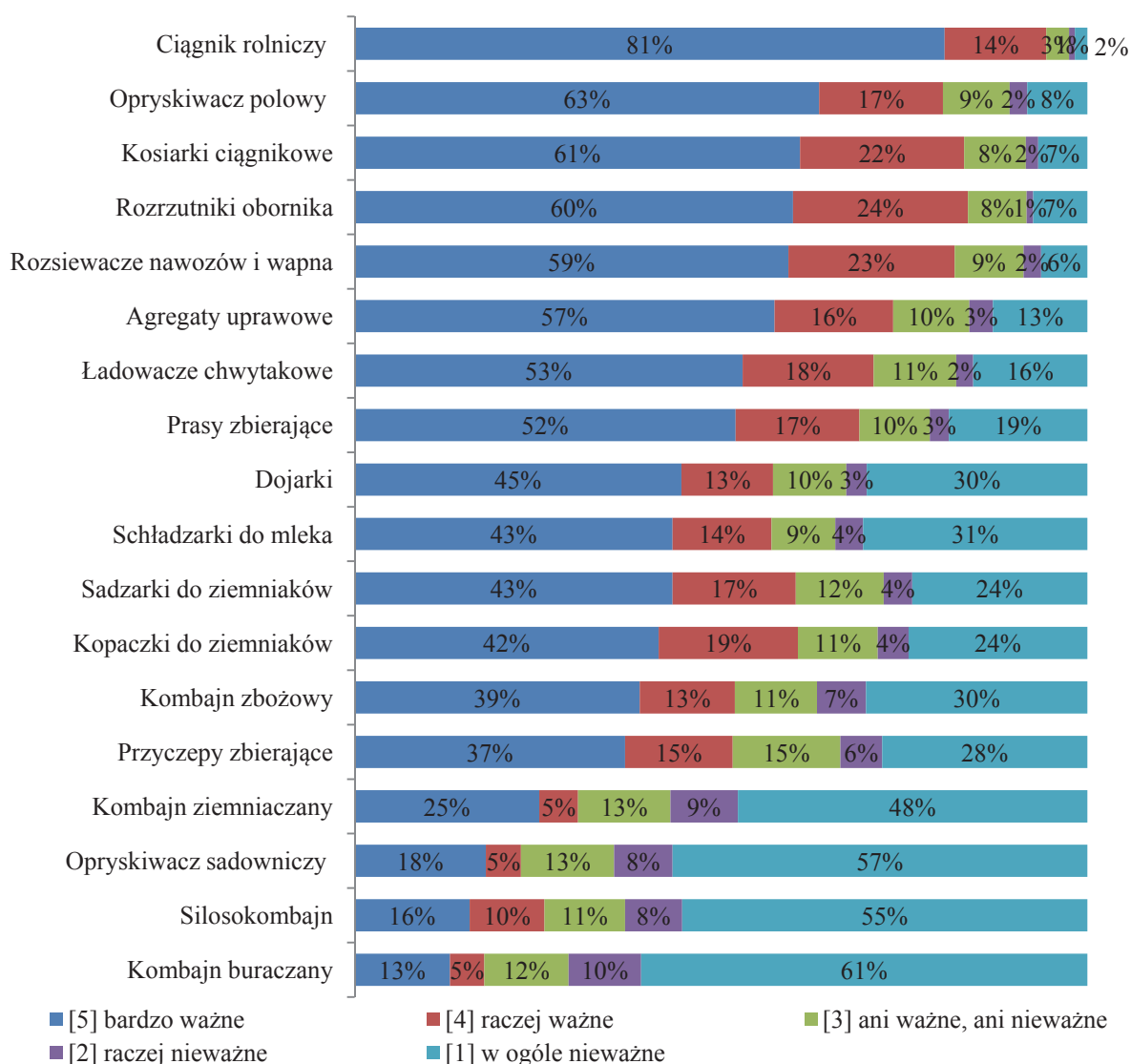
Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

korzystywane w specjalistycznej produkcji rolniczej (np. produkcji mleka, ziemniaków). Nie kwestionowano natomiast faktu, że do efektywnego wykonywania pracy w typowym gospodarstwie rolnym niezbędne jest używanie, a więc i posiadanie umiejętności obsługi takich urządzeń i maszyn jak: opryskiwacze polowe, kosiarki ciągnikowe, rozsiewacze nawozów i wapna, agregaty uprawowe, ładowacze chwytakowe oraz prasy zbierające (wykres 44).

Wykres 44. Ocena ważności umiejętności osób pracujących w gospodarstwie rolnym w zakresie obsługi maszyn i urządzeń rolniczych

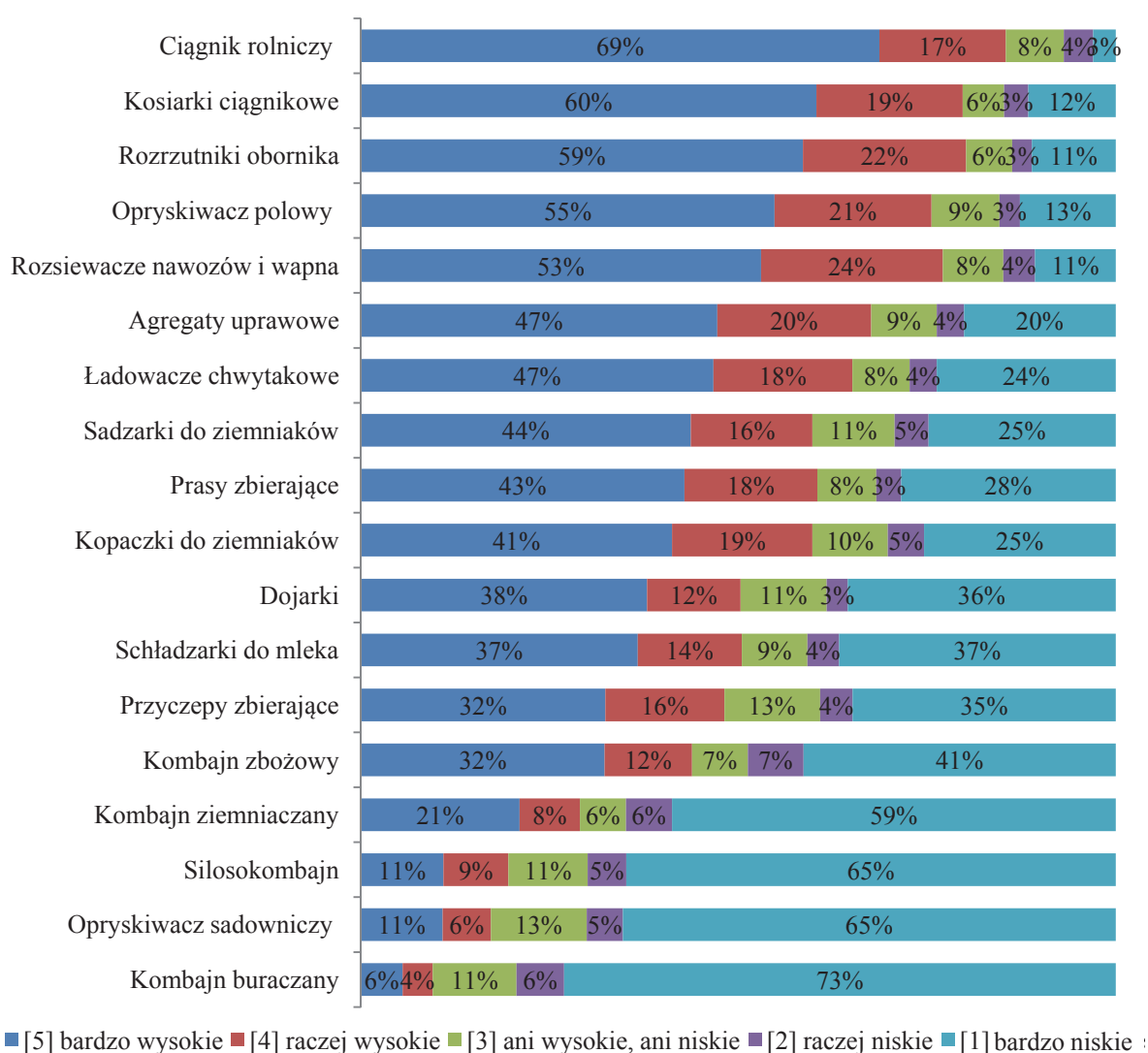

Źródło: opracowanie własne.

Badania pokazują, że umiejętność obsługi maszyn i urządzeń rolniczych jest w gospodarstwie rolnym niezbędna. Nie dziwi więc fakt, że 69% badanych bardzo wysoko oceniła umiejętność obsługi ciągnika rolniczego przez pracowników, a także innych relatywnie często stosowanych urządzeń: kosiarki ciągnikowej (60%), rozrzutnika obornikowego (59%), opryskiwacza polowego (55%) czy rozsiewacza nawozów i wapna (53%).

Pracodawcy najniżej ocenili umiejętność obsługi kombajnu buraczanego (73% badanych bardzo nisko oceniła tę kompetencję wśród swoich pracowników). Umiejętność obsługi kombajnów (silosokombajnu, kombajnu ziemniaczanego) została również oceniona jako bardzo niska. Wynika to głównie z względnie łatwego dostępu do specjalistycznych usług w tym zakresie. 65% respondentów bardzo nisko ocenia także kompetencje swoich pracowników w zakresie umiejętności obsługi opryskiwacza sadowniczego, co wynika z zastosowania tego urządzenia jedynie w gospodarstwach o ściśle określonym profilu (wykres 45).

Wykres 45. Ocena umiejętności osób pracujących w gospodarstwie rolnym w zakresie obsługi maszyn i urządzeń rolniczych

Źródło: opracowanie własne.

Zestawienie średnich ocen ważności umiejętności obsługi poszczególnych maszyn i urządzeń rolniczych ze średnimi ocenami poziomu kompetencji w ich zakresie wskazuje na brak wyraźnych deficytów kompetencji w badanym obszarze. Chociaż w przypadku wielu maszyn i urządzeń poziom kompetencji pozostaje na dosyć niskim poziomie, to ma to miejsce

w odniesieniu do relatywnie mało ważnych dla gospodarstwa rolnego obszarów. W przypadku maszyn i urządzeń ważnych dla gospodarstwa ocena ważności umiejętności ich obsługi jest zwykle wyższa niż ocena poziomu kompetencji, ponownie jednak są to różnice niewielkie, które można uznać za odzwierciedlenie naturalnej dysproporcji między oczekiwaniami co do idealnego profilu pracownika a faktycznym poziomem jego kompetencji (wykres 46).

Wykres 46. Ocena poziomu kompetencji pracowników gospodarstw rolnych w zakresie obsługi maszyn i urządzeń na tle ważności tych kompetencji – średnie

Źródło: opracowanie własne.

5.3. Gospodarstwa rolne osób prawnych a rynek pracy w świetle badań ankietowych

5.3.1. Charakterystyka próby badawczej

Badaniem objęto 14 gospodarstw posiadających osobowość prawną, w tym 9 spółek z o.o. i 5 spółdzielni. Zdecydowana większość analizowanych gospodarstw posiadała powierzchnię powyżej 80 ha, w tym pojedyncze gospodarstwa prowadziły swoją działalność na powierzchni nawet sięgającej 1600 ha (jedna ze spółek). Mniej więcej co trzecie z nich przyznało, że dzierżawi grunty od innych osób w celu wykorzystania ich na produkcję rolną. Średnia powierzchnia dzierżawionych gruntów wynosiła ok. 170 ha (maksymalna wielkość dzierżawionych gruntów w przypadku jednego z podmiotów wynosiła aż 800 ha).

Mniej więcej połowa podmiotów objętych badaniem posiadała osobowość prawną dłużej niż 10 lat, pozostałe z kolei miały zróżnicowany staż jeśli chodzi o posiadanie osobowości prawnej – od 1 roku do 10 lat.

Analizowane gospodarstwa osiągnęły zróżnicowaną wielkość rocznych przychodów w poprzednim roku. Średnia tych przychodów wynosiła 4 830 000 zł. Maksymalny przychód z działalności prowadzonej przez podmioty uwzględnione w badaniu sięgał 18 000 000 złotych, zaś minimalny 100 000 zł. Spółdzielnie rolne deklarowały zdecydowanie niższe przychody ze swojej działalności niż spółki z o.o. Najwyższe przychody odnotowano wśród podmiotów specjalizujących się w hodowli drobiu, jak również w gospodarstwach ogrodniczych. Najniższe z kolei wśród podmiotów specjalizujących się w produkcji zbóż.

Ankiety przeprowadzono z zarządzającymi danym gospodarstwem posiadającym osobowość prawną lub – w dwóch przypadkach – z osobami wyznaczonymi przez prezesów spółdzielni czy spółek (zwykle były to osoby kierujące sprawami kadrowymi w danym podmiocie). Były to osoby znajdujące się w przedziale wiekowym 45-64 lata. Około 90% z nich posiadało wykształcenie wyższe rolnicze, z tego 70% z nich ukończyło studia wyższe rolnicze, a 20% legitymowało się wykształceniem rolniczym na poziomie technikum. Zaledwie 10% zarządzających gospodarstwami z osobowością prawną posiadało wykształcenie nierolnicze (na poziomie wyższym).

Zdecydowana większość, ponad 70% zarządzających gospodarstwami, przyznało, że sprawuje swoje funkcje dość długo, bo więcej niż 10 lat. Są to zatem osoby doświadczone jeśli chodzi o produkcję i sprzedaż produktów rolnych. Osoby, z którymi przeprowadzono ankiety przyznały, że pracują wyłącznie w zarządzanym przez siebie gospodarstwie rolnym i nie mają żadnych dodatkowych źródeł zarobku.

5.3.2. Ogólna charakterystyka profilu i specyfiki gospodarstw posiadających osobowość prawną

Wszystkie analizowane podmioty przyznały, że przeznaczają realizowaną przez siebie produkcję rolną niemal w 100% na rynek.

Połowa podmiotów objętych badaniem deklarowała prowadzenie – obok produkcji rolnej – działalność pozarolniczą, w tym głównie działalność usługową polegającą na sprzedaży lub wstępnym przetwarzaniu produktów rolnych. Ponadto niektóre podmioty przyznały, że oferują także usługi w zakresie wynajmu maszyn i urządzeń rolniczych oraz wykonywania prac polowych.

Tylko kilka z badanych podmiotów przynależy do organizacji branżowych, w tym do Krajowego Związku Rewizyjnego Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych.

Co trzeci z analizowanych podmiotów deklarował realizację produkcji wyłącznie roślinnej, w tym: głównie produkcję zbóż, w tym pszenżyta, żyta, pszenicy, jęczmienia, mieszanek zbożowych, a także roślin przemysłowych i pomidorów.

Pozostałe gospodarstwa realizowały produkcję rolną o charakterze mieszanym, to znaczy zajmowały się zarówno hodowlą zwierząt, w tym głównie bydła mięsnego (ok. 30% podmiotów), drobiu (ok. 30%) i trzody chlewnej (20%), a także uprawą roślin, w tym przede wszystkim zbóż, rzepaku i kukurydzy.

Większość analizowanych podmiotów nie planuje istotnych zmian w zakresie profilu produkcji rolnej w najbliższych 5 latach. Jedynie nieliczne z nich planują poszerzenie produkcji zwierzęcej o cielęta i trzodę chlewną.

5.3.3. Kondycja ekonomiczna gospodarstw

Bieżąca sytuacja ekonomiczna badanych gospodarstw została oceniona przez respondentów (zarządzających poszczególnymi spółkami lub spółdzielniami) jako dostateczna (średnia wartość 3,1 w skali od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało sytuację bardzo złą, a 5 bardzo dobrą).

Podobne oceny deklarowały gospodarstwa prowadzące zarówno działalność roślinną, jak i mieszaną.

Istnieją duże rozbieżności w ocenie zmiany sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych w ciągu ostatniego roku. Przeważają jednak opinie wskazujące na pogorszenie się kondycji ekonomicznej gospodarstw w ciągu ostatnich 12 miesięcy, zwłaszcza wśród gospodarstw specjalizujących się w produkcji roślinnej.

W żadnym z badanych gospodarstw nie stosuje się innowacyjnych pionierskich metod produkcji rolnej. Przeważają gospodarstwa, których sposoby produkcji można określić jako „nowoczesne, ale niewyróżniające się na tle innych gospodarstw”. Ponadto w analizowanej grupie znalazły się 3 podmioty deklarujące stosowanie bardzo nowoczesnych metod produkcji rolnej, chociaż nie charakteryzujących się najwyższą innowacyjnością w skali kraju. Do grupy tych gospodarstw należały: gospodarstwo ogrodnicze oraz dwa największe pod względem powierzchni użytków rolnych prowadzące mieszaną produkcję rolną.

Głównymi barierami utrudniającymi prowadzenie gospodarstw rolnych w opinii respondentów są: ceny środków produkcji (maszyn, nawozów, nasion, pasz itp.) – ok. 65% wskazań, niestabilne i niskie ceny skupu (po ok. 40% wskazań), a także stale zmieniające się potrzeby rynku (ok. 30% wskazań). Mniej istotnymi okazały się być: brak wsparcia ze strony władz, a także brak odpowiedniej wiedzy i kwalifikacji pracowników.

Pomimo deklarowanej dostatecznej oceny kondycji ekonomicznej gospodarstw niemal wszystkie z nich przeprowadziły w ciągu ostatniego roku działania inwestycyjne/usprawnienia/modernizacje o różnym charakterze. Najczęściej inwestowano w maszyny (73% wskazań), a także w budynki gospodarcze i ich wyposażenie i w poprawę bezpieczeństwa w gospodarstwie rolnym (po 45% wskazań). Nieco rzadziej wskazywano próbę podjęcia integracji pionowej w realizowanej produkcji rolnej tzn. rozszerzono działalność o handel produktami rolnymi (co trzeci podmiot objęty badaniem). Część analizowanych podmiotów (ponad 35%) zwiększyło w ostatnim roku powierzchnię swojego gospodarstwa poprzez dzierżawę gruntów. Konsekwencją zmiany powierzchni gospodarstw było – w niektórych przy-

padkach – zwiększenie produkcji rolniczej. Warto podkreślić, że podmioty stosujące najbardziej nowoczesne metody produkcji rolnej w minionym roku zwiększyły sprzedaż swoich produktów na rynki zagraniczne.

Inwestycje realizowane w niemal wszystkich podmiotach były finansowane głównie ze środków własnych, przy czym 30% analizowanych gospodarstw sfinansowało podjęte działania wyłącznie ze środków własnych. Część inwestycji uzyskała dofinansowanie z dopłat bezpośrednich (ok. 40% wskazań), z PROW (20% wskazań). Co trzecie gospodarstwo swoją działalność inwestycyjną finansowało z kredytów preferencyjnych.

Niemal wszystkie analizowane podmioty przyznały, że w ciągu najbliższych 5 lat nadal zamierzają wprowadzać działania inwestycyjne/usprawnienia/modernizacje, które najczęściej będą stanowić kontynuację już rozpoczętych procesów zmian w gospodarstwach. Badane podmioty deklarują chęć dalszego inwestowania w maszyny, budynki i ich wyposażenia, a także w zwiększenie bezpieczeństwa w gospodarstwie rolnym. Warto jednak podkreślić, że część z nich deklaruje ambitniejsze plany inwestycyjne na najbliższe 5 lat w postaci powiększenia gospodarstwa rolnego (45% wskazań), głównie poprzez zakup gruntów (co trzeci podmiot), a także rozszerzenie działalności o nowe branże (ok. 35% wskazań).

5.3.4. Postawy wobec pracy w rolnictwie zarządzających gospodarstwami rolnymi

W niniejszym projekcie badawczym do identyfikacji postaw wobec pracy w rolnictwie wykorzystano skalę dyferencjał semantyczny (podobnie jak w badaniu ankietowym skierowanym do indywidualnych gospodarstw rolnych). W pytaniu kwestionariuszowym zamieszczono serię par twierdzeń charakteryzujących pracę w rolnictwie posiadających zarówno brzmienie pozytywne, jak też negatywne np.:

<i>praca w rolnictwie przynosi dobre</i>	<i>5 4 3 2 1</i>	<i>praca w rolnictwie nie przynosi</i>
<i>zarobki</i>		<i>dobrych zarobków</i>

Zadanie ankietowanego (prezesa spółdzielni rolnej lub spółki) polegało na wyborze odpowiedniego punktu na pięciopunktowej skali zgodnie ze swoją opinią w relacji do 10 par przedstawionych twierdzeń. Analiza wyników odpowiedzi na to pytanie polegała na wyliczeniu średniej arytmetycznej, co w konsekwencji pozwoliło na identyfikację pozytywnych i negatywnych opinii ankietowanych rolników na temat wykonywanej przez nich pracy. Należy zauważyć, że reprezentanci gospodarstw rolnych posiadających osobowość prawną wypowiadali się zdecydowanie bardziej pozytywnie o pracy w rolnictwie. Na podstawie ich wypowiedzi udało się zidentyfikować o wiele więcej pozytywnych twierdzeń charakteryzujących pracę na roli niż w przypadku rolników indywidualnych.

Wśród twierdzeń dotyczących pracy w rolnictwie, które zostały pozytywnie ocenione przez ankietowanych (średnia arytmetyczna mieściła się w przedziale 4,44-3,0 na skali 1-5, co wskazuje na dość dużą siłę pozytywnych wyobrażeń na temat poszczególnych aspektów pracy) na pierwszym miejscu znalazło się przekonanie co do tego, że wymaga ona umiejętności przedsiębiorczych (bardzo wysoka średnia 4,44). Zgodnie zatem z przewidywaniami, osoby reprezentujące gospodarstwa rolne posiadające osobowość były jeszcze bardziej przekonane co do tego, że „rolnictwo jest swoistym biznesem”, do którego trzeba mieć odpowiednie przygotowanie menedżerskie. Kolejną opinią oceniającą pracę w rolnictwie było przekonanie ankietowanych co do tego, że wymaga ona wykształcenia kierunkowego i specjalistycznych kwalifikacji (średnia 4,11). Ankietowani uznali także, że praca rolnika może być źródłem

zadowolenia, chociaż w tym przypadku siła akceptacji tego twierdzenia nie była aż tak wysoka jak w przypadku dwóch pierwszych – wynosiła 3,63. Pozostałe twierdzenia na temat pracy w rolnictwie, które wyłaniają się z opinii zarządzających gospodarstwami rolnymi z osobowością prawną, wskazywały na to, że: praca rolnika przynosi dobre zarobki, jest coraz bardziej prestiżowa, rolnikom żyje się coraz lepiej (średnia ocena od 3,11 do 3,22). Co ciekawe, właściciele indywidualnych gospodarstw rolnych mieli odmienne zdanie w kwestii dochodów z pracy rolnika. Wiąże się to w dużej mierze z różnic poziomu konkurencyjności, a tym samym potencjalnych zysków osiąganych z produkcji rolnej między gospodarstwami indywidualnymi a gospodarstwami spółkami lub spółdzielniami (schemat 5).

Schemat 5. Pozytywnie opinie na temat pracy w rolnictwie

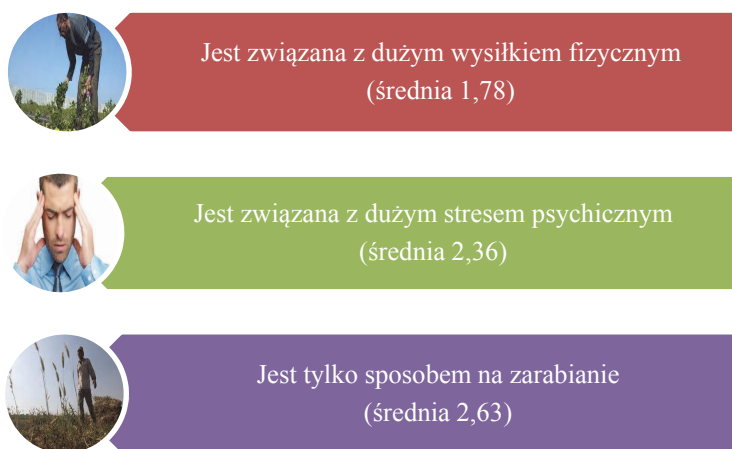

Źródło: opracowanie własne.

Zarządzający gospodarstwami rolnymi posiadającymi osobowość prawną mają podobną opinię do właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych jeśli chodzi o przekonanie co do tego, że praca na roli daje pewność zatrudnienia i stabilizację.

Zarządzający gospodarstwami rolnymi z osobowością prawną – podobnie jak indywidualni rolnicy – wyrazili przekonanie, że największym mankamentem pracy na roli jest duży wysiłek fizyczny, a także stres psychiczny. Analiza ich opinii na temat pracy w rolnictwie ukazuje także, że nie są oni zasadniczo przekonani, że praca w rolnictwie jest czymś więcej niż zarabianie pieniędzy – odwrotnie niż rolnicy indywidualni. Ci ostatni uznali bowiem, że to jedna z najważniejszych pozytywnych cech charakteryzujących pracę na roli, co dowodzi faktu, że mają oni bardziej osobisty, sentymentalny stosunek do pracy rolnika niż rolnicy – przedsiębiorcy (schemat 6).

Schemat 6. Negatywne opinie na temat pracy w rolnictwie

Źródło: opracowanie własne.

5.3.5. Zatrudnienie w gospodarstwie

Zdecydowana większość podmiotów objętych badaniem (ponad 80%) zatrudnia pracowników na stałe. Istnieje bardzo duże zróżnicowanie w zakresie liczby zatrudnionych osób w poszczególnych gospodarstwach. Średnia liczba osób zatrudnionych w każdym z analizowanych podmiotów wynosi 7. Jednak w gospodarstwach o profilu produkcji roślinnej przeważają zatrudnieni w niepełnym wymiarze czasu pracy (pół etatu, mniej niż pół etatu).

Wyjątkiem – jeśli chodzi o liczbę zatrudnionych osób – jest spółka z o.o. prowadząca działalność jako gospodarstwo ogrodnicze, która zatrudnia 160 osób. W sumie badane podmioty zatrudniają na stałe 233 osoby.

Największa grupa zatrudnionych w analizowanych podmiotach obejmuje pracowników fizycznych pracujących przy produkcji rolnej, jak również przy obsłudze maszyn rolniczych (posiadających odpowiednie uprawnienia). W przypadku mniejszych podmiotów część pracowników pełni wiele funkcji łączących wykonywanie takich zawodów jak: traktorzysta, kombajnista, mechanik maszyn rolniczych. Drugą grupą zatrudnionych są pracownicy obsługi administracyjnej, przy czym część podmiotów współpracuje z tego typu osobami na zasadzie umów-zleceń, a część zatrudnia ich w formie umów o pracę.

Wśród pracowników zatrudnionych w podmiotach objętych badaniem 53% stanowią kobiety. Prawie dwie trzecie zatrudnionych na stałe stanowią osoby raczej młode do 45 roku życia (tabela 53).

Tabela 53. Struktura wiekowa pracowników zatrudnionych w podmiotach

Wiek	% odpowiedzi
Do 25 lat	13,7
26-35 lat	15,3
36-45 lat	30,6
46-55 lat	18,8
Powyżej 55 lat	21,6

Źródło: opracowanie własne.

Większość osób zatrudnionych w analizowanych gospodarstwach posiada wykształcenie techniczne, w tym o profilu rolniczym (prawie 45%). Drugą co do wielkości grupę stanowią pracownicy z wykształceniem zawodowym lub niższym (42%). Warto zauważyć, że prawie 9% pracowników posiada wykształcenie wyższe również o profilu rolniczym.

Deklarowane przez respondentów wynagrodzenie zatrudnianych pracowników stanowi około 71% średniego wynagrodzenia brutto w województwie podlaskim (według Banku Danych Lokalnych wyniosło ono w 2010 roku 2854,02 zł brutto). Zgodnie z deklaracjami przedstawicieli firm stali pracownicy zarabiają średnio 2030,62 zł brutto.

Drugą, lecz zdecydowanie mniej liczącą grupą pracowników zatrudnianych w podmiotach z sektora rolnictwo jest grupa pracowników sezonowych. Jedynie trzy podmioty zatrudniają dodatkowych pracowników w sezonie, przy czym tylko jeden z nich, zatrudnia dość znaczącą grupę pracowników sezonowych – 60 pracowników szklarni zatrudnionych w pełnym wymiarze godzin pracy. W pozostałych dwóch podmiotach zjawisko to ma marginalny charakter i dotyczy głównie pracowników fizycznych zatrudnianych na pół etatu.

Wśród pracowników sezonowych przeważają kobiety stanowiąc 71% wszystkich zatrudnionych na sezon. Pod względem wieku jest to w zasadzie jednolita grupa osób pomiędzy 26 a 45 rokiem życia (97%), wśród których prawie połowa posiada wykształcenie techniczne o profilu rolniczym, zaś pozostali wykształcenie zawodowe i niższe. Pracownicy zatrudniani na sezon są wynagradzani nieco gorzej niż stali pracownicy. Średnie wynagrodzenie brutto pracownika sezonowego w badanych podmiotach wynosi 1566 zł.

Z punktu widzenia potrzeb rynku pracy istotnym zagadnieniem jest proces fluktuacji kadr i przyczyny jego występowania. W większości podmiotów problem ten w ogóle nie występuje. Jedynie w trzech podmiotach w ciągu ostatniego roku zostali zwolnieni pracownicy lub zrezygnowali z pracy na własne życzenie. W jednym z badanych podmiotów przyczyną zwolnienia była modernizacja procesu produkcyjnego i w związku z tym konieczność zmian w stanie zatrudnienia. W innym zaś pięciu pracowników fizycznych zrezygnowało z pracy.

Żaden z podmiotów objętych badaniem nie planuje zwiększyć zatrudnienia w ciągu najbliższych 12 miesięcy.

5.3.6. Zapotrzebowanie na kwalifikacje i kompetencje w gospodarstwach rolnych osób prawnych

Badane podmioty deklarowały, że stosunkowo trudno jest aktualnie znaleźć pracowników do pracy w gospodarstwie (ocena 2,85 w skali trudności od 1 do 5, gdzie 1 – zdecydowanie trudno, 5 – zdecydowanie łatwo). Największe trudności w znalezieniu pracowników

zidentyfikowano w stosunku do tych posiadających umiejętności specjalistyczne, np.: wysokiej jakości specjalistów najwyższego szczebla, automatyków (sterowanie procesami produkcji), pracowników z uprawnieniami i wykształceniem wyższym kierunkowym.

Uczestników badania poproszono o ocenę ważności różnego rodzaju kompetencji w gospodarstwie rolnym, a także o ocenę stopnia ich opanowania przez osoby pracujące w gospodarstwie.

Za najważniejsze kompetencje do pracy w gospodarstwach rolnych badani uznali umiejętność obsługi maszyn, urządzeń i narzędzi rolniczych i umiejętność organizacji pracy zespołu ludzi (ocena 4,9 na 5 stopniowej skali ważności), doświadczenie zawodowe oraz wiedza i umiejętności związane z wykonywanym zawodem/stanowiskiem pracy, dyscyplina pracy (ocena 4,7-4,8), umiejętność organizacji własnej pracy, lojalność i dyspozycyjność (4,6; tabela 54).

Tabela 54. Ocena ważności cech/kompetencji pracowników gospodarstw rolnych osób prawnych do pracy w gospodarstwie

Kompetencje/umiejętności	Ocena kompetencji <i>1 – bardzo niskie 5 – bardzo wysokie</i>	Ocena ważności kompetencji <i>1 – w ogóle nieważna, 5 – bardzo ważna</i>
Wykształcenie w zawodzie rolniczym	3,4	3,9
Planowanie/organizowanie procesu produkcji w gosp. rolnym	4,0	4,0
Stosowanie ekologicznych metody produkcji rolniczej	3,9	3,3
Stosowanie rachunku ekonomicznego w produkcji rolniczej	4,4	4,0
Przestrzeganie przepisów dot. produkcji roślinnej i zwierzęcej	4,4	4,3
Pozyskiwanie środków zewnętrznych na rozwój	3,5	4,1
Wiedza i umiejętności związane z wykonywanym zawodem/ stanowiskiem pracy	4,4	4,7
Doświadczenie zawodowe	4,7	4,8
Umiejętność obsługi maszyn, urządzeń i narzędzi rolniczych	4,4	4,9
Umiejętność organizacji własnej pracy	4,0	4,6
Umiejętność organizacji pracy zespołu ludzi	4,4	4,9
Lojalność	4,5	4,6
Dyspozycyjność	4,2	4,6
Dyscyplina pracy	4,4	4,7
Zarządzanie gospodarstwem rolnym /działem przedsiębiorstwa rolnego	4,0	4,3
Znajomość nowoczesnych metod produkcji rolniczej	3,9	3,9
Umiejętność uczenia się, zdobywania nowej wiedzy i umiejętności	3,8	4,3
Korzystanie z nowych technologii i narzędzi informatycznych	3,9	4,0

Źródło: opracowanie własne.

Za relatywnie najmniej ważne uznano stosowanie ekologicznych metody produkcji rolniczej (3,3), wykształcenie w zawodzie rolniczym, znajomość nowoczesnych metod produkcji

rolniczej (3,9), korzystanie z nowych technologii i narzędzi informatycznych, stosowanie rachunku ekonomicznego w produkcji rolniczej, planowanie/organizowanie procesu produkcji w gosp. rolnym (4,0).

W przypadku oceny kompetencji aktualnych pracowników gospodarstw rolnych najwyżej oceniono doświadczenie zawodowe (4,7) i lojalność (4,5), najsłabiej wykształcenie w zawodzie rolniczym (3,8) i pozyskiwanie środków zewnętrznych na rozwój (3,5).

Jako najważniejsze deficytowe kompetencje pracowników (relatywnie niska ocena kompetencji aktualnych pracowników i wysoka ocena kompetencji do pracy w rolnictwie) uznano umiejętność organizacji własnej pracy, pozyskiwanie środków zewnętrznych na rozwój, wykształcenie w zawodzie rolniczym, umiejętność obsługi maszyn, urządzeń i narzędzi rolniczych, umiejętność uczenia się, zdobywania nowej wiedzy i umiejętności.

Za najmniej deficytowe kompetencje pracowników (relatywnie wysoka ocena kompetencji aktualnych pracowników i niska ocena kompetencji do pracy w rolnictwie) uznano stosowanie ekologicznych metody produkcji rolniczej, stosowanie rachunku ekonomicznego w produkcji rolniczej.

Za najważniejsze dla gospodarstw rolnych uznano umiejętności dotyczące obsługi następujących maszyn i urządzeń: ciągnik rolniczy, opryskiwacz polowy, kombajn zbożowy, rozrzutniki obornika, kosiarki ciągnikowe, ładowacze chwytakowe, przyczepy i prasy zbierające.

Wśród posiadanych przez aktualnych pracowników umiejętności najwyżej oceniono kompetencje w zakresie obsługi następujących maszyn i urządzeń: ładowacze chwytakowe, opryskiwacz polowy, ciągnik rolniczy.

Jako najważniejsze deficytowe kompetencje pracowników w zakresie obsługi maszyn (relatywnie niska ocena kompetencji aktualnych pracowników i wysoka ocena kompetencji do pracy w rolnictwie) uznano umiejętność obsługi następujących maszyn i urządzeń rolniczych: przyczepy zbierające, rozsiewacze nawozów i wapna, kombajn zbożowy (tabela 55).

Tabela 55. Ocena ważności umiejętności obsługi maszyn i urządzeń rolniczych przez pracowników gospodarstw rolnych osób prawnych

Kompetencje/umiejętności	Ocena kompetencji <i>1 – bardzo niskie 5 – bardzo wysokie</i>	Ocena ważności kompetencji <i>1 – w ogóle nieważna, 5 – bardzo ważna</i>
Ciągnik rolniczy	4,4	5,0
Kombajn zbożowy	4,0	4,9
Kombajn buraczany	5,0*	3,0
Kombajn ziemniaczany	5,0*	3,0
Opryskiwacz polowy	4,6	5,0
Opryskiwacz sadowniczy	4,0	3,0
Silosokombajn	4,3	3,0
Rozsiewacze nawozów i wapna	4,0	4,7
Rozrzutniki obornika	4,2	4,8
Kosiarki ciągnikowe	4,3	4,8
Ładowacze chwytakowe	4,6	4,8

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Kompetencje/umiejętności	Ocena kompetencji <i>1 – bardzo niskie 5 – bardzo wysokie</i>	Ocena ważności kompetencji <i>1 – w ogóle nieważna, 5 – bardzo ważna</i>
Kopaczki do ziemniaków	4,0	3,0
Sadzarki do ziemniaków	4,3	3,0
Przyczepy zbierające	4,0	4,8
Prasy zbierające	3,8	4,8
Agregaty uprawowe	4,0	4,5
Dojarki	4,0	3,0
Schładzarki do mleka	4,0	3,0

Źródło: opracowanie własne.

Legenda: *mała ilość wskazań

6. Analiza SWOT

Swoistym podsumowaniem charakterystyki sektora rolnictwa w województwie podlaskim jest analiza SWOT sporządzona przez zespół autorów niniejszego raportu podczas prac panelu wewnętrznego. Wyniki analizy zestawiono w tabeli 56. Stanowią one efekt badań przeprowadzonych przy realizacji obszarów badawczych I-IV oraz są rezultatem prognoz rozwoju sektora sporządzonych wspólnie z zewnętrznymi ekspertami podczas wywiadu zogniskowanego. Zgodnie z założeniem metody SWOT zidentyfikowano mocne i słabe strony analizowanego sektora z punktu widzenia jego rozwoju, a także szanse i zagrożenia oddziałujące na sektor.

Tabela 56. Analiza SWOT sektora rolnictwa w województwie podlaskim

Mocne strony	Słabe strony
1. Wysoki potencjał do rozwoju rolnictwa ekologicznego i agroturystyki. 2. Dobre warunki do rozwoju hodowli bydła mlecznego i mięsnego (np. nizinny charakter terenów, duży udział użytków zielonych w strukturze użytków rolnych). 3. Atrakcyjność turystyczna umożliwiająca tworzenie pozarolniczych miejsc pracy na terenach wiejskich. 4. Dynamika wzrostowa wyposażenia technicznego gospodarstw rolnych. 5. Wzrost liczby gospodarstw o dużym areale. 6. Wysoki potencjał analityczno-doradczy ośrodków doradztwa rolniczego. 7. Korzystna struktura agrarna gospodarstw rolnych wg grup obszarowych na tle innych województw. 8. Wysoki udział gospodarstw specjalistycznych. 9. Silnie rozwinięty przemysł przetwórstwa rolno-spożywczego, w szczególności mleczarskiego. 10. Znaczący udział produkcji zwierzęcej w strukturze towarowej produkcji rolniczej. 11. Duży udział użytków rolnych w powierzchni ogółem. 12. Niskie koszty pracy. 13. Atrakcyjne ceny skupu mleka. 14. Znaczący udział rolnictwa w tworzeniu PKB regionu (trzykrotnie wyższy od średniej krajowej). 15. Wysoka efektywność finansowa gospodarstw rolnych nastawionych na chów bydła mlecznego.	1. Niekorzystne warunki przyrodnicze (niska klasa bonitacyjna gleb i zakamienienie gleb, wysokie spadki temperatur, okresowe deficyty wody, silne wiatry, nierównomierny rozkład opadów i zaleganie pokrywy śnieżnej, najkrótszy okres wegetacyjny w Polsce). 2. Niewystarczająca oferta kształcenia w zawodach rolniczych na poziomie szkolnictwa ponadgimnazjalnego i wyższego. 3. Niska elastyczność produkcji wynikająca z konieczności przestrzegania limitów produkcyjnych (np.: produkcja mleka). 4. Nieodpowiednia zabudowa hydrotechniczna (mało zbiorników dużej i małej retencji). 5. Sąsiedztwo dużej powierzchni obszarów chronionych ograniczające możliwości działalności rolniczej. 6. Bardzo duży udział gospodarstw nierozwojowych w strukturze gospodarstw rolnych. 7. Niechęć rolników do zrzeszania się i tworzenia grup producenckich. 8. Niekorzystne trendy demograficzne ludności wiejskiej (spadek ludności w wieku przedprodukcyjnym, wzrost udziału osób starszych). 9. Technologiczne zróżnicowanie gospodarstw w regionie. 10. Niski poziom zużycia nawozów mineralnych w produkcji rolnej w porównaniu do innych regionów. 11. Słaba pozycja rolników w łańcuchu żywnościowym.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Szanse rozwoju sektora	Zagrożenia rozwoju sektora
1. Napływ środków finansowych na potrzeby rozwoju rolnictwa, w tym na modernizację gospodarstw rolnych. 2. Wzrost zapotrzebowania rynku na produkty ekologiczne. 3. Realizacja kampanii promujących polską żywność na rynkach zagranicznych. 4. Sąsiedztwo chłonnych rynków wschodnich. 5. Postęp technologiczny w zakresie maszyn i urządzeń rolniczych. 6. Wprowadzenie technologii informatycznych w gospodarstwach rolnych, kompleksowe zarządzanie produkcją rolną. 7. Zwiększenie liczby gospodarstw specjalistycznych. 8. Wdrażanie innowacji w zakresie produkcji rolnej. 9. Wzrost zainteresowania polskimi produktami żywnościowymi na rynkach europejskich. 10. Pozytywne zmiany dotyczące postrzegania pracy w rolnictwie.	1. Niska produktywność pracy w rolnictwie. 2. Niskie dochody rolników w relacji do pracujących w innych sektorach gospodarki narodowej. 3. Duże uzależnienie potencjału rozwojowego gospodarstw od środków unijnych. 4. Niski poziom wykształcenia pracujących w rolnictwie. 5. Pojawienie się nowych chorób roślin i zwierząt, epidemie. 6. Zanieczyszczenie środowiska w wyniku nieracjonalnej działalności rolniczej. 7. Zaostrzanie standardów ochrony środowiska i przepisów BHP. 8. Wysoka konkurencja na rynku żywności, w tym ze strony krajów azjatyckich. 9. Niskie zainteresowanie kształceniem się na kierunkach rolniczych i pracą w tym sektorze. 10. Oligopolistyczna pozycja dostawców nawozów mineralnych. 11. Postępująca dezagraryzacja polskiej wsi. 12. Niekorzystna relacja cen środków produkcji do cen produktów rolnych (wysoki wskaźnik nożyc cenowych). 13. Pogłębianie się kryzysu gospodarczego w UE. 14. Słaba pozycja rolników w łańcuchu żywnościowym. 15. Wzrost produkcji żywności GMO na świecie. 16. Niskie i niestabilne ceny skupu produktów rolnych.

Źródło: opracowanie własne.

7. Analiza przyszłości sektora

7.1. Scenariusze zmian otoczenia sektora

W niniejszym opracowaniu wykorzystano metodę scenariuszową do zbudowania następujących scenariuszy rozwoju otoczenia sektora rolnictwa w województwie podlaskim: pesymistycznego, optymistycznego oraz najbardziej prawdopodobnego.

Metoda obejmuje kilka etapów: identyfikację czynników otoczenia mających wpływ na sytuację sektora, ocenę wpływu poszczególnych czynników na sytuację sektora (pod względem siły i kierunku wpływu danego procesu), budowę i interpretację scenariuszy oraz szczegółowy opis wariantu najbardziej prawdopodobnego.

Identyfikację czynników otoczenia przeprowadzono metodą ekspercką. Zadaniem ekspertów była ocena stanu tych czynników w regionie. Lista pierwotnie zaproponowanych czynników przez zespół badawczy była dyskutowana w czasie badania fokusowego. Analiza dokonana w oparciu o zidentyfikowane czynniki, a także doświadczenia zebrane podczas realizacji badań i wstępne wyniki analiz desk research dla sektora umożliwiły panelowi ekspertów dokonanie pewnych zmian tych czynników na potrzeby opracowania scenariuszy rozwoju. Listę czynników z uwzględnieniem zmian zawiera tabela poniżej. Szczegółowa charakterystyka zaprezentowanych czynników znajduje się w rozdziale drugim.

Oceny wpływu poszczególnych czynników na sektor dokonano pod względem siły (według skali –5 do +5, gdzie –5 oznacza największy ujemny wpływ, a +5 największy pozytywny wpływ) i kierunku w trzech wariantach zmian: wzrostu, stagnacji oraz regresu poszczególnych czynników, a następnie ocenili prawdopodobieństwo ich wystąpienia (według skali 0-1, gdzie 0 oznacza zerowe prawdopodobieństwo wystąpienia, a 1 bardzo duże 100% prawdopodobieństwo wystąpienia). Oceny dokonano dla 5-letniego horyzontu czasowego. Zestawienie średnich ocen znajduje się w tabeli 57.

Tabela 57. Scenariusze rozwoju województwa sektora

SFERA	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo	Scenariusz optymistyczny	Scenariusz pesymistyczny	Scenariusz najbardziej prawdopodobny dodatnie	Scenariusz najbardziej prawdopodobny ujemne
		(od –5 do +5)	(od 0 do 1)				
		Ocena	Ocena				
CZYNNIKI EKONOMICZNE	średnia	–	–	4,11	–3,22	3,38	–2,67
Rozwój działalności pozarolniczej	Wzrost	4	0,7	4	–	4	–
	Stagnacja	–2	0,2	–	–	–	–
	Regres	–3	0,1	–	–3	–	–

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

SFERA	Trend	Sila wpływu	Prawdopodobieństwo	Scenariusz optymistyczny	Scenariusz pesymistyczny	Scenariusz najbardziej prawdopodobny dodatnie	Scenariusz najbardziej prawdopodobny ujemne
		(od -5 do +5)	(od 0 do 1)				
		Ocena	Ocena				
Jakość życia na obszarach wiejskich	Wzrost	4	0,6	4	–	4	–
	Stagnacja	1	0,3	–	–	–	–
	Regres	–4	0,1	–	–4	–	–
Specjalizacja rolnictwa	Wzrost	5	0,5	5	–	5	–
	Stagnacja	2	0,3	–	–	–	–
	Regres	–4	0,2	–	–4	–	–
Współpraca sektora rolnictwa z nauką	Wzrost	3	0,5	3	–	3	–
	Stagnacja	1	0,4	–	–	–	–
	Regres	–4	0,1	–	–4	–	–
Koszty pracy i produkcji	Wzrost	–3	0,4	–	–3	–	–3
	Stagnacja	–1	0,3	–	–	–	–
	Regres	2	0,3	2	–	–	–
Dostępność i stopień wykorzystania funduszy unijnych	Wzrost	5	0,2	5	–	–	–
	Stagnacja	4	0,4	–	–	4	–
	Regres	–2	0,4	–	–2	–	–2
Koniunktura gospodarcza w kraju i regionie	Wzrost	5	0,3	5	–	–	–
	Stagnacja	–2	0,3	–	–	–	–
	Regres	–3	0,4	–	–3	–	–3
Dostępność kredytów preferencyjnych	Wzrost	4	0,4	4	–	4	–
	Stagnacja	2	0,4	–	–	2	–
	Regres	–3	0,2	–	–3	–	–
Ceny skupu w rolnictwie	Wzrost	5	0,2	5	–	–	–
	Stagnacja	1	0,6	–	–	1	–
	Regres	–3	0,2	–	–3	–	–
CZYNNIKI TECHNOLOGICZNE	średnia	–	–	3,75	–2,00	2,00	–
Tempo zmian technologicznych	Wzrost	3	0,4	3	–	–	–
	Stagnacja	2	0,5	–	–	2	–
	Regres	–4	0,1	–	–4	–	–
Zmiany w wyposażeniu gospodarstw rolnych	Wzrost	4	0,5	4	–	4	–
	Stagnacja	2	0,3	–	–	–	–
	Regres	–2	0,2	–	–2	–	–
Innowacje w gospodarstwach rolnych	Wzrost	5	0,3	5	–	–	–
	Stagnacja	1	0,5	–	–	1	–
	Regres	–3	0,2	–	–3	–	–

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

SFERA	Trend	Sila wpływu	Prawdopodobieństwo	Scenariusz optymistyczny	Scenariusz pesymistyczny	Scenariusz najbardziej prawdopodobny dodatnie	Scenariusz najbardziej prawdopodobny ujemne
		(od -5 do +5)	(od 0 do 1)				
		Ocena	Ocena				
Produkcja GMO	Wzrost	2	0,4	–	–	–	–
	Stagnacja	1	0,5	–	1	1	–
	Regres	3	0,1	3	–	–	–
CZYNNIKI SPOŁECZNE	średnia	–	–	3,40	-2,40	3,00	-2,00
Zachowania konsumentów na rynku żywności: zdrowe żywienie, postawy wobec ekologicznej żywności	Wzrost	5	0,7	5	–	5	–
	Stagnacja	2	0,2	–	–	–	–
	Regres	-3	0,1	–	-3	–	–
Nawyki żywieniowe Polaków: poziom spożycia nabiału w Polsce na tle innych krajów	Wzrost	5	0,6	5	–	5	–
	Stagnacja	2	0,3	–	–	–	–
	Regres	-3	0,1	–	-3	–	–
Społeczne postrzeganie pracy rolnika	Wzrost	3	0,4	3	–	3	–
	Stagnacja	1	0,3	–	–	–	–
	Regres	-2	0,3	–	-2	–	–
Negatywne postawy wobec GMO	Wzrost	-1	0,2	–	–	–	–
	Stagnacja	1	0,4	1	–	1	–
	Regres	-2	0,4	–	-2	–	-2
Poziom dochodów ludności	Wzrost	3	0,4	3	–	3	–
	Stagnacja	1	0,4	–	–	1	–
	Regres	-2	0,2	–	-2	–	–
CZYNNIKI POLITYCZNE	średnia	–	–	4,00	-3,00	3,40	–
Polityka UE ukierunkowana na poprawę konkurencyjności rolnictwa	Wzrost	4	0,5	4	–	4	–
	Stagnacja	3	0,4	–	–	–	–
	Regres	-4	0,1	–	-4	–	–
Wykorzystanie funduszy europejskich w rozwoju rolnictwa w Polsce	Wzrost	5	0,4	5	–	5	–
	Stagnacja	3	0,4	–	–	3	–
	Regres	-3	0,2	–	-3	–	–
Polityka rolna Polski ukierunkowana na poprawę konkurencyjności rolnictwa	Wzrost	3	0,4	3	–	–	–
	Stagnacja	2	0,5	–	–	2	–
	Regres	-3	0,1	–	-3	–	–
Otoczenie instytucjonalne rolnictwa w Polsce	Wzrost	4	0,3	4	–	–	–
	Stagnacja	3	0,5	–	–	3	–
	Regres	-2	0,2	–	-2	–	–

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

SFERA	Trend	Sila wpływu	Prawdopodobieństwo	Scenariusz optymistyczny	Scenariusz pesymistyczny	Scenariusz najbardziej prawdopodobny dodatnie	Scenariusz najbardziej prawdopodobny ujemne
		(od -5 do +5)	(od 0 do 1)				
		Ocena	Ocena				
CZYNNIKI DEMOGRAFICZNE	średnia	–	–	2,75	-3,50	3,00	-3,67
Starzenie się mieszkańców obszarów wiejskich	Wzrost	-4	0,7	–	-4	–	-4
	Stagnacja	-2	0,2	–	–	–	–
	Regres	3	0,1	3	–	–	–
Poziom wykształcenia mieszkańców regionu	Wzrost	3	0,5	3	–	3	–
	Stagnacja	1	0,3	–	–	–	–
	Regres	-3	0,2	–	-3	–	–
Migracje mieszkańców regionu	Wzrost	-4	0,5	–	-4	–	-4
	Stagnacja	-3	0,3	–	–	–	–
	Regres	3	0,2	3	–	–	–
Dezagraryzacja wsi	Wzrost	-3	0,6	–	-3	–	-3
	Stagnacja	-1	0,3	–	–	–	–
	Regres	2	0,1	2	–	–	–
CZYNNIKI NATURALNE	średnia	–	–	3,00	-2,71	3,25	-1,40
Warunki klimatyczne sprzyjające produkcji rolnej	Wzrost	3	0,1	3	–	–	–
	Stagnacja	2	0,8	–	–	2	–
	Regres	-2	0,1	–	-2	–	–
Jakość gleb	Wzrost	4	0,1	4	–	–	–
	Stagnacja	-1	0,8	–	–	–	-1
	Regres	-4	0,1	–	-4	–	–
Warunki wodne sprzyjające produkcji rolnej	Wzrost	3	0,2	3	–	–	–
	Stagnacja	2	0,6	–	–	2	–
	Regres	-2	0,2	–	-2	–	–
Powierzchnia obszarów Natura 2000	Wzrost	-2	0,1	–	-2	–	–
	Stagnacja	-1	0,8	–	–	–	-1
	Regres	2	0,1	2	–	–	–
Zagrożenia związane z chorobami zwierząt i roślin w skali globalnej	Wzrost	-3	0,3	–	-3	–	–
	Stagnacja	-1	0,4	–	–	–	-1
	Regres	3	0,3	3	–	–	–
Zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego	Wzrost	-3	0,2	–	-3	–	–
	Stagnacja	4	0,4	–	–	4	–
	Regres	5	0,4	5	–	5	–

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

SFERA	Trend	Sila wpływu	Prawdopodobieństwo	Scenariusz optymistyczny	Scenariusz pesymistyczny	Scenariusz najbardziej prawdopodobny dodatnie	Scenariusz najbardziej prawdopodobny ujemne
		(od -5 do +5)	(od 0 do 1)				
		Ocena	Ocena				
Restrykcyjność prawa ochrony środowiska	Wzrost	-3	0,4	-	-3	-	-3
	Stagnacja	-1	0,4	-	-	-	-1
	Regres	1	0,2	1	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Produkcja żywności rzeźnego*, BDL, GUS, 2012.

Analiza scenariuszy pozwoliła sformułować następujące wnioski:

- w scenariuszu najbardziej prawdopodobnym (uwzględniającym wpływ czynników o najwyższym prawdopodobieństwie wystąpienia na rozwój sektora) do najbardziej burzliwych grup czynników należą: czynniki demograficzne (średnia ocena wpływu czynników z tej grupy zawiera się w przedziale od +3,00 do -3,67) i czynniki ekonomiczne (średnia ocena wpływu czynników z tej grupy zawiera się w przedziale od +3,38 do -2,67); należy jednak zauważyć, że w przypadku większości grup czynników przeważają średnie dodatnie, co oznacza przewagę najbardziej prawdopodobnych zjawisk pozytywnie oddziałujących na sektor (wyjątek stanowią czynniki demograficzne); natomiast do grup czynników o najbardziej ustabilizowanym wpływie na rozwój sektora zaliczyć można czynniki polityczne i technologiczne (nie odnotowano ujemnego wpływu w scenariuszu najbardziej prawdopodobnym);
- w scenariuszu optymistycznym czynnikami o najsilniejszym i pozytywnym wpływie na rozwój sektora są czynniki ekonomiczne (średnia ocena 4,11); wśród nich największą rolę mogą odegrać: specjalizacja rolnictwa, dostępność i stopień wykorzystania funduszy unijnych, koniunktura gospodarcza w kraju i regionie, ceny skupu w rolnictwie. Kolejnymi grupami czynników, które w scenariuszu optymistycznym mogą znacząco i pozytywnie wpłynąć na rozwój sektora są czynniki polityczne i technologiczne (średnia ocena odpowiednio: +4,00 i +3,75). Spośród czynników politycznych szczególną rolę może odegrać dostępność funduszy europejskich w rozwoju rolnictwa w Polsce. Wśród czynników technologicznych wydaje się, że pozytywnych zmian można oczekiwać m.in. poprzez wdrażanie innowacji w gospodarstwach rolnych;
- w scenariuszu pesymistycznym grupami czynników, które mogą mieć największy negatywny wpływ na rozwój sektora w przyszłości są czynniki demograficzne (średnia ujemna ocena - 3,50) i ekonomiczne (średnia ujemna ocena - 3,22). Wśród czynników ekonomicznych szczególnie negatywny wpływ na rozwój regionu może mieć przede wszystkim niska jakość życia na obszarach wiejskich, regres w procesach specjalizacji rolnictwa i słaba współpraca sektora rolnictwa

z nauką. Natomiast wśród czynników demograficznych barierą rozwoju może być starzenie się mieszkańców obszarów wiejskich i migracje mieszkańców wsi.

Scenariusz najbardziej prawdopodobny jest zbliżony do scenariusza optymistycznego w większości grup czynników, istotne rozbieżności odnotowano w grupie czynników ekonomicznych, co jest zrozumiałe ze względu na światowy kryzys ekonomiczny i burzliwe otoczenie, niepewną przyszłość.

W najbardziej prawdopodobnym scenariuszu zmian otoczenia zajdą następujące zjawiska:

- z prawdopodobieństwem 70% nastąpi wzrost działalności pozarolniczej na terenach wiejskich,
- z prawdopodobieństwem 60% podniesie się jakość życia na terenach wiejskich,
- zachodząc będą procesy specjalizacji rolnictwa, wzrośnie współpraca pomiędzy podmiotami sektora i jednostkami naukowymi,
- koszty pracy i produkcji będą rosły, a ceny skupu produktów rolniczych utrzymywać się będą na zbliżonym do aktualnego poziomie,
- dostępność kredytów preferencyjnych wzrośnie,
- pogorszy się ogólna koniunktura gospodarcza w kraju i w regionie,
- nastąpią pozytywne zmiany w wyposażeniu gospodarstw rolnych,
- innowacyjność gospodarstw, a także ogólne tempo zmian technologicznych w sektorze pozostanie na dotychczasowym poziomie,
- będzie rosła produkcja GMO, odbiorcy będą coraz przychylniej nastawieni do żywności GMO,
- będzie stale rosła świadomość klientów i ich wymagania co do żywności,
- nastąpią zmiany w nawykach żywieniowych Polaków: będzie rósł poziom spożycia nabiału w Polsce,
- wzrosną lub pozostaną na dotychczasowym poziomie dochody ludności,
- polityka UE będzie sprzyjać rozwojowi rolnictwa,
- wzrośnie wykorzystanie funduszy europejskich w rozwoju rolnictwa w Polsce,
- otoczenie instytucjonalne rolnictwa w Polsce będzie pozytywnie oddziaływać na sektor,
- poziom wykształcenia mieszkańców wzrośnie,
- wzrośnie skala migracji poza region, pogłębią się procesy starzenia się społeczności mieszkańców wsi,
- nasilą się procesy dezagraryzacji terenów wiejskich,
- w zakresie czynników przyrodniczych nie nastąpią zasadnicze zmiany w stosunku do stanu aktualnego, czynniki ekologiczne nie będą miały istotnego wpływu na sektor.

7.2. Wybrane aspekty dotyczące przyszłości produkcji rolniczej w województwie podlaskim

Na podstawie analizy trendów różnych zjawisk zachodzących w sektorze rolnictwa w ostatnich latach można sformułować następujące ogólne wnioski dotyczące przyszłości sektora na Podlasiu:

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

- postępować będzie zjawisko zmniejszenia się liczby gospodarstw rolnych w tempie ok. 1-2% rocznie, co pociągnie za sobą wzrost średniej powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie średnio od 0,5 do 1,0% rocznie,
- wzrastać będzie liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw – średnio o ok. 1% rocznie,
- następować będą zmiany w strukturze gospodarstw rolnych, polegające na wzroście udziału większych gospodarstw,
- spadać będzie ogólna powierzchnia gruntów w użytkowaniu gospodarstw rolnych prawdopodobnie w tempie ok. 0,5% rocznie, co skutkować będzie zmniejszeniem powierzchni użytków rolnych i ograniczeniem ogólnej powierzchni zasiewów w podobnej skali,
- nastąpią dalsze zmiany w strukturze zasiewów: zmaleje powierzchnia uprawy zbóż i ziemniaków, warzyw gruntowych, wzrosła powierzchnia uprawy rzepaku i roślin pastewnych,
- będzie nadal wzrastać liczebność stada krów i produkcja mleka,
- nadal wzrastać będzie liczba maszyn i urządzeń w gospodarstwach rolnych,
- nastąpi zmniejszenie liczby pracujących w rolnictwie.

Na podstawie danych GUS za lata 2005-2011 sporządzono szczegółowe prognozy istotnych z punktu widzenia rozwoju sektora rolnictwa w województwie podlaskim czynników i zjawisk.

Produkcja rolnicza na ha użytków rolnych w regionie podlaskim utrzymuje trend wzrostowy do roku 2009. W kolejnym roku wzrost zanotowano tylko w przypadku produkcji towarowej. W prognozie dla 5 kolejnych lat najszybciej rośnie produkcja towarowa.

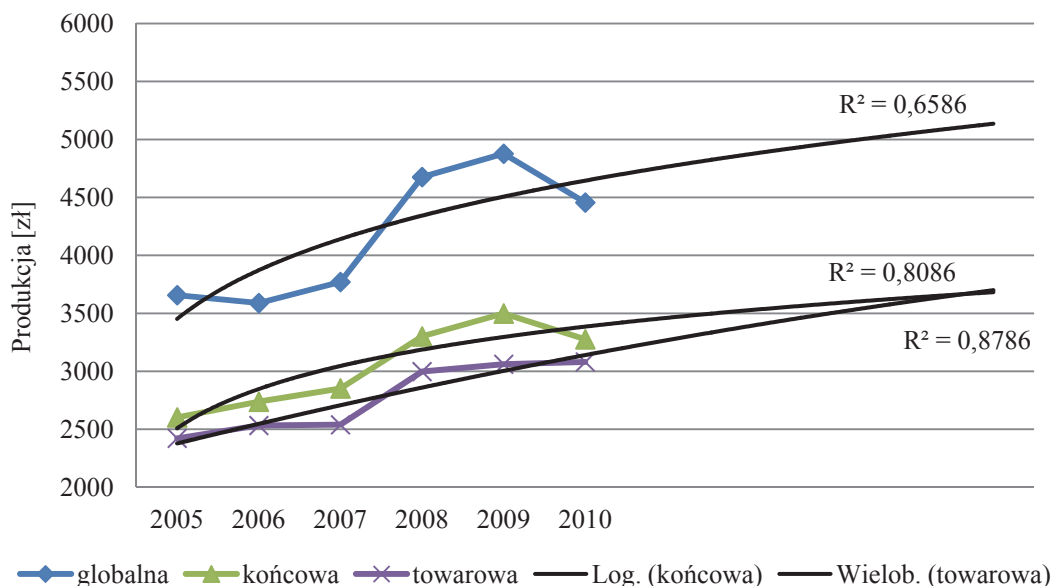
Struktura towarowej produkcji rolniczej w województwie nie zmienia się od lat i wynosi od ok. 10-12% produkcji roślinnej i ok. 88-90% produkcji zwierzęcej. Nie prognozuje się zasadniczych zmian w tym zakresie w przyszłości (wykres 47).

W latach 2005-2010 produkcja zwierzęca na Podlasiu charakteryzowała się stabilnymi zmianami. Produkcja żywca ogółem rosła w latach 2005-2008, osiągając stabilizację w ostatnich latach. Prognozę na kolejne pięć lat zaprezentowano w oparciu o trend potęgowy. Największą dynamiką charakteryzuje się produkcja mleka krowiego, prognozę wykonano w oparciu o trend potęgowy. Prognozy wskazują na rosnące trendy w produkcji żywca i mleka krowiego, jednak z malejącym tempem wzrostu.

W przypadku produkcji jaj kurzych nie określono trendu ze względu na niskie dopasowanie danych. Dane rynkowe i analiza ekspercka pozwala na szacowanie produkcji na poziomie zbliżonym do średnich z lat 2009-2010. Trendem spadkowym charakteryzuje się produkcja wełny, najwyższe dopasowanie danych osiągnięto w przypadku trendu logarytmicznego (wykres 48).

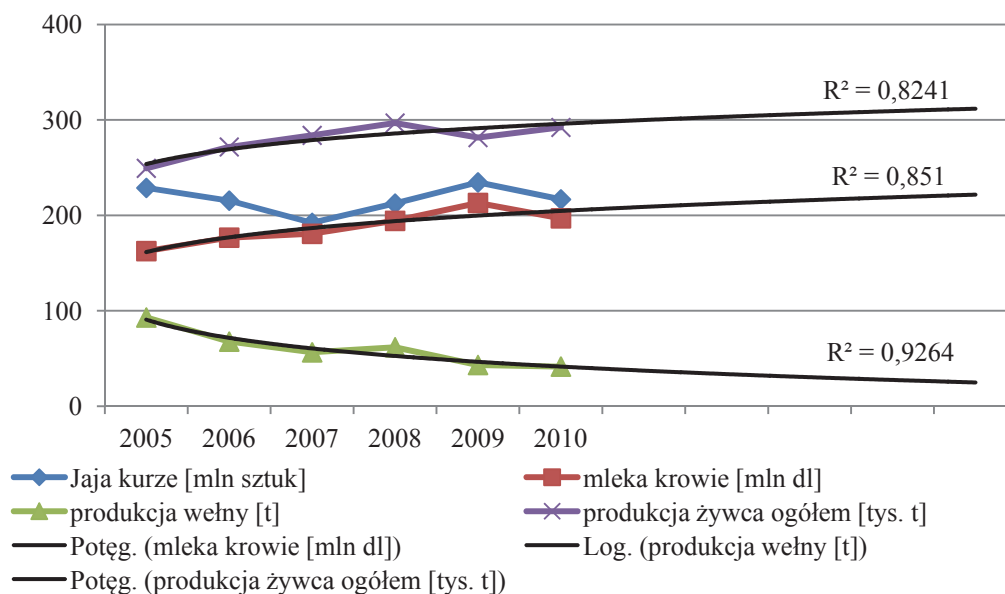
W latach 2005-2011 produkcja wołowego i drobiowego żywca rzeźnego wykazuje stabilny wzrost kosztem produkcji żywca wieprzowego, chociaż wartości z lat 2010-2011 zaburzają ustabilizowane trendy z lat poprzednich. Zaburzenie trendów jest prawdopodobnie wywołane niezależnymi czynnikami zewnętrznymi, w tym kryzysem gospodarczym.

Wykres 47. Produkcja rolnicza w województwie podlaskim w latach 2005-2010 (w cenach stałych roku poprzedniego) na 1 ha użytków rolnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Produkcja żywca rzeźnego*, BDL, GUS, 2012.

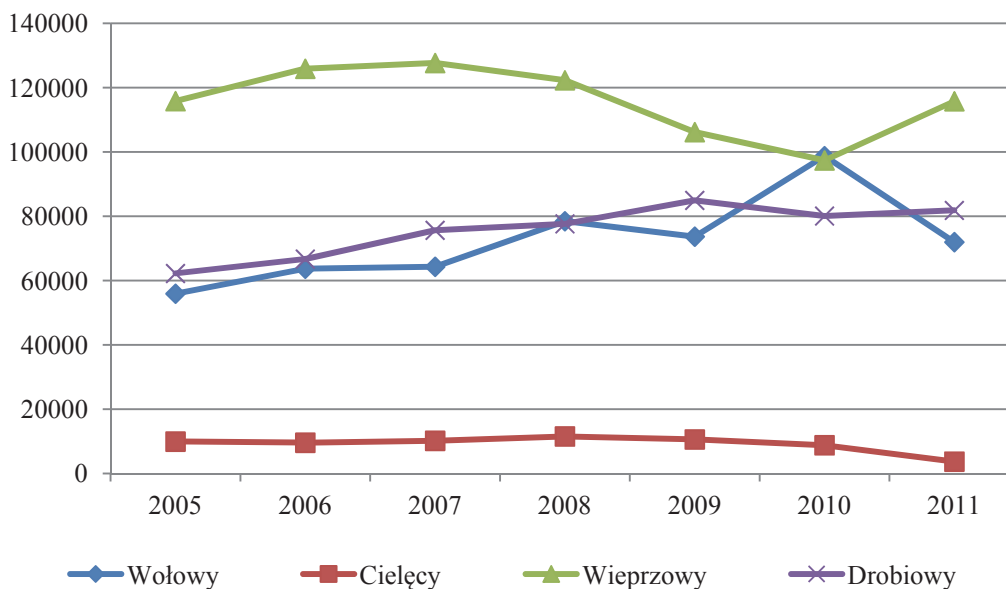
Wykres 48. Produkcja zwierzęca w województwie podlaskim w latach 2005-2010 wraz z prognozą na pięć kolejnych okresów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Produkcja żywca rzeźnego*, BDL, GUS, 2012.

W dłuższej perspektywie czasowej należy oczekiwać dalszego spadku produkcji żywca wieprzowego, wzrostu produkcji żywca wołowego, drobiowego i cielęcego. W krótszej perspektywie czasowej określenie wartości produkcji różnych gatunków żywca jest utrudnione (wykres 49).

Wykres 49. Produkcja żywca rzeźnego w województwie podlaskim w latach 2005-2011 w tonach

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Produkcja żywca rzeźnego*, BDL, GUS, 2012.

W tabeli 58 zaprezentowano wartość produkcji roślinnej w megatonach w latach 2005-2011 w województwie podlaskim. W większości typów upraw, nie odnotowano w okresie analizy istotnych zmian w ilości zbiorów, w takich przypadkach należy spodziewać się utrzymania zbiorów na zbliżonych do dotychczasowych poziomach.

Tabela 58. Produkcja roślinna w województwie podlaskim w latach 2005-2011 w megatonach

Produkcja roślinna	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
rośliny strączkowe	19,86	0,22	17,48	16,58	19,75	22,25	11,30
rośliny oleiste	7,00	7,71	10,61	9,79	15,40	21,12	18,79
tytoń	1,71	1,98	2,02	1,69	1,74	1,56	1,45
rzepak i rzepik	6,96	7,50	10,09	9,36	14,78	19,88	18,43
kukurydza na ziarno	21,48	14,19	19,93	34,50	20,96	23,36	26,30
buraki cukrowe	240,03	243,32	231,58	1,93	17,72	12,99	32,27
zboża	1351,69	1075,89	1308,60	1421,72	1444,85	1336,64	1244,94
zboża podstawowe	804,32	644,94	747,45	822,48	863,21	772,01	677,79
ziemniaki	563,51	452,09	504,96	455,87	365,64	368,38	355,14
łąki trwałe	1367,87	1118,72	1601,89	1560,68	1502,99	1594,91	1636,58
pastwiska trwałe	2691,94	2231,00	2578,61	2658,14	2708,69	2562,93	2544,77
pszenżyto	251,57	222,80	241,05	273,06	307,65	245,46	209,05
owies	129,50	86,15	125,34	119,91	125,07	141,98	127,42

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Produkcja roślinna	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
jęczmień	60,53	47,86	67,48	66,44	67,32	73,17	60,77
żyto	243,35	190,83	204,30	232,84	230,84	185,77	153,35
pszenica	119,37	97,29	109,28	130,24	132,33	125,64	127,20
mieszanki zbożowe	522,17	415,05	536,17	560,88	557,14	537,65	538,01
kukurydza na zielonkę	2100,35	1837,74	2735,09	3075,29	3069,97	3274,34	3241,57

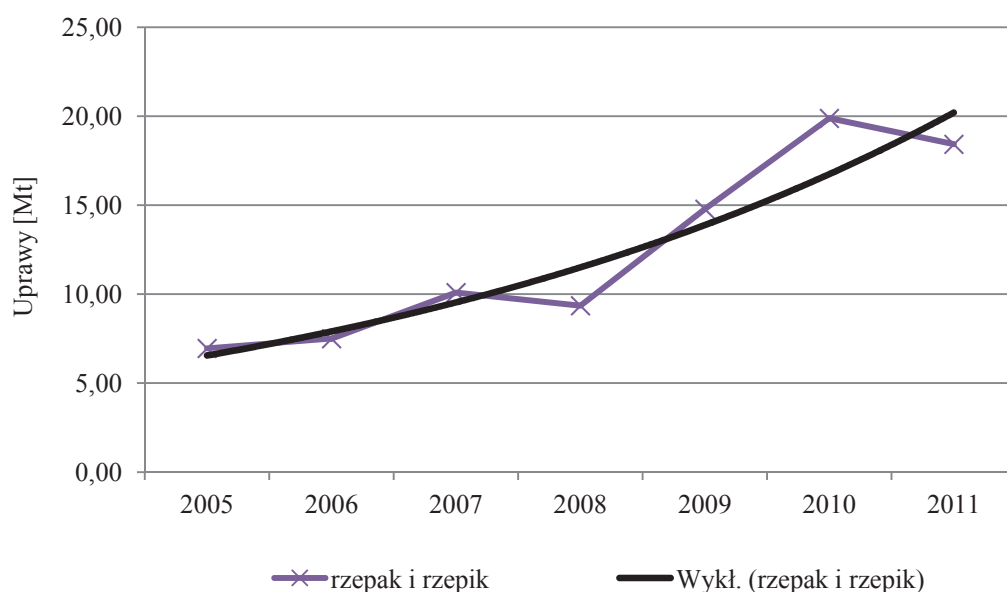
Źródło: opracowanie własne na podstawie: BDL, GUS, 2012.

Na uwagę zasługuje wzrost produkcji kukurydzy z przeznaczeniem na zielonkę o ok. 54% w stosunku do roku 2005. Prognozuje się dalszy wzrost produkcji w tempie ok. 8-9% rocznie. Zanotowano także wysoki spadek upraw ziemniaków o ok. 35% w stosunku do roku 2005. Prognozuje się dalszy spadek produkcji w tempie ok. 5-6% rocznie.

W latach 2006-2011 średnia dynamika upraw owsa wyniosła ok. 10%, pszenicy ok. 6% rocznie. Prognozuje się utrzymanie takiej dynamiki w ciągu najbliższych kilku lat.

Interesującym z punktu widzenia rozwoju rolnictwa na Podlasiu jest wykładniczy wzrost upraw roślin oleistych w tym rzepaku i rzepiku (wykres 50). Trend ten jednak prawdopodobnie nie zostanie utrzymany w kolejnych latach, ponieważ coraz poważniejsze wątpliwości ekologiczne budzi stosowanie olejów roślinnych jako komponentu w biopaliwach, zmniejsza się także opłacalność produkcji biopaliw z wykorzystaniem rzepaku. Dodatkowo wykorzystywanie olejów roślinnych do produkcji biopaliw prowadzi do wzrostu cen żywności. W związku z tym następuje korekta założeń przyjętych przez Komisję Europejską w zakresie udziału biopaliw. Aktualna propozycja redukuje plany udziału biopaliw do roku 2020 w sektorze transportowym z 10% do poziomu 5%.

Wykres 50. Produkcja rzepaku i rzepiku w województwie podlaskim w latach 2005-2011 w megatonach z prognozą na kolejne lata

Źródło: opracowanie własne na podstawie: BDL, GUS, 2012.

7.3. Prognozy zatrudnienia w analizowanym sektorze

Analiza zatrudnienia w rolnictwie jest procesem skomplikowanym ze względu na następujące zjawiska: niski poziom zatrudnienia pracowników najemnych, wykorzystanie rodzinnej siły roboczej, wysoki poziom ukrytego bezrobocia, zatrudnianie bez formalnych umów.

Zgodnie z danymi Powszechnego Spisu Rolnego 2010 liczba pracowników najemnych w województwie wynosi 900 osób, co stanowi niespełna 0,5% ogółu pracujących w rolnictwie. Niewielki charakter zjawiska potwierdzają przeprowadzone badania własne – jedynie 2% badanych zatrudnia pracowników na stałe, a 5% w sezonie.

Wśród pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych 99,6% stanowią członkowie rodzin. Problem bezrobocia ukrytego zdiagnozowano w 19% gospodarstw rolnych, szacując, że średnio na gospodarstwo przypada 1,4 osoby dotknięta bezrobociem. Według szacunków wykonanych na bazie wyników badań zjawisko to dotyczy ok. 27 650 osób, co stanowi 11,6% ogółu rodzinnej siły roboczej.

W celu określenia stanu przyszłości w zakresie zatrudnienia w sektorze rolnictwa w województwie podlaskim wykorzystano dane dotyczące liczby pracujących ogółem w rolnictwie oraz w postaci nakładów pracy liczonych w jednostkach AWU z roczników statystycznych rolnictwa oraz z najnowszego spisu rolnego. W celu oszacowania liczby pracujących w latach 2012-2020 wyliczono średnią wartość spadku pracujących w latach 2005-2010, która stanowiła podstawę prognozy w latach kolejnych (tabela 59).

Według przyjętych założeń liczba pracujących w rolnictwie w województwie podlaskim spadnie z aktualnych 214,7 tys. osób do ok. 179,5 tys. w roku 2020 (spadek o ponad 16% w stosunku do roku 2010) i do 126,7 tys. w roku 2035 (spadek o 41% w stosunku do roku 2010).

Tabela 59. Liczba pracujących w rolnictwie w województwie podlaskim w latach 2005-2010 z prognozą do roku 2020

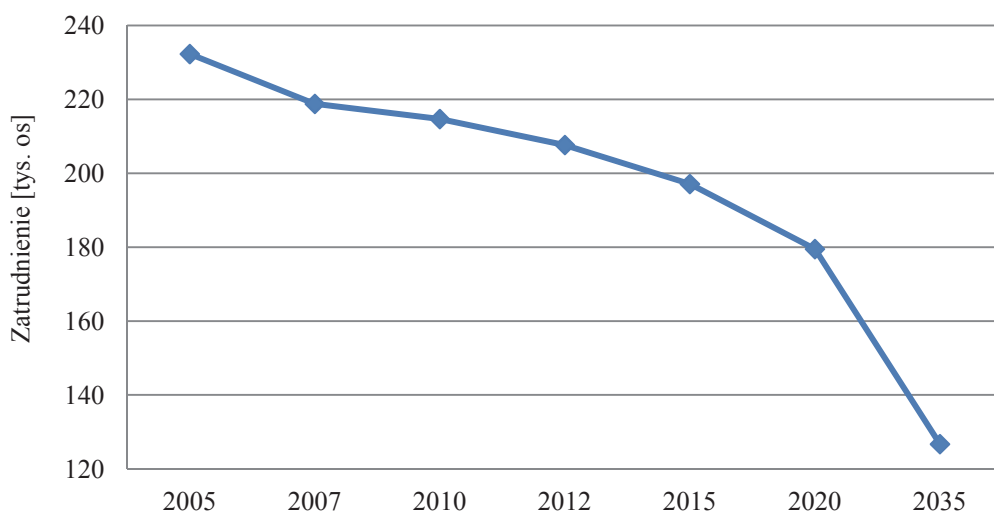
Wyszczególnienie	2005	2007	2010	2012	2015	2020	2035	Średni spadek w roku
Liczba pracujących w rolnictwie	232,3	218,8	214,7	207,7	197,1	179,5	126,7	3,52
AWU ogółem	121,4	117,8	112,5	108,9	103,6	94,7	68,0	1,78
AWU gospodarstwa indywidualne	120,6	117,1	111,8	108,3	103,0	94,2	67,8	1,76

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich z 2007 roku*, GUS, Warszawa 2007, *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2011*, GUS, Warszawa 2011, *Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, GUS, Warszawa 2012.

Średni spadek liczby pracujących w rolnictwie wg prognozy wynosi ok. 1,6% począwszy od roku 2013 i jest porównywalny do oczekiwanego tempa spadku liczby gospodarstw rolnych (1-2% rocznie; wykres 51). Oznacza to, że większość odchodzących z pracy w rolnictwie stanowią będą osoby likwidujące aktualnie prowadzone gospodarstwa rolne. Część tego zjawiska można tłumaczyć naturalnymi procesami demograficznymi. Można przypuszczać,

że ze względu na skalę bezrobocia ukrytego w rolnictwie, zmiany w strukturze gospodarstw rolnych, polegające na wzroście udziału większych gospodarstw (wzrost powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie średnio od 0,5 do 1,0% rocznie), które powinny mieć teoretycznie większe możliwości zatrudniania pracowników, nie prowadzą do zauważalnego zahamowania tempa spadku liczby pracujących w rolnictwie.

Wykres 51. Liczba pracujących w rolnictwie w województwie podlaskim w latach 2005-2010 z prognozą do roku 2020

Źródło: opracowanie własne.

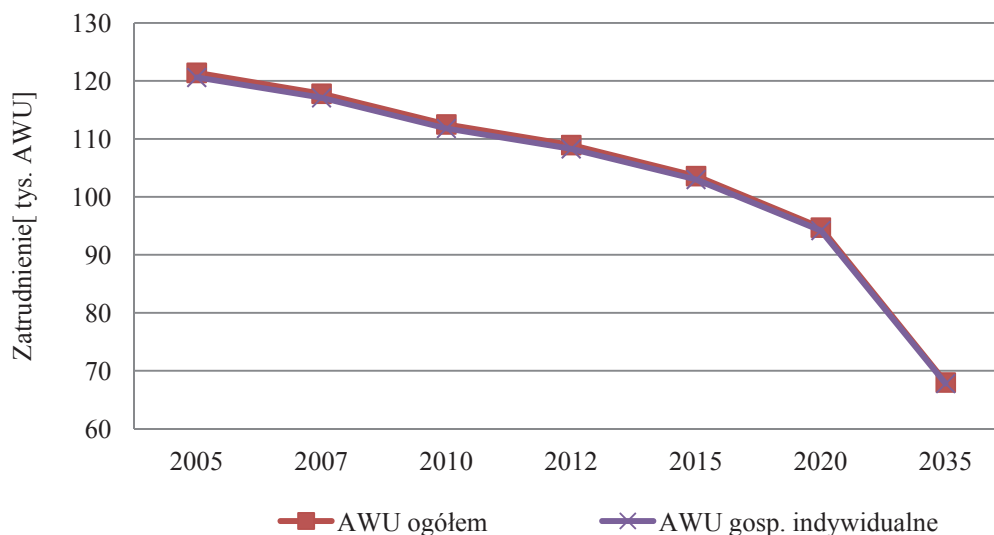
W przypadku nakładów pracy wyrażonych w jednostkach AWU ogółem prognozuje się, że w roku 2020 wartość ta wyniesie 94,7 tys. (spadek poniżej 16% w stosunku do roku 2010) i do 68 tys. w roku 2035 (spadek o niespełna 40% w stosunku do roku 2010).

W przypadku nakładów pracy wyrażonych w jednostkach AWU dla gospodarstw indywidualnych prognozuje się, że w roku 2020 wartość ta wyniesie 94,2 tys. (spadek o poniżej 16% w stosunku do roku 2010) i do 67,8 tys. w roku 2035 (spadek o ponad 39% w stosunku do roku 2010; wykres 52).

Wyniki prognozy w roku 2035 korespondują z prognozą wykonaną dla Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej.³¹⁷ We wspomnianym dokumencie przewiduje się, że do 2035 roku liczba pracujących w rolnictwie indywidualnym zmniejszy się ok. 50%, co pociągnie spadek odsetka pracujących do około 7% ogółu pracujących w gospodarce.

³¹⁷ P. Strzelecki, *Projekcja liczby pracujących w rolnictwie indywidualnym w Polsce w latach 2008-2035*, Zeszyty Naukowe Instytutu Statystyki i Demografii SGH, Nr 6/2010, s. 41-50.

Wykres 52. Liczba pracujących w AWU w rolnictwie w województwie podlaskim w latach 2005-2010 z prognozą do roku 2020

Źródło: opracowanie własne.

W latach 2010-2020 liczba osób, które teoretycznie odejdą z pracy w rolnictwie w województwie podlaskim wyniesie ponad 35 tys. osób. Do roku 2020 przed województwem podlaskim stoi zatem poważne wyzwanie i konieczność tworzenia nowych miejsc pracy także na terenach wiejskich. W przeciwnym wypadku można przewidywać silny ruch migracyjny lub wzrost bezrobocia ukrytego na terenach wiejskich.

7.4. Inne aspekty dotyczące przyszłości rolnictwa w regionie w świetle przeprowadzonych badań

7.4.1. Plany inwestycyjne

Zgodnie z wynikami badań rolników indywidualnych prawie 41% gospodarstw planuje w ciągu najbliższych 5 lat inwestycje w maszyny, w przypadku ponad 33% badanych plany inwestycyjne dotyczą budynków gospodarczych i ich wyposażenia. Prawie 19% planuje zwiększać produkcję, ponad 21% powiększyć gospodarstwo rolne poprzez zakup ziemi, a 17% poprzez dzierżawę. Co piąte gospodarstwo zamierza także inwestować w poprawę bezpieczeństwa (20%). Co dziesiąte badane gospodarstwo zamierza zainwestować w produkcję ekologiczną, a ponad 4% z badanych gospodarstw zamierza rozpocząć działalność agroturystyczną (tabela 60).

Tabela 60. Plany inwestycyjne w gospodarstwach rolnych w okresie najbliższych 5 lat

Planowane zmiany	Odsetek badanych
1. Inwestycje w maszyny	40,8
2. Inwestycje w budynki gospodarcze i ich wyposażenie	33,2
3. Zwiększenie wielkości dotychczasowej produkcji rolnej	18,5
4. Specjalizację w zakresie obecnie prowadzonej produkcji	12,9
5. Rozpoczęcie lub zwiększenie upraw ekologicznych	11,9
6. Rozpoczęcie prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego	4,1
7. Rozpoczęcie lub zwiększenie produkcji rolnej na eksport	0,3
8. Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez zakup gruntów	21,5
9. Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez dzierżawę gruntów	17,0
10. Inwestycje w zakresie zwiększenia bezpieczeństwa w gospodarstwie rolnym	20,0
11. Nie dokonałem/planuję zmian	31,1

Źródło: opracowanie własne.

7.4.2. Przyszłość sektora w świetle badań studentów rolnictwa

Badanie ankietowe zrealizowane na potrzeby niniejszego raportu objęło 143 studentów studiów rolniczych, w tym 64% respondentów stanowili mężczyźni, zaś 36% – kobiety.

Jednym z celów badania ankietowego zrealizowanego wśród studentów rolnictwa było określenie planów zawodowych potencjalnie przyszłych rolników po ukończeniu studiów. Zestawienie procentowe wskazanych przez respondentów wariantów odpowiedzi zobrazowano na wykresie. Wartości procentowe nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź. Poniższe wyniki należy zatem interpretować tak, że student mógł wskazać kilka wariantów odpowiedzi, np. pracę we własnym gospodarstwie lub/i pracę związaną z obsługą prawno-ekonomiczną/ doradcą rolnictwa.

Okazało się, że największą grupę studentów (51%) stanowią ci, którzy po ukończeniu studiów zamierzają podjąć pracę w instytucjach związanych z rolnictwem, takich jak: ARiMR, ODR lub innych instytucjach rządowych i samorządowych. Niecała połowa respondentów (46,1%) planuje pracować we własnym gospodarstwie rolnym. Następne podobnie liczne grupy studentów stanowili ci, którzy po ukończeniu studiów widzą siebie w pracy związanej z handlem produktami dla rolnictwa (24,5%), w pracy w gospodarstwie rolnym rodziny (23,8%) oraz w pracy związanej z obsługą prawno-ekonomiczną lub doradcą rolnictwa (22,4%). Analiza wyników ankiety wykazała, że po ok. 13% wskazań dotyczyło kontynuacji obecnej pracy zawodowej niepowiązanej z rolnictwem oraz pracy związanej z usługami dla rolnictwa, np. wynajem, naprawa maszyn rolniczych itp. Niewielki odsetek przebadanych studentów planuje po ukończeniu studiów prowadzenie innej pozarolniczej działalności gospodarczej na terenach wiejskich (10,5%), podjęcie pracy nie związanej z rolnictwem (9,8%) czy prowadzenie gospodarstwa agroturystycznego (9,8%). Najmniej liczne grupy studentów w przyszłości zamierzają wyjechać za granicę (7%) lub też planują podjąć pracę w innym gospodarstwie rolnym na umowę cywilno-prawno (2,8%; wykres 53).

Wykres 53. Struktura wskazań wariantów odpowiedzi na pytanie: Jakie są Pana/Pani plany zawodowe po ukończeniu studiów?

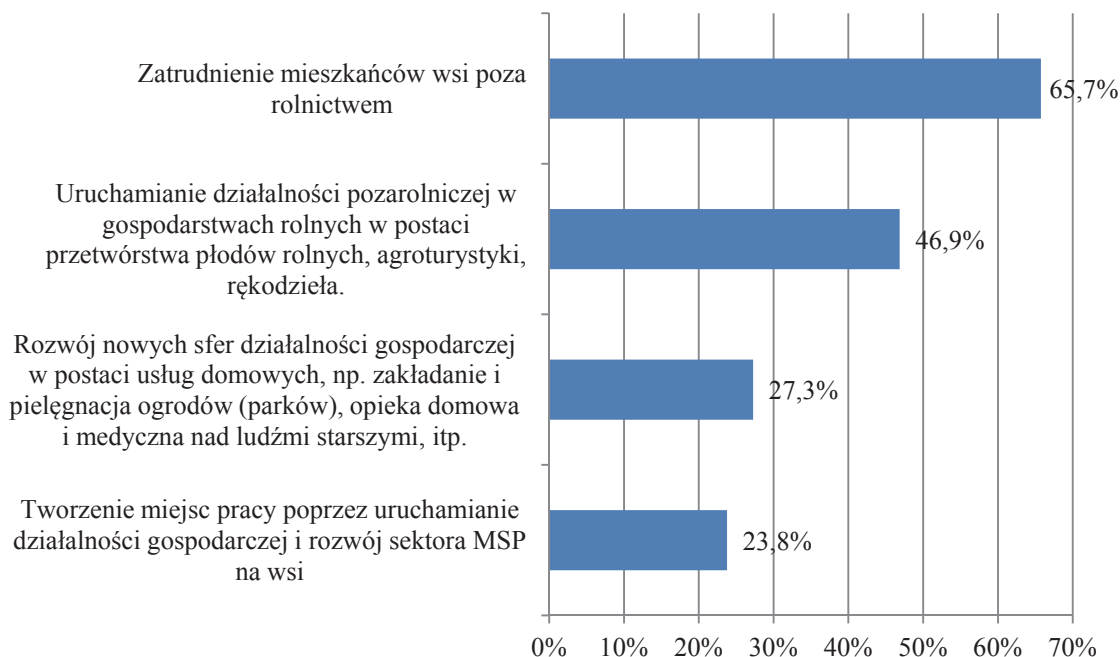

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym pytaniu studenci rolnictwa zostali poproszeni o wyrażenie swojej opinii na temat zmian związanych z zatrudnieniem na terenach wiejskich w perspektywie najbliższych 5 lat w województwie podlaskim. Ponad 65% z nich wskazała na tendencję zatrudniania mieszkańców wsi poza rolnictwem. Respondenci rzadziej reprezentowali pogląd, iż w przyszłości nastąpi uruchamianie działalności pozarolniczej w gospodarstwach rolnych w postaci przetwórstwa płodów (46,9%) oraz rozwój nowych sfer działalności gospodarczej w postaci usług domowych, np. zakładanie i pielęgnacja ogrodów (parków), opieka domowa i medyczna nad ludźmi starszymi, itp. (27,3%). Najmniejszy odsetek studentów (23,8%) wierzy w tworzenie miejsc pracy poprzez uruchamianie działalności gospodarczej i rozwój sektora MŚP na wsi (wykres 54).

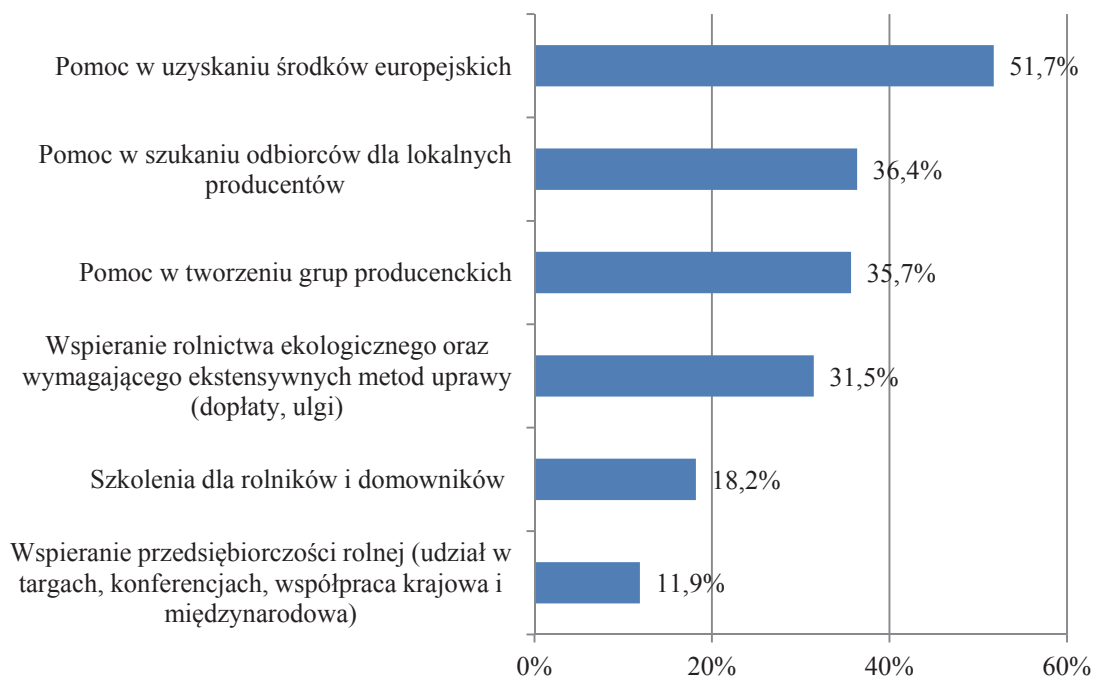
W badaniu ankietowym poproszono również studentów o wskazanie form wspierania rolnictwa, które ich zdaniem powinny być rozwijane w województwie podlaskim. Ponad połowa respondentów (51,7%) wskazała na pomoc w uzyskiwaniu środków europejskich. W następnej kolejności studenci wybierali pomoc w szukaniu odbiorców dla lokalnych producentów (36,4%) oraz pomoc w tworzeniu grup producenckich (35,7%). Mniejsze grupy studentów stanowili ci, których zdaniem należałoby wspierać rolnictwa ekologiczne (31,5%) oraz szkolenia dla rolników i domowników (18,2%). Tylko niecałe 12% respondentów za istotne uważa wspieranie przedsiębiorczości rolnej przejawiającej się w udziale w targach, konferencjach, współpracy krajowej czy międzynarodowej (wykres 55).

Wykres 54. Struktura wskazań wariantów odpowiedzi na pytanie: Jakie zmiany związane z zatrudnieniem na terenach wiejskich nastąpią zdaniem Pana/Pani w perspektywie najbliższych 5 lat w województwie podlaskim?

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 55. Struktura wskazań wariantów odpowiedzi na pytanie: Jakie formy wspierania rolnictwa powinny być Pana/Pani zdaniem rozwijane w województwie podlaskim?

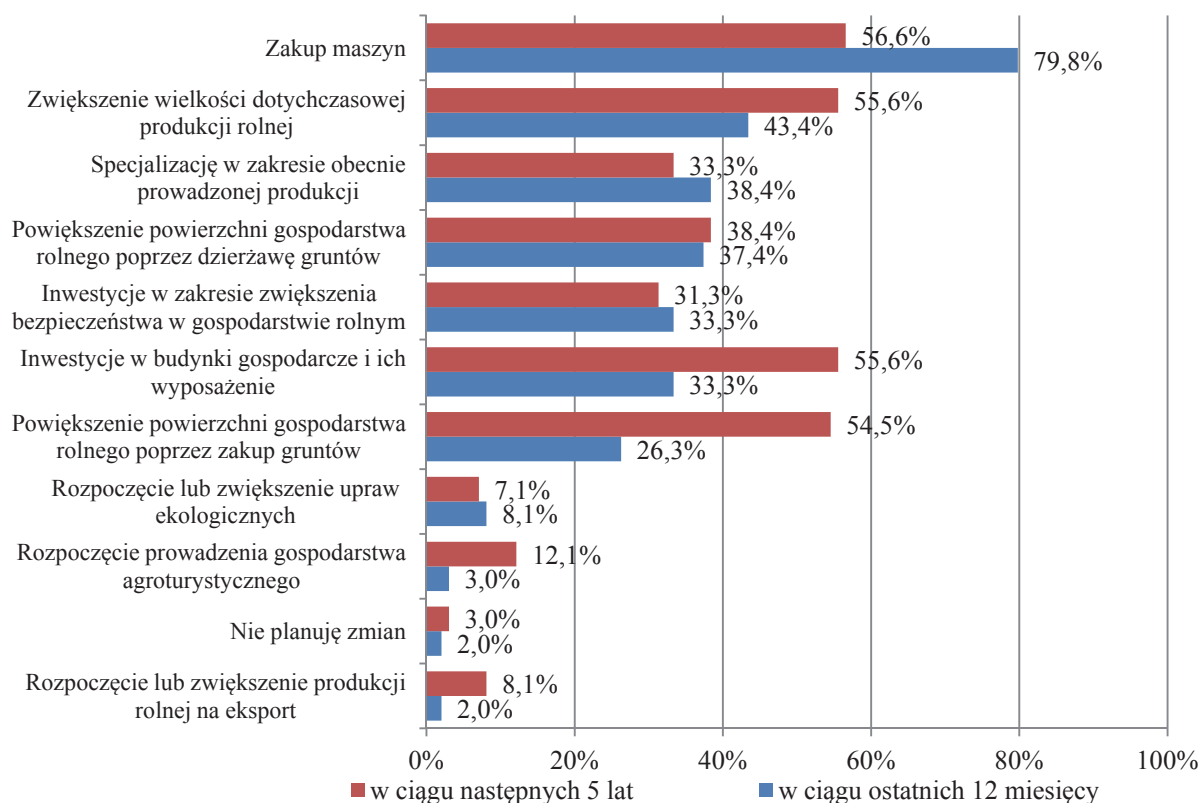

Źródło: opracowanie własne.

Kolejnym zadaniem studentom pytaniem było: Jakie zmiany zrealizowano w Pana/Pani gospodarstwie rolnym w ostatnich 12 miesiącach i jakie planuje się w ciągu najbliższych 5 lat? Z analizy struktury proponowanych wariantów odpowiedzi wynika, że największy odsetek respondentów pracujących we własnym gospodarstwie rolnym lub w gospodarstwie rodziny (79,8%) wskazał na zakup maszyn. Studenci deklarowali również, iż w ciągu ostatnich 12 miesięcy w ich gospodarstwach nastąpiło zwiększenie wielkości dotychczasowej produkcji rolnej (43,4%). W około 38% analizowanych gospodarstw rolnych wprowadzono specjalizację w zakresie obecnie prowadzonej produkcji lub też powiększono ich powierzchnię poprzez dzierżawę gruntów.

W ciągu najbliższych 5 lat, w ponad połowie gospodarstw (ok. 55%), w których pracuje obecnie badana grupa studentów, planuje się głównie zakup maszyn rolniczych, zwiększenie wielkości dotychczasowej produkcji rolnej, inwestycje w budynki gospodarcze oraz powiększenie powierzchni rolnej poprzez zakup gruntów. W następnej kolejności gospodarze zamierzają powiększyć powierzchnię swojego gospodarstwa rolnego poprzez dzierżawę gruntów (38,4%), wprowadzić specjalizację w zakresie obecnie prowadzonej produkcji (33,3%) oraz poczynić inwestycje w budynki gospodarcze i ich wyposażenie (31,3%). Nieco ponad 12% z nich planuje rozpoczęcie prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego, zaś 8,1% gospodarzy – rozpoczęcie lub zwiększenie produkcji rolnej na eksport. Niewielki odsetek studentów (7,1%) wskazał, iż w gospodarstwach, w których pracują, zamierza się rozpocząć lub zwiększyć uprawy ekologiczne. Tylko w 2% gospodarstw rolnych nie planuje się żadnych zmian (wykres 56).

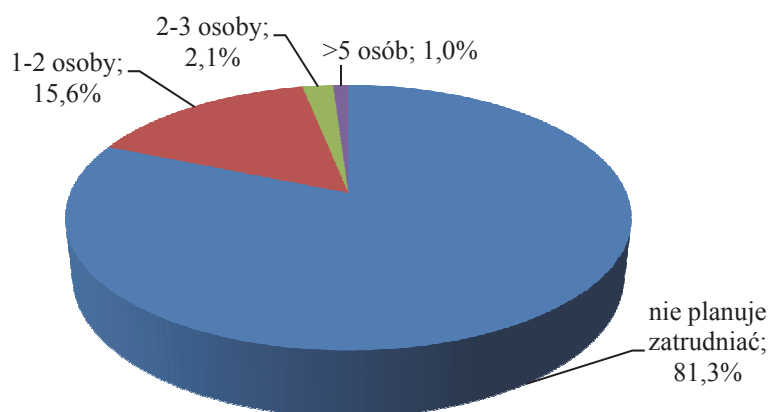
Wykres 56. Struktura wskazań wariantów odpowiedzi na pytanie: Jakie zmiany zrealizowano w Pana/Pani gospodarstwie rolnym w ostatnich 12 miesiącach i jakie planuje się w ciągu najbliższych 5 lat?

Źródło: opracowanie własne.

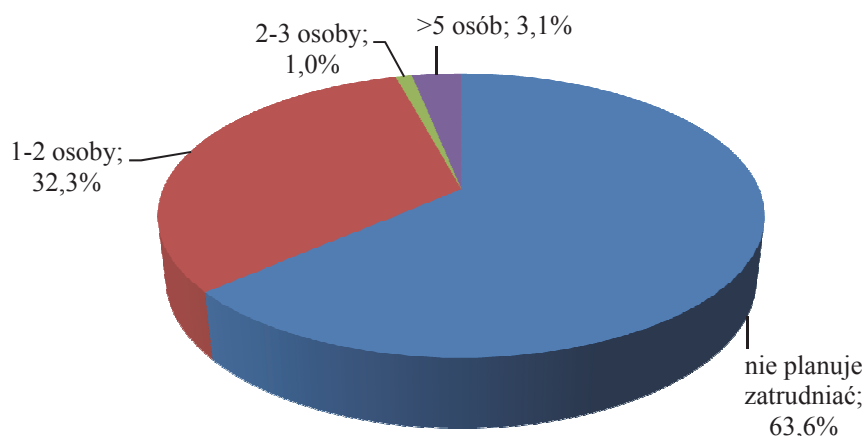
Studentów pracujących we własnym gospodarstwie lub w gospodarstwie rolnym rodziny zapytano również o ich plany tworzenia nowych miejsc pracy w tych gospodarstwach. Okazało się, że ponad 81% z nich nie planuje zatrudniania osób na umowę o pracę (całorocznie; wykres 57). Odsetek ten był nieco niższy w przypadku zatrudnienia dorywczego lub sezonowego (63,6%; wykres 58). Ponad 32% respondentów zadeklarowało chęć zatrudnienia jednej bądź dwóch osób sezonowo lub dorywczo, zaś 15,6% – całorocznie w formie umowy o pracę. Powyżej pięciu nowych miejsc całorocznej pracy w gospodarstwie rolnym planuje stworzyć tylko 1% ankietowanych studentów. Niewiele więcej (3,1%) zamierza przyjąć do pomocy dorywczo lub sezonowo więcej niż pięć osób.

Wykres 57. Struktura studentów wg ich planów dotyczących tworzenia nowych miejsc pracy na umowę o pracę (całorocznie) w gospodarstwie rolnym, w którym pracują

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 58. Struktura studentów wg ich planów dotyczących zatrudnienia w gospodarstwie rolnym (sezonowo/dorywczo), w którym pracują

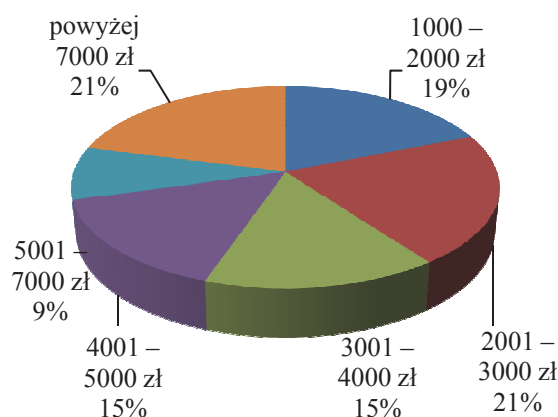

Źródło: opracowanie własne.

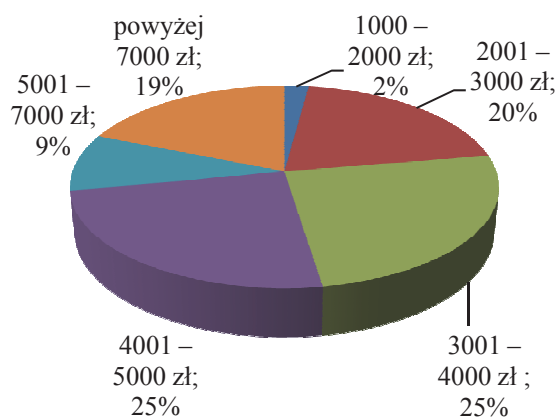
Studenci zostali również poproszeni o wskazanie przedziałów zarobków miesięcznych netto w czterech różnych aspektach: 1) zapewniających godziwe życie; 2) możliwych do uzy-

skania z pracy w rolnictwie; 3) możliwych do uzyskania pracując w rolnictwie, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów oraz 4) możliwe do uzyskania pracując poza rolnictwem, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów?

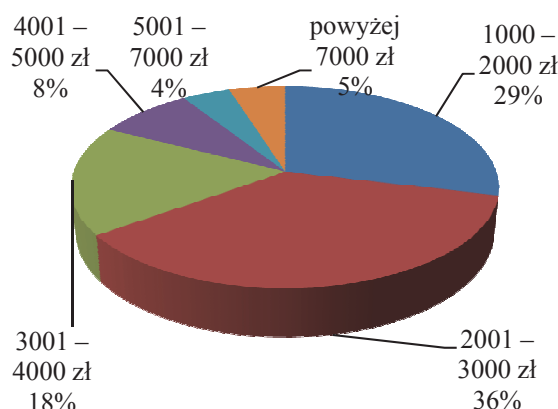
Wykres 59. Zarobki możliwe do uzyskania z pracy w rolnictwie

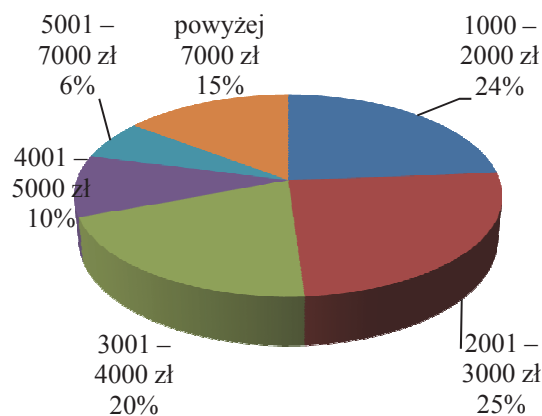
Wykres 60. Zarobki zapewniające godziwe życie

Wykres 61. Zarobki możliwe do uzyskania pracując w rolnictwie, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów?

Wykres 62. Zarobki możliwe do uzyskania pracując poza rolnictwem, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów?

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej (ponad 25%) studentów wskazało, iż godziwe życie zapewniłyby zarobki w przedziale 3001-4000 zł netto. Liczną grupę (25%) stanowili również ci, którzy wskazali na przedział 4001-5000 zł. Powyżej 7000 zł potrzebuje do godnego życia 18,9% respondentów, zaś tylko 2,1% z nich zadowoliliby kwota zarobków w przedziale 1000-2000 zł (wykres 61). Jeżeli chodzi o zarobki możliwe do uzyskania z pracy w rolnictwie, to po 21% studentów wskazało na wariant odpowiedzi powyżej 7000 zł oraz przedział 2001-3000 zł. Najmniejszy odsetek wskazań (9%) dotyczył zarobków w granicach 5001-7000 zł netto (wykres 60).

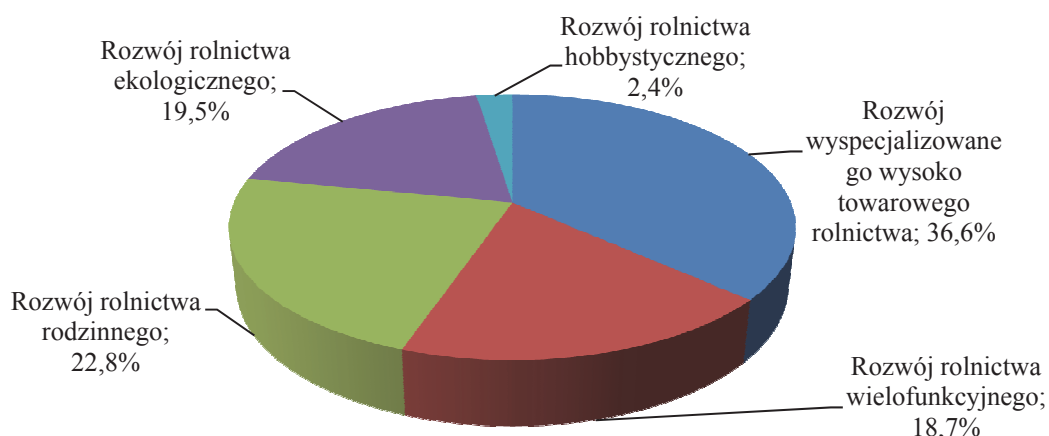
Z wyników ankiety wynika również, iż większe możliwości zarobkowe, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów, pojawiają się w pracy w rolnictwie, niż poza nim. Aż 31% respondentów stwierdziło, że po ukończeniu studiów młodzi ludzie, pracując w rolnictwie, są w stanie zarobić ponad 5000 zł netto, przy czym ten próg wynagrodzenia w pracy poza rolnictwem wskazało tylko 17% ankietowanych (wykres 61, 62).

Kolejnym zadaniem studentom pytaniem było: Który z poniższych kierunków rozwoju rolnictwa wg Pana/Pani będzie miał dominujące znaczenie w perspektywie kolejnych 5 lat?

Z wyników ankiety zaprezentowanych na powyższym wykresie wynika, iż najbardziej dominującym kierunkiem rozwoju rolnictwa w perspektywie kolejnych 5 lat – zdaniem studentów rolnictwa – będzie rozwój wyspecjalizowanego wysoko towarowego rolnictwa (36,6% wskazań). Na kolejnych miejscach wskazali oni na rozwój rolnictwa rodzinnego (22,8% wskazań), rozwój rolnictwa ekologicznego (19,5%) oraz rozwój rolnictwa wielofunkcyjnego. Tylko 2,4% wskazań dotyczyła rozwoju rolnictwa hobbystycznego (wykres 63).

Studenci zostali również zapytani o najbardziej ich zdaniem rozwojowy profil gospodarstwa rolnego.

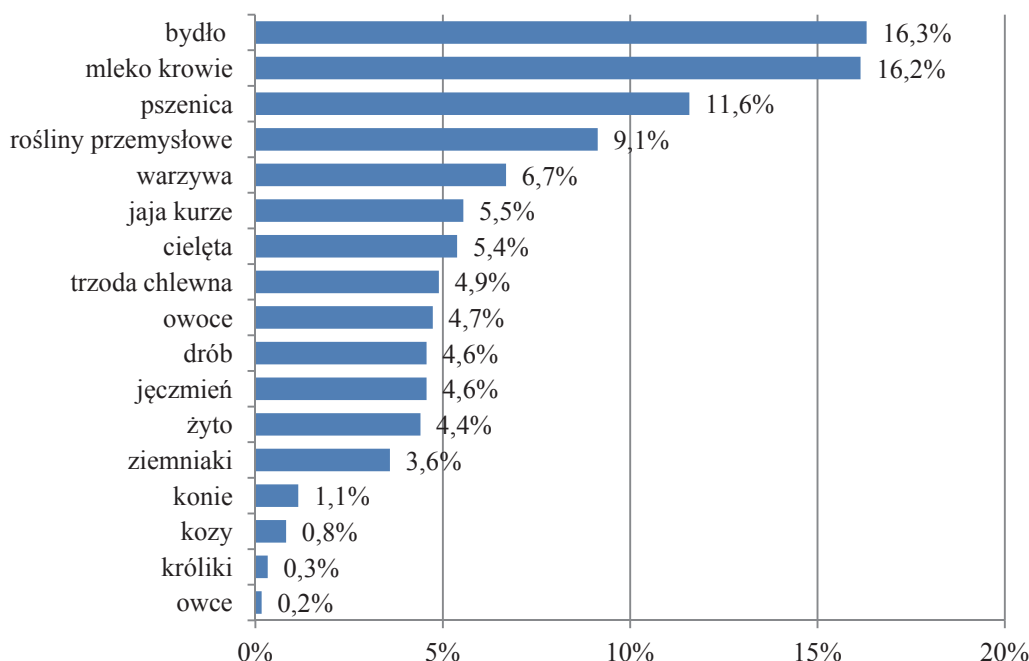
Wykres 63. Struktura odpowiedzi na pytanie: Który z poniższych kierunków rozwoju rolnictwa wg Pana/Pani będzie miał dominujące znaczenie w perspektywie kolejnych 5 lat?

Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej wskazywanym profilem okazało się bydło i mleko krowie (nieco ponad 16% wskazań), następnie pszenica (11,6%), rośliny przemysłowe (9,1%). Z badań wynika też, że najmniej rozwojowymi profilami gospodarstw rolnych są konie, kozy, króliki i owce (łączny procent wskazań na te warianty odpowiedzi był na poziomie 2,4; wykres 64).

Wykres 64. Struktura odpowiedzi na pytanie: Jaki profil gospodarstwa rolnego uważa Pan/Pani za najbardziej rozwojowy?

Źródło: opracowanie własne.

7.5. Możliwości wsparcia sektora rolnictwa ze środków krajowych i unijnych

Wśród podstawowych, aktualnych źródeł wsparcia sektora rolnictwa, ze środków krajowych i unijnych należy wymienić:

- system kredytów preferencyjnych,
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013,
- dopłaty bezpośrednie.

Podstawą do udzielania przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa pomocy ze środków krajowych jest rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 2009 r. w sprawie realizacji niektórych zadań ARiMR (Dz. U. Nr 22, poz. 121 ze zm.). Rozporządzenie to umożliwia udzielanie przez Agencję pomocy finansowej polegającej na:

- stosowaniu dopłat do oprocentowania kredytów inwestycyjnych i „klęskowych” udzielanych ze środków własnych banków, które zawarły z Agencją stosowne umowy,
- udzielaniu gwarancji i poręczeń spłaty kredytów inwestycyjnych i „klęskowych”,
- częściowej spłaty kapitału kredytu inwestycyjnego.

Kredyty z dopłatą ARiMR do oprocentowania udzielane są na różne cele i obszary oznaczone stosownymi symbolami:

- symbol nIP – kredyt na realizację inwestycji w gospodarstwach rolnych, działach specjalnych produkcji rolnej i przetwórstwie produktów rolnych oraz na zakup akcji lub udziałów,
- symbol nKZ – kredyty na zakup użytków rolnych,

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

- symbol nMR – kredyty na utworzenie lub urządzenie gospodarstw rolnych przez osoby, które nie ukończyły 40 roku życia,
- symbol nGP – kredyt na realizację inwestycji w rolnictwie i przetwórstwie produktów rolnych oraz na zakup akcji lub udziałów przez grupy producentów rolnych utworzone na podstawie ustawy z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz zmianie innych ustaw (Dz. U. Nr 88, poz. 983 ze zm.),
- symbol nGR – kredyt na zakup nieruchomości rolnych przeznaczonych na utworzenie lub powiększenie gospodarstwa rodzinnego w rozumieniu ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. Nr 64, poz. 592 ze zm.),
- symbol nNT – kredyty na realizację inwestycji w zakresie nowych technologii produkcji w rolnictwie zapewniających wysoką jakość produktu,
- symbol nBR10 – kredyty na realizację inwestycji w ramach "Branżowego programu rozwoju wspólnego użytkowania maszyn i urządzeń rolniczych",
- symbol nBR13 – kredyty na realizację inwestycji w ramach "Branżowego programu restrukturyzacji przetwórstwa ziemniaka na skrobię w Polsce",
- symbol nBR14 – kredyty na realizację inwestycji w ramach "Programu wspierania restrukturyzacji i modernizacji przemysłu mięsnego, chłodnictwa składowego i przetwórstwa jaj w Polsce",
- symbol nBR15 – kredyty na realizację inwestycji w ramach "Branżowego programu mleczarstwa",
- symbol nKL01 i nKL02 – kredyty na wznowienie produkcji w gospodarstwach rolnych i działach specjalnych produkcji rolnej, w których wystąpiły szkody spowodowane przez suszę, grad, deszcz nawalny, ujemne skutki przezimowania, przymrozki wiosenne, powódź, huragan, piorun, obsunięcie się ziemi lub lawinę.

Kredytów udzielają banki posiadające stosowne umowy z ARiMR. W zależności od linii kredytowej wysokość oprocentowania dla kredytobiorcy wynosi w 2012 roku od 1,5 do ponad 4,3%.

W przypadku kredytów inwestycyjnych oprocentowanie z dopłatą ARiMR nie może wynosić więcej niż 1,5 stopy redyskontowej weksli. Wysokość oprocentowania płaconego przez kredytobiorcę we wszystkich liniach kredytowych wynosi 0,4 pełnego oprocentowania kredytu (nie mniej niż 3%). Pozostałą kwotę płaci ARiMR w postaci dopłat do oprocentowania kredytu.

W przypadku kredytów klęskowych wysokość oprocentowania płaconego przez kredytobiorcę wynosi 1,5% w stosunku rocznym. Pozostałą kwotę płaci ARiMR w postaci dopłat do oprocentowania kredytu.

Kwota kredytu nie może przekraczać:

- 80% wartości nakładów inwestycyjnych na gospodarstwo rolne (lub 95% – na osadnictwo rolnicze, 90% – na gospodarstwa rodzinne), nie więcej jednak niż 4 mln zł,
- 70% wartości nakładów inwestycyjnych w działach specjalnych produkcji rolnej, nie więcej niż 8 mln zł,
- 70% wartości nakładów inwestycyjnych w przetwórstwie produktów rolnych, nie więcej niż 16 mln zł.

Pomoc finansowa z PROW 2007-13 udzielana jest rolnikom, przedsiębiorcom, samorządom i innym podmiotom funkcjonującym w obszarze sektora spożywczego i sektora rolnictwa. Do celów i obszarów pomocy w ramach PROW należą m. in.:

- przyspieszanie modernizacji gospodarstw rolnych,
- podwyższanie konkurencyjności przetwórstwa spożywczego i jakości żywności,
- ożywienie przemian w rolnictwie i rynku ziemi przez przyznawanie rent strukturalnych oraz premii ułatwiających start zawodowy młodym rolnikom i finansowanie scalania gruntów,
- zachęcanie rolników do gospodarowania w sposób przyjazny środowisku oraz do zachowania rodzimych ras i cennych przyrodniczo siedlisk roślin,
- polepszanie lesistości kraju przez udzielanie pomocy finansowej na zalesianie gruntów o małej przydatności rolniczej,
- pobudzanie przedsiębiorczości i tworzenie nowych miejsc pracy na terenach wiejskich,
- odnowa wsi, rozbudzanie aktywności jej mieszkańców i budowa kapitału społecznego na wsi,
- podwyższanie kwalifikacji rolników i właścicieli lasów oraz ułatwianie im dostępu do płatnych usług doradczych.

Do podstawowych działań PROW w latach 2007-2013, które odgrywają kluczowe znaczenie w procesie modernizacji sektora rolnictwa należą w ramach Osi 1 Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego: Działanie 121 „Modernizacja gospodarstw rolnych” oraz Działanie 112 „Ułatwienie startu młodym rolnikom”.

Pomoc finansowa w ramach działania "Ułatwianie startu młodym rolnikom" może zostać przyznana osobie fizycznej, która m.in.: planuje nabyć gospodarstwo rolne i rozpocząć po raz pierwszy prowadzenie działalności rolniczej, albo posiada gospodarstwo rolne i rozpoczęła prowadzenie działalności rolniczej, ale od jej rozpoczęcia do dnia złożenia wniosku o pomoc nie upłyne więcej niż 12 miesięcy, a do dnia wydania decyzji o przyznaniu pomocy – więcej niż 18 miesięcy. Pomoc może być przeznaczona na poprawę kondycji ekonomicznej gospodarstw, dostosowanie produkcji do wymogów rynku, poprawę jakości i technologii produkcji.

Pomoc finansowa w ramach działania "Modernizacja gospodarstw rolnych" udzielana jest na inwestycje dotyczące modernizacji lub rozwoju pierwotnej produkcji roślinnej lub zwierzęcej, z wyłączeniem produkcji leśnej i rybnej. Operacje mogą dotyczyć produkcji produktów żywnościowych jak i nieżywnościowych (w tym produktów rolnych wykorzystywanych do produkcji energii odnawialnej), a także przygotowania do sprzedaży lub sprzedaży bezpośredniej produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie.

Wsparcie obejmuje inwestycje materialne i niematerialne służące modernizacji produkcji rolnej, w szczególności: budowa lub remont połączony z modernizacją budynków lub budowli, zakup lub instalacja maszyn, urządzeń, w tym sprzętu komputerowego, zakładanie, modernizacja sadów lub plantacji wieloletnich, zakup, instalacja lub budowa elementów infrastruktury technicznej wpływających bezpośrednio na warunki prowadzenia działalności rolniczej, przygotowania do sprzedaży lub sprzedaży bezpośredniej, zakup patentów, licencji, usługi związane z przygotowaniem dokumentacji technicznej lub ekonomicznej dotyczącej projektu oraz nadzorem technicznym, związane bezpośrednio z realizacją projektu.

Poziom pomocy wynosi od 40% do 75% kosztów inwestycji kwalifikującej się do objęcia pomocą w zależności od rodzaju prowadzonej produkcji, obszaru kraju, wieku Beneficjenta i innych uwarunkowań.

Poza wymienionymi wyżej działaniami, w ramach PROW, środki unijne przeznacza się także na:

- szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie,
- renty strukturalne, które mają na celu poprawę struktury agrarnej oraz przyspieszenie procesu wymiany pokoleniowej osób prowadzących gospodarstwa rolne,
- korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów,
- zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej, wsparcie dotyczy branży przetwórstwa rolno-spożywczego, środki mogą być przeznaczone na rozbudowę, unowocześnienie parku maszynowego, zakup linii technologicznych czy specjalistycznych środków transportu,
- scalanie gruntów,
- przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku klęsk żywiołowych,
- uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności,
- wsparcie tworzenia i funkcjonowania grup producentów rolnych,
- zalesianie gruntów,
- wspieranie działalności rolniczej prowadzonej zgodnie z zasadami ochrony środowiska naturalnego,
- wsparcie na tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw na terenach wiejskich,
- działania w kierunku różnicowania działalności gospodarczej na terenach wiejskich,
- i inne.

Jednym z najważniejszych mechanizmów wsparcia sektora rolnictwa w Polsce są dopłaty bezpośrednie. Wysokość płatności bezpośrednich w ramach stosowanego w Polsce systemu jednolitej płatności obszarowej (SAPS) podlega stopniowemu dochodzeniu do poziomu stosowanego w krajach UE-15. W Polsce realizowany jest także system uzupełniania jednolitej płatności obszarowej krajowymi płatnościami w maksymalnie dopuszczanej przepisami wspólnotowymi wysokości, tj. do poziomu 30% płatności stosowanych w krajach UE – 15 na dzień 30 kwietnia 2004 r. Poziom płatności bezpośrednich otrzymywanych przez polskich rolników, począwszy od roku 2004 wzrasta corocznie. W roku 2012 i kolejnych wynosi 100% poziomu wsparcia uzyskiwanego przez rolników UE-15.

Uzupełniająca płatność podstawowa przysługuje do powierzchni upraw:

- zbóż,
- roślin oleistych – rzepaku, rzepiku, słonecznika i soi,
- roślin wysokobiałkowych – bobu, bobiku, łubinu słodkiego i grochu siewnego,
- roślin strączkowych – wyki siewnej, soczewicy jadalnej i ciecierzycy pospolitej,
- roślin strączkowych pastewnych,
- lnu włóknistego i oleistego,
- konopi na włókno,
- roślin przeznaczonych na materiał siewny kategorii elitarny lub kwalifikowany,
- roślin motylkowatych drobnonasiennych,
- roślin okopowych pastewnych, z wyłączeniem ziemniaków pastewnych,
- traw na trwałych użytkach zielonych przeznaczonych na susz paszowy,

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

- mieszanek roślin motylkowatych drobnonasiennych z trawami na gruntach rolnych innych niż trwałe użytki zielone.

Uzupełniająca płatność podstawowa przysługuje także do powierzchni gruntów ornych, na których nie jest prowadzona uprawa roślin, jeżeli na gruntach tych:

- rolnik dokonał zasiewu w celu podniesienia żyzności gleby poprzez wprowadzenie do niej świeżej masy roślinnej (zielony nawóz),
- roślinność została przyorana lub wprowadzona do gleby na skutek zastosowania innego zabiegu mechanicznego w terminie do dnia 31 sierpnia roku, w którym został złożony wniosek o przyznanie płatności uzupełniającej,
- uprawa nie jest prowadzona nie dłużej niż rok.

W Polsce realizowane jest także tzw. wsparcie specjalne, w formie:

- specjalnej płatności obszarowej do powierzchni upraw roślin strączkowych i motylkowatych drobnonasiennych,
- płatności do krów utrzymywanych w gospodarstwach położonych na obszarach wrażliwych pod względem gospodarczym lub środowiskowym, które doświadczają szczególnych niedogodności z tego tytułu,
- płatności do owiec utrzymywanych w gospodarstwach położonych na obszarach wrażliwych pod względem gospodarczym lub środowiskowym, które doświadczają szczególnych niedogodności z tego tytułu,
- wsparcie specjalne z tytułu poprawy jakości produktów rolnych w sektorze tytoniu.

Przysługują także płatności w formie niezwiązanej z produkcją: do powierzchni uprawy chmielu, płatność do skrobi, do tytoniu oraz płatności dodatkowe: cukrowa, do pomidorów, do owoców miękkich.

Wysokość dopłat jest uzależniona w każdym roku od kursu Euro. W roku 2012 wysokość dopłat dla Polski wynosi:

- jednolita płatność obszarowa (JPO) – 10 278 138 926,11 zł,
- oddzielna płatność z tytułu cukru – 654 112 889,60 zł,
- oddzielna płatność z tytułu owoców i warzyw (płatność do pomidorów) – 27 557 017,00 zł,
- oddzielna płatność z tytułu owoców miękkich – 78 792 960 zł,
- specjalna płatność obszarowa do powierzchni upraw roślin strączkowych i motylkowatych drobnonasiennych – 123 114 000,00 zł,
- płatność do krów – 187 133 280,00 zł,
- płatność do owiec – 7 891 607,40 zł,
- płatność do surowca tytoniowego (płatność do tytoniu) – 119 153 833,00 zł.

Wsparcie sektora rolnictwa ze źródeł unijnych jest ściśle powiązane z okresem programowania środków unijnych. Aktualny okres na lata 2007-2013 dobiega końca i większość środków na rozwój i inwestycje zostało już rozdysponowanych. Pozostaną bez istotnych zmian w roku 2013 dopłaty bezpośrednie, które są wypłacane w każdym roku oraz wsparcie krajowe w postaci kredytów preferencyjnych.

W nowym okresie programowania na lata 2014-2020 należy spodziewać się ważnych zmian w dofinansowaniu rolnictwa w Polsce. Walka o wysokość środków unijnych, które mają trafić do rolnictwa w ramach I i II filaru, odbywa się aktualnie na poziomie instytucji krajowych i unijnych.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Propozycje Komisji Europejskiej idą w kierunku pozostawienia dopłat bezpośrednich do hektara, stopniowe zrównanie ich poziomu we wszystkich państwach Unii Europejskiej. Zmniejszanie różnic ma następować do 2018 roku, ale i wtedy dopłaty w UE nie będą jeszcze równe. Na jednakowe wysokości dopłaty nie zgodzili się m.in. główni płatnicy netto do budżetu UE, czyli Niemcy i Francja. Obecnie nasi rolnicy dostają dopłaty bezpośrednie w wysokości 75 procent średniej unijnej, w 2020 roku ma to być ok. 83,5 procent. Dopłaty mają otrzymywać aktywni rolnicy, czyli tacy, których przychód z płatności bezpośrednich rocznie przekracza bądź jest równy 5% łącznej sumy przychodów z działalności nierolniczej (nie dotyczy rolników którzy otrzymali poniżej 5 tys. euro). Projekt zakłada też, że jeden beneficjent nie będzie mógł dostać dopłat wyższych niż 300 tysięcy euro. Specjalnie premiovani będą rolnicy, którzy będą spełniać tzw. trzy "zielone" warunki ochrony środowiska. Rolnicy, którzy nie będą spełniać warunków otrzymają 70% wysokości dopłat. Dla polskich rolników nie są to rozwiązania zbyt korzystne.

Proponuje się także inne negatywne, w ocenie Polski rozwiązania:

- odejście od wzmacniania finansowego filaru II (PROW),
- wprowadzenie nowych, dodatkowych zadań dla WPR (w tym ograniczeń dla praktyk produkcyjnych) z pozostawieniem dotychczasowego poziomu budżetu,
- likwidacja kwotowania mleka i cukru,
- wzrost wymagań względem działań rolno-środowiskowych i skomplikowanie całego systemu,
- likwidacja mechanizmu dopłat do odtłuszczonego mleka w proszku,
- i inne.

Według wstępnych ocen dojdzie także do wzrostu złożoności WPR i dalszej biurokratyzacji.

Propozycje KE niosą także szereg pozytywnych elementów w zakresie:

- poprawy dystrybucji wsparcia bezpośredniego pomiędzy gospodarstwami o różnych wielkościach,
- wyeksponowania roli małych gospodarstw w europejskim modelu rolnictwa i dla realizacji celów strategii Europa 2020,
- rozszerzenia zakresu instrumentarium WPR o działania nowe, uzupełniające w stosunku do obecnych instrumentów, a wychodzące naprzeciw nowym wyzwaniom: instrumenty zarządzania ryzykiem, większe wsparcie dla grup producentów, współpraca,
- utrzymanie i rozszerzenie na inne produkty możliwości powiązania wsparcia z produkcją.

Na szczegółowe rozwiązania dotyczące przyszłości środków unijnych i wsparcia sektora rolnictwa trzeba będzie zapewne poczekać do roku 2013. Zmiana zasad finansowania i funkcjonowania WPR pociągnie za sobą z pewnością także zmiany w zakresie krajowych narzędzi wsparcia.

8. Rekomendacje

Obecni i potencjalni pracownicy sektora

1. Ustawiczne podnoszenie wiedzy z zakresu produkcji rolnej (konieczność bycia na bieżąco z innowacjami w zakresie środków produkcji i procesu produkcyjnego, w tym stosowania ekologicznych metod produkcji rolnej).
2. Podnoszenie własnych kompetencji menedżerskich, w tym ekonomicznych, przez kierujących gospodarstwami rolnymi.
3. Podnoszenie własnych kompetencji z zakresu technologii i narzędzi informatycznych.
4. Zdobywanie wiedzy i podnoszenie kompetencji z zakresu pozyskiwania środków zewnętrznych na modernizację i rozwój gospodarstwa rolnego.
5. Pozyskiwanie wiedzy dotyczącej szeroko pojętego gospodarowania przestrzenią rolniczą, w tym przede wszystkim produkcji energii odnawialnej, rolnictwa ekologicznego i agroturystyki.
6. Pozyskiwanie uprawnień do obsługi specjalistycznych maszyn rolniczych.
7. Dążenie do zdobywania doświadczenia praktycznego na wszystkich szczeblach edukacji (udział w stażach, praktykach, wizytach studyjnych zarówno podczas edukacji na poziomie ponadgimnazjalnym, jak też wyższym).
8. Konieczność odchodzenia od sentymentalnego do bardziej biznesowego/rynkowego podejścia do pracy w rolnictwie.

Podmioty gospodarcze sektora i potencjalni wchodzący

1. Zachowanie specyfiki rodzinnej gospodarstw rolnych.
2. Tworzenie grup producenckich i innych form współpracy.
3. Pozyskiwanie funduszy unijnych na modernizację gospodarstw rolnych.
4. Podejmowanie współpracy z jednostkami badawczo-rozwojowymi i uczelniami wyższymi w zakresie transferu rozwiązań innowacyjnych związanych z produkcją rolną.
5. Podejmowanie prób integracji wprzód lub w tył w celu redukcji kosztów funkcjonowania.
6. Stałe podnoszenie kwalifikacji pracowników.
7. Poszukiwanie szans rozwoju poza rynkiem polskim czy nawet europejskim.
8. Kreowanie marek produktów rolnych, nawet jeśli są to surowce dla przemysłu spożywczego.
9. Podejmowanie prób wdrożenia certyfikatów jakościowych.
10. Permanentna obserwacja trendów rynkowych wpływających na kierunki produkcji rolnej.
11. Większa otwartość i elastyczność w reagowaniu na potrzeby rynku.
12. Zdobywanie kwalifikacji z zakresu funkcjonowania nowoczesnego rynku rolnego i obrotu produktami rolnymi.
13. Ukierunkowanie produkcji rolnej nie tylko na cele żywnościowe, ale również energetyczne.
14. Stałe podnoszenie poziomu bezpieczeństwa pracy w rolnictwie.

Władze regionalne

1. Organizacja kampanii promocyjnych podlaskich produktów rolnych w kraju i za granicą.
2. Stworzenie mechanizmów wspierających zrzeszanie się rolników w grupy producenckie i inne formy współpracy.
3. Wspieranie i promocja pozarolniczych miejsc zatrudnienia.
4. Podejmowanie działań związanych z poprawą dostępności komunikacyjnej województwa podlaskiego.
5. Podejmowanie działań na rzecz poprawy wizerunku inwestycyjnego województwa podlaskiego i szerszej promocji przedsiębiorstw analizowanego sektora.
6. Zwiększenie liczby instrumentów mających na celu wspieranie innowacyjności przedsiębiorstw analizowanego sektora (tworzenie zachęt dla przedsiębiorstw sektora dotyczących rozwoju współpracy z uczelniami wyższymi, stosowanie systemu ulg w podatkach dla podmiotów tworzących nowe miejsca pracy w regionie itd.).
7. Rozwój form współpracy firm analizowanego sektora poprzez organizację spotkań branżowych, motywowanie do tworzenia zrzeszeń i klastrów.
8. Promocja kierunków rolniczych wśród absolwentów szkół średnich (kampanie promocyjne organizowane w szkołach ponadgimnazjalnych województw podlaskiego).

Instytucje powiązane z rynkiem pracy/sektora

1. Wspieranie tworzenia oferty edukacyjnej zawierającej kierunki powiązane z rolnictwem w szkołach zawodowych i średnich.
2. Konieczność „upraktycznienia” i zwiększenia atrakcyjności kształcenia na rolniczych kierunkach studiów.³¹⁸
3. Współpraca z uczelniami wyższymi i placówkami oświatowymi w celu poprawy wizerunku pracy w zawodach rolniczych.
4. Organizacja systemu staży i praktyk uczniów i studentów na wszystkich szczeblach edukacji rolniczej.
5. Wspieranie działań mających na celu nawiązywanie współpracy pomiędzy placówkami oświatowymi a podmiotami działającymi w sektorze rolniczym.
6. Udział przedstawicieli instytucji rynku pracy we wdrażaniu programów edukacyjnych zawierających komponent praktyczny na poszczególnych poziomach kształcenia: zawodowym, średnim, wyższym.
7. Opracowanie metodologii i przeprowadzenie analizy identyfikacji poziomu bezrobocia ukrytego na wsi w poszczególnych powiatach województwa podlaskiego.
8. Opracowanie programu redukcji poziomu bezrobocia ukrytego na obszarach wiejskich.
9. Promocja tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na terenach wiejskich.

³¹⁸ wg badań PARP do grup studentów najbardziej niezadowolonych z wyboru kierunków studiów, jak też udziału zajęć praktycznych w planie studiów należą studenci kierunków rolniczych, na podstawie: M. Jelonek, *Studenci – przyszłe kadry polskiej gospodarki, Raport z badań studentów i analizy kierunków kształcenia realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego”* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://bkl.parp.gov.pl/system/files/Downloads/20110616070806/Studenci_-_przyszle_kadry_polskiej_gospodarki.pdf?1309349876 [Data wejścia 01-10-2012].

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

10. Organizacja szkoleń związanych z tworzeniem pozarolniczych miejsc zatrudnienia na wsi.
11. Wspieranie działań kreujących wizerunek podmiotów sektora jako atrakcyjnego pracodawcy.
12. Upowszechnianie dobrych praktyk związanych z osiągnięciem sukcesu w produkcji rolnej.
13. Opracowanie oferty systemu szkoleń podnoszących kwalifikacje osób zatrudnionych w rolnictwie, w tym szkoleń menedżerskich, pozyskiwania środków na rozwój, planowanie inwestycji w rolnictwie, bioinżynierii rolniczej, technologii informatycznych w rolnictwie.
14. Przygotowanie szkoleń, kursów oraz studiów w trybie zaocznym w systemie e-learningowym.
15. Organizacja kursów i szkoleń dla osób generujących ukryte bezrobocie przygotowujących ich do pracy w sektorze obsługi rolnictwa.

Wykaz literatury

1. *Analiza kierunków rozwoju i aktualna sytuacja w rolnictwie woj. podlaskiego*, Podlaski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Szepietowie, Szepietowo 2011.
2. Babuchowska K., Marks-Bielska R., *Płatności bezpośrednie w kontekście dochodów polskich rolników*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2011, t. 11(26).
3. Bieńkowski J., Jankowiak J. i in., *Analiza konkurencyjności rolniczych gospodarstw towarowych na przykładzie badanej grupy z Wielkopolski*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1015, Wrocław 2004.
4. Bulas M., *Wpływ grup producenckich na konkurencyjność gospodarstw rolniczych*, Siedlce 2010.
5. Chorób R., *Wybrane determinanty rozwoju innowacyjnych powiązań integracyjnych w agrobiznesie w dobie globalizacji*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Warszawa 2012.
6. Czyżewski A., Matuszczak A., *Krajowe i unijne finansowanie wydatków budżetowych w sektorze rolno-żywnościowym w latach 1996-2012*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2012, 2 (24).
7. Durczak K., Rybacki P., *Hierarchizacja kryteriów oceny jakości usług serwisowych maszyn rolniczych – opinia konsumenta*, „Technika Rolnicza Ogrodnicza, Leśna” 2011, nr 1.
8. Frankford-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zys i S-ka, Poznań 2001.
9. Gierszewska G., Romanowska M., *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne. Warszawa 2003.
10. Kowalewska A., Glińska E., Krot K., Pawluczuk A., Brzostowski N., *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego – sektor producentów maszyn i urządzeń, w tym maszyn rolniczych*, WUP w Białymstoku, Białystok 2011.
11. Krakowiak-Bal A., *Pozarolnicza działalność gospodarcza polskich gospodarstw rolniczych na tle gospodarstw z krajów UE*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2009, nr 1.
12. Michna W., Firlej K., Wierzbicki K., *Wybrane problemy wizji rozwoju wsi i rolnictwa w pierwszej połowie XXI wieku*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011.
13. Nosecka B., Pawlak K., Poczta W., *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2011.
14. Oblój K., *Strategia organizacji*, PWE, Warszawa 2007.
15. *Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 – Raport końcowy TOM I na zlecenie MRiRW*, Warszawa 2010.
16. Pałka E., *Kierunki rozwoju pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich w Polsce*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2010, nr 1.
17. Pijanowski Z., *Realizacja polityki rolnej a rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, „Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie” 2011, z 1(33).
18. Piwowar A., *Aktywność innowacyjna i inwestycyjna producentów nawozów mineralnych w Polsce*, Roczniki Naukowe SERiA 2010, t. XII, z.5.
19. *Polska Wieś 2012. Raport o stanie wsi*, [red.] J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2012.
20. Porter M.E., *Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów*, MT Business, Warszawa 2000.
21. *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce*, praca zb. pod red. T. Jabłońskiej-Urbaniak, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010.
22. Roszkowska-Mądra B., *Wsparcie finansowe obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w woj. podlaskim i możliwości ich rozwoju*, Zeszyty Naukowe AE we Wrocławiu, 2006, nr 540.
23. Rowiński J., Buńkowska M., *Wzrasta konkurencyjność polskiego przemysłu spożywczego na rynku UE*, „Przemysł Spożywczy” 2011, nr 7-8.
24. Rybacki P., Rzeźnik C., Durczak K., *Wyniki badań dynamiki odnowy parku maszynowego w rolnictwie*, „Technika Rolnicza, Ogrodnicza, Leśna” 2012, nr 1.
25. Sikorska A., Ciodyk T., Zadura A., Zagórski T., Buks B., *Rynek ziemi rolniczej*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011.
26. Stajszcak A., *Wpływ globalizacji i prawa europejskiego na rynek środków ochrony roślin w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2011, 11(26).

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

27. Strzelecki P., *Projekcja liczby pracujących w rolnictwie indywidualnym w Polsce w latach 2008-2035*, Zeszyty Naukowe Instytutu Statystyki i Demografii SGH, Nr 6/2010.
28. Szczepaniak I. [red.], *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011.
29. Szczepaniak I., Mroczek R., *Tendencje rozwojowe i konkurencyjność polskiego przemysłu spożywczego*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2011.
30. Urban R., Drożdż J., Rowiński J., Staszczak A., Szczepaniak I., Urban R., Wigier M., *Przemysł spożywczy w Polsce*, Warszawa 2011.
31. Urbanowska-Stojkin E., Banaszyk O., Witczak H., *Zarządzanie strategiczne przedsiębiorstwem*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
32. Wilkin J., *Uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście europejskim i globalnym. Implikacje teoretyczne i praktyczne*, Referat przygotowany na VIII Kongres Ekonomistów Polskich: „Polska w gospodarce światowej – szanse i zagrożenia rozwoju”, 29-30 listopada 2007.
33. Woźniak M., *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2008.
34. Wójcik G., *Znaczenie i uwarunkowania innowacyjności obszarów wiejskich w Polsce*, „Wiadomości Zootechniczne” 2011, nr 1.
35. Zalewski A., Oleksiak T., Pawlak J., Mieszkowska L., *Rynek środków produkcji dla rolnictwa. Stan i perspektywy*, Instytut Ekonomiki i Gospodarki żywnościowej, Warszawa 2011.
36. Zalewski A., *Światowy rynek nawozów mineralnych z uwzględnieniem zmian cen bezpośrednich nośników energii oraz surowców*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, nr 16, Warszawa 2011.

Dokumenty elektroniczne

1. Babicz-Zielińska E., *Postawy konsumentów wobec nowej żywności* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://zeszyty.am.gdynia.pl/artukul/Postawy%20konsumentA3w%20wobec%20nowej%20z%20zywnosci_68.pdf.
2. *Badania i innowacja motorem zrównoważonego, produktywnego i konkurencyjnego rolnictwa w Europie*, Stanowisko Copa-Cogeca, RES(12)5658:4; [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu www.copacogeca.be/Download.ashx?ID=957614&fmt=pdf.
3. Baranowska-Skimina A., *Rynek spożywczy w Polsce 2012-2014*, [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.egospodarka.pl/74992,Rynek-spozywczy-w-Polsce-2012-2014,1,39,1.html>.
4. Celioska-Janowicz D., Miszczuk A., Płoszaj A., Smętkowski M., *Aktualne problemy demograficzne regionu Polski wschodniej*. [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/Demografia_Polska_wschodnia_2010_1.pdf.
5. *Dochody rolników w UE w 2011 r.*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.fadn.pl/mediacatalog/documents/dochody_w_rol_w_ue_2011.pdf.
6. Doruchowski G., *Postęp i nowe koncepcje w rolnictwie precyzyjnym*, „Inżynieria Rolnicza” 2008, 9(107) [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu [http://ir.ptir.org/artykuly/pl/107/IR\(107\)_2293_pl.pdf](http://ir.ptir.org/artykuly/pl/107/IR(107)_2293_pl.pdf).
7. Drewnowska B., *Polacy polubili ekologiczną żywność* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.ekonomia24.pl/artukul/706204,941455-Rosnie-sprzedaz-ekozywnosci.html>.
8. Fagan J. B., *Żywność genetycznie modyfikowana* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.lepszezdrowie.info/zywnosc_mod_genet.htm.
9. *Finansowanie Wspólnej Polityki Rolnej* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wspolna-polityka-rolna/finansowanie-wspolnej-polityki-rolnej.html>.
10. Gaczek W.M., Matusiak M., Mrozińska A., Ziółkowska H., *Innowacyjność gospodarek województw Polski Wschodniej-ocena, znaczenie, perspektywy, Poznań 2011* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/Innowacyjnosc_gospodarek.pdf.
11. Grajewska A.K., *Kierunki rozwoju gospodarstw mlecznych w Polsce do 2014 roku w świetle analizy SWOT, równań trendu i metody PEST* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.kpsw.edu.pl/menu/pobierz/RE4/193_grajewska.pdf.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

12. Hałasiewicz A., *Rozwój obszarów wiejskich w kontekście zróżnicowań przestrzennych w Polsce i budowania spójności terytorialnej kraju* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu https://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Ewaluacja_i_analizy/Raporty_o_rozwoju/Raporty_krajowe/Documents/Ekspertyza_Rozwoj_%20obszarow_wiejskich_09082011.pdf.
13. Jelonek M., *Studenci – przyszłe kadry polskiej gospodarki*, Raport z badań studentów i analizy kierunków kształcenia realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego” [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: http://bkl.parp.gov.pl/system/files/Downloads/20110616070806/Studenci_-_przyszle_kadry_polskiej_gospodarki.pdf?1309349876.
14. Kata R., *Rola instytucji we wsparciu przekształceń rolnictwa rozdrobnionego finansowanych z funduszy unijnych*, [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: www.institut.info/IVkonf/referaty/Kata.pdf.
15. *Kierunki rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście realizacji celów określonych w przygotowywanych obecnie dokumentach strategicznych*, ekspertyza na zlecenie MRR, Warszawa 2010 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_rozwoju/SRK/Ekspertyzy_aktualizacja_SRK_1010/Documents/kierunki_rozwoju_polskiego_rolnictwa_2010.pdf.
16. *Konkurencyjność i znaczenie rolnictwa oraz sektora rolno-spożywczego w województwach Polski Wschodniej*. Ekspertyza opracowana na zamówienie Ministra Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2011 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/rolnictwo1.pdf.
17. Kozmana M., *Droga żywność pomaga wsi* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.ekonomia24.pl/artukul/590075.html>.
18. *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2010 roku* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xber/bialystok/ASSETS_2011_ludnosc_ruch_naturalny_i_migracje_w_wpodl_w_2010r.pdf.
19. Majewska M., Klibisz K., *Wybrane bariery rozwoju grup producentów rolnych w Polsce* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://zif.wzr.pl/pim/2012_1_2_36.pdf.
20. Masal T., *Raport – Rynek produktów nabiałowych*, „HURT & DETAL” 2010, nr 1 (47) [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.hurtidetall.pl/article/art_id,614-60/raport-rynek-produktow-nabialowych/.
21. Mrówczyńska-Kamińska A., *Znaczenie rolnictwa w gospodarce narodowej w Polsce, analiza makroekonomiczna i regionalna* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu [http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2008_T5\(20\)_s96.pdf](http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2008_T5(20)_s96.pdf).
22. Nadobnik B., *Nowoczesna wieś: po pierwsze edukacja*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2011 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu www.institutobywatelski.pl.
23. Niedeck M., *Zagrożenia związane z wprowadzeniem GMO*, „Biznes i Ekologia” 2010, nr 87 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.ekoportal.gov.pl/opencms/export/sites/default/ekoportal/warto_wiedziec_i_odwiedzic/artykuly/tekstyartykulow/BiE_nr_87_str_18-19.pdf.
24. *Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 – Raport końcowy TOM II* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/countries/pl/mte-rep-pl_pl.pdf.
25. *Ochrona przyrody i geneza Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000*, Białystok 2012 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.natura2000.efort.pl/pliki/2012/ochrona_przyrody_geneza_ese_natura_2000.pdf.
26. Pieniążek S., *Wspólna Polityka Rolna a polska wieś* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.zielonyszandar.com/wp-content/uploads/2012/08/ZEZST_36_09.pdf.
27. Piwowar A., *Konkurencja cenowa i pozacenowa na rynku nawozów mineralnych w Polsce* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/EIOGZ_2011_nr93_s137.pdf.
28. Poczta W., *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej 2004-2006 i 2007-2013 oraz Polityki Spójności 2004-2006 w zakresie przedmiotowym (SPO ROL) na wzrost konkurencyjności* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://ksow.pl/fileadmin/user_upload/ksow.pl/pliki/analizy_ekspertyzy/WplywWPR-woj._pomorskie.pdf.
29. *Polska 2011. Raport o stanie gospodarki*, Warszawa 2011 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.mg.gov.pl/files/upload/8436/RoG2011.pdf>.
30. *Polska wizja Wspólnej Polityki Rolnej wobec wyzwań oceny funkcjonowania WPR*, raport MRiRW [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://libr.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=339&Itemid=506.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

31. Połanecki P., *Polska niemodyfikowana genetycznie* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://nowyobywatel.pl/2012/05/23/polska-niemodyfikowana-genetycznie>.
32. *Poprawa sytuacji polskich rolników* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.portfel.pl/pdf/art4324>.
33. *Prestiż zawodów*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa, Styczeń 2009 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.solidarnosc.uni.wroc.pl/dokumenty/PRESTIZ_ZAWODOW.pdf.
34. *Produkt krajowy brutto – rachunki regionalne w 2009 roku* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rn_pkb_rachunki_regionalne_2009_notatka.pdf.
35. *Program Ochrony Środowiska Województwa Podlaskiego na lata 2007-2010* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/wojewodztwo/urzed_mar/programy_i_dzialania/programy/pr_srod_06.htm.
36. *Program upowszechniania znajomości przepisów ustawy o ochronie zwierząt wśród rolników w województwie podlaskim na 2010 rok*, Białystok 2010 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/program_s/prog_22042010_7458.htm?m=download&debug=off&id=9632.
37. Ranocchiari V., Pesci P., *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Maszyny rolnicze i budowlane oraz urządzenia transportu bliskiego – jaki jest najlepszy sposób wyjścia z kryzysu?”* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:218:0019:0024:PL:PDF>.
38. *Raport: dzięki pomocy UE polska wieś się bogaci* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://biznes.onet.pl/raportdzieki-pomocy-ue-polska-wies-sie-bogaci,49684,5176558,news-detaj>.
39. *Raport Polska 2011. Gospodarka – Społeczeństwo – Regiony* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Ewaluacja_i_analizi/Raporty_o_rozwoju/Raporty_krajowe/Documents/Polska_2011_Gospodarka_Spoleczenstwo_Regiony.pdf.
40. *Reforma Wspólnej Polityki Rolnej i jej konsekwencje dla Polski* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.wir.org.pl/raporty/reforma_wpr.htm.
41. *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.rpowp.wrotapodlasia.pl/dokumenty.html>.
42. *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011*, GUS, Białystok [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.stat.gov.pl/bialystok/263_PLK_HTML.htm.
43. *Rolnictwo ekologiczne w Polsce*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce>.
44. Sadowski M., Wyszynski Z., Gorski T., Liszewska M., Olecka A., Łoboda T., Pietkiewicz S., *Adaptacja Produkcji Rolnej w Województwie Podlaskim do Oczekiwanych Zmian Klimatu*, Monografia, Dział Wydawnictw IOŚ, Warszawa 2009, Wydanie I [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.ios.edu.pl/pol/czasopismo/adaptacja_produkcyj_rolnej.pdf.
45. *Sektor spożywczy w Polsce*, Departament Informacji Gospodarczej, Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A., Warszawa 2011; [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.paiz.gov.pl/files/?id_plik=17188.
46. *Stan i ruch naturalny ludności w województwie podlaskim w 2010 roku* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_2011_stan_i_ruch_naturalny_ludnosci_wpodl_w_2010r.pdf.
47. *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020)* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/informator/npr2/dokumenty%20strategiczne/rolnictwo.pdf>.
48. *Sytuacja osób starszych i ich rola społeczna na terenach wiejskich województwa podlaskiego. Raport z badań, październik 2011 r.* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.projekt2011.rops-bialystok.pl/downloads/RAPORT%20KONCOWY%20-%20Sytuacja%20osob%20starszych%20i%20ich%20rola%20spoleczna%20na%20terenach%20wiejskich.pdf>.
49. Szeptycki A., *Znaczenie techniki w systemie w zrównoważonej produkcji rolniczej* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.pimr.poznan.pl/biul/2006_2_32S.pdf.
50. Sznajder M., *Ekonomia mleczarstwa* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.anonimus.com.pl/M.Sznajder.html>.
51. Śmigiel S., *Polski rolnik w unijnej Wspólnej Polityce Rolnej* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,7468783,Polski_rolnik_w_unijnej_Wspolnej_Polityce_Rolnej.html.

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

52. Urbańska K., *Polacy a zdrowe odżywianie* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.egospodarka.pl/72007,Polacy-a-zdrowe-odzywianie,1,39,1.html>.
53. Wawrzonek A., *Polska wieś w kontekście przemian na rynku pracy*, 2012 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://wup.gdansk.pl/g2/2012_06/f9e3e22e71dc9eb6e4a60cda26a7b677.pdf.
54. *Wspólny Projekt Rezolucji w sprawie zakłóceń równowagi w łańcuchu dostaw żywności* (2011/2904(RSP)) [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P7-RC-2012-0006+0+DOC+XML+V0//PL>.
55. *Wybrane aspekty wykorzystania funduszy unijnych na obszarach wiejskich woj. kujawsko-pomorskiego w latach 2004-2010* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://ksow.pl/...ekspertyzy/wykorzystanieFundUE-woj.kuj-pomorskie>.
56. *Zachowania i nawyki żywieniowe Polaków*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa, listopad 2010 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu http://www.prawapacjenta.eu/var/media/File/CBOS_Zywienie_Polakow_11.2010.pdf.
57. *Zagrożenia okresowe występujące w Polsce*, Wydział Analiz RCB, Styczeń 2012 [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/Zagrozenia-okresowe-2012.2.pdf>.
58. Zegar J. S., *Dezagraryzacja wsi: istota i siły sprawcze* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu <http://www.cbr.edu.pl/konf2008/referaty/Zegar.pdf>.

Strony internetowe

1. http://bip.umwp.wrotapodlasia.pl/?pid=rej_grup_pr;
2. http://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/544269,dochod_polskich_rolnikow_nie_przestaje_rosnac.html;
3. <http://biznes.onet.pl/rosnie-zuzycie-nawozow-sztucznych-w-polsce,18490,5123143,news-detaj>;
4. <http://biznes.onet.pl/sawicki-rolnicy-maja-zbyt-slaba-pozycje-w-negocjac,18490,4208187,news-detaj>;
5. <http://dodatki.anonse.pl/przegląd/2011/09/files/assets/seo/page24.html>;
6. http://ec.europa.eu/polska/news/111130_horyzont_pl.htm data;
7. <http://ftp.modr.mazowsze.pl/component/content/article/661-rolnictwo-w-piec-lat-po-zjednoczeniu-z-ue.html>;
8. <http://funduszeue.info/blog/2012/07/08/>;
9. http://granatos.cba.pl/historia_fiata/Grupa_Fiat_w_Polsce.pdf;
10. http://insilesia.pl/aktualnosci/artykul/12159/3/Polwax_na_ryнку_nawozow;
11. <http://klimatarolnictwo.pl/adaptacja/ochrona-roslin-zwierzat>;
12. <http://mriw.gov.pl>;
13. <http://natura2000.gdos.gov.pl/strona/wiem>;
14. <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/bydlo.html>;
15. <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/drob.html>;
16. <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/tprecyzyjne.html>;
17. <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/systemyp.html>;
18. <http://omega.sggw.waw.pl/~bogucki/trzoda.html>;
19. <http://praca.wp.pl/title,Dochod-polskich-rolnikow-nie-przestajerosnac,wid,13761037,wiadomosc.html?tid=1vfv3cc>;
20. <http://region.e-podlasie.pl>;
21. <http://retailing.pb.pl/2023692,81727,wieksza-sprzedaz-kosztom-zyskow?ref=col2>;
22. <http://rolnictwo.polskagiela.pl/content/view/91/792/>;
23. http://us.vocuspr.com/Newsroom/MultiQuery.aspx?SiteName=DupontEMEA&Entity=PRAsset&SF_PRAsset_PRAssetID_EQ=123800&XSL=NewsRelease&IncludeChildren=True&Lang=Polish;
24. <http://wiedza.ekologia.pl/zanieczyszczenia/Zanieczyszczenia-srodowiska-sposob-nakatastrofe,11029.html>;
25. <http://www.agroziennik.pl/wspolna-polityka-rolna-na-lata-2014-2020-jakie-zmiany-nas-czekaja,205.html>;
26. <http://www.arimr.gov.pl/>;
27. <http://www.arimr.gov.pl/aktualnosci/artykuly/polska-wies-jest-coraz-bogatsza-i-korzystnie-sie-zmienia-w-duzym-stopniu-dzieki-pieniadzom-wyp.html>;

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

28. <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/efekty-unijnej-pomocy-udzielanej-przez-arimr.html>;
29. <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wspolna-polityka-rolna/czym-jest-wspolna-polityka-rolna.html>;
30. <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wspolna-polityka-rolna/ke-przedstawila-projekt-reformy-wspolnej-polityki-rolnej-na-lata-2014-2020-pazdziernik-2011-r.html>;
31. <http://www.arimr.gov.pl/struktura-organizacyjna/oddzialy-regionalne-i-biura-powiatowe/podlaski-or10.html>;
32. <http://www.arr.gov.pl/>;
33. http://www.biznes-ogrodniczy.pl/pl/z_polki_wziete_srodki_ochrony_roslin.html;
34. <http://www.egospodarka.pl/72007,Polacy-a-zdrowe-odzywianie,1,39,1.html>;
35. http://www.ekologicznerolnictwo.pl/article/en/24_sierpnia_2009_r.html;
36. <http://www.ekonomia24.pl/arttykul/910642.html>;
37. <http://www.eregion.wzp.pl/rolnictwo/zuzycie-nawozow-sztucznych-na-1-ha-uzytkow-rolnych.html>;
38. <http://www.farmer.pl/fakty/polska/koszty-produkcji-zjadaja-dochody-rolnikow,37287.html>;
39. <http://www.farmer.pl/finanse/podatki-rachunkowosc/polskie-rolnictwo-walczy-o-konkurencyjnosc-w-europie,37018.html>;
40. <http://www.farmer.pl/produkcja-roslinna/nawozy/analiza-rynku-nawozow-mineralnych-w-kwietniu-2011,28388.html>;
41. <http://www.farmer.pl/produkcja-roslinna/rosliny-oleiste/yara-doradza-przez-telefon,38923.htm>;
42. http://www.gios.gov.pl/stansrodowiska/gios/pokaz_arttykul/pl/front/raport_regionalny/podlaskie;
43. <http://www.greenpeace.org/poland/pl/wydarzenia/polska/Minister-Zakaz-upraw-GMO-w-Polsce-ju-wkrotce>;
44. <http://www.inr.edu.pl/nowoczesne-technologie-produkcji-rolnej/>;
45. <http://www.krus.gov.pl/krus/informacje-ogolne>;
46. <http://www.made.pl/ekologia,137.html>;
47. <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Poznaj-Dobra-Zywnosc/>;
48. <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/>;
49. <http://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2007-2013/Dzialania-PROW-2007-2013/Os-1-Poprawa-konkurencyjnosci-sektora-rolnego-i-lesnego/Grupy-producentow-rolnych>;
50. <http://www.mleczarstwpolskie.pl/2012/09/Ceny-skupu-mleka-w-sierpniu-2012-r>;
51. <http://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/analizy/polskie-rolnictwo-niewydajne-lecz-dochodowe/>;
52. <http://www.ogrodywpolsce.pl/firmy/nawozy.html>;
53. http://www.pi.gov.pl/PARP/chapter_86198.asp?soid=E30E24B1928D4C429897E0B5AB2A8512;
54. <http://www.portalspozywczy.pl/mleko/arttykuly/branza-mleczarska-na-krawedzi,72634.html>;
55. <http://www.portalspozywczy.pl/technologie/wiadomosci/optymizm-na-rynku-maszyn-rolniczych,71811.html>;
56. <http://www.portalspozywczy.pl/zboza-oleiste/wiadomosci/sytuacja-w-rolnictwie-pod-wplywem-wahan-pogody-i-wzrostu-kosztow-produkcji,63163.html>;
57. <http://www.posl.pl>;
58. <http://www.ppr.pl/arttykul-uwaga-na-falszywe-pestycydy-168263.php>;
59. <http://www.przeglad-tygodnik.pl/pl/arttykul/zywnosc-tuczy-posrednika>;
60. <http://www.rolnictwo-agro.pl/225,0,gra-rynkowa-powoduje-wzrost-cen-nawozow.html>;
61. <http://www.rp.pl/arttykul/10,838415-Dwie-trzecie-Polakow-nie-wie-co-oznacza-GMO.html>;
62. <http://www.stat.gov.pl/bialystok>;
63. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_11w15_18.pdf;
64. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RL_PSR_srodki_produkcyi.pdf;
65. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_przemyslu_2011.pdf;
66. http://www.truck.pl/pl/article/839/najpopularniejszy-jest-zetor,zm_1784;
67. <http://www.tvr24.pl/wiadomosc-Polski-przemysl-maszyn-rolniczych-jego-potencjal-i-pozycja-na-rynku-3096.html>;
68. <http://www.wm.pb.edu.pl/system-ksztalcenia.html>;
69. <http://www.wrotapodlasia.pl/pl/rolnictwo>;
70. <http://www.zielonewrota.pl/index.php?art=2711&p=10&k=74>;
71. <http://zsgb.bytom.pl/publikacje/zywnosc-genetycznie-modyfikowana.pdf>.

Inne pozycje

1. *Agencja Rynku Rolnego 1990-2005*, ARR, Warszawa 2005.
2. *Agencja Rynku Rolnego. 20 lat działalności*, ARR sierpień 2010.
3. *Aktywność ekonomiczna ludności Polski*, I kwartał 2012, GUS, Warszawa 2012.
4. *Analiza sytuacji gospodarczej Polski w I kw. 2012 r.*, Departament Strategii i Analiz, Warszawa 2012.
5. *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2012.
6. COPA-COGECA (2010), *Agricultural Cooperatives in Europe. Main Issues and Trends*.
7. *Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 – Raport końcowy na zlecenie MRiRW*, Warszawa 2010.
8. *Powszechny Spis Rolny w 2010 roku*, GUS, Warszawa 2012.
9. *Produkcja żywca rzeźnego*, BDL, GUS, 2012.
10. *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (PROW 2007-2013)*, materiały informacyjne Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2008.
11. *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, dokument informacyjny przygotowany przez Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich, Białystok 2007.
12. *Raport z wyników województwa podlaskiego. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Białystok 2011.
13. Rejestr grup producentów rolnych Marszałka województwa podlaskiego z dnia 7 sierpnia 2012.
14. *Rocznik Branżowy Rolnictwo 2011*, GUS, Warszawa 2011.
15. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2011.
16. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich z 2007 roku*, GUS, Warszawa 2007.
17. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2011.
18. *Rocznik Statystyczny Województw 2011*, GUS, Warszawa 2011.
19. *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2011*.
20. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 czerwca 2007 r. w sprawie klasyfikacji zwodów szkolnictwa zawodowego (Dz. U. Nr 124 poz. 860 z późn. zm.).
21. *Rynek Rolny*, 2012, lipiec/sierpień.
22. *Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2020 roku*, Białystok 2006.
23. *Użytkowanie gruntów. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011.
24. *Wpływ wspólnej polityki rolnej i polityki spójności na rozwój obszarów wiejskich*, raport końcowy finansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach pomocy technicznej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, FUNDEKO Korbel, Krok-Baściuk Sp. J.

Wykaz schematów

Schemat 1. Zależności pomiędzy różnymi formami wsparcia obszarów wiejskich	36
Schemat 2. Czynniki kształtujące sytuację konkurencyjną wewnątrz sektora	87
Schemat 3. Pozytywne opinie na temat pracy w rolnictwie	160
Schemat 4. Negatywne opinie na temat pracy w rolnictwie	161
Schemat 5. Pozytywne opinie na temat pracy w rolnictwie	176
Schemat 6. Negatywne opinie na temat pracy w rolnictwie	177

Wykaz map

Mapa 2. Obszary Natura 2000 na terenie województwa podlaskiego	22
--	----

Wykaz tabel

Tabela 1. Zakres przedmiotowy badań	9
Tabela 2. Jednostki prawne wg podstawowych form prawnych oraz klas wielkości bez prowadzonego wyłącznie indywidualnego gospodarstwa rolnego, stan na dzień 31.03.2012 r.	10
Tabela 3. Zestawienie metod i technik badawczych w poszczególnych obszarach analizy sektora rolnictwa	12
Tabela 4. Liczba ludności według poszczególnych grup ekonomicznych i podziału na miasto/wieś w 2010 roku	25
Tabela 5. Ludność w wieku poprodukcyjnym w województwie podlaskim z podziałem na wieś i miasto w latach 1998-2010	26
Tabela 6. Budżet – PROW na lata 2007-2013 (w zł)	37
Tabela 7. Środki współfinansowane z UE przyznane na rozwój infrastruktury w rolnictwie w woj. podlaskim	37
Tabela 8. Ciągniki oraz wybrane maszyny i urządzenia rolnicze. Dane powszechnych spisów rolnych według stanu w dniu 20 V 2002 r. i 30 VI 2010 r., dla gospodarstw prowadzących działalność rolniczą	48
Tabela 9. Struktura gospodarki w przekroju sektorów ekonomicznych z uwzględnieniem liczby pracujących w nich osób (udziały w%, zmiany procentowe w p.p.)	62
Tabela 10. Odsetek pracujących w rolnictwie w podlaskim na tle pozostałych województw w latach 2009-2010	64
Tabela 11. Struktura użytkowania terenów w województwie podlaskim w 2011 roku	67
Tabela 12. Struktura towarowej produkcji rolniczej według województw w 2009 roku (ceny stałe z 2008 roku)	67
Tabela 13. Produkcja mleka krowiego według województw w latach 2009-2011	69
Tabela 14. Powierzchnia zasiewów w województwie podlaskim według wybranych upraw rolnych w tys. ha w 2002 i 2010 roku	70
Tabela 15. Pogłowie bydła i trzody chlewnej w sztukach w woj. podlaskim na tle pozostałych województw w 2011 roku	71
Tabela 16. Liczba gospodarstw rolnych według form własności i województw	72
Tabela 17. Liczba i struktura gospodarstw rolnych w województwie podlaskim w 2010 roku z odniesieniem do PSR 2002	73
Tabela 18. Struktura gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w województwie podlaskim według grup obszarowych użytków rolnych (powyżej 1 ha)	74
Tabela 19. Struktura indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w województwie podlaskim według grup obszarowych użytków rolnych (powyżej 1 ha)	75
Tabela 20. Liczba gospodarstw rolnych w województwie podlaskim prowadzących działalność rolniczą według rodzaju tej działalności	76
Tabela 21. Liczba gospodarstw ekologicznych – stan i zmiany w latach 2009-2010	83
Tabela 22. Powierzchnia użytków rolnych w ha – stan i zmiany w latach 2009-2010	85
Tabela 23. Zużycie nawozów mineralnych i wapniowych w kg na 1 ha użytków rolnych pod zbiory w roku gospodarczym 2010/2011	91
Tabela 24. Prace naukowo-badawcze i wdrożeniowe zrealizowane w wybranych przedsiębiorstwach produkujących nawozy mineralne w Polsce	93
Tabela 25. Siła przetargowa dostawców – producentów nawozów mineralnych	94
Tabela 26. Siła przetargowa dostawców – producentów środków ochrony roślin	97
Tabela 27. Siła przetargowa dostawców – producentów maszyn i urządzeń rolniczych	101
Tabela 28. Struktura branżowa przemysłu spożywczego według wartości sprzedaży (w%)	103
Tabela 29. Siła przetargowa odbiorców w sektorze rolnictwo	107
Tabela 30. Zmiany w liczbie gospodarstw rolnych o obszarze od 1 ha UR w latach 2002-2010	110
Tabela 31. Zmiany w strukturze agrarnej gospodarstw rolnych powyżej 1 ha	111
Tabela 32. Dochód netto w gospodarstwach na nieopłaconą osobę pełnozatrudnioną [PLN]	113
Tabela 33. Produktivność pracy (produkcja globalna w tys. zł/ pracującego)	114
Tabela 34. Nakłady inwestycyjne w rolnictwie na jeden ha użytków rolnych w zł	123
Tabela 35. Nakłady inwestycyjne w przemyśle spożywczym	125
Tabela 36. Siła konkurencji w sektorze rolnictwa	126
Tabela 37. Wyniki handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi (w mln euro)	127

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Tabela 38. Efekty liberalizacji handlu produktami rolnymi.....	128
Tabela 39. Siła zagrożenia ze strony nowych producentów.....	129
Tabela 40. Wyniki badania atrakcyjności sektora metodą punktowej oceny atrakcyjności.....	131
Tabela 41. Pracujący wyłącznie lub głównie w gospodarstwach rolnych wg województw w 2010 roku	134
Tabela 42. Pracujący wyłącznie lub głównie w gospodarstwach rolnych w województwie podlaskim w 2010 roku	135
Tabela 43. Pracujący w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą w tysiącach osób wg województw	136
Tabela 44. Członkowie rodziny użytkownika pracujący w gospodarstwach indywidualnych prowadzących działalność rolniczą w województwie podlaskim na tle kraju w 2010 roku	137
Tabela 45. Roczny wymiar pracy członków rodziny użytkownika gospodarstw rolnych	137
Tabela 46. Nakłady pracy w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą w rocznych jednostkach pracy AWU w tysiącach wg województw w 2010 roku.....	139
Tabela 47. Struktura płciowa kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw	143
Tabela 48. Zależność pomiędzy wielkością użytków rolnych a miesięcznymi dochodami netto	150
Tabela 49. Struktura dochodów całkowitych w indywidualnych gospodarstwach rolnych	151
Tabela 50. Profile gospodarstw rolnych objętych badaniem.....	152
Tabela 51. Struktura gospodarstw rolnych według podregionów województwa podlaskiego (N = 395)	154
Tabela 52. Zmiany w gospodarstwach rolnych zrealizowane w ostatnich 12 miesiącach i planowane na następne 5 lat.....	158
Tabela 53. Struktura wiekowa pracowników zatrudnionych w podmiotach.....	178
Tabela 54. Ocena ważności cech/kompetencji pracowników gospodarstw rolnych osób prawnych do pracy w gospodarstwie.....	179
Tabela 55. Ocena ważności umiejętności obsługi maszyn i urządzeń rolniczych przez pracowników gospodarstw rolnych osób prawnych.....	180
Tabela 56. Analiza SWOT sektora rolnictwa w województwie podlaskim	182
Tabela 57. Scenariusze rozwoju województwa sektora	184
Tabela 58. Produkcja roślinna w województwie podlaskim w latach 2005-2011 w megatonach.....	192
Tabela 59. Liczba pracujących w rolnictwie w województwie podlaskim w latach 2005-2010 z prognozą do roku 2020	194
Tabela 60. Plany inwestycyjne gospodarstwach rolnych w okresie najbliższych 5 lat.....	197

Wykaz wykresów

Wykres 1. Struktura wykształcenia mieszkańców województwa podlaskiego w wieku 15+	27
Wykres 2. Struktura pracujących wg sekcji w 2010 roku w województwie podlaskim	65
Wykres 3. Struktura wartości dodanej brutto według rodzajów działalności i województw w 2009 r.	65
Wykres 4. Struktura wartości dodanej brutto według rodzajów działalności w województwie podlaskim w Polsce w 2009 roku (w% wyliczonych na podstawie cen bieżących w mln zł).....	66
Wykres 5. Struktura użytków rolnych w gospodarstwach w województwie podlaskim na tle pozostałych województw i Polski w 2010 roku.....	68
Wykres 6. Struktura towarowej produkcji rolniczej w województwie podlaskim według produktów w 2009 roku (ceny stałe z 2008 r.)	69
Wykres 7. Struktura gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą wg grup obszarowych użytków rolnych (łącznie z grupą obszarową gospodarstw o powierzchni użytków rolnych do 1 ha włącznie).	74
Wykres 8. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach województwa podlaskiego prowadzących działalność rolniczą [ha]	75
Wykres 9. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych województwa podlaskiego prowadzących działalność rolniczą [ha].....	76
Wykres 10. Struktura gospodarstw rolnych w województwie podlaskim prowadzących działalność rolniczą według typów rolniczych [%]	77
Wykres 11. Struktura gospodarstw rolnych w Polsce prowadzących działalność rolniczą według typów rolniczych [%]	78
Wykres 12. Klasy wielkości ekonomicznej w tys. euro gospodarstw rolnych w Polsce i w województwie podlaskim zgodnie z danymi z PSR 2010	79
Wykres 13. Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa indywidualnego w Polsce w tys. euro	79
Wykres 14. Struktura gospodarstw prowadzących działalność rolniczą według odsetka zużycia wartości końcowej produkcji rolnej według województw.....	81
Wykres 15. Odsetek gospodarstw indywidualnych produkujących głównie na sprzedaż według województw	81
Wykres 16. Struktura gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego prowadzącego działalność rolniczą według głównego źródła dochodu i województw Gospodarstwa domowe, w których ponad 50% dochodów ogółem stanowiły dochody z:.....	82
Wykres 17. Struktura wykształcenia kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw	141
Wykres 18. Typ wykształcenia kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw	141
Wykres 19. Charakter wykształcenia rolniczego kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw	142
Wykres 20. Struktura wiekowa kierujących indywidualnymi gospodarstwami rolnymi wg województw	143
Wykres 21. Struktura indywidualnych gospodarstw rolnych objętych badaniem według wielkości użytków rolnych gospodarstw w ha.....	145
Wykres 22. Porównanie wielkości gospodarstw w momencie przejmowania z obecną wielkością	146
Wykres 23. Okres użytkowania gospodarstw rolnych (N=393)	146
Wykres 24. Sposoby przejmowania gospodarstw rolnych (N=395)	147
Wykres 25. Czy chciałby Pan(i), aby Pana(i) dzieci przejęły gospodarstwo rolne po swoich rodzicach? (N = 388)	148
Wykres 26. Jaką powierzchnię powinno Pana(i) zdaniem posiadać gospodarstwo rolne, aby dochody utrzymywane z pracy na nim zapewniały godziwe życie całej rodzinie? (N = 394).....	148
Wykres 27. Roczne przychody z gospodarstw rolnych (N = 392)	149
Wykres 28. Miesięczne dochody netto w badanych gospodarstwach rolnych (N = 392)	149
Wykres 29. Źródła utrzymania kierujących gospodarstwami rolnymi (N = 393)	150
Wykres 30. Struktura wiekowa respondentów (N = 392)	153
Wykres 31. Poziom wykształcenia respondentów (N = 395).....	153
Wykres 32. Jak Pan(i) ocenia bieżącą sytuację ekonomiczną swojego gospodarstwa? (N = 394)	154
Wykres 33. Czy jest Pan(i) w stanie utrzymać się wraz z rodziną wyłącznie z prowadzenia działalności rolniczej? N = 394	155
Wykres 34. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy sytuacja ekonomiczna Pana/i gospodarstwa rolnego? (N = 394)	156
Wykres 35. Stwierdzenie najlepiej opisujące metody produkcji rolnej stosowane przez respondenta (N = 394)..	156
Wykres 36. Czynniki utrudniające prowadzenie gospodarstwa rolnego (N = 395)	157

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Wykres 37. Czy w prowadzeniu gospodarstwa pomagają Panu(i) zamieszkujący z Panem(ią) członkowie rodziny? (N = 395)	163
Wykres 38. Czy członkowie rodziny pomagają w prowadzeniu gospodarstwa na stałe czy tylko w określonym sezonie? (N = 315)	163
Wykres 39. Kim są dla Pana(i) pomagający w gospodarstwie członkowie rodziny? (N = 315)	164
Wykres 40. Czy wśród pomagających Panu(i) członków rodziny są takie osoby, które obecnie nie pracują poza gospodarstwem, ale Pana(i) zdaniem mogłyby pracować i mógł(a)by je Pan(i) zastąpić kimś innym lub nawet nie musiał(a)by Pan(i) ich zastępować bez szkody dla Pana(i) gospodarstwa? (N = 315)....	165
Wykres 41. Ocena ważności cech/kompetencji pracowników gospodarstw rolnych do pracy w gospodarstwie	166
Wykres 42. Ocena poziomu cech/kompetencji wśród pracujących w gospodarstwie rolnym	168
Wykres 43. Ocena poziomu kompetencji pracowników gospodarstw rolnych na tle ważności tych kompetencji – średnie	169
Wykres 44. Ocena ważności umiejętności osób pracujących w gospodarstwie rolnym w zakresie obsługi maszyn i urządzeń rolniczych	170
Wykres 45. Ocena umiejętności osób pracujących w gospodarstwie rolnym w zakresie obsługi maszyn i urządzeń rolniczych	171
Wykres 46. Ocena poziomu kompetencji pracowników gospodarstw rolnych w zakresie obsługi maszyn i urządzeń na tle ważności tych kompetencji – średnie	172
Wykres 47. Produkcja rolnicza w województwie podlaskim w latach 2005-2010 (w cenach stałych roku poprzedniego) na 1 ha użytków rolnych	191
Wykres 48. Produkcja zwierzęca w województwie podlaskim w latach 2005-2010 wraz z prognozą na pięć kolejnych okresów	191
Wykres 49. Produkcja żywca rzeźnego w województwie podlaskim w latach 2005-2011 w tonach	192
Wykres 50. Produkcja rzepaku i rzepiku w województwie podlaskim w latach 2005-2011 w megatonach z prognozą na kolejne lata	193
Wykres 51. Liczba pracujących w rolnictwie w województwie podlaskim w latach 2005-2010 z prognozą do roku 2020	195
Wykres 52. Liczba pracujących w AWU w rolnictwie w województwie podlaskim w latach 2005-2010 z prognozą do roku 2020	196
Wykres 53. Struktura wskazań wariantów odpowiedzi na pytanie: Jakie są Pana/Pani plany zawodowe po ukończeniu studiów?	198
Wykres 54. Struktura wskazań wariantów odpowiedzi na pytanie: Jakie zmiany związane z zatrudnieniem na terenach wiejskich nastąpią zdaniem Pana/Pani w perspektywie najbliższych 5 lat w województwie podlaskim?	199
Wykres 55. Struktura wskazań wariantów odpowiedzi na pytanie: Jakie formy wspierania rolnictwa powinny być Pana/Pani zdaniem rozwijane w województwie podlaskim?	199
Wykres 56. Struktura wskazań wariantów odpowiedzi na pytanie: Jakie zmiany zrealizowano w Pana/Pani gospodarstwie rolnym w ostatnich 12 miesiącach i jakie planuje się w ciągu najbliższych 5 lat?	200
Wykres 57. Struktura studentów wg ich planów dotyczących tworzenia nowych miejsc pracy na umowę o pracę (całorocznie) w gospodarstwie rolnym, w którym pracują	201
Wykres 58. Struktura studentów wg ich planów dotyczących zatrudnienia w gospodarstwie rolnym (sezonowo/dorywczo), w którym pracują	201
Wykres 59. Zarobki możliwe do uzyskania z pracy w rolnictwie	202
Wykres 60. Zarobki zapewniające godziwe życie.	202
Wykres 61. Zarobki możliwe do uzyskania pracując poza rolnictwem, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów?	202
Wykres 62. Zarobki możliwe do uzyskania pracując w rolnictwie, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów?	202
Wykres 63. Struktura odpowiedzi na pytanie: Który z poniższych kierunków rozwoju rolnictwa wg Pana/Pani będzie miał dominujące znaczenie w perspektywie kolejnych 5 lat?	203
Wykres 64. Struktura odpowiedzi na pytanie: Jaki profil gospodarstwa rolnego uważa Pan/Pani za najbardziej rozwojowy?	204

ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1

Scenariusz zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI) z ekspertami z zakresu rolnictwa i produkcji rolnej w województwie podlaskim

Cel badania FGI: *przeprowadzenie diagnozy obecnej sytuacji rolnictwa w województwie podlaskim oraz ocena konkurencyjności sektora i określenie perspektyw jego rozwoju z uwzględnieniem problemów rynku pracy.*

Wstęp – 15 minut

- Przedstawienie się prowadzącego wywiad, krótkie wyjaśnienie celu spotkania i jego roli w ramach całego przedsięwzięcia badawczego. Omówienie głównych założeń projektu, w ramach którego realizowane jest badanie.
- Prezentacja zasad uczestnictwa w spotkaniu, informacja o nagrywaniu, zapewnienie o poufności przekazywanych informacji. Przekazanie informacji o sposobie wykorzystania wyników oraz o możliwości wglądu w raport.
- Prezentacja planowanego przebiegu badania, tzn. poszczególnych jego etapów z określeniem szacowanego czasu trwania poszczególnych etapów
- Prośba o krótkie przedstawienie się uczestników badania.

Ogólna sytuacja w sektorze rolnictwa w Polsce i w województwie podlaskim (30 min)

- Jak oceniacie Państwo rolę rolnictwa w Europie, polskiej gospodarce i w gospodarce województwa podlaskiego? Jaka jest kondycja polskiego rolnictwa w porównaniu z europejskim oraz podlaskiego na tle całej Polski?
- Jak oceniacie Państwo wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na sektor rolnictwa w Polsce?
- W ostatnim czasie rolnictwo silnie się zmienia. Jaki jest kierunek tych zmian (sytuacja poprawia się czy pogarsza)? Proszę określić na czym przede wszystkim polegają te zmiany w rolnictwie w województwie podlaskim i jakie zmiany można uznać za kluczowe?
- Jakie są silne strony, a jakie słabe podlaskiego rolnictwa?
- Sektor rolnictwa jest sektorem zróżnicowanym, także w województwie podlaskim. Proszę wskazać jakie podsektory w rolnictwie podlaskim można obecnie wyodrębnić? Który z nich rozwija się najprężniej, a który najslabiej?

Zewnętrzne uwarunkowania rozwoju rolnictwa w Polsce i w województwie podlaskim (30 min)

- Jakie uwarunkowania wpływają na pozytywnie na sektor rolnictwa w Polsce? (*moderator najpierw wysłucha spontanicznych odpowiedzi, a następnie zasugeruje czynniki o charakterze ekonomicznym, technologicznym, społecznym, prawnym, międzynarodowym, przyrodniczym, zarówno podażowych, jak i popytowych*)
- Jakie uwarunkowania wpływają na sektor negatywnie na sektor rolnictwa w Polsce? (*moderator najpierw wysłucha spontanicznych odpowiedzi, a następnie zasugeruje czynniki o charakterze ekonomicznym, technologicznym, społecznym, prawnym, międzynarodowym, przyrodniczym, zarówno podażowych, jak i popytowych*)

Charakterystyka wewnętrznych uwarunkowań rozwoju sektora (40 min)

- Czy pomiędzy rolnikami można mówić o konkurencji np.: o lepsze warunki skupu produktów rolnych, lepsze warunki zakupu środków produkcji? Co jest głównym czynnikiem konkurowania (w tym we wcześniej określonych podsektorach)? W jaki sposób się ta konkurencja przejawia się? Pod jakim względem podlascy rolnicy są lepsi, a pod jakim gorsi niż rolnicy z innych województw?
- Co należałoby zrobić aby rolnictwo podlaskie było bardziej konkurencyjne?

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

- Czy Państwa zdaniem produkcja rolna jest na tyle atrakcyjna, że pojawiają się nowi producenci? Co może ich powstrzymywać przed inwestowaniem w rolnictwo?
- Jak Państwo oceniają siłę negocjacyjną gospodarstw rolnych w województwie podlaskim w stosunku do odbiorców, czyli mleczarni, firm skupujących zboże i inne produkty rolne? W jaki sposób gospodarstwa rolne mogłyby się przeciwstawiać sile tych odbiorców?
- Jak Państwo oceniają siłę negocjacyjną gospodarstw rolnych w województwie podlaskim w stosunku do dostawców, czyli firm sprzedających nasiona, nawozy, pasze i inne środki? W jaki sposób gospodarstwa rolne mogłyby się przeciwstawiać sile tych dostawców?
- Jak Państwo oceniają dostępność do specjalistów i pracowników prac prostych w sektorze rolnictwa w województwie podlaskim (jakich specjalistów i pracowników potrzebuje ten sektor w województwie podlaskim? jakich szczególnie brakuje? jaką wiedzę, kwalifikacje i umiejętności powinni mieć ci specjaliści i pracownicy)?

[prośba o wypełnienie formularza dotyczącego 5 sił Portera]

Perspektywy rozwoju rolnictwa w województwie podlaskim (40 min)

- Jak Państwo oceniają przyszłość rozwoju rolnictwa w województwie podlaskim? Jaką rolę będzie odgrywał ten sektor w gospodarce województwa podlaskiego w perspektywie najbliższych 5 lat? Jakie będą kierunki rozwoju rolnictwa w województwie podlaskim? *(pomocniczo dla moderatora: rolnictwo wysokotowarowe, wielofunkcyjne, rodzinne, ekologiczne, hobbystyczne, inne czy może łączące produkcję rolną z innymi usługami (jakimi)? czy sektor ten będzie coraz bardziej rentowny? Czy rolnikom będzie się żyło coraz lepiej czy nie? jaki profil produkcji będzie najbardziej rentowny, jaki będzie dominował w województwie podlaskim? czy powstaną nowe gospodarstwa? czy może pojawią się jakieś istotne bariery, które zahamują rozwój sektora? czy będzie wzrastać liczba gospodarstw rolnych osób prawnych?)*.
- W jaki sposób Państwa zdaniem rozwój nowoczesnych technologii wpłynie na ten sektor? Jakie zmiany mogą nastąpić w wyniku postępu technologicznego? Jakiego typu technologie znajdą zastosowanie w rolnictwie?
- Jak Państwa zdaniem będzie zmieniało się zatrudnienie w rolnictwie *(pomocniczo dla moderatora: pod względem wielkości: czy nastąpi utrzymanie, zmniejszenie czy zwiększenie zatrudnienia)?* Jakie kroki należałoby podjąć w celu likwidacji nadwyżki zatrudnienia? Jak zmieni się struktura zatrudnienia w rolnictwie? Jakiego rodzaju specjalistów i o jakich kwalifikacjach rolnictwo będzie potrzebowało w przyszłości?
- Jaka będzie rola grup producenckich, spółdzielni i innych stowarzyszeń w rolnictwie?
- Jakie działania powinny Państwa zdaniem podjąć władze regionalne w celu wsparcia rozwoju tego sektora w województwie podlaskim?

Dziękuję za cenne uwagi, które zostaną wykorzystane w opracowaniu raportu

Załącznik 2a

BADANIE SEKTORA ROLNICTWA W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM

Kwestionariusz ankiety do gospodarstw rolnych

Szanowni Państwo,

zapraszamy Państwa do wzięcia udziału w badaniu ankietowym przeprowadzanym przez Stowarzyszenie Centrum Wspierania Rozwoju Gospodarczego i Społecznego im. K. Brzostowskiego wspólnie z Instytutem Badawczym ProPublicum na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Białymstoku (Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych) w ramach projektu pt. „Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego”. Celem badania jest zebranie danych z obszaru rynku pracy w sektorze rolnictwa w województwie podlaskim.

Zapewniamy pełną anonimowość Państwa odpowiedzi, które będą objęte całkowitą tajemnicą i upowszechniane jedynie w postaci zbiorczego raportu z badań.

BLOK REKRUTACYJNY

R1 Czy Pana(i) gospodarstwo rolne to:

1. gospodarstwo indywidualne – nie zarejestrowane jako działalność gospodarcza
2. gospodarstwo indywidualne – zarejestrowane jako działalność gospodarcza
3. gospodarstwo rolne osoby prawnej – spółdzielnia
4. gospodarstwo rolne spółki prywatnej
5. inne (jakie?) _____

R2 Czy jest Pan(i) właścicielem tego gospodarstwa lub osobą nim zarządzającą?

1. tak
2. nie – zakończyć wywiad

R3 Ile wynosi wielkość w hektarach Pana(i) gospodarstwa?

1. do 1 ha	7. 10 – 15 ha
2. 1 – 2 ha	8. 15 – 20 ha
3. 2 – 3 ha	9. 20 – 30 ha
4. 3 – 5 ha	10. 30 – 50 ha
5. 5 - 7 ha	11. powyżej 50 ha
6. 7 – 10 ha	

R4 Ile wynosi wielkość użytków rolnych (w hektarach) w Pana(i) gospodarstwie?

1. do 1 ha	7. 10 – 15 ha
2. 1 – 2 ha	8. 15 – 20 ha
3. 2 – 3 ha	9. 20 – 30 ha
4. 3 – 5 ha	10. 30 – 50 ha
5. 5 - 7 ha	11. powyżej 50 ha
6. 7 – 10 ha	

CHARAKTERYSTYKA GOSPODARSTWA

A1 Jaką część swojej produkcji rolnej przeznacza Pan(i) na własne potrzeby, a jaką na sprzedaż?

1. procent produkcji rolnej przeznaczonej na własne potrzeby%
2. procent produkcji rolnej przeznaczonej na sprzedaż.....%

A2 Czy Pana(i) gospodarstwo prowadzi działalność pozarolniczą?

1. tak, działalność usługowa	4. tak, przetwarzanie drzewa
2. tak, agroturystyka, wynajem pokoi	5. tak, rękodzieło
3. tak, przetwórstwo produktów rolnych	6. nie prowadzi działalności pozarolniczej

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

A3. Czy Pana(i) gospodarstwo przynależy do?

1. spółdzielni rolniczej	4. innej struktury (jakiej?)
2. grupy producentów rolnych	5. nie należy nigdzie.
3. innego zrzeszenia gospodarstw rolnych	

A4. Jaki jest aktualnie główny profil Pana (i) gospodarstwa rolnego? Czy planowane są zmiany w ciągu najbliższych 5 lat? Proszę zaznaczyć znakiem „X” w stosownej komórce.

Produkcja roślinna	Stan aktu- alny	Za pięć lat	Produkcja zwierzęca	Stan aktu- alny	Za pięć lat
	Zaznacz „X”	Zaznacz „X”		Zaznacz „X”	Zaznacz „X”
zboża, w tym:			żywiec rzeźny, w tym:		
• pszenica			• bydło		
• żyto			• cielęta		
• jęczmień			• trzoda chlewna		
ziemniaki			• owce		
rośliny przemysłowe			• drób		
warzywa			• konie		
owoce			• kozy		
			• króliki		
			mleko krowie		
			jaja kurze		
inne, jakie:			inne, jakie:		

KONDYCJA GOSPODARSTWA

B1 Jak ocenia Pan(i) bieżącą sytuację ekonomiczną swojego gospodarstwa rolnego?

1. bardzo dobrze	4. raczej źle
2. raczej dobrze	5. bardzo źle
3. ani dobrze, ani źle	

B2 Czy jest Pan(i) w stanie utrzymać się wraz z rodziną wyłącznie z prowadzenia działalności rolniczej?

1. zdecydowanie tak	3. raczej nie
2. raczej tak	4. zdecydowanie nie

B3 Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy sytuacja Pani/Pana gospodarstwa rolnego?

1. znacząco się poprawiła	4. trochę się pogorszyła
2. trochę się poprawiła	5. znacząco się pogorszyła
3. nie zmieniła się	

B4 Które stwierdzenie najlepiej opisuje metody produkcji stosowane w Pana(i) gospodarstwie?

1. stosuję najnowocześniejsze metody produkcji, jestem pionierem na polskim rynku
2. stosuję nowoczesne metody produkcji, ale są w Polsce gospodarstwa stosujące bardziej nowoczesne metody
3. stosuję nowoczesne metody, ale nie wyróżniam się pod tym względem na tle innych gospodarstw
4. stosuję tradycyjne metody produkcji

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

B5 Proszę wskazać czynniki utrudniające Panu(i) prowadzenie gospodarstwa rolnego (można wybrać kilka odpowiedzi)

1. niestabilne ceny skupu
2. niskie ceny skupu
3. utrudniony dostęp do środków produkcji (maszyny, nawozy, nasiona, pasze itp.)
4. stale zmieniające się potrzeby rynku | 5. częste zmiany wymogów dotyczących produkcji rolnej
6. brak wsparcia ze strony władz
7. brak odpowiedniej wiedzy i kwalifikacji
8. inne (jakie?) |
|--|---|

B6 Jakie zmiany zrealizowano w Pana/Pani gospodarstwie rolnym w ostatnich 12 miesiącach i jakie planuje się w ciągu najbliższych 5 lat? Proszę zaznaczyć znakiem „X” w stosownej komórce.

Zmiana	W ostatnich 12 miesiącach Zaznacz „X”	W ciągu najbliższych 5 lat Zaznacz „X”
Inwestycje w maszyny		
Inwestycje w budynki gospodarcze i ich wyposażenie		
Zwiększenie wielkości dotychczasowej produkcji rolnej		
Specjalizację w zakresie obecnie prowadzonej produkcji		
Rozpoczęcie lub zwiększenie upraw ekologicznych		
Rozpoczęcie prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego		
Rozpoczęcie lub zwiększenie produkcji rolnej na eksport		
Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez zakup gruntów		
Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez dzierżawę gruntów		
Inwestycje w zakresie zwiększenia bezpieczeństwa w gospodarstwie rolnym		
Nie planuję zmian		
Inne, jakie? ...		

B7. Proszę określić swój stosunek do pracy w rolnictwie w każdym z poniższych aspektów wykorzystując skalę od 1 do 5, gdzie 3 oznacza ocenę neutralną dla zaprezentowanych przeciwstawnych opinii.

Praca w rolnictwie:

Przynosi dobre zarobki	5	4	3	2	1	Nie przynosi dobrych zarobków
Daje pewność zatrudnienia i stabilizację	5	4	3	2	1	Nie daje pewności zatrudnienia i stabilizacji
Daje możliwość rozwoju	5	4	3	2	1	Nie daje możliwości rozwoju
Daje zadowolenie	5	4	3	2	1	Nie daje zadowolenia
Jest tylko sposobem na zarabianie pieniędzy	5	4	3	2	1	Jest czymś więcej niż sposobem na zarabianie
Jest związana z dużym wysiłkiem fizycznym	5	4	3	2	1	Nie jest związana z dużym wysiłkiem fizycznym
Jest związana z dużym stresem psychicznym	5	4	3	2	1	Nie jest związana z dużym stresem psychicznym
Daje duże szanse rozwoju	5	4	3	2	1	Daje małe szanse rozwoju
Jest coraz bardziej prestiżowa	5	4	3	2	1	Jest coraz mniej prestiżowa
Wymaga umiejętności przedsiębiorczych	5	4	3	2	1	Nie wymaga umiejętności przedsiębiorczych
Wymaga wykształcenia kierunkowego i specjalistycznych kwalifikacji	5	4	3	2	1	Nie wymaga wykształcenia kierunkowego i specjalistycznych kwalifikacji
Rolnikom żyje się coraz lepiej	5	4	3	2	1	Rolnikom żyje się coraz gorzej

ZATRUDNIENIE W GOSPODARSTWIE

C1. Czy w Pana(i) gospodarstwie zatrudnieni są pracownicy?

1. Tak, zatrudniam na stałe
2. Tak, zatrudniam w sezonie
3. Nie, nikogo nie zatrudniam

ANKIETER ZADAĆ PYTANIE C2, C2a, C2b, C2c, C2d, C2e, C2f JEŻELI W PYT. C1 BYŁA ODP NR 1 „TAK, ZATRUDNIAM NA STAŁE”

C2. Ile osób Pan(i) zatrudnia na stałe?

C2a. Ile z tych osób pracuje na cały etat, ile na pół etatu, a ile na mniej niż pół etatu? ANKIETER WYJAŚNIĆ, ŻE CAŁY ETAT OZNACZA, ŻE PRACOWNIK MUSI PRZEPRACOWAĆ W TYGODNIU PRZYNAJMNIEJ 42 GODZINY, PÓŁ ETATU 21 GODZIN, A MNIEJ NIŻ PÓŁ ETATU, ŻE MUSI PRZEPRACOWAĆ MNIEJ NIŻ 21 GODZIN W TYGODNIU, SUMA OSÓB MUSI SIĘ ZGADZAĆ Z WARTOŚCIĄ PODANĄ PRZEZ RESPONDENTA W PYT. C2

1. cały etat _____
2. pół etatu _____
3. mniej niż pół etatu _____

C2b. W jakich zawodach pracują te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY SIĘ ZAJMUJĄ, CHODZI NAM O PRACĘ NA RZECZ GOSPODARSTWA RESPONDENTA

C2c. Proszę powiedzieć ilu wśród tych pracowników jest osób z wykształceniem....? ANKIETER SUMA OSÓB MUSI SIĘ ZGADZAĆ Z WARTOŚCIĄ PODANĄ PRZEZ RESPONDENTA W PYT. C2

1. Wyższym rolniczym _____	6. Technicznym (nierolniczym) _____
2. Wyższym (nierolniczym) _____	7. Średnim ogólnym _____
3. Licencyjnym rolniczym _____	8. Zawodowym rolniczym _____
4. Licencyjnym (nierolniczym) _____	9. Zawodowym nierolniczym _____
5. Technicznym rolniczym _____	10. Gimnazjalnym lub niższym _____

C2d. Ile wśród tych pracowników jest osób w wieku...? ANKIETER SUMA OSÓB MUSI SIĘ ZGADZAĆ Z WARTOŚCIĄ PODANĄ PRZEZ RESPONDENTA W PYT. C2

1. Do 25 lat _____	4. 46 – 55 lat _____
2. 26 – 35 lat _____	5. Powyżej 55 lat _____
3. 36 – 45 lat _____	

C2e. Ilu wśród tych pracowników jest mężczyzn, a ile kobiet?

1. mężczyźni _____
2. kobiety _____

C2f. Jakie jest przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto pracownika zatrudnionego na stałe w Pana(i) gospodarstwie?

ANKIETER ZADAĆ PYTANIE C3, C3a, C4, C5, C6, C6a, C7 JEŻELI W PYT. C1 BYŁA ODP NR 2 „TAK, ZATRUDNIAM W SEZONIE”

C3. Ile osób Pan(i) zatrudnia przeciętnie w sezonie?

C3a. Ile z tych osób pracuje na cały etat, ile na pół etatu, a ile na mniej niż pół etatu? ANKIETER WYJAŚNIĆ, ŻE CAŁY ETAT OZNACZA, ŻE PRACOWNIK MUSI PRZEPRACOWAĆ W TYGODNIU PRZYNAJMNIEJ 42 GODZINY, PÓŁ ETATU 21 GODZIN, A MNIEJ NIŻ PÓŁ ETATU, ŻE MUSI PRZEPRACOWAĆ MNIEJ NIŻ 21 GODZIN W TYGODNIU

1. cały etat _____
2. pół etatu _____
3. mniej niż pół etatu _____

C4. W jakich zawodach pracują te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY SIĘ ZAJMUJĄ, CHODZI NAM O PRACĘ NA RZECZ GOSPODARSTWA RESPONDENTA

C5. Proszę powiedzieć ilu wśród tych pracowników sezonowych jest osób z wykształceniem....?. JEŻELI RESPONDENT NIE MA WIEDZY NA TEMAT WYKSZTAŁCENIA WPISAĆ „999”

1. Wyższym rolniczym _____	6. Technicznym (nierolniczym) _____
2. Wyższym (nierolniczym) _____	7. Średnim ogólnym _____
3. Licencjackim rolniczym _____	8. Zawodowym rolniczym _____
4. Licencjackim (nierolniczym) _____	9. Zawodowym nierolniczym _____
5. Technicznym rolniczym _____	10. Gimnazjalnym lub niższym _____

C6. Ile wśród tych pracowników jest osób w wieku...? JEŻELI RESPONDENT NIE MA WIEDZY NA TEMAT WIEKU WPISAĆ „999”

1. Do 25 lat _____	4. 46 – 55 lat _____
2. 26 – 35 lat _____	5. Powyżej 55 lat _____
3. 36 – 45 lat _____	

C6a. Ilu wśród tych pracowników sezonowych jest mężczyzn, a ile kobiet?

1. mężczyźni _____
2. kobiety _____

C7. Jakie jest przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto pracownika sezonowego zatrudnionego w Pana(i) gospodarstwie?

ANKIETER: PYTANIA C8 ZADAJEMY RESPONDENTOM, KTÓRZY W PYT. R1 WSKAZALI ODPOWIEDŹ „A” GOSPODARSTWO INDYWIDUALNE

C8. Czy w prowadzeniu gospodarstwa pomagają Panu(i) zamieszkujący z Panem(ią) członkowie rodziny?

1. tak
2. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYT. C9, C10, C10a, C11, C12, C13, C14 JEŻELI W C8 BYŁA ODP. NR 1 „TAK: C9. Ilu członków rodziny pomaga Panu(i) w prowadzeniu gospodarstwa?

C10. Czy członkowie rodziny pomagają w prowadzeniu gospodarstwa na stałe (cały czas w ciągu roku), czy tylko w określonym sezonie?

1. wszyscy pomagają w prowadzeniu gospodarstwa cały czas w ciągu roku
2. część pomaga cały czas w ciągu roku, część w określonym sezonie
3. wszyscy pomagają w określonym sezonie

C10a. Kim dla Pan(i) są pomagający w gospodarstwie członkowie rodziny? ANKIETER: MOŻLIWA WIĘCEJ NIŻ JEDNA ODPOWIEDŹ

1. rodzic/rodzice
2. współmałżonek/współmałżonka
3. dziecko/dzieci
4. brat/siostra
5. dalsza rodzina

C11. Ile przeciętnie godzin w tygodniu członkowie Pana(i) rodziny przeznaczają na pracę w Pan(i) gospodarstwie?

C12. Czy wśród pomagających Panu(i) członków rodziny są takie osoby, które obecnie nie pracują poza gospodarstwem, ale Pana(i) zdaniem mogłyby pracować i mógłby je Pan(i) zastąpić kimś innym lub nawet nie musiałby Pan(i) ich zastępować bez szkody dla Pana(i) gospodarstwa?

1. Tak
2. Nie
9. odmowa odpowiedzi (ANKIETER: NIE CZYTAĆ)

ANKIETER: ZADAĆ PYTANIE C13 JEŻELI W PYT. C12 BYŁA ODP. NR 1 „TAK”

C13. Ile jest takich osób?

ZMIANA ZATRUDNIENIA

ANKIETER: PYTAĆ WSZYSTKICH

D1. Czy w okresie ostatnich 12 miesięcy zwolnił Pan(i) lub sami odeszli z Pana(i) gospodarstwa jacyś pracownicy zatrudnieni na stałe?

1. tak, zwolnił(a)m
2. tak, sami odeszli
3. nie, bo nikogo nie zatrudniał(a)m
4. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYT. D2, D3, D4 JEŻELI W PYT. D1 BYŁA ODP. NR 1 „TAK, ZWOLNIŁEM”

D2. Ile osób Pan(i) zwolnił(a)?

D3. W jakich zawodach pracowały te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW, NIECH POWIE CZYM TE OSOBY SIĘ ZAJMOWAŁY, CHODZI NAM O PRACĘ NA RZECZ GOSPODARSTWA RESPONDENTA

D4. Dlaczego Pan(i) zwolnił(a) te osoby? ANKIETER: MOŻLIWA WIĘCEJ NIŻ JEDNA ODPOWIEDŹ

1. źle wykonywali swoją pracę
 2. naruszyli dyscyplinę pracy
 3. pogorszyła się sytuacja ekonomiczna, nie było mnie stać na utrzymanie tych pracowników
 4. wprowadziliśmy zmiany w procesie produkcji i osoby te nie były już potrzebne
 5. chciałem(a)m zrobić miejsce dla innych pracowników
 6. inne (jakie?)
-

ANKIETER: ZADAĆ PYTANIE D5, D6, D7 JEŻELI W D1 BYŁA ODP. NR 2 „SAMI ODESZLI”

D5. Ilu pracowników odeszło z własnej woli z Pana(i) gospodarstwa w okresie ostatnich 12 miesięcy?

ANKIETER WYJAŚNIĆ, ŻE CHODZI O OSOBY, KTÓRE BYŁY ZATRUDNIONE NA STAŁE

D6. W jakich zawodach pracowały te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY SIĘ ZAJMOWAŁY, CHODZI O PRACĘ W GOSPODARSTWIE RESPONDENTA

ANKIETER: PYTAĆ WSZYSTKICH

D7. Czy w okresie ostatnich 12 miesięcy zatrudnił Pan(i) na stałe nowych pracowników?

1. tak
2. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYT. D8-D10 JEŻELI W PYT. D7 BYŁA ODP. NR 1 „TAK”

D8. Ilu pracowników Pan(i) zatrudnił(a)?

D9. W jakich zawodach pracują te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY ZAJMUJĄ, CHODZI O PRACĘ W GOSPODARSTWIE RESPONDENTA

D10. Jakie jest wykształcenie tych osób? ANKIETER PRZY KAŻDEJ KATEGORII WYKSZTAŁCENIA WPISUJEMY LICZBĘ OSÓB. SUMA MUSI SIĘ ZGADZAĆ Z LICZBĄ ZATRUDNIONYCH W CIĄGU OSTATNICH 12 MIESIĘCY

1. Wyższe rolnicze	_____	6. Techniczne (nierolnicze)	_____
2. Wyższe (nierolnicze)	_____	7. Średnie ogólne	_____
3. Licencyjne rolnicze	_____	8. Zawodowe rolnicze	_____
4. Licencyjne (nierolnicze)	_____	9. Zawodowe nierolnicze	_____
5. Techniczne rolnicze	_____	10. Gimnazjalne lub niższe	_____

D11. Czy w okresie najbliższych 12 miesięcy planuje Pan(i) zatrudnić na stałe jakichś pracowników?

1. tak
2. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYT. D12,D13 JEŻELI W PYT. D11 BYŁA ODP. NR 1 „TAK”

D12. Ilu pracowników zamierza Pan(i) zatrudnić?

D13. W jakich zawodach będą pracowały te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY ZAJMUJĄ, CHODZI O PRACĘ W GOSPODARSTWIE RESPONDENTA

D14. Jakie jest preferowane przez Pana(ią) wykształcenie tych osób? MOŻLIWA WIĘCEJ NIŻ JEDNA ODPOWIEDŹ

1. Wyższe rolnicze	6. Techniczne (nierolnicze)
2. Wyższe (nierolnicze)	7. Średnie ogólne
3. Licencjackie rolnicze	8. Zawodowe rolnicze
4. Licencjackie (nierolnicze)	9. Zawodowe nierolnicze
5. Techniczne rolnicze	10. Gimnazjalne lub niższe

ZATRUDNIENIE CUDZOZIEMCÓW

E1. A czy w okresie ostatnich 5 lat zatrudniał(a) Pan(i) na stałe lub do prac sezonowych osoby spoza Polski?

1. tak, zatrudniał(a)m je na stałe
2. tak, zatrudniał(a)m je sezonowo
3. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYTANIE E2, E3, E4, JEŻELI W E1 BYŁA ODP. NR 1 LUB 2 „ZATRUDNIAŁ OSOBY SPOZA POLSKI”

E2. Z jakich krajów pochodzili ci pracownicy?

E3. Co Pana(ią) skłoniło do zatrudniania osób spoza Polski? ANKIETER: MOŻLIWA WIĘCEJ NIŻ JEDNA ODPOWIEDŹ

1. Tym pracownikom można mniej płacić	6. Mają wyższe kwalifikacje niż polscy pracownicy
2. Nie mają takiej postawy roszczeniowej, jak Polscy pracownicy	7. Nie naruszają dyscypliny pracy
3. Bez większych problemów pracują po godzinach	8. Inne (jakie?)
4. Są lepszymi pracownikami od polskich pracowników	_____
5. Są bardziej uczciwi od polskich pracowników	_____

DEPRYWACJA POTRZEB ZATRUDNIENIOWYCH

ANKIETER: PYTANIA TEGO BLOKU ZADAJEMY OSOBOM, KTÓRE W PYT C1. WYBRAŁY ODP. NR 1 LUB NR 2, TZN. ZATRUDNIAJĄ PRACOWNIKÓW NA STAŁE LUB PRACOWNIKÓW SEZONOWYCH

F1. Czy obecnie łatwo czy trudno znaleźć pracowników do pracy w gospodarstwie takim jak Pana(i)?

5. zdecydowanie łatwo
4. raczej łatwo
3. czasami łatwo, czasami trudno
2. raczej trudno
1. zdecydowanie trudno

ANKIETER ZADAĆ PYTANIE F2, JEŻELI W PYT. F1 BYŁY ODP. NR 1,2 LUB 3
F2. Jakich pracowników trudno jest znaleźć?

ANKIETER: PYTAĆ WSZYSTKICH

F3. Proszę ocenić Pana(i) kompetencje/umiejętności jako osoby pracującej w Pana (i) gospodarstwie rolnym. Jak ocenia Pan(i) ważność tych cech/kompetencji do pracy w Pana (i) gospodarstwie?

Kompetencje/umiejętności	Ocena kompetencji <i>1-bardzo niskie</i> <i>5- bardzo wysokie</i>	Ocena ważności kompetencji <i>1-w ogóle nieważna,</i> <i>5- bardzo ważna</i>
Wykształcenie w zawodzie rolniczym	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Planowanie/organizowanie procesu produkcji w gosp. rolnym	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Stosowanie ekologicznych metody produkcji rolniczej	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Stosowanie rachunku ekonomicznego w produkcji rolniczej	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Przestrzeganie przepisów dot. produkcji roślinnej i zwierzęcej	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Pozyskiwanie środków zewnętrznych na rozwój	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Wiedza i umiejętności związane z wykonywanym zawodem/stanowiskiem pracy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Doświadczenie zawodowe	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Umiejętność obsługi maszyn, urządzeń i narzędzi rolniczych	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Umiejętność organizacji własnej pracy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Umiejętność organizacji pracy zespołu ludzi	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Dyspozycyjność	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Dyscyplina pracy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Zarządzanie gospodarstwem rolnym /działem przedsiębiorstwa rolnego	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Znajomość nowoczesnych metod produkcji rolniczej	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Umiejętność uczenia się, zdobywania nowej wiedzy i umiejętności	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Korzystanie z nowych technologii i narzędzi informatycznych	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

F4. Proszę ocenić Pana(i) umiejętności w zakresie obsługi maszyn i urządzeń rolniczych. Jak ocenia Pan(i) ważność tych umiejętności do pracy w Pana (i) gospodarstwie?

Kompetencje/umiejętności	Ocena kompetencji <i>1-bardzo niskie</i> <i>5- bardzo wysokie</i>	Ocena ważności kompetencji <i>1-w ogóle nieważna,</i> <i>5- bardzo ważna</i>
Ciągnik rolniczy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kombajn zbożowy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kombajn buraczany	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kombajn ziemniaczany	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Opryskiwacz polowy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Kompetencje/umiejętności	Ocena kompetencji <i>1-bardzo niskie 5- bardzo wysokie</i>	Ocena ważności kompetencji <i>1-w ogóle nieważna, 5- bardzo ważna</i>
Opryskiwacz sadowniczy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Silosokombajn	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Rozsiewacze nawozów i wapna	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Rozrzutniki obornika	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kosiarki ciągnikowe	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Ładowacze chwytakowe	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kopaczki do ziemniaków	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Sadzarki do ziemniaków	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Przyczepy zbierające	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Prasy zbierające	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Agregaty uprawowe	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Dojarki	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Schładzarki do mleka	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Inne jakie?	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

METRYCZKA

M.1 Od kiedy prowadzi Pan/Pani swoje gospodarstwo rolne?

1. krócej niż rok	4. 5-10 lat
2. 2-3 lata	5. dłużej niż 10 lat
3. 4-5 lat	

ANKIETER: PYTAĆ INDYWIDUALNE GOSPODARSTWA ROLNE

M.2 W jaki sposób wszedł Pan(i) w posiadanie swojego gospodarstwa rolnego?

1. oddziedziczyłem po rodzicach/teściach
2. zakupiłem
3. dzierżawa ziemi od prywatnego właściciela
4. dzierżawa ziemi od Agencji Nieruchomości Rolnych

M.3 Jaką powierzchnię miało Pana(i) gospodarstwo w momencie przejęcia go w użytkowanie?

1. do 1 ha	5. 5 - 7 ha	9. 20 – 30 ha
2. 1 – 2 ha	6. 7 – 10 ha	10. 30 – 50 ha
3. 2 – 3 ha	7. 10 – 15 ha	11. powyżej 50 ha
4. 3 – 5 ha	8. 15 – 20 ha	

M.4 Jaką powierzchnię powinno Pana(i) zdaniem posiadać gospodarstwo rolne, aby dochody utrzymywane z pracy na nim zapewniały godziwe życie całej rodzinie?

1. do 1 ha	7. 10 – 15 ha
2. 1 – 2 ha	8. 15 – 20 ha
3. 2 – 3 ha	9. 20 – 30 ha
4. 3 – 5 ha	10. 30 – 50 ha
5. 5 - 7 ha	11. powyżej 50 ha
6. 7 – 10 ha	

M.5 W jakim przedziale mieszczą się roczne przychody z Pana(i) gospodarstwa rolnego?

1. do 25 tys.	5. od 151 tys. do 250 tys.
2. od 26 tys. do 50 tys.	6. od 251 tys. do 500 tys.
3. od 51 tys. do 100 tys.	7. od 501 tys. do 1 mln
4. od 101 tys. do 150 tys.	8. powyżej 1 mln.

M.6 Czy oprócz pracy w gospodarstwie pracuje Pan(i) gdzieś indziej?

1. pracuję wyłącznie w swoim gospodarstwie rolnym
2. pracuję głównie w swoim gospodarstwie rolnym i dodatkowo poza gospodarstwem
3. pracuję głównie poza swoim gospodarstwem rolnym i dodatkowo w swoim gospodarstwie rolnym

M7. W jakim przedziale mieści się miesięczny dochód netto w Pana(i) gospodarstwie domowym?

1. do 1500 zł netto	4. od 4501 do 6000 zł netto
2. od 1501 do 3000 zł netto	5. 6001 zł netto i więcej
3. od 3001 do 4500 zł netto	

M8. Jakie są źródła dochodów w Pana(i) gospodarstwie domowym i jak wygląda ich udział procentowy w całkowitych dochodach gospodarstwa?

1. dochody z gospodarstwa rolnego -%
2. dochody z pracy najemnej (poza gospodarstwem) członków rodziny-%
3. renta, emerytura-%
4. zasiłki socjalne-%
5. dzierżawa%
6. inne%

M.9 Czy chciałby Pan(i), aby Pana(i) dzieci przejęły gospodarstwo rolne po swoich rodzicach?

1. zdecydowanie tak	3. raczej nie
2. raczej tak	4. zdecydowanie nie

M 10. Wiek respondenta

1. 15 - 24	4. 45 - 54
2. 25 - 34	5. 55 - 64
3. 35 - 44	6. 65 i więcej

M 11. Wykształcenie

1. Wyższe rolnicze	6. Techniczne (nierolnicze)
2. Wyższe (nierolnicze)	7. Średnie ogólne
3. Licencjackie rolnicze	8. Zawodowe rolnicze
4. Licencjackie (nierolnicze)	9. Zawodowe nierolnicze
5. Techniczne rolnicze	10. Gimnazjalne lub niższe

M.12 Powiat.....

M.13. Proszę podać ile hektarów gospodarstwa rolnego Pan/Pani dzierżawi:

- a) od innych osób ha
- b) innym osobom ha.

Załącznik 2b

BADANIE SEKTORA ROLNICTWA W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM

Kwestionariusz ankiety do gospodarstw rolnych

Szanowni Państwo,

zapraszamy Państwa do wzięcia udziału w badaniu ankietowym przeprowadzanym przez Stowarzyszenie Centrum Wspierania Rozwoju Gospodarczego i Społecznego im. K. Brzostowskiego wspólnie z Instytutem Badawczym ProPublicum na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Białymstoku (Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych) w ramach projektu pt. „Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego”. Celem badania jest zebranie danych z obszaru rynku pracy w sektorze rolnictwa w województwie podlaskim.

Zapewniamy pełną anonimowość Państwa odpowiedzi, które będą objęte całkowitą tajemnicą i upowszechniane jedynie w postaci zbiorczego raportu z badań.

BLOK REKRUTACYJNY

R1 Czy Pana(i) gospodarstwo rolne to:

1. spółka z ograniczoną odpowiedzialnością
2. spółka komandytowa
3. spółdzielnia
4. stowarzyszenie
5. inna forma.....

R2 Ile wynosi wielkość w hektarach Pana(i) gospodarstwa?

1. do 5 ha	5. 51 – 65 ha
2. 6 - 20 ha	6. 66 – 80 ha
3. 21 – 35 ha	7. powyżej 80 h
4. 36 – 50 ha	

CHARAKTERYSTYKA GOSPODARSTWA

A1 Jaką część swojej produkcji rolnej przeznacza Pan(i) na własne potrzeby, a jaką na sprzedaż?

1. procent produkcji rolnej przeznaczonej na własne potrzeby%
2. procent produkcji rolnej przeznaczonej na sprzedaż.....%

A2 Czy Pana(i) gospodarstwo prowadzi działalność pozarolniczą?

1. tak, działalność usługowa	4. tak, przetwarzanie drzewa
2. tak, agroturystyka, wynajem pokoi	5. tak, rękodzieło
3. tak, przetwórstwo produktów rolnych	6. nie prowadzi działalności pozarolniczej

A3 Czy Pana(i) gospodarstwo przynależy do?

1. spółdzielni rolniczej	4. innej struktury (jakiej?)
2. grupy producentów rolnych	5. nie należy nigdzie.
3. innego zrzeszenia gospodarstw rolnych	

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

A4. Jaki jest aktualnie główny profil Pana (i) gospodarstwa rolnego? Czy planowane są zmiany w ciągu najbliższych 5 lat? Proszę zaznaczyć znakiem „X” w stosownej komórce.

Produkcja roślinna	Stan aktualny	Za pięć lat	Produkcja zwierzęca	Stan aktualny	Za pięć lat
	Zaznacz „X”	Zaznacz „X”		Zaznacz „X”	Zaznacz „X”
zboża, w tym:			żywiec rzeźny, w tym:		
• pszenica			• bydło		
• żyto			• cielęta		
• jęczmień			• trzoda chlewna		
ziemniaki			• owce		
rośliny przemysłowe			• drób		
warzywa			• konie		
owoce			• kozy		
			• króliki		
			mleko krowie		
			jaja kurze		
inne, jakie:			inne, jakie:		

KONDYCJA GOSPODARSTWA

B1 Jak ocenia Pan(i) bieżącą sytuację ekonomiczną swojego gospodarstwa rolnego?

1. bardzo dobrze	4. raczej źle
2. raczej dobrze	5. bardzo źle
3. ani dobrze, ani źle	

B2 Czy jest Pan(i) w stanie utrzymać się wraz z rodziną wyłącznie z prowadzenia działalności rolniczej?

1. zdecydowanie tak	3. raczej nie
2. raczej tak	4. zdecydowanie nie

B3 Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy sytuacja Pani/Pana gospodarstwa rolnego?

1. znacząco się poprawiła	4. trochę się pogorszyła
2. trochę się poprawiła	5. znacząco się pogorszyła
3. nie zmieniła się	

B4 Które stwierdzenie najlepiej opisuje metody produkcji stosowane w Pana(i) gospodarstwie?

1. stosuję najnowocześniejsze metody produkcji, jestem pionierem na polskim rynku
2. stosuję nowoczesne metody produkcji, ale są w Polsce gospodarstwa stosujące bardziej nowoczesne metody
3. stosuję nowoczesne metody, ale nie wyróżniam się pod tym względem na tle innych gospodarstw
4. stosuję tradycyjne metody produkcji

B5 Proszę wskazać czynniki utrudniające Panu(i) prowadzenie gospodarstwa rolnego (można wybrać kilka odpowiedzi)

1. niestabilne ceny skupu	3. utrudniony dostęp do środków produkcji (maszyny, nawozy, nasiona, pasze itp.)
2. niskie ceny skupu	

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

4. ceny środków produkcji (maszyny, nawozy, nasiona, pasze itp.)
5. stale zmieniające się potrzeby rynku
6. częste zmiany wymogów dotyczących produkcji rolnej | 7. brak wsparcia ze strony władz
8. brak odpowiedniej wiedzy i kwalifikacji
9. inne (jakie?) |
|--|--|

B6 Jakie zmiany zrealizowano w Pana/Pani gospodarstwie rolnym w ostatnich 12 miesiącach i jakie planuje się w ciągu najbliższych 5 lat? Proszę zaznaczyć znakiem „X” w stosownej komórce.

Zmiana	W ostatnich 12 miesiącach Zaznacz „X”	W ciągu najbliższych 5 lat Zaznacz „X”
Inwestycje w maszyny		
Inwestycje w budynki gospodarcze i ich wyposażenie		
Zwiększenie wielkości dotychczasowej produkcji rolnej		
Specjalizację w zakresie obecnie prowadzonej produkcji		
Rozpoczęcie lub zwiększenie upraw ekologicznych		
Rozpoczęcie prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego		
Rozpoczęcie lub zwiększenie produkcji rolnej na eksport		
Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez zakup gruntów		
Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez dzierżawę gruntów		
Inwestycje w zakresie zwiększenia bezpieczeństwa w gospodarstwie rolnym		
Rozszerzenie zakresu działalności związanej z przetwórstwem produktów rolnych		
Rozszerzenie zakresu działalności związanej z dostarczaniem środków produkcji (maszyn, nawozów, nasion, pasz itp.)		
Rozszerzenie zakresu działalności związanej z handlem produktami rolniczymi		
Rozszerzenie zakresu działalności o nowe branże		
Nie przeprowadzono żadnych zmian/nie planuję zmian		
Inne, jakie? ...		

ANKIETER: ZADAĆ PYT. B7, JEŚLI W PYT. B5 WCIĄGU OSTATNICH 12 MIESIĘCY ZREALIZOWANO JAKĄŚ INWESTYCJĘ

B7 Z jakich środków finansował/a Pan/Pani wprowadzone działania unowocześniające?

1. środki własne
2. dopłaty bezpośrednie
3. dofinansowanie z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013
4. dofinansowanie z innego programu
5. preferencyjne kredyty dla rolników
6. kredyt/pożyczka bankowa
7. inne źródła (jakie?).....

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

B.8. Proszę określić swój stosunek do pracy w rolnictwie w każdym z poniższych aspektów wykorzystując skalę od 1 do 5, gdzie 3 oznacza ocenę neutralną dla zaprezentowanych przeciwstawnych opinii.

Praca w rolnictwie:

Przynosi dobre zarobki	5	4	3	2	1	Nie przynosi dobrych zarobków
Daje pewność zatrudnienia i stabilizację	5	4	3	2	1	Nie daje pewności zatrudnienia i stabilizacji
Daje możliwość rozwoju	5	4	3	2	1	Nie daje możliwości rozwoju
Daje zadowolenie	5	4	3	2	1	Nie daje zadowolenia
Jest tylko sposobem na zarabianie pieniędzy	5	4	3	2	1	Jest czymś więcej niż sposobem na zarabianie
Jest związana z dużym wysiłkiem fizycznym	5	4	3	2	1	Nie jest związana z dużym wysiłkiem fizycznym
Jest związana z dużym stresem psychicznym	5	4	3	2	1	Nie jest związana z dużym stresem psychicznym
Daje duże szanse rozwoju	5	4	3	2	1	Daje małe szanse rozwoju
Jest coraz bardziej prestiżowa	5	4	3	2	1	Jest coraz mniej prestiżowa
Wymaga umiejętności przedsiębiorczych	5	4	3	2	1	Nie wymaga umiejętności przedsiębiorczych
Wymaga wykształcenia kierunkowego i specjalistycznych kwalifikacji	5	4	3	2	1	Nie wymaga wykształcenia kierunkowego i specjalistycznych kwalifikacji
Rolnikom żyje się coraz lepiej	5	4	3	2	1	Rolnikom żyje się coraz gorzej

ZATRUDNIENIE W GOSPODARSTWIE

C1. Czy w Pana(i) gospodarstwie zatrudnieni są pracownicy?

1. Tak, zatrudniam na stałe
2. Tak, zatrudniam w sezonie
3. Nie, nikogo nie zatrudniam

ANKIETER ZADAĆ PYTANIE C2, C2a, C2b, C2c, C2d, C2e, C2f JEŻELI W PYT. C1 BYŁA ODP NR 1 „TAK, ZATRUDNIAM NA STAŁE”

C2. Ile osób Pan(i) zatrudnia na stałe?

C2a. Ile z tych osób pracuje na cały etat, ile na pół etatu, a ile na mniej niż pół etatu? ANKIETER WYJAŚNIĆ, ŻE CAŁY ETAT OZNACZA, ŻE PRACOWNIK MUSI PRZEPRACOWAĆ W TYGODNIU PRZYNAJMNIEJ 42 GODZINY, PÓŁ ETATU 21 GODZIN, A MNIEJ NIŻ PÓŁ ETATU, ŻE MUSI PRZEPRACOWAĆ MNIEJ NIŻ 21 GODZIN W TYGODNIU, SUMA OSÓB MUSI SIĘ ZGADZAĆ Z WARTOŚCIĄ PODANĄ PRZEZ RESPONDENTA W PYT. C2

1. cały etat _____
2. pół etatu _____
3. mniej niż pół etatu _____

C2b. W jakich zawodach pracują te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY SIĘ ZAJMUJĄ, CHODZI NAM O PRACĘ NA RZECZ GOSPODARSTWA RESPONDENTA

C2c. Proszę powiedzieć ilu wśród tych pracowników jest osób z wykształceniem....? ANKIETER SUMA OSÓB MUSI SIĘ ZGADZAĆ Z WARTOŚCIĄ PODANĄ PRZEZ RESPONDENTA W PYT. C2

1. Wyższym rolniczym	_____	6. Technicznym (nierolniczym)	_____
2. Wyższym (nierolniczym)	_____	7. Średnim ogólnym	_____
3. Licencyjnym rolniczym	_____	8. Zawodowym rolniczym	_____
4. Licencyjnym (nierolniczym)	_____	9. Zawodowym nierolniczym	_____
5. Technicznym rolniczym	_____	10. Gimnazjalnym lub niższym	_____

C2d. Ile wśród tych pracowników jest osób w wieku...? ANKIETER SUMA OSÓB MUSI SIĘ ZGADZAĆ Z WARTOŚCIĄ PODANĄ PRZEZ RESPONDENTA W PYT. C2

1. Do 25 lat	_____	4. 46 – 55 lat	_____
2. 26 – 35 lat	_____	5. Powyżej 55 lat	_____
3. 36 – 45 lat	_____		

C2e. Ilu wśród tych pracowników jest mężczyzn, a ile kobiet?

1. mężczyźni	_____
2. kobiety	_____

C2f. Jakie jest przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto pracownika zatrudnionego na stałe w Pana(i) gospodarstwie?

ANKIETER ZADAĆ PYTANIE C3, C3a, C4, C5, C6, C6a, C7 JEŻELI W PYT. C1 BYŁA ODP NR 2 „TAK, ZATRUDNIAM W SEZONIE”

C3. Ile osób Pan(i) zatrudnia przeciętnie w sezonie?

C3a. Ile z tych osób pracuje na cały etat, ile na pół etatu, a ile na mniej niż pół etatu? ANKIETER WYJAŚNIĆ, ŻE CAŁY ETAT OZNACZA, ŻE PRACOWNIK MUSI PRZEPRACOWAĆ W TYGODNIU PRZYNAJMNIEJ 42 GODZINY, PÓŁ ETATU 21 GODZIN, A MNIEJ NIŻ PÓŁ ETATU, ŻE MUSI PRZEPRACOWAĆ MNIEJ NIŻ 21 GODZIN W TYGODNIU

1. cały etat	_____
2. pół etatu	_____
3. mniej niż pół etatu	_____

C4. W jakich zawodach pracują te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY SIĘ ZAJMUJĄ, CHODZI NAM O PRACĘ NA RZECZ GOSPODARSTWA RESPONDENTA

C5. Proszę powiedzieć ilu wśród tych pracowników sezonowych jest osób z wykształceniem....?. JEŻELI RESPONDENT NIE MA WIEDZY NA TEMAT WYKSZTAŁCENIA WPISAĆ „999”

1. Wyższym rolniczym	_____	6. Technicznym (nierolniczym)	_____
2. Wyższym (nierolniczym)	_____	7. Średnim ogólnym	_____
3. Licencyjnym rolniczym	_____	8. Zawodowym rolniczym	_____
4. Licencyjnym (nierolniczym)	_____	9. Zawodowym nierolniczym	_____
5. Technicznym rolniczym	_____	10. Gimnazjalnym lub niższym	_____

C6. Ile wśród tych pracowników jest osób w wieku...? JEŻELI RESPONDENT NIE MA WIEDZY NA TEMAT WIEKU WPISAĆ „999”

1.	Do 25 lat	_____	4.	46 – 55 lat	_____
2.	26 – 35 lat	_____	5.	Powyżej 55 lat	_____
3.	36 – 45 lat	_____			

C6a. Ilu wśród tych pracowników sezonowych jest mężczyzn, a ile kobiet?

1.	mężczyźni	_____
2.	kobiety	_____

C7. Jakie jest przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto pracownika sezonowego zatrudnionego w Pana(i) gospodarstwie?

ANKIETER: PYTANIA C8 ZADAJEMY RESPONDENTOM, KTÓRZY W PYT. R1 WSKAZALI ODPOWIEDŹ „A” GOSPODARSTWO INDYWIDUALNE

C8. Czy w prowadzeniu gospodarstwa pomagają Panu(i) zamieszkujący z Panem(ią) członkowie rodziny?

1.	tak	_____
2.	nie	_____

ANKIETER: ZADAĆ PYT. C9, C10, C10a, C11, C12, C13, C14 JEŻELI W C8 BYŁA ODP. NR 1 „TAK: C9. Ilu członków rodziny pomaga Panu(i) w prowadzeniu gospodarstwa?

C10. Czy członkowie rodziny pomagają w prowadzeniu gospodarstwa na stałe (cały czas w ciągu roku), czy tylko w określonym sezonie?

1.	wszyscy pomagają w prowadzeniu gospodarstwa cały czas w ciągu roku
2.	część pomaga cały czas w ciągu roku, część w określonym sezonie
3.	wszyscy pomagają w określonym sezonie

C10a. Kim dla Pan(i) są pomagający w gospodarstwie członkowie rodziny? ANKIETER: MOŻLIWA WIĘCEJ NIŻ JEDNA ODPOWIEDŹ

1.	rodzic/rodzice
2.	współmałżonek/współmałżonka
3.	dziecko/dzieci
4.	brat/siostra
5.	dalsza rodzina

C11. Ile przeciętnie godzin w tygodniu członkowie Pana(i) rodziny przeznaczają na pracę w Pan(i) gospodarstwie?

C12. Czy wśród pomagających Panu(i) członków rodziny są takie osoby, które obecnie nie pracują poza gospodarstwem, ale Pana(i) zdaniem mogłyby pracować i mógłby je Pan(i) zastąpić kimś innym lub nawet nie musiałby Pan(i) ich zastępować bez szkody dla Pana(i) gospodarstwa?

1.	Tak
2.	Nie
3.	odmowa odpowiedzi (ANKIETER: NIE CZYTAĆ)

ANKIETER: ZADAĆ PYTANIE C13 JEŻELI W PYT. C12 BYŁA ODP. NR 1 „TAK”
C13. Ile jest takich osób?

ZMIANA ZATRUDNIENIA

ANKIETER: PYTAĆ WSZYSTKICH

D1. Czy w okresie ostatnich 12 miesięcy zwolnił Pan(i) lub sami odeszli z Pana(i) gospodarstwa jacyś pracownicy zatrudnieni na stałe?

1. tak, zwolnił(a)m
2. tak, sami odeszli
3. nie, bo nikogo nie zatrudniał(a)m
4. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYT. D2, D3, D4 JEŻELI W PYT. D1 BYŁA ODP. NR 1 „TAK, ZWOLNIŁEM”
D2. Ile osób Pan(i) zwolnił(a)?

D3. W jakich zawodach pracowały te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW, NIECH POWIE CZYM TE OSOBY SIĘ ZAJMOWAŁY, CHODZI NAM O PRACĘ NA RZECZ GOSPODARSTWA RESPONDENTA

D4. Dlaczego Pan(i) zwolnił(a) te osoby? ANKIETER: MOŻLIWA WIĘCEJ NIŻ JEDNA ODPOWIEDŹ

1. źle wykonywali swoją pracę
 2. naruszyli dyscyplinę pracy
 3. pogorszyła się sytuacja ekonomiczna, nie było mnie stać na utrzymanie tych pracowników
 4. wprowadziliśmy zmiany w procesie produkcji i osoby te nie były już potrzebne
 5. chciałem(a)m zrobić miejsce dla innych pracowników
 6. inne (jakie?)
- _____

ANKIETER: ZADAĆ PYTANIE D5, D6, D7 JEŻELI W D1 BYŁA ODP. NR 2 „SAMI ODESZLI”

D5. Ilu pracowników odeszło z własnej woli z Pana(i) gospodarstwa w okresie ostatnich 12 miesięcy? ANIETER WYJAŚNIĆ, ŻE CHODZI O OSOBY, KTÓRE BYŁY ZATRUDNIONE NA STAŁE

D6. W jakich zawodach pracowały te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY SIĘ ZAJMOWAŁY, CHODZI O PRACĘ W GOSPODARSTWIE RESPONDENTA

ANKIETER: PYTAĆ WSZYSTKICH

D7. Czy w okresie ostatnich 12 miesięcy zatrudnił Pan(i) na stałe nowych pracowników?

1. tak
2. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYT. D8-D10 JEŻELI W PYT. D7 BYŁA ODP. NR 1 „TAK”

D8. Ilu pracowników Pan(i) zatrudnił(a)?

D9. W jakich zawodach pracują te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY ZAJMUJĄ, CHODZI O PRACĘ W GOSPODARSTWIE RESPONDENTA

D10. Jakie jest wykształcenie tych osób? ANKIETER PRZY KAŻDEJ KATEGORII WYKSZTAŁCENIA WPISUJEMY LICZBĘ OSÓB. SUMA MUSI SIĘ ZGADZAĆ Z LICZBĄ ZATRUDNIONYCH W CIĄGU OSTATNICH 12 MIESIĘCY

1. Wyższe rolnicze	_____	6. Techniczne (nierolnicze)	_____
2. Wyższe (nierolnicze)	_____	7. Średnie ogólne	_____
3. Licencjackie rolnicze	_____	8. Zawodowe rolnicze	_____
4. Licencjackie (nierolnicze)	_____	9. Zawodowe nierolnicze	_____
5. Techniczne rolnicze	_____	10. Gimnazjalne lub niższe	_____

D11. Czy w okresie najbliższych 12 miesięcy planuje Pan(i) zatrudnić na stałe jakichś pracowników?

1. tak
2. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYT. D12,D13 JEŻELI W PYT. D11 BYŁA ODP. NR 1 „TAK”

D12. Ilu pracowników zamierza Pan(i) zatrudnić?

D13. W jakich zawodach będą pracowały te osoby? ANKIETER: JEŻELI RESPONDENT MA PROBLEM Z WYMIENIENIEM ZAWODÓW NIECH POWIE CZYM TE OSOBY ZAJMUJĄ, CHODZI O PRACĘ W GOSPODARSTWIE RESPONDENTA

D14. Jakie jest preferowane przez Pana(ią) wykształcenie tych osób? MOŻLIWA WIĘCEJ NIŻ JEDNA ODPOWIEDŹ

1. Wyższe rolnicze	6. Techniczne (nierolnicze)
2. Wyższe (nierolnicze)	7. Średnie ogólne
3. Licencjackie rolnicze	8. Zawodowe rolnicze
4. Licencjackie (nierolnicze)	9. Zawodowe nierolnicze
5. Techniczne rolnicze	10. Gimnazjalne lub niższe

ZATRUDNIENIE CUDZOZIEMCÓW

E1. A czy w okresie ostatnich 5 lat zatrudniał(a) Pan(i) na stałe lub do prac sezonowych osoby spoza Polski?

1. tak, zatrudniał(a)m je na stałe
2. tak, zatrudniał(a)m je sezonowo
3. nie

ANKIETER: ZADAĆ PYTANIE E2, E3, E4, JEŻELI W E1 BYŁA ODP. NR 1 LUB 2 „ZATRUDNIAŁ OSOBY SPOZA POLSKI”

E2. Z jakich krajów pochodzili ci pracownicy?

E3. Co Pana(ia) skłoniło do zatrudniania osób spoza Polski? ANKIETER: MOŻLIWA WIĘCEJ NIŻ JEDNA ODPOWIEDŹ

1. Tym pracownikom można mniej płacić
2. Nie mają takiej postawy roszczeniowej, jak Polscy pracownicy
3. Bez większych problemów pracują po godzinach
4. Są lepszymi pracownikami od polskich pracowników
5. Są bardziej uczciwi od polskich pracowników | 6. Mają wyższe kwalifikacje niż polscy pracownicy
7. Nie naruszają dyscypliny pracy
8. Inne (jakie?)
<hr style="border: 0; border-top: 1px solid black; margin: 5px 0;"/> <hr style="border: 0; border-top: 1px solid black; margin: 5px 0;"/> <hr style="border: 0; border-top: 1px solid black; margin: 5px 0;"/> |
|--|--|

DEPRYWACJA POTRZEB ZATRUDNIENIOWYCH

ANKIETER: PYTANIA TEGO BLOKU ZADAJEMY OSOBOM, KTÓRE W PYT C1. WYBRAŁY ODP. NR 1 LUB NR 2, TZN. ZATRUDNIAJĄ PRACOWNIKÓW NA STAŁE LUB PRACOWNIKÓW SEZONOWYCH

F1. Czy obecnie łatwo czy trudno znaleźć pracowników do pracy w gospodarstwie takim jak Pana(i)?

5. zdecydowanie łatwo
4. raczej łatwo
3. czasami łatwo, czasami trudno
2. raczej trudno
1. zdecydowanie trudno

ANKIETER ZADAĆ PYTANIE F2, JEŻELI W PYT. F1 BYŁY ODP. NR 1,2 LUB 3

F2. Jakich pracowników trudno jest znaleźć?

ANKIETER: PYTAĆ WSZYSTKICH

F3. Proszę ocenić wg Pana(i) kompetencje/umiejętności osób pracujących w Pana (i) gospodarstwie rolnym. Jak ocenia Pan(i) ważność tych cech/kompetencji do pracy w Pana (i) gospodarstwie?

Kompetencje/umiejętności	Ocena kompetencji <i>1-bardzo niskie</i> <i>5- bardzo wysokie</i>	Ocena ważności kompetencji <i>1-w ogóle nieważna,</i> <i>5- bardzo ważna</i>
Wykształcenie w zawodzie rolniczym	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Planowanie/organizowanie procesu produkcji w gosp. rolnym	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Stosowanie ekologicznych metody produkcji rolniczej	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Stosowanie rachunku ekonomicznego w produkcji rolniczej	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Przestrzeganie przepisów dot. produkcji roślinnej i zwierzęcej	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Pozyskiwanie środków zewnętrznych na rozwój	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Wiedza i umiejętności związane z wykonywanym zawodem/ stanowiskiem pracy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Doświadczenie zawodowe	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Umiejętność obsługi maszyn, urządzeń i narzędzi rolniczych	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Umiejętność organizacji własnej pracy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Umiejętność organizacji pracy zespołu ludzi	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Lojalność	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Dyspozycyjność	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Dyscyplina pracy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Zarządzanie gospodarstwem rolnym /działem przedsiębiorstwa rolnego	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Znajomość nowoczesnych metod produkcji rolniczej	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Umiejętność uczenia się, zdobywania nowej wiedzy i umiejętności	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Korzystanie z nowych technologii i narzędzi informatycznych	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

F4. Proszę ocenić wg Pana(i) umiejętności osób pracujących w Pana (i) gospodarstwie rolnym w zakresie obsługi maszyn i urządzeń rolniczych. Jak ocenia Pan(i) ważność tych umiejętności do pracy w Pana (i) gospodarstwie?

Kompetencje/umiejętności	Ocena kompetencji <i>1-bardzo niskie 5- bardzo wysokie</i>	Ocena ważności kompetencji <i>1-w ogóle nieważna, 5- bardzo ważna</i>
Ciągnik rolniczy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kombajn zbożowy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kombajn buraczany	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kombajn ziemniaczany	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Opryskiwacz polowy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Opryskiwacz sadowniczy	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Silosokombajn	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Rozsiewacze nawozów i wapna	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Rozrzutniki obornika	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kosiarki ciągnikowe	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Ładowacze chwytakowe	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Kopaczki do ziemniaków	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Sadzarki do ziemniaków	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Przyczepy zbierające	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Prasy zbierające	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Agregaty uprawowe	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Dojarki	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Schładzarki do mleka	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Inne jakie?	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

F5. Kto w Pana(i) gospodarstwie zajmuje się poniższymi czynnościami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego?

	ja	Mąż/żona	Wspólnie	Inni członkowie rodziny	Osoby z zewnątrz
Czynności finansowo-księgowe					
Zakupy środków produkcji (maszyn, nasion, nawozów)					
Sprzedaż i pozyskiwanie klientów					
Planowanie zmian w gospodarstwie					
Podejmowanie decyzji strategicznych					

METRYCZKA

M.1 Od kiedy prowadzi Pan/Pani swoje gospodarstwo rolne?

1. krócej niż rok	4. 5-10 lat
2. 2-3 lata	5. dłużej niż 10 lat
3. 4-5 lat	

M.2 Od kiedy Pan/Pani gospodarstwo rolne posiada osobowość prawną?

1. krócej niż rok	4. 5-10 lat
2. 2-3 lata	5. dłużej niż 10 lat
3. 4-5 lat	

M.3 Jaką powierzchnię miało Pana(i) gospodarstwo w momencie przejęcia go w użytkowanie?

1. do 1 ha	5. 5 - 7 ha	9. 20 – 30 ha
2. 1 – 2 ha	6. 7 – 10 ha	10. 30 – 50 ha
3. 2 – 3 ha	7. 10 – 15 ha	11. powyżej 50 ha
4. 3 – 5 ha	8. 15 – 20 ha	

M.4 Jaką powierzchnię powinno Pana(i) zdaniem posiadać gospodarstwo rolne, aby dochody utrzymywane z pracy na nim zapewniały godziwe życie całej rodzinie?

1. do 5 ha
2. 6 - 20 ha
3. 21 – 35 ha
4. 36 – 50 ha
5. 51 – 65 ha
6. 66 – 80 ha
7. powyżej 80 h

M.5 Proszę podać przybliżoną wielkość rocznych przychodów Pana/i gospodarstwa rolnego:

.....

M.6 Czy oprócz pracy w gospodarstwie pracuje Pan(i) gdzieś indziej?

1. pracuję wyłącznie w swoim gospodarstwie rolnym
2. pracuję głównie w swoim gospodarstwie rolnym i dodatkowo poza gospodarstwem
3. pracuję głównie poza swoim gospodarstwem rolnym i dodatkowo w swoim gospodarstwie rolnym

M.7 Czy chciałby Pan(i), aby Pana(i) dzieci przejęły gospodarstwo rolne po swoich rodzicach?

1. zdecydowanie tak	3. raczej nie
2. raczej tak	4. zdecydowanie nie

M.8. Wiek respondenta

1. 15 - 24	4. 45 - 54
2. 25 - 34	5. 55 - 64
3. 35 - 44	6. 65 i więcej

M.9. Wykształcenie

1. Wyższe rolnicze
2. Wyższe (nierolnicze)
3. Licencjackie rolnicze
4. Licencjackie (nierolnicze)
5. Techniczne rolnicze
6. Techniczne (nierolnicze)

M.10. Powiat.....

1. Średnie ogólne
2. Zawodowe rolnicze
3. Zawodowe nierolnicze
4. Gimnazjalne lub niższe

M.11. Proszę podać ile hektarów gospodarstwa rolnego Pan/Pani dzierżawi:

- a) od innych osób ha
- b) innym osobom ha

Załącznik 3

BADANIE SEKTORA ROLNICTWA W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM Kwestionariusz ankiety

Szanowni Państwo,

zapraszamy Państwa do wzięcia udziału w badaniu ankietowym przeprowadzanym przez Stowarzyszenie Centrum Wspierania Rozwoju Gospodarczego i Społecznego im. K. Brzostowskiego wspólnie z Instytutem Badawczym ProPublicum na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Białymstoku (Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych) w ramach projektu pt. „Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego”.

Celem badania jest zebranie danych z obszaru rynku pracy w sektorze rolnictwa w województwie podlaskim.

Zapewniamy pełną anonimowość Państwa odpowiedzi, które będą objęte całkowitą tajemnicą i upowszechniane jedynie w postaci zbiorczego raportu z badań. Udzielając odpowiedzi na poszczególne pytania należy postępować zgodnie z podaną przy nich instrukcją.

PROSIMY O ODPOWIEDZI NA WSZYSTKIE PYTANIA, GDYŻ PAŃSTWA OPINIA JAKO STUDENTÓW ROLNICTWA JEST DLA NAS NIEZWYKLE CENNA Z PUNKTU WIDZENIA ZAŁOŻENI CAŁEGO PROJEKTU BADAWCZEGO.

1. W jakim stopniu poniższe kryteria były dla Pana/Pani ważne przy wyborze kierunku studiów? Proszę wstawić znak „X” w odpowiedniej rubryce w każdym wierszu poniższej tabeli zgodnie ze swoją opinią.

Kryterium	bardzo ważne	raczej ważne	raczej nieważne	zupełnie nieważne
Zainteresowanie problematyką związaną z rolnictwem				
Ciekawa oferta przedmiotów				
Moda na studiowanie na tym kierunku				
Łatwość studiowania na tym kierunku				
Łatwość dostania się na ten kierunek (wymagana liczba punktów)				
Możliwość zdobycia wiedzy ogólnej niezbędnej do pracy w gospodarstwie rolnym				
Możliwość zdobycia wiedzy specjalistycznej niezbędnej do pracy w gospodarstwie rolnym				
Chęć kontynuacji rodzinnych tradycji związanych z pracą w gospodarstwie rolnym				
Chęć zdobycia wiedzy niezbędnej do unowocześnienia pracy w gospodarstwie rolnym				
Przekonanie, że po tych studiach nie będzie problemu ze znalezieniem pracy				
Sugestie rodziców/rodziny				

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku

Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych

ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Zainteresowanie zawodem, do którego przygotowuje ten kierunek				
Chęć zdobycia wyższego wykształcenia (inżyniera, magistra)				
inne (jakie?).....				

2. Jak Pan/Pani ocenia poziom swoich kompetencji/umiejętności potrzebnych do pracy w rolnictwie i jakie były źródła pozyskania tych kompetencji/umiejętności? Proszę ocenić poziom danej kompetencji wykorzystując skalę od 1 do 5, gdzie 1 oznacza bardzo niski poziom kompetencji, a 5 bardzo wysoki poziom kompetencji. Proszę określić w jaki sposób nabył Pan/Pani daną kompetencję wykorzystując skalę od 1 do 3, gdzie 1 oznacza podstawowe (główne) źródło nabycia kompetencji, a 3 uzupełniające źródło nabycia kompetencji.

Kompetencje/umiejętności	Ocena obecnego poziomu kompetencji 1-bardzo niski poziom kompetencji, 5- bardzo wysoki poziom kompetencji	Źródło pozyskania kompetencji 1 - podstawowe (główne) źródło nabycia kompetencji, 3- uzupełniające źródło nabycia kompetencji			
		Studia, w tym praktyki	Kursy i szkolenia	Praca w gospodar- stwie rolnym	Inna praca zawodowa
Planowanie/organizowanie procesu produkcji w gosp. rolnym	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Określanie kierunków produkcji w gospodarstwie rolnym	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Stosowanie ekologicznych metody produkcji rolniczej	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Przechowywanie, przygotowywanie do sprzedaży i prowadzenie sprzedaży produktów rolniczych	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Dobieranie i obsługa maszyn, urządzeń i narzędzi rolniczych	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Ocena jakości środków do produkcji oraz produktów rolniczych	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Zarządzanie gospodarstwem rolnym /działem przedsiębiorstwa rolnego, stosowanie strategii marketingowych	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Stosowanie rachunku ekonomicznego w produkcji rolniczej	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Przestrzeganie przepisów dot. produkcji roślinnej i zwierzęcej	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Pozyskiwanie środków zewnętrznych na rozwój	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Rozwijanie pozarolniczych źródeł zarobkowania w gospodarstwie	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Samokształcenie	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

Korzystanie z nowych technologii i narzędzi informatycznych	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Inne, jakie? ...	1 2 3 4 5	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3

3. Jakie są Pana/Pani plany zawodowe po ukończeniu studiów? Można wybrać kilka odpowiedzi wstawiając znak „X” w odpowiedniej rubryce.

☐	Praca we własnym gospodarstwie rolnym
☐	Praca w gospodarstwie rolnym rodziny
☐	Praca w innym gospodarstwie rolnym na umowę cywilno-prawną
☐	Praca w instytucjach związanych z rolnictwem np.: ARiMR, ODR, inne instytucje rządowe i samorządowe
☐	Praca związana z obsługą prawną-ekonomiczną/ doradczą rolnictwa
☐	Praca związana z handlem produktami dla rolnictwa (np.: nawozy, maszyny rolnicze, inne)
☐	Praca związana z usługami dla rolnictwa (np.: wynajmem, naprawa maszyn/urządzeń rolniczych, inne)
☐	Prowadzenie gospodarstwa agroturystycznego
☐	Prowadzenie innej pozarolniczej działalności gospodarczej na terenach wiejskich
☐	Kontynuacja obecnej pracy zawodowej niepowiązanej z rolnictwem
☐	Podjęcie pracy nie powiązanej z rolnictwem
☐	Wyjazd za granicę
☐	Inne, jakie? ...
☐	

4. Proszę podać przedział zarobków miesięcznych netto („na rękę”) wstawiając znak „X” odpowiedniej rubryce.

Przedział zarobków	1000 – 2000 zł	2001 – 3000 zł	3001 – 4000 zł	4001 – 5000 zł	5001 – 7000 zł	powyżej 7000 zł
jaki zapewniłby Panu/Pani <u>godziwe życie</u> .						
jaki możliwy jest do uzyskania <u>z pracy w rolnictwie</u> .						
jaki możliwy jest do uzyskania <u>przez Pana/Panią, pracując w rolnictwie, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów?</u>						
jaki możliwy jest do uzyskania <u>przez Pana/Panią, pracując poza rolnictwem, uwzględniając realia rynkowe, w ciągu 3 lat od zakończenia studiów?</u>						

5. Jakie zmiany związane z zatrudnieniem na terenach wiejskich nastąpią zdaniem Pana/Pani w perspektywie najbliższych 5 lat w województwie podlaskim? Proszę wybrać dwie odpowiedzi, zaznaczając znakiem „X” w komórce.

☐	Tworzenie miejsc pracy poprzez uruchamianie działalności gospodarczej i rozwój sektora MSP na wsi
☐	Uruchamianie działalności pozarolniczej w gospodarstwach rolnych w postaci przetwórstwa produktów rolnych, agroturystyki, rękodziela.
☐	Zatrudnienie mieszkańców wsi poza rolnictwem

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

	Rozwój nowych sfer działalności gospodarczej w postaci usług domowych, np. zakładanie i pielęgnacja ogrodów (parków), opieka domowa i medyczna nad ludźmi starszymi, itp.
	Inne, jakie? ...

6. Jakie formy wspierania rolnictwa powinny być Pana/Pani zdaniem rozwijane w województwie podlaskim? Proszę wybrać dwie odpowiedzi, zaznaczając znakiem „X” w stosownej komórce.

	Wspieranie rolnictwa ekologicznego oraz wymagającego ekstensywnych metod uprawy (dopłaty, ulgi)
	Pomoc w tworzeniu grup producenckich
	Pomoc w szukaniu odbiorców dla lokalnych producentów
	Pomoc w uzyskaniu środków europejskich
	Szkolenia dla rolników i domowników
	Wspieranie przedsiębiorczości rolnej (udział w targach, konferencjach, współpraca krajowa i międzynarodowa)
	Inne, jakie? ...

7. Który z poniższych kierunków rozwoju rolnictwa wg Pana/Pani będzie miał dominujące znaczenie w perspektywie kolejnych 5 lat? Proszę wybrać dwie odpowiedzi, zaznaczając znakiem „X” w stosownej komórce.

	Rozwój wyspecjalizowanego wysoko towarowego rolnictwa
	Rozwój rolnictwa wielofunkcyjnego
	Rozwój rolnictwa rodzinnego
	Rozwój rolnictwa ekologicznego
	Rozwój rolnictwa hobbystycznego
	Inne (jakie?).....

8. Proszę określić swój stosunek do pracy w rolnictwie w każdym z poniższych aspektów wykorzystując skalę od 1 do 5, gdzie 3 oznacza ocenę neutralną dla zaprezentowanych przeciwstawnych opinii.

Praca w rolnictwie:

Przynosi dobre zarobki	5	4	3	2	1	Nie przynosi dobrych zarobków
Daje pewność zatrudnienia i stabilizację	5	4	3	2	1	Nie daje pewności zatrudnienia i stabilizacji
Daje możliwość rozwoju	5	4	3	2	1	Nie daje możliwości rozwoju
Daje zadowolenie	5	4	3	2	1	Nie daje zadowolenia
Jest tylko sposobem na zarabianie pieniędzy	5	4	3	2	1	Jest czymś więcej niż sposobem na zarabianie
Jest związana z dużym wysiłkiem fizycznym	5	4	3	2	1	Nie jest związana z dużym wysiłkiem fizycznym
Jest związana z dużym stresem psychicznym	5	4	3	2	1	Nie jest związana z dużym stresem psychicznym
Daje duże szanse rozwoju	5	4	3	2	1	Daje małe szanse rozwoju
Jest coraz bardziej prestiżowa	5	4	3	2	1	Jest coraz mniej prestiżowa
Wymaga umiejętności przedsiębiorczych	5	4	3	2	1	Nie wymaga umiejętności przedsiębiorczych
Wymaga wykształcenia kierunkowego i specjalistycznych kwalifikacji	5	4	3	2	1	Nie wymaga wykształcenia kierunkowego i specjalistycznych kwalifikacji
Rolnikom żyje się coraz lepiej	5	4	3	2	1	Rolnikom żyje się coraz gorzej

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

9. Jaki profil gospodarstwa rolnego uważa Pan/Pani za najbardziej rozwojowy? Proszę podać dowolną liczbę odpowiedzi, zaznaczając znakiem „X” w stosownej komórce.

Produkcja roślinna	„X”	Produkcja zwierzęca	„X”
zboża, w tym:		żywiec rzeźny, w tym:	
• pszenica		• bydło	
• żyto		• cielęta	
• jęczmień		• trzoda chlewna	
ziemniaki		• owce	
rośliny przemysłowe		• drób	
warzywa		• konie	
owoce		• kozy	
		• króliki	
		mleko krowie	
		jaja kurze	
inne, jakie:		inne, jakie:	

10. Jakie są Pana/Pani obecne powiązania z pracą w rolnictwie. Można wybrać kilka odpowiedzi, zaznaczając znakiem „X” w stosownej komórce. UWAGA! W przypadku braku odpowiedzi „a” i „b” przejdź do pytania 14.

	a) Praca we własnym gospodarstwie rolnym
	b) Praca w gospodarstwie rolnym rodziny
	c) Praca w innym gospodarstwie rolnym na umowę cywilno-prawną
	d) Praca w instytucjach związanych z rolnictwem np.: ARiMR, ODR, inne instytucje rządowe i samorządowe
	e) Praca związana z obsługą prawną-ekonomiczną/ doradcą rolnictwa
	f) Praca związana z handlem produktami dla rolnictwa (np.: nawozy, maszyny rolnicze, inne)
	g) Praca związana z usługami dla rolnictwa (np.: wynajmem, naprawa maszyn/urządzeń rolniczych, inne)
	h) Prowadzenie gospodarstwa agroturystycznego
	Inne, jakie? ...

11. Jaki jest aktualnie główny profil gospodarstwa rolnego w którym Pan/Pani pracuje? Czy planowane są zmiany w ciągu najbliższych 5 lat? Proszę zaznaczyć znakiem „X” w stosownej komórce.

Produkcja roślinna	Stan aktualny	Za pięć lat	Produkcja zwierzęca	Stan aktualny	Za pięć lat
	Zaznacz „X”	Zaznacz „X”		Zaznacz „X”	Zaznacz „X”
zboża, w tym:			żywiec rzeźny, w tym:		
• pszenica			• bydło		
• żyto			• cielęta		
• jęczmień			• trzoda chlewna		
ziemniaki			• owce		

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
 Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
 ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWA

rośliny przemysłowe			• drób		
warzywa			• konie		
owoce			• kozy		
			• króliki		
			mleko krowie		
			jaja kurze		
inne, jakie:			inne, jakie:		

12. Jakie zmiany zrealizowano w Pana/Pani gospodarstwie rolnym w ostatnich 12 miesiącach i jakie planuje się w ciągu najbliższych 5 lat? Proszę zaznaczyć znakiem „X” w stosownej komórce.

Zmiana	W ostatnich 12 miesiącach Zaznacz „X”	W ciągu najbliższych 5 lat Zaznacz „X”
Zakup maszyn		
Inwestycje w budynki gospodarcze i ich wyposażenie		
Zwiększenie wielkości dotychczasowej produkcji rolnej		
Specjalizację w zakresie obecnie prowadzonej produkcji		
Rozpoczęcie lub zwiększenie upraw ekologicznych		
Rozpoczęcie prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego		
Rozpoczęcie lub zwiększenie produkcji rolnej na eksport		
Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez zakup gruntów		
Powiększenie powierzchni gospodarstwa rolnego poprzez dzierżawę gruntów		
Inwestycje w zakresie zwiększenia bezpieczeństwa w gospodarstwie rolnym		
Nie planuję zmian		
Inne, jakie? ...		

13. Czy w związku ze zmianami planuje się stworzenie nowych miejsc pracy w Pana/Pani gospodarstwie rolnym? Proszę wybrać jedną odpowiedź wstawiając znak „x” w odpowiedniej rubryce.

„X”	Zatrudnienie na umowę o pracę (całorocznie)	„X”	Zatrudnienie dorywczo/sezonowo
	Nie planuję zatrudnić ani jednej osoby na umowę o pracę		Nie planuję zatrudnić ani jednej osoby sezonowo
	1-2 osoby		1-2 osoby
	3-4 osoby		3-4 osoby
	5 lub więcej osób		5 lub więcej osób

Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku
Podlaskie Obserwatorium Rynku Pracy i Prognoz Gospodarczych
ANALIZA KLUCZOWYCH SEKTORÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO – SEKTOR ROLNICTWO

14. Dane metryczkowe

Płeć

	Kobieta
	Mężczyzna

Wiek

	19-25
	26-35
	36-40
	41-50
	pow. 50

Miejsce zamieszkania

Gmina
Powiat

Liczba członków gospodarstwa domowego

	1 osoba
	2 osoby
	3 osoby
	4 osoby
	5 osób
	Więcej niż 5 osób

Miesięczne dochody netto w gospodarstwie domowym

1. do 1500 zł netto
2. od 1501 do 3000 zł netto
3. od 3001 do 4500 zł netto
4. od 4501 do 6000 zł netto
5. 6001 zł netto i więcej

Jaka jest wielkość gospodarstwa, w którym Pan/Pani pracuje (jeśli dotyczy)? Proszę zaznaczyć znakiem „X” w stosownej komórce.

	do 1 ha		5-10 ha
	1-2 ha		10-15 ha
	2-3 ha		15-20 ha
	3-5 ha		20-50 ha
	5-7 ha		pow. 50 ha